ВСЕСВІТ

ВЕСЬ МИР THE WORLD
LE MONDE DIE WELT
EL MUNDO 全世界 IL MONDO
ŚWIAT SVĚT UNIVERSUL
VILÁG СВЕТ СВЯТ ВОТА
ВУХ ДЭЛХИЙ
TOÀN THẾ GIỚI
DUNIA VERDEN
VÄRLDEN O MUNDO
MAAILMA ΟΛΟΣ Ο ΚΟΣΜΟΣ
DE WERELD DÜNYA

1967

№ 9

(111)

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

ОРГАН
СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ
ТА УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА
ДРУЖБИ І КУЛЬТУРНОГО ЗВ'ЯЗКУ
З ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ

ВЕРЕСЕНЬ

1967

РІК ВИДАННЯ
ДЕСЯТИЙ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

З ЛІТОПИСУ ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ

Будьоннівець з Нордгаузена. 10

ПОЕЗІЯ, ПРОЗА

НАРОДИ СЛАВЛЯТЬ ЖОВТЕНЬ 4

ДЖЕЙМС ПОЛДЕН. **Ленін.**

РОКЕ ДАЛЬТОН. **СРСР.**

МІГЕЛЬ ЕРНАНДЕС. **Коні червоні.**

ОСКАР ОЛІВА. **Прокинься, Мексіко! Прометей.**

ХАЙМЕ АУГУСТО ШЕЛЛЕЙ. **Я руку подаю.** Поезії.

ТЕОДОР КОНСТАНТІН. **Викрадення академіка Робеску.** Пригодницький роман. 32

ДЖЕЙМС ТЕРБЕР. **Тринадцять дзигарів. Дивовижне «О».** Дві казки. 95

Джеймс Тербер (1894—1961) — відомий американський письменник і карикатурист, автор численних збірок сатиричних оповідань та казок, ілюстрованих ним самим. Серед них: «Фабльо нашого часу», «Чоловіки, жінки й собаки», «Моє життя й важкі часи», «Людина похилого віку на повітряній трапеції».

ВАСИЛЬ ЦОНЕВ. **Незвичайні пригоди одного осла в США.** Гумореска. 137

Василь Цонев — сучасний болгарський письменник.

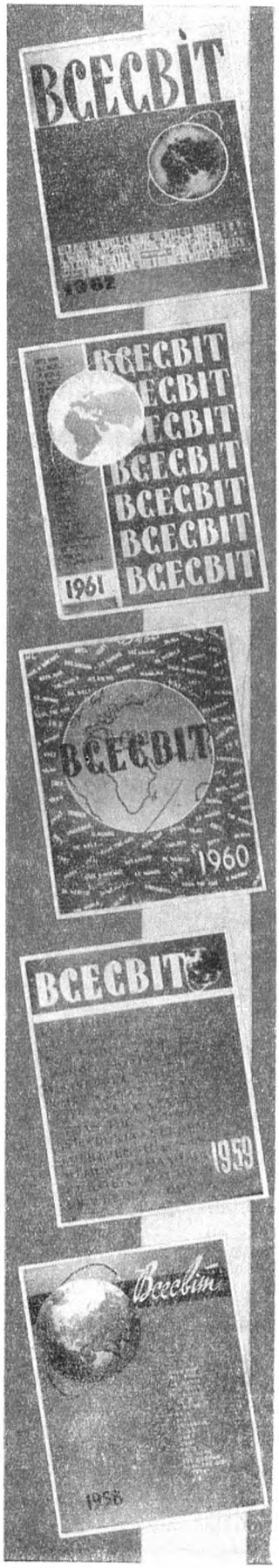

СТАТТІ, НАРИСИ

Розумний співрозмовник. 16

НАДІЯ АНДРІАНОВА. **Йоганнес Бехер — співець революції.** 23

С. ДОРМАН. **Преса НДР про творчість М. Стельмаха.** 27

МИКОЛА БАЖАН. **В пошуках надії і свободи.** 76

БЕРНАР ГОРСКІ. **Мандрівка на «Моані».** 82

ІГОР БЕЛЗА. **Останній дар Ізори.** 124

АНДЖЕЙ БРИХТ. **Репортаж із Мюнхена.** 129

ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ. Н. МАТУЗОВА. **У истоков немецкой литературы социалистического реализма.** М. ДМИТРИЕНКО. **Веласкес.** 155

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЇ, РІЗНЕ

Ні, не Чорна Острава! 13

В. КАЧИН. **Тунель під Сан-Карлосом.** 20

2 200 катів «Дори». 29

Змужніння десятої музи. 67

ГАНС ТРУНЕК. **Негритянка за тисячу доларів.** 81

Таємниця трьох літер. 92

Люди з печер. 154

НАШІ ІНТЕРВ'Ю 80

ВЕСЕЛІ СТОРІНКИ 143

ЖИТТЯ МИСТЕЦТВ 148

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ 22, 28, 66, 79, 128, 135, 142

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР О. І. Полторацький

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. О. Білецький, П. А. Загребельний, Д. В. Затонський, К. А. Колосова, О. Є. Корнійчук, М. О. Лукаш, А. С. Малишко, Л. С. Первомайський, Ю. К. Смолич, М. О. Упеник, Н. А. Халемський (відповідальний секретар), І. К. Якимович.

Художній редактор М. Я. Коваленко

ЖОВТНЕВА РЕВОЛЮЦІЯ ОЗНАМЕНУВАЛА ПОЧАТОК РЕВОЛЮЦІЙНОГО ПЕРЕХОДУ ВІД КАПІТАЛІЗМУ ДО СОЦІАЛІЗМУ В УСЬОМУ СВІТІ. ЗА МИНУЛІ ПІВСТОЛІТТЯ СВІТОВИЙ РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПРОЦЕС РОЗВИВАВСЯ НЕВПИННО, ВТЯГУЮЧИ ВСЕ НОВІ КРАЇНИ І НАРОДИ.

(З Тез Центрального Комітету КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції»).

НАРОДИ СЛАВЛЯТЬ ЖОВТЕНЬ

ДЖЕЙМС ПОЛДЕН
(Англія)

ЛЕНІН

СУЧАСНА ЕПІЧНА ПОЕМА
(Уривки)

Сьогодні хочу повернутись я
до тих часів славетних і далеких,
коли жив Ленін.
Свідків днів отих,
більшовиків старих —
вже небагато.
На пальцях можна полічити всіх,
що бачили вождя на власні очі.
Де те коріння величі його?
Де криється те джерело любові,
яку несуть до нього у серцях
і ті, хто за життя його не бачив?
Що він простий?
То скільки є простих!
Що він величний?
Був величним Цезар,
Наполеон, Мальборо й Ганнібал.
Що добрий він?
Згадайте доброту,
яка жила у Оуена в серці!
Що мудрий?
Мудрим Арістотель був,
Платон, Сократ, і Мільтон, і Спіноза!
То в чому суть?
А може, в тім вона,
Що все з'єдналося в одній людині:
і доброта, і мудрість, і величність,
і розум, простота, веселий сміх,
російська щирість і тверда незламність,
любов до друзів,
а до ворогів —
пекуча,
спопеляюча зненависть...

...Любов для Леніна —
весни цвітіння.
Це квітка, що цвіте, бува, пізніш,
ніж треба.
Та аромат її,
краса і свіжість —
все зцілення несе.
У повсякденності борні важкої
таке кохання тільки б та змогла
з ним розділити,
хто в путі трудній
була б усім:
дружиною і другом.
Так, тільки та,
що вміла позабути
фата-моргану радощів сім'ї,
зректися тихого людського щастя,
принести в жертву вогнище родинне
і мандрувати тим небитим шляхом,
який обрав з початку днів Ілліч.
Такою і була його дружина,
Надія Крупська —
друг на все життя...

...Свобода —
це для Леніна можливість
в ім'я святої справи працювати.
Хай він за гратами.
Ніщо його
не спинить.
Працює день і ніч.
І охоронець марно зазира
у вічко, підстерігаючи отую мить,
коли «злочинець» явно
суворі правила тюрми порушить.
Ні, сидить собі тихенько,
ковтає хліб,
у пляшці — молоко...
І де знаття жандармові отому,
що з хліба зліплено майстерно каламар.

а молоко в нім
править за атрамент.
На волі десь
чиїсь умілі руки
сторінку в книзі праскою прогріють,
і з'являться відразу ж на полях
брунатні літери —
страшніші за кинджал, за крицю,
бо смерть швидку
неодволанно проречуть царизму.
Працює в'язень.
І його слова
летять по всіх усюдах громоносно.
Ульянов у в'язниці був,
на волі —
Ленін!..
...Землі своєї плід,
маленька гілка
величного міцного древа,
яке народом звуть.
Як гілка, з ним пов'язаний
він нероздільно.
Важко так йому
покинути у грізний час країну,
її людей,
як гілочці отій
від стовбура міцного відірватись.
Та що поробиш!
Треба!
Час іде;
і пазурі жандармські вже готові
схопити Леніна.
Бурхлива ніч.
Загрозливо тріщить підступна крига,
збиває вітер з ніг.
Ілліч іде...
О, ні,
не знаю я,
де знайдеться такий же гарт і мужність!
Хто б з ідеологів у світі зміг
пройти по кризі Фінської затоки
в оту бурхливу
неповторну ніч!..

...Ілліч на чужині.
Але дарма
радіють задоволені жандарми.
По сотнях невідомих їм шляхів
йде ленінське непереборне слово
крізь всі кордони.
Ось прийшов пакет.
Якісь книжки там з хімії.
І цензор
побіжно переглянув фоліант:
реакції та формули, малюнки...
Нема чого шукать!

А між рядків,
тайнописом, слова —
разюча зброя!
У пошти нелегальної шляхи
важкі та звивисті.
Ось лист прийшов.
Він прямував із Лондона до Осло
крізь Амстердам.
Його чітка адреса
не викличе у цензора підозру.
І прислано його до Петербурга.
Хтось батькові в Москву послав привіт,
питаються,
чи видужав Васильєв...
Звичайний лист!
А «батько» —
це Литвинов,
ЦК зв'язковий,
Комісар майбутній.
І йдеться тут не про підступний грип,
а чи вдалося з заслання втекти
товаришам,
яких чекає Ленін.

Мужніла партія.
В її руках
була міцна надійна зброя —
вчення,
яке назвали люди ленінізм...

Ленін!
Це був вождь,
що вмів величним бути і без тоги,
без золотих котурнів,
без вінця.
Була величність в простоті його,
була у правді сила нездоланна.
До Леніна пошана на землі —
найбільш тривке і стале почуття.
В новому світі,
світі доброти,
соціалізму і людей братерства
вкарбуються у пам'ять всенародну
імення славних піонерів,
героїв та борців.
І серед них,
цей довгий відкриваючи перелік
славетних дій,
та вчинків,
та імен,
на першім, найпочеснішому місці
навічно стане
Леніна ім'я.

З англійської переклав
Анатолій ДОВГОНОС.

РОКЕ ДАЛЬТОН
(Сальвадор)

С Р С Р

Серце моє —
як небесне світило,
бо вітром твоїм овіяне.
Руки мої —
мов з меду та каменю,
бо серця твого торкнулися.
Ноги мої —
як стовпи мармурові,
бо йшли по московських вулицях.
Сьогодні до тебе звертаюсь я:
«Мати!»,
і щастям душа моя сповнена.
Я народився без плачу.
Вітали ароматні квіти
мою появу в цьому світі.
Я народився без плачу.
Вогонь в своїй душі несу,
зелені луки, чисті води,
ранкові зорі й дар природи —
прозору лісову росу.
Мене плескають по плечу
злотавим променем світанки
і ластівки — створіння ранків...
Я народився без плачу...

Була у грудях моїх сила
десятків поколінь рабів.
Вона у голосі бриніла,
що лився, мов одвічний спів
про батоги, картеч та пуги —
тортур знаряддя і наруги.
На сцені голос цей лунав,
де декорації — знущання.
Він споконвіку промовляв
одне, лише одне:
«Повстання!»
Але не знав я,
де весна,
шукав я світло серед згарищ.
Тебе побачив!
Ось вона
у слові гордому «товариш»!
Весна чарівна, юнь народу,
що виборов свою свободу.
Радянський Союз!

Ти — зірка!
Ти — буря,
ти — світло й поема.
Ти — чуйна гітара,
що пісню створила чудову.
Ти — наш проводир.
Прислухаюсь до кожного слова
і бачу,
як сяє яскраво твоя діадема.
В тобі відродилась
велична краса особлива,
що велетням добрим
із давніх казок притаманна.
І перед тобою
схиляюся я шанобливо:
прийми мій привіт,
о країно велика й гуманна.

МІГЕЛЬ ЕРНАНДЕС
(Іспанія)

КОНІ ЧЕРВОНІ

Вся Європа — багаття,
нестримно палає.
Від Росії снігів до Іспанії гір
зайнялася пожежа, що прапор здіймає,
а у прапорі тім —
поривання і гнів.

І проноситься полум'я, —
коні червоні, —
як стрімкий ураган,
молодий, очисний.
І за прапором гордим іскристих загонів
зачудовано Захід слідкує сумний.

Пожежа, немов смолоскип очищення,
вона хмарочоси брудні випалює,
кидає статуї в руки вогню...
Прогнилі будинки у полум'ї знищення,
як ті хустинки, вогнем обпалені.
І ніч поступається місцем дню.
Пожежа, яка обудила шторми,
підвладні серця людей
і мотори.

Це Леніна світло над світом вирує,
багрянцем осяяло кригу одвічну,
пройшло по степах,
перейшло через гори.
Це Леніна світло душі лікує
та знищує злидні, неправду і горе.

Воно наче промінь, що млу розганяє,
воно наче серце —
величне й чутливе.
Коралом червоним воно проростає
у морі неправди,
в скривавлених зливах.

Це свіжість із запахом рож та латаття,
Це пісня, що в шахтах лунає злиденних...
Горить у Іспанії ранку багаття,
з портретів усюди всміхається Ленін.

Палають тут люди, немов метеори...
Іспанія бореться, пружить зусилля.
Солдати до смерті стоять, мов стіна.
І крізь Піренеї, поранені гори,
мов руки,
до вогнищ далеких Росії
вогнища тягне свої вона.

ОСКАР ОЛІВА
(Мексіка)

ПРОКИНЬСЯ, МЕКСІКО!

Хай ручаї, дерева і шляхи,
хай кожний камінь,
кожна синя хвиля
шепочуть,
кажуть
і волають
одне-єдине гасло полум'яне:
— Прокинься, Мексіко!

Хіба втомились прудконогі коні?
Хіба іржа роз'їла всі мачете?
Хіба загинула вже наша пісня?
То ж хай нарешті прозвучить в країні:
— Прокинься, Мексіко!

Хвилюються гаї зеленим віттям,
їх
дивний спокій навкруги бентежить.
Незрозуміло,
чом поснули люди,
немов бики,
яким ярмо вдягнули?
— Прокинься, Мексіко!

Яви, країно, гнів священний!
Вже досить гнити у своїх шкарлупах,
поводячи очицями навколо,
з яких глядить покора і байдужість!
— Прокинься, Мексіко!

Чи до лиця тобі —
смаглявій, мужній —
скорятися підлоті та нахабству,
пихатій злобі,
чорному презирству,
брудним серцям,
рукам кривавим?
— Прокинься, Мексіко!

Згадай свою історію величну,
згадай Росії вікопомний приклад,
опережись червоним пасом Жовтня,
візьми в правицю шаблю Монтесуми!
— Прокинься, Мексіко!

П Р О М Е Т Е Й

Верховини гірські,
верховини...
Сонце скелі вогнем обпікає,
смарагдовим ножем небо крають
гостролисті
напружені віти.
У далекій, жахливій пустелі,
де стежини пісками задуто,
Прометея-титана прикуто
ланцюгом до брунатної скелі.

І шматує орел горде тіло,
змії сірі плазують щоночі,
приповзають
і п'ють його очі,
і вгризаються в плоть наболілу.
Що накликало кару і муку?
Знавіснілі знущаються боги,
бо прийшов він за їхні пороги,
до вогню простягнув свою руку.
І приніс його бідним істотам,

що у темряві тванній конали.
Ось за те його боги скарали,
віддали на наругу висотам.
Суд неправий безсмертнії звершать,
певні:
сила — це право незганне...
Першим був Прометей партизаном,
а Олімп —
жандармерія перша.
Скільки їх —
Прометеїв прикутих,
що страждають за правду і світло?
Скільки їх,
розкажи мені, світе,
закатованих підло і люто?
Тільки полум'я має тривожне,
вітер звільнення радісний віє!
Ні,
не можна убити надію!
Прометея
убити
не можна!

ХАЙМЕ АУГУСТО ШЕЛЛЕЙ
(Мексіка)

Я РУКУ ПОДАЮ

Я руку подаю всьому живому:
відкриту,
не затиснену в кулак.
Якщо скажу тобі:
— На серці в мене спокій... —
не вір,
бо це не так.
Тривога серце пазурями крає,
леміш виорює так грунт масний.
Протистою, борюсь і захищаюсь,
в борні — живий!
Земля лежить в безмежності зеленій,
дає плоди,
багато дасть плодів:
гірких, солодких...
Але не вір ти їй,
спокою-бо нема —
неспокій є завжди!
Нехай зростають люди і лілеї,
бавовни сніжно-білий сніговій.
Земля хвилюється,
не тиша в серці в неї,
а буревій!
Але холоднокровно треба битись,
так Жовтень вчить!
Тамуй схвильованість свою!..
Всьому живому й сущому на світі
я руку подаю!

З іспанської переклав
Іван МОРГУН

Будьоннівець з Нордгаузена

«У жорстокі морози і шалену спеку, по весняних болотяних луках і розвезених осінніх шляхах, вдень і вночі, голодні, погано вдягнені і погано озброєні, але сильні бойовим духом своїм та революційною свідомістю, йшли вони вперед — і перемагали. Це були чудові люди, які не щадили ні крові, ані життя свого для революції».

Ці слова С. М. Будьонний присвятив своїм бойовим соратникам, товаришам по зброї, бійцям Першої Кінної армії. Серед них був і німець Пауль Крюгер, який нині живе в НДР, у місті Нордгаузені. Ось що згадує він про ті героїчні роки.

Коли з висоти своїх 70 років я озираюсь назад, на пройдений життєвий шлях, він нагадує мені бурхливий гірський потік. Нічого не поробиш, таким він і був насправді, бо моя юність, молодість, зрілість припали саме на той час, коли світ здригався від величних подій. Я був учасником деяких з них, і я пишаюся цим...

З чого почати свою розповідь? З того, як я, восьмирічний хлопчисько, разом із своїми п'ятьма братами і сестрами працював у панському маєтку? Чи розповісти про свого батька, зчіплювача поїздів на залізниці, людину, що бідкалася все життя, не знаючи, як прогодувати нас, одягти, взути? Але його доля, так само, як і моя хлопчача, — це доля мільйонів німецьких пролетарів і їхніх дітей тих часів.

Коли 1909 року я закінчив школу, батько порадив мені: «Подавайся, синку, до Нордгаузена, вчися на пекаря. Ремесло це солідне». Так я і зробив, хоча мрії мої були тоді більш романтичні: я марив морем, далекими країнами, захоплюючими мандрами. Та довелося-таки стати пекарем.

Закінчивши навчання, я вирішив поєднати надбане з омріяним. Для цього подався до Гамбурга і запропонував свої пекарські послуги відомій компанії «ГАПАГ»— Гамбурзько-американській пароплавній лінії. І був прийнятий!

Але мені тоді сповнилося 17 років, і незабаром я мав відбувати військову повинність. Щоб спекатися цього якнайшвидше, я вирішив добровільно вступити до армії. Та зв'язків з «ГАПАГ» не поривав; компанія пообіцяла, що місце суднового пекаря чекатиме на мене. Я дуже зрадів і почав мало не по пальцях лічити дні до свого звільнення.

І тут вибухнула перша світова війна. Мені довелося побувати в різних країнах — Франції, Бельгії. Звичайно, з солдатським клумком за плечима, з карабіном, у важких прусських чоботях...

У Бельгії я став свідком жахливого випадку, що значною мірою вплинув на мою дальшу долю. Наш капітан мав погане коняку. Та одного разу ми перестріли на дорозі бельгійського селянина, який їхав на добрячому гнідому. Капітан зажадав цього коника собі, а коли його хазяїн став пручатися та лементувати, просто пристрелив бельгійця. Я і мої товариші були вкрай обурені та збентежені. «Отака вона, священна наша війна, війна за бога і вітчизну», — говорили ми поміж собою. Згодом, разом з двома соціал-демократами ми зібрали навколо себе групу солдатів — щось понад двадцять чоловік, і почали помалу вести антивоєнну пропаганду. Але серед нас знайшовся зрадник, і я став перед військовим трибуналом, який прирік мене на вісім з половиною років ув'язнення «за агітацію проти війни та розклад армії».

Я потрапив до фортеці-в'язниці Грауденц, за гратами якої на той час перебувало чимало подібних до мене. Та минув лише місяць, коли нам було оголошено: хто добровільно піде на фронт і проявить себе там, буде помилуваний. Я погодився, бо через мою «провину» батька вигнали з роботи. Родина нарікала мені за це, отже, треба було якось її рятувати. І я зробив все, що зміг; принаймні, через короткий час мене дійсно помилували і навіть повернули унтер-офіцерські нашивки. Та незабаром я знову вскочив у халепу.

Якось підійшов до мене знайомий фельдфебель і спитав пошепки: «Ти, друже, був недавно у тилу. Що там говорять про війну і взагалі?» Я трохи повагався, але потім відказав йому запально: «Кажуть, що дурні ми, бо кладемо своє життя за кайзера. А ще кажуть — буде по війні революція!» «Революція...» — промимрив він, і тон його мені не сподобався. А наступного дня я остаточно переконався, який я телепень, бо знову стояв перед трибуналом, який нашвидкуруч додав до моїх попередніх восьми з половиною років ще п'ятнадцять...

І знову Грауденц. Двадцять три роки каторги — було від чого збожеволіти. Та у цей важкий для мене час я відчув гарячу підтримку з боку товаришів по ув'язненню — соціал-демократів. Вони заспокоїли мене, запалили в мені надію. Я почав все більше прислухатися до них, потім прочитав «Комуністичний маніфест», інші книжки, що просвітили мою затуркану голову. І, зрештою, вступив до підпільної соціал-демократичної організації, яка діяла у в'язниці.

У травні 1918 року мене перевели до іншої в'язниці — у місті Торгау. На превеликий подив, це переміщення «жахливого злочинця» відбувалося у якійсь дивній обстановці. Під охороною двох поліцаїв я їхав у звичайному купе пасажирського поїзда: двері були незамкнені, вікно відчинене. Поліцаї весь час читали газети, лише зрідка поглядаючи на диванчик, де я вмостився. У якого в'язня за таких обставин не майне думка про втечу? До того ж, стрибати з поїздів я навчився змалку, коли допомагав батькові у його роботі; та й мені було однаково — чи то поволі загинути у в'язниці, чи враз скрутити собі в'язи.

16-річний Пауль Крюгер. У цей день він закінчив учитися на пекаря.

Коли поїзд, що й так рухався не дуже швидко, уповільнив хід на підйомі, я вистрибнув. Мені пощастило: схил високого насипу був м'який, я скотився по ньому, навіть не подряпавшись. І перш ніж поїзд загальмував і почулися галас і постріли моїх охоронців, я вже зник у густому лісі. Пробігши з сотню метрів, видерся на велетенського дуба і надійно сховався у гущавині його листя. Лише у сутінках залишив я свій схов і подався до Галле.

У Галле я швидко налагодив зв'язки з місцевими соціал-демократами. Нові товариші зустріли мене радо. Деякий час я переховувався, жив під чужим ім'ям, але згодом за їх допомогою поїхав у Білосток, на самісінький кордон з Радянською країною, де став працювати телеграфістом. Тут я вперше познайомився з більшовиками. І не тільки познайомився. Одного з них — комісара Крушинського — я регулярно сповіщав про воїнські ешелони, що вивозили німецькі війська з Радянської Росії. Цією інформацією дуже цікавилися червоні партизани: вони нападали на ці поїзди, роззброювали солдатів і таким чином добували зброю для молодої Червоної Армії.

Листопадова революція в Німеччині застала мене знову у Галле. Тут мене обрали до робітничої та солдатської Ради, і я з головою занурився у нову роботу. Проте довго займатися нею мені не довелося: у Галле вступив для придушення революції офіцерський добровільний корпус Меркера. Ми билися відчайдушно, до останнього. Однак сили були дуже нерівні. Ті з нас, хто не загинув у бою, потрапили до рук ворогів. Серед них опинився і я, втретє став перед трибуналом і на цей раз вислухав смертний вирок.

Тридцять три доби перебував я у камері смертників у горезвісному «Червоному бику» — каторжній тюрмі Галле. Весь цей час я заспокоював себе, готуючись зустріти смерть як справжній революціонер. Проте, коли на тридцять четвертий день гримнули засуви й двері моєї камери прочинилися, всередині у мене все похололо.

Один з поліцейських офіцерів, що прийшли по мене, почав одягати на мої тремтячі руки наручники. І раптом я почув його шепіт: «Спокійно, товаришу!» Нічого не розуміючи, я, немов уві сні, поплентав з ними до тюремної канцелярії, де черговий підписав якісь папери і глузливо посміхнувся до мене: «У Моабіті тобі буде затишніше!»

Все з'ясувалося лише у машині. Обидва «поліцаї» були членами тільки-но створеної Комуністичної партії Німеччини; дізнавшись про мою долю, місцевий комітет вирішив врятувати мене. Було сфабриковано фальшиве розпорядження про переведення мене у берлінську тюрму Моабіт. Так я опинився коло вокзалу, вже, звичайно, без наручників, зате з документами, грішми та залізничним квитком у кишені.

Тепер у мене була неухильна мета — пробратися до Країни Рад.

Як я здійснив її — розповідати не буду, скажу тільки, що мандри мої Польщею, а потім Румунією тривали досить довго і були сповнені різних пригод. Тому я мало не знепритомнів від щастя, коли поблизу прикордонного українського села натрапив на загін вершників з червоними зірками на сірих сукняних шоломах.

Мене привели до комісара; його прізвище було Шуленбург, і він, на щастя, добре знав німецьку мову. «Будеш моїм ординарцем», — сказав він, коли я розповів йому про свою одіссею. «Але ж я не знаю жодного російського слова!» — заперечив я. «То байдуже, — одказав він, — ми розмовляємо, головним чином, шаблями». «І верхи я не вмію...» — кволим голосом повідомив я. «І це дурниці! — відрізав комісар. — Навчишся! Наб'єш мозоляки на сидницях — і навчишся!»

...8-й полк легендарної Першої Кінної армії, до якого я потрапив, налічував 2500 бійців, або, як кажуть у кавалерії, шабель. Проте так воно було і насправді: саме шабель було в нас 2500, щодо іншої зброї — то її було обмаль. Далеко не кожний з бійців мав гвинтівку, карабін або револьвер. Так само погано стояли справи з одягом — тільки кільканадцять бійців зберегли військову уніформу царських часів, решта ж була вдягнена у цивільне. Влітку майже всі ходили босоніж або у личаках, взимку обгортали ноги рогіжками. Тільки одне було у всіх — сукняні шоломи з червоною зіркою — славні будьонівки.

Звичайно мені, колишньому солдатові кайзерівської армії, де панували жорстокі порядки й вимоги щодо амуніції, дивно було бачити таку строкату бойову частину. Я навіть не втримався і якось висловив свою думку комісарові: мовляв, невже цей натовп є боєздатною одиницею. «Так, ти маєш рацію, Павле Густавовичу (так охрестили мене мої нові друзі)», — зітхнув комісар. — Зовні ми дійсно нагадуємо опудала. Але у бою... Сам побачиш. — І ще додав. — Нове не завжди приходить у святковому вбранні. Найважливіше — серця, що хова-ються під вбранням».

Моє бойове хрещення сталося восени 1919 року, на півдні Укра-

їни, коли наш полк отримав наказ пробитися до великого села Петрівки. Та тільки ми рушили у похід, як наштовхнулися на білих. Розвідники донесли, що шлях нам перетнув нечисленний офіцерсько-козацький полк, також кавалерійський, проте озброєний та споряджений набагато краще нашого. Втім, це нас не зупинило, і ми ринули на ворога. Ринули — і відкотилися назад, знову ринули — і знову назад. Горіх виявився надто міцним; біляки рубалися відчайдушно. Так ми сходилися з ними вісімнадцять разів, зазнали великих втрат, але не пробилися.

Ми стояли похнюплені поки командири радилися. І раптом із строю вирвався наперед вісімнадцятирічний комсомолець Іван Макушин. Вихопив шаблю, крикнув: «Товариші! Що казатиме Ленін, коли довідається, що ми не пройшли!» Тут якась невідома сила примусила наші руки натягти поводи, вихопити з піхов шаблі — і ми рвонули вперед, у дев'ятнадцяту атаку. З криком: «З Леніним — за Леніна!» налетіли ми на ворогів, і через якихось півгодини від їхнього добірного полку майже нічого не залишилося. А те, що залишилося, тікало стрімголов геть.

Незабаром я закріпив оте бойове хрещення пролитою кров'ю. Сталося це у бою за село Велику Михайлівку. Спочатку все було гаразд, ми вже почали тіснити ворога, коли на мене налетів здоровань-козак, і не встиг я отямитися, як він розсік своєю довжелезною шаблюкою моє праве стегно. Я очманів від болю, кинувся на нього і, звичайно, у запалі промахнувся. А він вдруге вдарив мене шаблюкою, тепер по голові, і я вилетів із сідла.

Опритомнів я вже на «операційному столі»: кількох нетесаних дошках, покладених на дві колоди. І перше, що побачив, був кінь Рольф. Він стояв біля мене. Лікар, який копирсався у рані, сказав: «Ну, хлопче, бачив я на своєму віку багато санітарів, а такого ще не доводилося». Як мені потім розповіли, коли я впав з коня непритомний, Рольф став наді мною, прикривши своїм тілом. Він ніби розумів, що впасти у кавалерійському бою на землю, то майже неминуча загибель — затопчуть. А коли бій посунувся далі, Рольф ухопив мене зубами за комір і відтяг до лісу, на галявину, де розташувався наш перев'язочний пункт.

Хоч пробув я будьоннівцем понад рік, проте нашого легендарного командарма мені пощастило побачити лише один раз.

Це було на Дніпрі. На одному боці його були ми, на другому — врангелівці. І тут надійшов наказ: непомітно форсувати Дніпро, вийти у тил білякам. Все було зрозумілим, крім одного — як саме форсувати: адже до цього нам ніколи не доводилося вплав перетинати таку велику ріку. Отож, зібралися командири і почали радитися, як воно буде краще: кинутися всім одразу, чи переправлятися маленькими групами. Суперечка була саме у розпалі, коли до нас наблизився вершник. Знамениті пишні вуса й широка чорна бурка за плечима. Насмішкуваті очі.

— Чом, — питає, — зібралися, товариші? Покуняти на сонечку? Так на тому березі його більше... А ви ще тут!

— Не куняємо, товаришу Будьонний, — заперечив наш командир, — а саме обговорюємо, як його переправлятися...

— Ой, лишенько! — каже командарм. — То хіба ви не знаєте, як форсують річки? Ген, дивіться!

Скинув бурку, і не встигли ми й оком кліпнути, а він вже у воді. Так хвацько поплив, що скоро був аж на середині. І гука звідти: — Ну, зрозуміли?

А вдруге я побачив Семена Михайловича аж через 40 літ, коли у 1959 році був у Москві. Не втримався, вирішив завітати до нього, скласти свою шану. І хоч був він тоді хворий, — лікар дозволив поговорити лише десять хвилин, — проте Семен Михайлович радо зустрів свого колишнього соратника, тепло говорив зі мною. А на прощання сказав: «Ми визволили вас від фашизму, ви ж у ті часи допомогли нам позбутися капіталістів і поміщиків».

* * *

...Восени 1920 року ми готувалися до останнього бою — штурму Криму. Білі перетворили півострів на грізну фортецю, і всі намагання нашої піхоти пробитися крізь Турецький вал були марні. Тоді ще вирішили зайти врангелівцям у тил через Гниле море — Сиваш. Серед частин, які здійснювали цей рейд, був і наш полк.

Все сталося, як гадалося. Білі не витримали удару з двох боків. І хоч наш полк зазнав під час штурму узбережжя великих втрат, зупинити нас вже ніщо не могло: ми увірвалися у Крим і гнали ворога аж до Севастополя. Поблизу Гончарного мене було поранено. Це була вже дев'ята рана. І хоч вона виявилася легкою і я швидко видужав, та до Першої Кінної вже не повернувся. Бо на той час Країна Рад переможно закінчила громадянську війну і приступала до нових, тепер вже мирних, але не менш запеклих битв. Для них потрібні були вмілі руки. Тому я став студентом Ленінградського будівельного інституту, а через кілька років вже працював інженером на великих будовах соціалізму.

Пауль Крюгер сьогодні.

Пауль Крюгер серед бойових друзів-будьоннівців.

У новому районі міста — Порубі.

Ні, не Чорна Острава!

Колись до назви чехословацького міста Острави міцно приросло визначення «чорна». Чорна Острава...

І справді, місто завжди було оповите хмарами диму і попелу, крізь які проступало чорне громаддя териконів.

Теперішня Острава не хоче бути чорною. Вона мріє стати зеленою, сонячною. І буде такою, власне, вже сьогодні вона стає такою.

Датою народження Острави вважається 1267 рік. Але ця дата умовна. Просто в одному історичному документі, позначеному цим роком, вперше згадується Острава. Тоді місто мало стратегічне значення. Але з часом воно його втратило і вже не відігравало будь-якої значної ролі в житті країни.

Друге народження Острави відбулося на початку XIX сторіччя. Перед тим, у 1767 році поблизу Острави були відкриті великі поклади кам'яного вугілля. Саме це й визначило долю міста. У 40-х роках XIX сторіччя тут був збудований металургійний завод — перший у Австро-Угорській імперії. Після того на острявській землі з'являлися все нові й нові шахти і заводи. Розбудова Острави продовжувалася й після першої світової війни. Але велася вона хаотично, так як це диктувалося інтересами окремих промисловців. Жилі квартали виникали впритул до шахт і заводів — адже здоров'я робітників, їхніх сімей нікого не турбувало.

Третє народження Острави припадає на наші дні. Острявчани навіть називають точну дату—день 30 квітня 1945 року, коли війська Радянської Армії визволили місто від гітлерівців.

Острава перетворилася на центр

металургійної промисловості Чехословаччини. Тут збудовано Нову Гуту імені К. Готвальда, реконструйовано Вітковицький металургійний завод, зведено багато інших підприємств.

Цього літа Острава відзначила своє 700-річчя, і нинішній 1967 рік мешканці міста називають роком великого перелому. Це звучить трохи патетично, але це дійсно так.

Ювілейний рік тут проходить під гаслом «За соціалістичну Остраву — за соціалістичний побут».

Небо над містом буде очищено від диму і пилюки, води річки Остравиці стануть чистими і прозорими і в них розводитимуть рибу. Вкриються зеленню величезні масиви. Підприємства будуть відокремлені від жител зеленим бар'єром. Виростуть два нових житлових масиви на 100 тисяч мешканців кожний. Підбито підсумки конкурсу на кращі проекти забудови Острави. Схвалені проекти вже починають реалізуватися. Тут здіймуться вгору 22-поверхові жилі будинки, що нададуть Остраві сучасного вигляду. Зводиться Будинок техніки, висота

Біля заводських воріт Нової Гути імені К. Готвальда.

Острава будується, вона росте вшир і вгору.

Така вона, молодь нової Острави.

якого дорівнюватиме 101 метрові. Це буде найвища споруда в Чехословаччині. Реконструюється багато вулиць, будується новий вокзал, студентське містечко тощо.

Головний архітектор Острави Мілош Вартон розповідає: «Сто років тому у місті мешкало 27 тисяч чоловік, сьогодні — 270 тисяч. Коли Остраву буде реконструйовано, тут житимуть 450 тисяч чоловік. Генеральний план забудови вже затверджений. Тепер він розробляється в деталях. У співробітництві з Чехословацькою Академією наук, гірничим інститутом архітектори ведуть соціологічні дослідження, головна мета яких — створити красиве, зручне і здорове місто для трудящих».

Острава народжується вчетверте!

«Віком стара, ентузіазмом молода, хай живе наша Острава!» — написано на цьому транспаранті.

РОЗУМНИЙ СПІВРОЗМОВНИК

Письменниця Моніка Варненська побувала у лепрозорії, так, саме в лепрозорії, де лікують проказу — інфекційну і, як вважають багато людей, невиліковну хворобу. Моніка Варненська переконалася на власні очі — проказу тепер лікують досить успішно в лепрозорії Квін-Лап, що став центром боротьби з цією хворобою у Південно-Східній Азії. Віддалений від великих міст, оточений горами, овіяний морським вітерцем, цей лікувальний заклад був і науковим центром, сюди приїздили лікарі з інших країн вчитись і вдосконалювати свої знання: адже тут уже було вилікувано півтори тисячі чоловік. Зрозуміло, що не тільки поблизу лікарні, а й на великій відстані від неї не було людських осель, а тим більше військових об'єктів. Та це не завадило американським воякам знищити Квін-Лап. Все почалося 13 червня 1965 року. Над лепрозорієм загули американські бомбардувальники. На беззахисних калік, на лікарні і будинки з величезними червоними хрестами на дахах падали бомби і ракети. Наступного дня бомбардування тривало. Літаки розстрілювали хворих на ношах. Серед 200 забитих були і пацієнти, що вже вилікувались.

Моніка Варненська пише: «Я розмовляла з Нгуєном Ван Конгом, 40-річним селянином, якому ампутували ногу, вражену проказою. Під час нальоту він втратив і другу ногу, тяжко поранений у ліву руку, яка не діє і тепер. І це після шести років лікування, напередодні виходу з лікарні... 17-річна дівчина на ім'я Тьеш також була тяжко поранена напередодні повернення додому. Хлопцю Ле Ван Біню видали довідку про те, що його вилікувано. Він загинув під руїнами. Бомба вбила одразу трьох дітей, що спали в палаті.

Американські літаки бомбардували лепрозорій 39 разів... Зараз хворих розміщено в одному з евакуаційних пунктів, де, можливо, їх не знайдуть американські льотчики».

Прочитавши нарис Моніки Варненської в тижневику «Польское обозрение», надовго втрачаєш можливість

думати про щось інше, тривожні думки знов і знов повертаються до страхітливих діянь американських імперіалістів, які намагаються перетворити сучасний світ на справжнє пекло, де напалм і тротил мають владарювати над людським правом і законами суспільства. Цей документальний нарис вражає читача своєю неспростовною правдою про сутність американського войовничого імперіалізму значно глибше, ніж деякі довжелезні й сухі огляди.

Вміння донести до читача найголовніше і примусити його розмірковувати над тим, що хвилює людей, є найхарактернішою особливістю тижневика «Польское обозрение».

Розмова з розумним і поінформованим співбесідником іноді рівнозначна мандрівці. Адже відомо, що подорож часом дає поверхове й неглибоке уявлення про країну, її людей, побут, звичаї, культуру, про її історію, сучасне і майбутнє. Тим часом це твердження не суперечить і тій істині, що краще один раз побачити, ніж десять разів почути. Наші люди з задоволенням їздять по містах і селах братньої Польської Народної Республіки. Варшава, Краків, Познань, Лодзь, Люблін, Вроцлав, Закопане, Пороніно, Гданськ, Гдиня, Щецін вже давно полюбилися багатьом радянським людям, що приїздять туди не тільки як іноземні туристи, а й як справжні друзі, бо почуттям дружби й пояснюється глибокий інтерес радянських громадян до життя нової Польщі. Завдяки співробітництву СРСР і Народної Польщі збагачуються і зміцнюються обидві братні країни. І саме тому інтерес до життя братньої країни, до її культури, музики, мистецтва не легко задовольнити. І тут на допомогу приходить щотижневе «Польское обозрение», яке видається російською, англійською, іспанською, німецькою, французькою, чеською мовами. Тижневик здобуває дедалі більшу популярність у наших читачів завдяки тому, що редактори його володіють мистецтвом із самого життя виділити найцікавіше, найбільш характерне й переконливе, приклади й факти, які в сукупності своїй створюють картину життя народу, його матеріального і духовного розквіту. Читаючи «Польское обозрение» відчуваєш, що журнал поглиблює твої уявлення про країну, про творчу працю її громадян, про ту титанічну силу, яка народжується польсько-радянською дружбою і дружбою ПНР з іншими країнами соціалістичного табору. Цьому і присвячений постійний розділ часопису «Дружба, взаємодопомога і співробітництво».

В № 10, наприклад, надруковано цікавий матеріал про поляків — випускників радянських вузів, які тепер працюють на рідній землі.

Протягом 20 років в Радянському Союзі здобули вищу освіту 3196 поляків. «Допомога Радянського Уряду в підготовці молодих кадрів мала для Польщі, — пише тижневик, — величезне значення, особливо у перші післявоєнні роки, коли більшість польських вузів, лабораторій і архівів було зруйновано, а значну частину наукових кадрів знищено окупантами. Навчаючись в Країні Рад, польська молодь мала можливість знайомитися з новітніми досягненнями науки. Багато поляків не тільки кінчали в СРСР вузи, але й писали там кандидатські дисертації під керівництвом вчених, імена яких нерозривно зв'язані з великими досягненнями сучасної науки».

В травні 1966 року у Вроцлаві відбулася всепольська зустріч випускників радянських вузів, на яку прибуло 250 чоловік, обраних на воєводських зустрічах. З нещодавно проведеної анкети видно, що більшість випускників, незважаючи на молодість, працюють на відповідальних посадах в державному й партійному апараті.

«Багато з них — самостійні наукові працівники, в тому числі завідуючі кафедрами вузів. Кілька десятків випускників радянських вузів захистили кандидатські дисертації й готуються до захисту докторських робіт. П'ятдесят процентів випускників, що працюють у промисловості Верхньої Сілезії — одного з найбільших промислових центрів Польщі — займають посади директорів, головних інженерів і начальників великих цехів».

Роль, що її відіграють випускники радянських вузів, свідчить про добру теоретичну підготовку, здобуту в СРСР.

З номера в номер якийсь аспект польсько-радянської дружби висвітлюється на сторінках журналу. В № 11 секретар Люблінського воєводського комітету ПОРП Владислав Коздра розповідає про взаємну користь співробітництва прикордонного Люблінського воєводства з Брестською областю Білоруської РСР і Волинською областю Української РСР. У № 17 історик Станіслав Лопатнюк знайомить читачів з надрукованим у видавництві «Ксенжка і ведза» другим томом публікації «До історії польсько-радянських відносин».

З іншого номера тижневика читач дізнається про те, як Польща допомагає нашій країні будувати цукрові заводи.

Увагу читача привертає лист «Де ви, безіменні друзі?», який надійшов до президії Гданської міської Народної Ради від колишнього

розвідника А. Д. Богданова. Він просить розшукати польських моряків, які допомогли йому та його розвідникам переправитися через Мертву Віслу. «Польское обозрение» послідовно, з справжньою любов'ю веде літопис героїчної боротьби, літопис нашого братерства.

Сергій Олексійович Котов, радянський партизан часів війни, доблесний солдат Гвардії Людової, що воював під псевдонімом «Олек», нещодавно був гостем Польщі.

Природно, він використав місяць перебування в дорогій його серцю країні, щоб пройти шляхами своєї вогневої молодості. У селі Малахів на братській могилі Котов раптом побачив серед 17 прізвищ і своє. Виявляється, польські побратими вважали, що він загинув у бою поблизу села Малахова; насправді ж Котова було тоді тяжко поранено, він пройшов крізь катівні Дахау та Маутхаузена. Молодь келецької землі ніколи не забуде зустрічі партизанських командирів Мечислава Мочара й Євгеніуша Висліча-Іванчика з «Олеком»— Сергієм Котовим.

Публікації «Польского обозрения» живлять мозок і серце, вони народжують добрі почуття і благородні думки не тільки у нас, а й у своїх англійських, німецьких, іспанських, французьких і чеських читачів, вони показують велич соціалістичної співдружності та її значення для справи миру і прогресу. Цей розділ знайомить з багатьма аспектами дружнього співробітництва поляків з усіма народами соціалістичного табору. Жива і хвилююча інформація радує своєю новизною і широтою проблем, вона розповідає про відвідання групою діячів польської культури наукової конференції в Москві, присвяченої польській літературі, що її організував інститут Академії наук СРСР, вона розповідає про зелені вогні семафорів для залізничних составів, навантажених уральською і сибірською рудою для заводів Ченстохова, Хожува, Нової Гути, Семяновіц та інших міст.

З-поміж багатьох розділів («Наш репортаж», «Соціальні проблеми», «Культура і мистецтво», «Навколо світу», «По слідах минулого») тижневик на перший план висунув «Зустрічі з Жовтнем», доповнюючи його широкою інформацією про підготовку до святкування 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції в Польській Народній Республіці. Особливість цього розділу, на нашу думку, полягає в тому, що він не тільки яскраво показує участь польських революціонерів у боях за перемогу Жовтня, а й розповідає про величезний вплив на формування бойового авангарду польських трудящих переможної соціалістичної революції в Росії.

Із справжнім хвилюванням читаємо історію героїчного життя Кароля Сверчевського — солдата революції, легендарного «генерала Вальтера», мужнього сина польського робітничого класу, солдата Великої Жовтневої революції, уславленого борця за свободу Іспанії, одного з організаторів Народного війська Польського.

Його революційна воля гартувалася в середовищі революційних російських робітників, у червоногвардійському полку ім. Красної Пресні. На Україні Сверчевський брав участь у розгромі банд гетьмана Скоропадського, під Оршею бився з німцями, воював проти Краснова, Денікіна.

Серед комісарів Червоної Тавріди було чимало поляків, але Ян Тарвацький заслужив справжнє безсмертя своїм полум'яним серцем, своєю безприкладною відвагою.

Тарвацький був розповсюджувачем ленінської «Іскри», на V з'їзді РСДРП в Лондоні він особисто познайомився з Леніним, часто бував у Володимира Ілліча в Пороніно. Тарвацький знав каземати Варшавської цитаделі і відбув заслання в Росії.

В Єнісейську слюсар Тарвацький створив міцну більшовицьку організацію.

Після революції він прибув до Петрограда посланцем єнісейських робітників. В Смольному його прийняв Яків Свердлов. Він запропонував Тарвацькому поїхати в Крим.

«Крим,— сказав Тарвацькому Свердлов,— повинен стати таким самим оплотом революції, як і Кронштадт».

Незабаром польський революціонер уславився в Криму як полум'яний трибун і організатор Червоної Гвардії.

Молода радянська республіка Тавріда героїчно стримувала натиск ворожих військ. Тарвацький не діждався перемоги. 24 квітня 1918 року разом з іншими Народними комісарами Червоної Тавріди він потрапив у засідку, був схоплений білими і розстріляний.

Люди вільної Польщі і Країни Рад свято зберігають пам'ять про безстрашних бійців революції.

З сторінок тижневика постають образи учасників штурму Зимнього, бійців, що стояли на варті біля кабінету В. І. Леніна, мужніх солдатів історичних битв, живих і мертвих, що цілком віддали себе великій справі комунізму. «Польское обозрение» розповідає, як більшовика Олександра Гадомського — командира загону кінних розвідників — і його товариша Барасевіча, що загинули в сутичці з контр-

революціонерами на Донській вулиці Замоскворіччя, за наказом вождя революції В. І. Леніна, було поховано біля кремлівської стіни на Красній площі в Москві. Героїв революції проводжали в останню путь з революційними піснями, під звуки військового оркестру солдати Червоного полку Варшави, червоноармійські з'єднання Московського гарнізону і тисячі москвичів.

Так велична історія оживає на сторінках тижневика, яскраво сплітаючись з подіями сьогоднішніх днів.

Вже стали відомі лауреати конкурсу на найкращі наукові праці, присвячені 50-ій річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції, проведеного Польською Академією наук.

Премії одержали група співробітників Інституту історії партії при ЦК ПОРП під керівництвом д-ра Олександра Кохановського за працю «Книга поляків — учасників Жовтневої революції» і група співробітників Інституту історії польсько-радянських відносин під керівництвом професора Тадеуша Чесляка за V том «Документів і матеріалів з історії польсько-радянських відносин». Серед премійованих — проф. Валентина Найдус (книга «Поляки в революції 1917 року»), проф. Генрік Яблонський (дослідження «Значення Жовтневої революції для формування національно-державного побуту і суспільних відносин в Польщі») та інші автори.

Навіть стислий перелік заходів та подій розкриває широчінь масштабів готування до історичного свята. Польське телебачення готує інсценізацію роману А. Макаренка «Педагогічна поема» і спектакль за романом Миколи Островського «Як гартувалася сталь». Величезним тиражем видаються книжки та брошури, присвячені впливу Жовтневої революції на історію Польщі. Конкурс радянської пісні готується в Лодзі. Рік дружби з нагоди 50-річчя Жовтня оголосили польські школярі. Катовіцький телецентр вже показав чотири серії репортажу про Вірменію, одну з 15 республік великої Країни Рад. З нагоди історичного свята гданський кіноклуб «Жок» організував курси радянського кіномистецтва. Нещодавно Музей Леніна в Кракові збагатився новим експонатом — гасовою лампою, при світлі якої працював В. І. Ленін під час його повторного перебування в Кракові в період з жовтня 1913 по травень 1914 р.

Логічним продовженням цієї широкої, змістовної й щирої розповіді є всебічна інформація про сучасне життя нової Польщі, про її здобутки й досягнення.

Ми дізнаємося, що 1967 ювілейний рік є рекордним роком польської енергетики. Потужність всіх державних електростанцій досягне 11.000 мегават.

Ще в квітні польська гірнича промисловість видобула двохмільярдну тонну кам'яного вугілля. Вагони, навантажені видобутим після війни вугіллям, могли б 25 разів оперезати світ. Перший мільярд тонн вугілля польські шахти видали нагора в 1958 році.

Столиця Польщі — Варшава займає третє місце в країні по випуску валової промислової продукції. Незабаром Варшава стане найбільшим у Польщі центром автотранспортної промисловості.

В столиці буде збудовано близько 80.000 квартир. Завершується забудова її центру.

В 1970 році міський транспортний парк нараховуватиме 1670 автобусів, 918 трамваїв і 128 тролейбусів. Значно зросте кількість шкіл і дитячих садків, передбачено дальше розширення вузів і будівництво студентських гуртожитків.

Розділи «Минулий тиждень у фотографіях», «Наша анкета», «Статистичні дані», «Наше інтерв'ю», «По сторінках преси», «Соціальні проблеми», «Народне господарство», нариси про міста країни ілюструють саме ті аспекти життя, які поглиблюють наше знайомство з ПНР. Розквіт соціалістичної індустрії в Польщі відкрив широкі можливості й для зростання народного добробуту. Поляки живуть значно краще, а тому і значно довше. За останнє двадцятиріччя тривалість життя чоловіків збільшилась в країні пересічно на 17 років, жінок — більш як на 18 років.

В нинішній п'ятирічці в будинках для пенсіонерів і установах для хронічно хворих додатково організується ще 10 тис. місць. 3 млн. 150 тис. дітей, школярів і студентів, проведуть цього року літні канікули в таборах. Держава виділяє на це великі кошти.

Нашу подорож по братній Польщі, що стала можливою завдяки «Польскому обозрению», вже час і завершити, хоч її можна було б продовжувати. Адже ми нічого не сказали про нові літературні твори відомих польських письменників, про постійний, вельми дотепний сатиричний розділ. Нарешті, про вікторину — «Чи знаєте ви польську кінематографію?», в якій, напевно, беруть участь багато наших співвітчизників, бо польське кіно у нас дуже люблять і поважають. Та всього не можна охопити, адже це перше знайомство з «Польским обозрением», а перше знайомство ніколи не буває всебічним — і ця закономірність певною мірою заспокоює нас.

У ВОГНІ КЛАСОВИХ БОЇВ

ТУНЕЛЬ

Теодор Петков.

Коли б правителі Венесуели побачили раптом, що з ясного неба на них падає біблейський сірчаний дощ, то це, мабуть, вразило і перелякало б їх менше, ніж лаконічно-драматична телефонограма з штаб-квартири діхеполя (венесуельської охранки): «Головна трійка зникла з Сан-Карлоса!»

Сан-Карлос — це залізобетонна Бастилія у венесуельській столиці Каракасі, зловісна тюрма-фортеця в кільці танків і дротяних огорож, останнє слово тюремної техніки. Та ще поруч, впритул, довжелезна військова казарма.

А «головна трійка», що зникла з Сан-Карлоса, складалася з трьох політичних в'язнів номер один, яких тримали під особливим наглядом, в найнадійнішому з тюремних казематів.

То були видатні керівники Комуністичної партії Венесуели — Помпейо Маркес, Гільєрмо Гарсіа Понсе і Теодор Петков.

Венесуела, країна фантастичних природних багатств і найжахливіших злиднів, є вотчиною Нельсона Рокфеллера. Сама тільки венесуельська нафта дає йому щороку 600 мільйонів доларів прибутків. Він має там щось близько десятка гацієнд (маєтків) площею в тисячі гектарів. В одній гацієнді — Монте Сакро — Рокфеллер відпочиває. У Мата-дель-Барбаро він виводить якусь особливу породу курей. Його гацієнда Пало-Горда вкрита кофейними і бананoвими гаями. Рокфеллеру належать мало не всі венесуельські банки і 22 «супермаркети» (зверхунівермаги). Взагалі, як пише в своїй книзі «Венесуела, о-кей» латиноамериканський публіцист Габезес Донозо, вся Венесуела є величезною рокфеллерівською гацієндою.

Щоб забезпечити «спокій» і «порядок» у цій гацієнді, венесуельські правителі — помазаники Рокфеллера, всі оті гомеси, хіменеси, бетанкури і леони — не шкодували і не шкодують зусиль. І, звичайно, народної крові.

Венесуельські катівні переповнені політичними в'язнями. А скільки борців за народну справу було замордовано в тюрмах, вбито у вуличних боях, у вбогих кварталах селищ нафтовиків, у межигір'ях Сьєрра дель Фальконе, де виспівують свої трелі партизанські автомати і кулемети!

Та катівський шал діхеполя не дає бажаних рокфеллерам плодів. Венесуела дедалі більше вирує і клекоче. У 1963 році діхеполь одразу кинув у кам'яні труни тюрем мало не всіх сенаторів і депутатів парламенту від лівих партій, а також значну частину керівних діячів Компартії. Сан-Карлос став своєрідною філією парламенту і підпільною секцією комуністичного керівництва. Протягом останніх років цю секцію очолювала згадувана в телефонограмі діхеполя «головна трійка».

Вона встановила міцні зв'язки з товаришами на волі, обговорювала і вирішувала партійні справи; тут-таки в камері писалися на друкарських машинках статті для партійної преси. Живцем похована, вони залишалися в строю, були трибунами, організаторами, керівниками.

І в той же час вони були душею і мозком найсміливішого задуму, який цілком відповідає горьківським словам: «безумство хоробрих».

То був план втечі з Сан-Карлоса, під самим носом уряду і діхепольського штабу, крізь кріпосні мури і зовнішнє кільце охорони.

Недріманне око добірних тюремників стежило за трійкою з особливою пильністю не тільки тому, що то були «політв'язні номер один». Була ще й інша причина для турбот і тривог уряду і діхеполя: кожний з трьох мав у своєму послужному списку чимало втеч з тюрем. Теодор Петков, наприклад, у 1962 році випив у тюрмі пляшку бичачої крові, інсценізував кровохаркання, потрапив до госпиталю і там під носом у вартових спустився з 7-го поверху по вірьовці, зробленій із зв'язаних простирал.

Тому-то «трійка» була на особливому режимі, під посиленим наглядом.

І все-таки «безумство хоробрих» перемогло. «Трійка» втекла через тунель, прокладений мало

не від самої казарми до Сан-Карлоса і під Сан-Карлосом аж до тюремної камери.

Три хвилини тривала втеча через тунель, і три роки тривала підготовка до втечі — прокопування 80-метрового тунелю.

Розпалена фантазія буржуазних писак розмалювала цю втечу «поза межею можливого» в дусі голлівудівських бойовиків. Писали, що «міжнародний комунізм» вирядив у Каракас якихось ультратаємних спеціалістів з найновішою технікою для підземних робіт.

Щоб розвіяти болотний туман, яким буржуазна преса оповила цю легендарну втечу, Теодор Петков розповів в одній журнальній статті справжню історію сан-карлосського тунелю.

Ось уривок з цієї статті:

«Коли я переступив поріг Сан-Карлоса у червні 1964 року, — пише Петков, — план втечі обговорювався там вже протягом довгого часу. Не слід вважати мене за фахівця з тюремних втеч. Подібно до того, як обов'язком кожного військовополоненого є втеча і повернення на фронт для дальших битв, обов'язком кожного ув'язненого комуніста є вирватися на волю і знову кинутися в бій.

Про підготовку нашої втечі написано чимало рокамболівських нісенітниць. Істина справляє куди більше враження, бо вона є простішою і невигаданою. Сімон, наприклад, зовсім не є «міжнародним комуністичним агентом» і не «загадковим арабом», який вигулькнув зі сторінок шпигунських романів Флемінга. Сімон Нахеме — це просто сірієць, який емігрував у Венесуелу в 1956 році і 1958 року вступив у Компартію. Це людина виключної кмітливості, самовладання, привабливості. Коли треба було доручити комусь ту роль власника крамнички, що йому довелося зіграти, то кращого вибору не можна було б зробити. Від тієї крамнички у будинку поруч з казармою і починався тунель. Разом із Сімоном працювали четверо «землепроходців» — двоє членів партії і двоє комсомольців. Їх готовність до самопожертви була справді безмежною. Коли партія запропонувала Сімо-

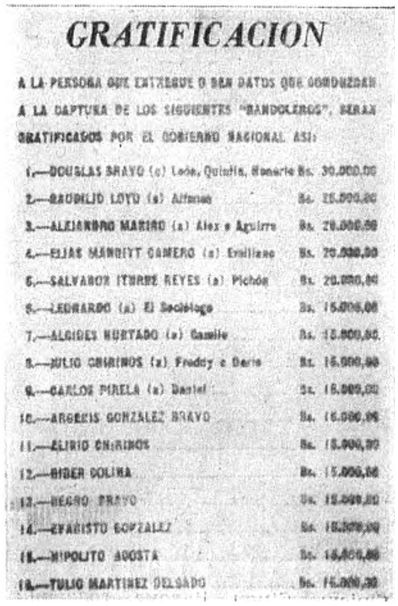

GRATIFICACION

A LA PERSONA QUE ENTREGUE O DEN DATOS QUE CONDUZCAN A LA CAPTURA DE LOS SIGUIENTES "BANDOLEROS", SERAN GRATIFICADOS POR EL GOBIERNO NACIONAL ASI:

1.—DOUGLAS BRAVO (a) León, Quintín, Honorio Bs. 30.000,00
2.—BAUDILIO LOYO (a) Alfonso Bs. 25.000,00
3.—ALEJANDRO MARINO (a) Alex o Aguirre Bs. 20.000,00
4.—ELIAS MANUITT CAMERO (a) Emiliano Bs. 20.000,00
5.—SALVADOR ITURBE REYES (a) Pichón Bs. 20.000,00
6.—LEONARDO (a) El Sociólogo Bs. 15.000,00
7.—ALCIDES HURTADO (a) Camilo Bs. 15.000,00
8.—JULIO CHIRINOS (a) Freddy o Darío Bs. 15.000,00
9.—CARLOS PIRELA (a) Daniel Bs. 15.000,00
10.—ARGENIS GONZALEZ BRAVO Bs. 15.000,00
11.—ELIRIO CHIRINOS Bs. 15.000,00
12.—EIDER COLINA Bs. 15.000,00
13.—NEGRO BRAVO Bs. 15.000,00
14.—EVARISTO GONZALEZ Bs. 15.000,00
15.—HIPOLITO ACOSTA Bs. 15.000,00
16.—TULIO MARTINEZ DELGADO Bs. 15.000,00

Урядове оголошення з прізвищами розшукуваних комуністів і визначенням винагороди за голову кожного з них.

ПІД САН-КАРЛОСОМ

Частина тунелю під Сан-Карлосом.

Будинок поруч з казармою, де була «крамничка» Сімона.

Сірієць Сімон Нахеме, головний організатор прокладання тунелю під Сан-Карлосом.

ну, хворому на виразку шлунка, на деякий час залишити крамничку, щоб підлікуватися, той з обуренням відкинув цю пропозицію.

Найскладнішою проблемою було вивезення виритої з тунелю землі. Її доводилося вибирати і вивозити «чайними ложками». Температура в тунелі сягала 50 градусів. Та були й інші перепони. Шість місяців довелося промарнувати Сімону, щоб у ролі торговця завоювати абсолютне довір'я охорони тюрми. Одного разу він змушений був перервати працю на три місяці, бо охранка щось пронюхала і робила безперервні обшуки в районі тюрми.

Коли тунель вже наближався до підлоги камери, хлопці працювали тільки протягом тих п'яти годин, коли ми мали змогу клацати на друкарських машинках і заглушати цим шум буріння.

Двічі вони збивалися з правильного напряму, одного разу ледве не пробили тротуар, другим разом мало не вперлися в інший сектор тюрми. Ми тоді вирахували, що вони відхилилися на захід на 5 метрів і 14 сантиметрів. Я і Гільєрмо стали допомагати нашим підземним рятівникам. Різні темпи клацання на машинках правили для них за своєрідний «радіомаяк».

У п'ятницю 3 лютого роботу було закінчено, від рятівників нас відділяла тільки мозаїка підлоги. Хлопці провели в тунель електрику і порозвішували таблички: «Прохід вільний», «Шлях свободи», «Поворот ліворуч». Увечері 4 лютого ми одержали з волі шифровку: «Будинок продано, сподіваємося скоро одержати гроші».

Нашу втечу було призначено на 20 годин 15 хвилин 5 лютого, у день початку традиційного карнавалу в Каракасі.

Ми взяли з собою частину книг, наші рукописи, а я ще взяв зроблені мною архітектурні ескізи майбутнього Каракаса.

І ось вона, свобода і вир боротьби!»

* * *

Ніколи, кажуть, Венесуела не знала такого радісного і запального всенародного свята, яким був лютневий карнавал цього року, коли країна дізналася про епопею тунелю під Сан-Карлосом.

В. КАЧИН.

Помпейо Маркес і Гарсіа-Понсе, які також втекли через тунель.

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

УПЕРШЕ ЗА ДВІСТІ РОКІВ. На Фарерських островах, які лежать у північній частині Атлантики, між Ісландією і Англією, але входять до складу Данії, стався злочин. Якийсь молодий вчитель з ревнощів убив свою наречену. Цей злочин схвилював цілий світ. Адже він є першим випадком убивства на Фарерських островах за останні два століття.

СТРУНКО! В новому уставі канадської армії, у розділі про військові паради, записано таке: «Якщо солдат під час параду знепритомніє, він повинен, лежачи, прийняти положення «струнко». Лише після того санітари можуть покласти його на носилки і винести...»

ПРОНУМЕРОВАНІ. Сайгонський кореспондент газети «Нью-Йорк таймс» скаржиться, що стосунки представників американського воєнного командування з південнов'єтнамськими урядовцями дуже ускладнюються тим, що ці урядовці змінюються ледве не щодня. Одного прогнали за хабарництво, іншого зняли з посади за бездіяльність, третій сам кудись утік. «Було б доцільно, — пропонує кореспондент, — щоб на одяг сайгонських урядовців чіпляли номери. Це полегшило б розібратися, з ким ми маємо справу в кожному окремому випадку».

ДОКОТИЛИСЯ. Випадки пограбувань церков у Західній Німеччині стали такими частими, що поліція змушена була вдатися до різних хитрощів, аби виловити злочинців. У багатьох церквах тепер обладнано спеціальну систему сигналізації. Якщо хтось вночі переступить поріг церкви, система сигналізації починає розгойдувати дзвони, які будять поліцію і жителів.

ЙОГАННЕС БЕХЕР — СПІВЕЦЬ РЕВОЛЮЦІЇ

«Поет повинен прагнути того, щоб його радість і його страждання збігалися з радощами і стражданнями його народу, — тільки тоді поет, розкриваючи своє «я», досягає найвищого, що йому дано: стає дзеркалом душі, виявом мрії і волі свого народу».

Ці слова належать одному з найвидатніших німецьких поетів новітнього часу, відомому публіцистові, громадському діячеві і щирому другові Радянського Союзу Йоганнесу Бехеру. В них виразно відбилося його творче кредо й ідеал, якого поет невтомно прагнув все своє життя. І поет-комуніст Бехер справді став натхненним співцем свого народу, виразником його дум, мрій і сподівань.

Творча еволюція Бехера немовби відбиває етапи літературного розвитку Німеччини останніх десятиліть. Увійшовши в німецьку літературу ще до першої світової війни як представник експресіонізму, Бехер перейшов згодом на ідейні позиції співця робітничого класу, став одним з провідних письменників соціалістичного реалізму в німецькій літературі.

Йоганнес Роберт Бехер народився 22 травня 1891 року в Мюнхені, в родині прокурора. Батько його був типовий кайзерівський «вірнопідданий», і в домі Бехерів панували кастові забобони, лицемірні умовності буржуазного побуту, дух прусської казарми. Майбутній поет, що зростав вдумливим і спостережливим хлопчиком, рано відчув духовну убогість і обмеженість людей, котрі оточували його, фальш їхніх високих слів про справедливість, гуманізм і обов'язки людини.

Закінчивши гімназію, Бехер студіював філологію, філософію і медицину — спершу в Мюнхенському університеті, а потім в Ієні і в Берліні. На студентські роки припадають і перші поетичні виступи Бехера: в 1911 році було надруковано його гімн «Борцеві», присвячений трагічно загиблому поетові-романтику Генріху Клейсту.

Ще в ранній юності пізнав Бехер деспотизм і бездушний егоїзм свого середовища і на все життя зненавидів самовдоволених «добропорядних» буржуа. Палка жадоба волі й незалежності пойняла його душу. І він покинув батьківський дім, назавжди порвавши зі своєю сім'єю і своїм класом.

Поезії Бехера, створені в роки І світової війни («Занепад і тріумф» та інші), були пройняті протестом проти війни і соціальної нерівності, але водночас вони ще свідчили про політичну незрілість і розпливчастість світогляду молодого поета. В ті роки він перебував під впливом експресіонізму — декадентської течії в мистецтві Німеччини. Згодом, характеризуючи цей період своєї творчості, Бехер назвав «донкіхотством» свою «безглузду спробу... створити гротескну будову фраз з якимись шизофренічними ієрогліфами».

Поезія Йоганнеса Бехера широко відома в нашій країні. Ще в 20-ті роки почали перекладати на російську та українську мови ранні революційні вірші Бехера, а в

30-ті роки — його антифашистську лірику й прозу. Менше відомі у нас великі романи Бехера. А тим часом його перу належать такі талановиті прозові твори, як ранній антивоєнний роман «Люїзіт, або Єдино справедлива війна», «Банкір на бойовищі» та автобіографічна книжка «Прощання». За «Люїзіт» та за збірку сатиричних поезій «Труп на троні» проти Бехера ще в 20-ті роки було порушено політичний процес.

Рання поетична творчість Бехера пройнята антивоєнними мотивами. Так, на початку 1916 року виходить його збірка поезій «До Європи», восени того ж року — збірка «Братання», а в 1918 році — «Пісня проти сучасності».

Велику Жовтневу соціалістичну революцію Бехер сприйняв як подію всесвітньо-історичного значення і одним з перших серед письменників Заходу палко привітав її у своїх віршах. Вірш так і звався «Привіт німецького поета Російській Радянській Федеративній Соціалістичній Республіці».

В 1917 році Бехер вступив до «Союзу Спартака», що став ядром Комуністичної партії Німеччини, створеної наприкінці 1918 р. У світогляді поета стався злам, і це виразно позначилося на поезіях того часу, зібраних у книжці «Усім! Усім! Усім!» В них Бехер відтворює образи вождів німецької революції Карла Лібкнехта і Рози Люксембург, змальовує революційні битви пролетаріату. Зближення з народом, безпосередня участь у революційному русі Німеччини зробили Бехера справжнім борцем, окрилили його творчість.

Разом з робітничим класом Німеччини Бехер пережив підйом революції в своїй країні, а потім і її кривавий розгром. Жорстоке придушення Баварської Радянської республіки і розгул білого терору глибоко потрясли Бехера і на якийсь час спричинилися до появи в його поезії мотивів песимізму й містики. Та вже в 20-ті роки Бехер починає вивчати марксистсько-ленінську теорію, і твори Леніна стають для нього дороговказом і, за його власними словами, «яскравим світлом, що осяяло історичні простори, в які досі не могла проникнути моя думка». «Леніну насамперед завдячую я тим, що поступово навчився бачити речі такими, як вони є, — писав Бехер. — ...Леніну... завдячую я тим, що звільнився від провокаційного впливу Ніцше і навчився розуміти: справжня людська велич завжди буває проста і скромна...»

Ленінська тема посідає значне місце в творчості Бехера. Безпосереднім відгуком поета на смерть великого вождя всесвітнього пролетаріату стала поема «Біля труни Леніна», написана на початку 1924 року. Це був перший великий поетичний твір у зарубіжній літературі, присвячений Леніну. Поема написана білим віршем, у вільному ритмі, простою, суворою мовою і нагадує величну ораторію. Бехер прагнув відтворити в ній горе і скорботу народів усього світу, передати велич життєвого подвигу Леніна:

Що це за поїзд? Над ним
майорять червоні знамена
з чорною каймою.
І по сніговій пустелі
Іде він, іде він,
І там, де він проходить,
біля маленьких сільських
станцій
Стоять мовчазні, похмурі,
Стискаючи шапки в руках,
Селяни.

Стоять перухомі,
В непорушній скорботі,
Плече в плече,
І ридають...
Що це за поїзд? Він входить
під склепіння московського
вокзалу,
Мільйонний народ підходить
до нього,
Несе знамена і стяги,
Вінки із квітів, вінки із простого
металу,
І на плакатах палають слова:
«Його справа безсмертна»,
Крижані пустелі проводжали цей
поїзд,
Ріки, моря і хребти, і степи
сибірські,
Урал поривався за ним, і Кавказ,
і безмежжя полярне,
Дністер і Волга, Дніпро і Нева...
О поїзд, скорботний поїзд!
Діти чекають його біля вокзалу,
ридаючи.
Кого ж із поїздом цим нині
стріча Москва?
Старий селянин шепоче:
— Ілліч наш, Ілліч!

І згодом поет ще не раз присвячував Леніну вірші в різні періоди своєї творчості. Так, у 1928 році він написав вірш «Він світ зі сплячки пробудив — Ленін».

В 1930 році Йоганнес Бехер знову звернувся до цієї ж теми в написаній білим віршем поезії «Тисячолітній Ленін», вже з більшої дистанції намагаючись осягнути всю велич і безсмертя великого вождя революції:

Тисяча років мине, як минає день,
Але й тоді
Люди будуть повторяти
вікопомне ім'я —
«ЛЕНІН».

Із сотень тисяч ленінських
куточків
Складається світ.
Тисяча років мине, як минає
день.
Над усіма кремлями світу
Майорітиме червоний прапор,
і по ночах його осяватиме вогонь.

Тисяча років мине, як минає
день.
Вкриються мохом забуття
Імена багатьох, хто був
прославлений колись,
Не донесуть їх до час ні книги,
ані легенди, —
Але його, Леніна, усі
пам'ятатимуть,
Ім'я його стане насущним
словом,
Іменем його, як прапором
червоним,
Прикрашатимуть світ...
Тисячолітній Ленін!

Велику роль у формуванні світогляду Бехера відіграла радянська література, особливо твори Горького і Маяковського. В 1923—1925 роках поет інтенсивно працював над перекладами творів Маяковського: «Лівий

марш», «Німеччині», «Про погань», а також над поемою «150 000 000».

Беручи активну участь у діяльності комуністичної партії, Бехер мужніє як художник. В цей час виходить його перша збірка поезій про німецький пролетаріат — «Ритми машин», де змальовано повоєнний Берлін в роки інфляції й масового безробіття, збірка поезій «Голодне місто», а також новий варіант написаної раніше п'єси «Робітники, селяни, солдати». Бехер назвав її в підзаголовку «начерком дореволюційної драми». У післямові до п'єси поет писав:

Тобі я присвячую цю книгу:
Товариш боєць, німецький
робітник.
Ця книжка — бойовий заклик.
Пліч-о-пліч
В одній лаві з тобою бореться
ця книга...

В 1927 році Бехер вперше побував у Радянському Союзі — він був учасником Першої міжнародної конференції революційних письменників, що відбувалася в Москві. На конференції було створено Міжнародне об'єднання революційних письменників. Бехера обрали до складу його бюро.

Він активно виступає не лише як поет, але й як громадський діяч. В 1928 році в Берліні було засновано Спілку революційно-пролетарських письменників. Його обрали головою цієї Спілки, він же очолив і редколегію журналу «Лінкскурве». Водночас Бехер був і одним з редакторів комуністичної газети «Роте фане». Того ж таки 1928 року поета було обрано депутатом рейхстагу від Компартії Німеччини.

Бехер жив інтересами свого народу, ділив з ним усі його радощі і горе. І з певним правом він міг сказати про себе:

Ось чим я пишаюсь:
Що плече в плече я йшов
У лавах робітничого війська;
Що серце моє
Билося в такт серцю мільйонів...

В розпалі страйкової боротьби Бехер створює короткі афористичні віршовані гасла, листівки, написи до плакатів, що ввійшли в збірку під назвою «Для розклейки на стінах». Ще задовго до страшного 1933 року, коли фашисти захопили владу в свої руки і встановили криваву диктатуру, Бехер перебував на передовій лінії вогню, сміливо борючись з паліями війни і реакціонерами всіх мастей.

Після приходу до влади Гітлера Йоганнес Бехер, як і багато інших передових діячів німецької культури, змушений був на довгі роки покинути батьківщину. Перший рік еміграції поет поневірявся по Європі, жив в Австрії, Чехословаччині, Швейцарії, Франції, а в 1934 році доля привела Бехера до Радянського Союзу, який на десять років став його другою вітчизною. Та й у вигнанні поет не порвав зв'язків із своїм народом. Саме тут, в еміграції, Бехер пережив своє, як він сам казав, «друге народження». Збірки поезій, що їх він створив у Радянському Союзі — «Людина, яка всьому вірила», «Шукач щастя і сім тягарів», «Сонети», «Відродження» та інші — вражають широтою патріотичної проблематики, ідейною глибиною і довершеністю художньої форми. Основна тема їх — тема вітчизни, доля німецької нації. Багато віршів Бехера присвячено мужнім борцям проти фашизму. Серед них такі широко відомі твори, як балада «Людина, що мовчала», «Димитров» та інші чудові зразки антифашистської поезії.

Ліричний герой поезії Бехера — полум'яний патріот, що самовіддано любить свою вітчизну. Бехер по праву пишається справді великим внеском свого народу в світову культуру і водночас смертельно ненавидить німецьких фашистів. Любові й ненависті сповнені його поезії. Вони кликали трудящих на бій з осатанілим фашизмом. Багато віршів Бехера нелегально переправлялося в Німеччину у вигляді листівок. Поет часто виступав по радіо, в пресі, на мітингах.

«Ще в одного із стародавніх китайських письменників сказано про те, що хліб вигнанця гіркий і що життя його сповнене турбот і прикростей. Письменники, які втекли від фашистів, пізнали все це на собі», — писав у 1947 році відомий німецький письменник Вайскопф у книжці «Під чужими небесами». І справді, майже всім німецьким літераторам, що емігрували в капіталістичні країни, довелося тяжко поневірятися, боротися за шматок хліба насущного, зазнати переслідувань з боку місцевих властей. Зовсім інакше склалася доля таких митців, як Бехер, Бредель, Вайнерт, Курелла, які прожили ці роки в СРСР. Радянські люди гостинно прийняли їх, підтримали морально в найтяжчу пору їх життя. З перших же днів їм було надано всі можливості для плідної творчої діяльності. Недарма Бехер згодом писав:

«Десятиліття мого перебування в Радянському Союзі... було найплодотворнішим періодом у моїй творчості. Тут, далеко від Німеччини, я, як ніколи, став близький до неї, тут, в Радянському Союзі, я вперше по-справжньому відкрив для себе великі німецькі гуманістичні традиції, які стали основою моєї творчості».

Саме тут, в еміграції, поетичний талант Бехера досяг свого найвищого розквіту. В ці роки письменник працює

також і над своїм програмним прозовим твором «Прощання», що вийшов у Москві в 1940 році. «Перша частина німецької трагедії» — такий підзаголовок роману. Роман охоплює період з 1900 до 1914 року. Назва роману символічна: тема його — прощання з минулим, критичний перегляд цього минулого і обрання нового шляху — шляху борця за кращу долю свого народу, за справу пролетаріату.

Роман Бехера — це історія цілого покоління німецької інтелігенції, яке вступило в життя напередодні першої світової війни. І разом з тим це соціально-психологічний роман про батьків і дітей, про конфлікт поколінь. Роман розповідає про типову буржуазну сім'ю, про трагічне, скалічене дитинство розумного, обдарованого підлітка Ганса Гастля, що пристрасно шукає правди, прагне діяти, бути корисним людям, не марно прожити своє життя. Обраний Гансом шлях — це шлях самого Йоганнеса Бехера, котрий ще замолоду порвав з сім'єю і перейшов на бік трудового народу.

Роман «Прощання» був написаний невдовзі перед віроломним нападом фашистських військ на Радянський Союз. В роки війни Бехер звертається до драматургії і створює дві п'єси: «Зимова битва, або Битва за Москву» і «Дорога у Фюссен, або Портрет фюрера».

Приводом для написання «Зимової битви» став лист одного німецького солдата. Лист цей потрапив до рук Бехера взимку 1941—1942 років. Солдат писав своєму батькові, що після злочинів, які вчинили його співвітчизники в Росії і свідком яких він був, він почуває муки сорому і каяття і буде шукати смерті в найближчому бою. Головна проблема п'єси — проблема громадянської мужності і національної вини. В своїй трагедії письменник зриває маску з фашистських катів, таврує боягузів і нерішучих й оспівує героїв — німців, що усвідомили свій справді патріотичний антифашистський обов'язок і самовіддано виконують його.

Ця п'єса і в наші дні з успіхом іде на сценах Берліна, Лейпціга, Праги.

В одній із своїх промов зразу після розгрому фашизму і повернення з еміграції Бехер казав:

«Коли в 1945 році я вийшов з літака на аеродромі Темпельгоф у Берліні, посеред руїн, над якими ще стелився дим згарищ, коли, проїжджаючи вузькими ущелинами зруйнованих до невпізнання вулиць, я побачив потоки біженців, що ринули в усі кінці міста, і, намагаючись прислухатися до душі цих людей, я в їхньому тупому і запеклому мовчанні почув жалібний крик про поміч — тоді мені з безсумнівною очевидністю стало ясно те, що я досі лише невиразно передчував: настав новий день і в моєму житті, і всі сили, які лишилися в мене, я віднині повинен віддати одній справі — відродженню і оновленню Німеччини».

І Бехер з перших же днів активно включився в роботу. За короткий строк виходить кілька збірок його публіцистичних праць: «Виховання для волі», «Німецька сповідь», «Про волю до миру», «Про нове життя» та інші.

В післявоєнній поетичній творчості Бехера дедалі виразніше викристалізовується одна магістральна тема — боротьба за мир, за дружбу, за соціалізм. Найчіткіше цю тему втілено в збірці «Щастя далечі сяє близько», у «Німецьких народних піснях», у циклі «Німецькі сонети 1952 року» і особливо в одному з найкращих поетичних творів Бехера — «Національному гімні Німецької Демократичної Республіки», що його він створив разом з композитором Ейслером.

Натхненними віршами відгукується він на політичні події свого часу, пише про п'ятирічний план своєї республіки, про зліт молоді у Берліні, про боротьбу за мир, створює проникливу й задушевну любовну лірику. Під гнітом фашизму люди забули народні пісні, розучилися співати, і Бехер разом з композитором Ейслером створює цикл нових народних пісень, які звучать тепер в усіх куточках його батьківщини.

У своєму «Щоденнику 1950 року» Бехер питає себе: в чому виявляється вірність вітчизні? І відповідає на це так: «Насамперед у боротьбі проти того, що може штовхнути Німеччину на нову воєнну авантюру, в боротьбі за те, щоб настав тривалий, вічний мир».

Поет писав: «Хто хоче миру, має прагнути дружби з Радянським Союзом... Тільки щира дружба з Радянським Союзом може зберегти Німеччину, як самостійну і демократичну державу».

В останні роки життя поетичний талант Бехера досяг особливого розквіту. Про це свідчать і поезії, що ввійшли до його останньої збірки «Крок середини століття». Ці поезії, створені вже невиліковно хворим поетом, вражають своєю філософською мудрістю і водночас неповторною пластичністю образів і особливо своїм оптимізмом, що випливає з ясного усвідомлення історичної перспективи людства.

11 жовтня 1958 року Бехера не стало.

Смерть Бехера була тяжкою втратою не тільки для німецького народу, але й для всього прогресивного людства.

Надія АНДРІАНОВА

ПРЕСА НДР

ПРО ТВОРЧІСТЬ М. СТЕЛЬМАХА

Творчість М. Стельмаха завоювала в НДР глибокі симпатії. «Книги його, — пише рецензент газети «Форум», — полюбилися нашому читачеві».

Про велику популярність визначного українського письменника в демократичній Німеччині йдеться в статтях В. Йохо, Н. Тун, К. Рунге, Г. Гартмана, В. Бейтца, З. Штобе та інших літературних критиків. Всі вони сходяться на тому, що романи Стельмаха належать «до кращих зразків української прози» і безсумнівно свідчать «про нове піднесення багатонаціональної радянської літератури».

Перша зустріч М. Стельмаха з німецьким читачем відбулася в 1955 р., коли видавництвом «Ауфбау» було випущено роман-хроніку «На нашій землі».

Серед відгуків на цей роман вирізняється невелика за розміром, але надзвичайно змістовна рецензія Г. Мюллера, надрукована в тижневику «Зонntаг». «Стельмах — талант винятковий», — пише Мюллер.

Великий успіх випав на долю роману «Кров людська — не водиця», вперше надрукованого в НДР у 1958 році видавництвом «Нойес лебен», а в 1960 році перевиданого видавництвом «Ауфбау».

Цей твір Стельмаха викликав численні відгуки в пресі і став, на думку літературних оглядачів, визначною подією в культурному житті НДР. Газета «Нойес Дойчланд» вмістила статтю З. Штобе, який характеризує роман «Кров людська — не водиця», як безперечне досягнення мистецтва соціалістичного реалізму. Німецький критик вбачає заслугу Стельмаха в тому, що йому пощастило відтворити «героїчний пафос і велич епохи революції і громадянської війни». Прості трударі українського села є «справжніми героями роману, саме вони втілюють дух і силу радянської революції».

Критик висловлює захоплення художньою формою роману, який «радує своєю цільністю й завершеністю». За словами Штобе, Стельмах особливо вдало виліплює людські характери. «Навіть персонажі другого плану у його романі як живі індивідуальності, що надовго запам'ятовуються».

З теплою статтею про роман «Кров людська — не водиця» виступила газета «Берлінер цайтунг». Стельмах, заявляє автор статті, великий художник, «книги якого зворушують і водночас просвітлюють серця людей». Далі в статті вказується, що роман Стельмаха містить глибокі узагальнення. «Герої роману, — підкреслює газета, — не тільки творять революцію, а й формуються нею. В процесі боротьби за свободу і землю вони стають кращими, благороднішими, починають розуміти красу й справедливість нової епохи».

Цікаво судить автор статті і про естетичну природу роману «Кров людська — не водиця». Позитивні герої, зазначає він, знайшли шлях до серця читача, викликають у ньому живий емоційний відгук. «Разом з ними, простими селянами, — закінчує рецензент, — ми сподіваємося і сумуємо, кохаємо й ненавидимо, сміємося й плачемо, разом з ними радіємо, що революція перемагає і людина торжествує».

У статті Г. Гартмана, вміщеній газетою «Форум», підкреслюється активний, соціалістичний гуманізм роману. Г. Гартман вважає, що роман «Кров людська — не водиця» просякнутий великою любов'ю до народу, до мас, що борються, і проголошує одночасно цінність кожного окремого людського життя, право кожної окремої людини на щастя.

«Стельмах наче каже нам: кров, пролита народом, не повинна проливатися даремно», — пише Г. Гартман.

Відомий письменник і публіцист Вольфганг Йохо характеризує роман «Кров людська — не водиця» як «один з найсильніших творів радянської літератури останніх років».

Мабуть, найбільш цікаві в статті Йохо — роздуми про новаторську суть цього роману, який покорив німецького читача не тільки новизною життєвого матеріалу, але й оригінальністю художніх рішень. Сполучивши в єдиній оповіді ліричну задушевність і епічний розмах, суворий драматизм і яскраву поетичність, Стельмах значно розширив можливості сучасного роману.

Не менш важлива й інша думка Йохо: автор роману «Кров людська — не водиця» «в поетично простій, щирій формі» спромігся висловити великий життєвий зміст. В цьому розумінні, — зазначає Йохо, — книга українського письменника внутрішньо звернена проти формалістичного мистецтва сучасного модернізму.

Випущена в світ у 1963 році видавництвом «Нойес лебен» антологія української прози поглибила знайомство німецького читача з творчістю Стельмаха. Стельмах представлений в антології оповіданням «Дванадцять хвилин». Вибір цей, зрозуміло, не випадковий. На думку автора післямови Карла Рунге, в новелі Стельмаха яскраво й переконливо розкрито героїчну суть радянського характеру.

Оцінюючи творчість М. Стельмаха в цілому, Карл Рунге доходить висновку, що автор роману «Кров людська — не водиця» належить до тієї плеяди письменників, «твори яких демонструють багатство й велич української літератури».

Винятково тепло зустріли в НДР роман «Правда і кривда», перекладений на німецьку мову в 1964 році (німецька назва роману — «Справжні і фальшиві»). У критичних відгуках незмінно вказується, що новий твір Стельмаха становить для німецького демократичного читача величезний пізнавальний і літературно-естетичний інтерес.

Віллі Бейтц свою статтю про цей роман Стельмаха назвав: «Оптимістично й розумно». «Життя, — пише В. Бейтц, — висвітлено в книзі Стельмаха з позицій людини, що йде в авангарді боротьби за прогрес».

Кращі твори Стельмаха, як це видно навіть з короткого огляду німецької преси, зустріли в НДР гаряче схвалення.

Літературні критики демократичної Німеччини не тільки глибоко аналізують суть творчості українського письменника, але й наголошують на міжнародному значенні української радянської літератури.

С. ДОРМАН.

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

РІВНЯННЯ НА ЧІКАГО. Франкфурт-на-Майні — одне з найбільших міст у Західній Німеччині — займає тут перше місце за числом кримінальних злочинів. Як повідомляє газета «Франкфуртер альгемайне цайтунг», поліцейські власті вважають, що найближчим часом Франкфурт-на-Майні випередить навіть Чікаго.

ЛОНДОНСЬКА ІСТОРІЯ. Сім лондонських пожежних машин мчали щодуху на острів Теймз-Діттон, де горів будинок. Але перед мостом, що з'єднує острів з автострадою, пожежникам довелося зупинитися: щоб проїхати, треба кинути в отвір автомата один пенні за кожну машину. Пожежники марно шукали по кишенях кляті пенси. Поки один з пожежників бігав у найближчий ресторан, щоб розміняти гроші, будинок згорів.

ПОКЛОННИК ШЕКСПІРА. Житель Манчестера Роберт Мерфі записав у своїй духівниці, щоб з ним у могилу поклали твори Шекспіра. Він пояснив, що все своє життя був дуже заклопотаний і не міг прочитати всі драми славетного письменника. Містер Мерфі працював бібліотекарем.

РЯТУЙСЯ САМ! Перевірка персоналу рятувальних станцій на Дунаї та на інших річках і басейнах для плавання в Австрії виявила більш ніж дивні речі. Сімдесят процентів цього персоналу не мають ніякого уявлення про те, як слід рятувати потопаючих, а тридцять процентів... не вміють плавати!

Отже, виходить майже за Ільфом і Петровим — «рятування потопаючих — справа самих потопаючих»...

2200 катів „Дори"

Їм зараз п'ятдесят, шістдесят, а кому й сімдесят років. Одні підстаркуваті, другі ще бадьорі, інші зовсім немічні — кому як повелося. Хто подався світ за очі й в далеких Аргентінах чекає на закінчення терміну судового переслідування; хто, змінивши, або навіть і зберігши (таких, очевидно, більшість) своє прізвище, повідкривав на «заощадження» військового часу солідні торговельні фірми або промислові підприємства. Хто доживає на емеритурі, а хто, як був, так і залишився фабрикантом. Тільки, коли під час минулої війни вони виготовляли ракети Фау-1 і Фау-2, то тепер роблять каструльки, а, може, й ті самі ракети, що делікатно називаються кухонним терміном — виключно із міркувань камуфляжу: адже Бонн намагається приховувати свої войовничі плани.

Вони — це колишні есесівці, комендanти й підкомендanти концтаборів, де гинули мільйони невинних людей, пічники Бухенвальда й отруйних справ майстри із Освенцімських газових камер. Сьогодні багато із них у цивільному, та всі вони, в цьому можна бути певним, зберігають у шухлядах чи на грудях схованих у шафи мундирів, гітлерівські ордени, медалі й пам'ятні знаки. Часом, під впливом громадської думки, або коли на світло денне виринають якісь надто вже красномовні свідчення, військових злочинців арештовують і притягають до судової відповідальності.

Та процеси над гітлерівськими злочинцями у боннській державі — це, насамперед, демагогічний жест, і виникають вони тоді, коли треба хоч трохи заспокоїти світову громадську думку: мовляв, тут також засуджується гітлеризм і переслідуються військові злочинці. Що це за переслідування, неважко зрозуміти, бо на лаву підсудних потрапила лише незначна частина тих, кого дійсно слід було судити й карати якнайсуворіше. А судові процеси у ФРН скоріше нагадують театральні фарси, обвинувачені відбуваються легким переляком або незначними термінами ув'язнення, про людське око.

Чимало гітлерівців, як відомо, переховується в Північній, а особливо, в Південній Америці, і лише час від часу випливає на світло денне ім'я якогось Ейхмана, Менгеле або Мартіна Бормана, за якими з власної ініціативи полюють месники-антифашисти, і яких нізащо не видають для публічного суду їхні покровителі з числа керівників деяких американських держав.

Звичайно, і самі гітлерівські злочинці, і їхні покровителі намагаються «забути» все те, що наколіла фашистська людиновбивча машина.

Ми нагадаємо зараз лише про один із таких злочинів, у зв'язку з тим, що недавно в тій же ФРН розпочалося слідство в справі двох колишніх обершарфюрерів СС — Ернста Зандера і Ервіна Бюсте, а також колишнього керівника СС в окрузі Нордгаузен Гельмута Бішофа. Усі ці три есесівці уславилися звірячими злочинами на керованому ними підземному заводі ракет Фау-1 і Фау-2, поблизу Нордгаузена.

Цей завод «Міттельбау-Дора» було збудовано на південних схилах Гарцу під землею, щоб вберегти його від бомбардувань союзницької авіації. Продукція його мала цілком таємний характер, а працювали тут виключно радянські й польські військовополонені. Сам факт використання полонених на воєнних об'єктах є злочином, спеціально визначеним в міжнародних угодах про ведення воєн. Та це не найстрашніше з того, що робилося на підприємстві «Міттельбау-Дора».

Це «підприємство» було організоване за страхітливим гаслом фашистів: «Знищувати роботою». Гітлерівці холоднокровно розміркували: набагато вигідніше примусити свої жертви, перш ніж вони загинуть, попрацювати на користь фашистського райху, ніж зразу вбити в газових камерах або дати сконати в концентраційному таборі.

Завод будували в тунелях і штольнях, виритих у горі Кенштейн, шістдесят тисяч в'язнів; з них одинадцять тисяч загинуло. Вони загинули з різних причин: від фізичного виснаження, голоду, від численних екзекуцій, які влаштовували всі оці зандери й бюсте та сотні їхніх, ще не спійманих поплічників.

Довідавшись про початок слідства у справі згаданих злочинців,

Колишні в'язні «Дори» оглядають руїни гітлерівської катівні.

прокуратура Німецької Демократичної Республіки й Польський Комітет по розслідуванню гітлерівських злочинів зібрали великий матеріал обвинувачення, який мають намір передати західнонімецькій прокуратурі (невідомо лише, чи остання схоче скористатися з цих матеріалів...).

У Польщі, при Познаньському університеті існує студентський гурток істориків, що називається «Дора». Цей гурток ставить собі за мету виявити всі злочини, які накоїли гітлерівці на підземному заводі. Зусиллями студентів було зокрема встановлено чимало прізвищ польських і радянських мучеників, які загинули там. Найважливіші матеріали зібрав польський юрист, один із колишніх робітників-невільників на підприємстві «Міттельбау-Дора», адвокат Вінценти Гейн.

Вінценти Гейн, за час перебування у цьому підземному пеклі, й сам зазнав чимало знущань. Як юрист він розумів пекучу потребу зібрати максимум конкретних фактів, які можна було б пред'явити фашистам тоді, коли їхній райх зазнає поразки, а його верховодів можна буде притягти до відповідальності.

Гейн спочатку був призначений писарем у кількох блоках, а потім головним писарем шпиталю у філіалі «Дори», який мав назву «Бельке казерне». Маючи доступ до офіційних документів, Гейн почав складати списки померлих з голоду, виснаження й різних хвороб. Він перебував у таборі до 11 квітня 1945 року, коли американські війська вступили у район Нордгаузена.

Навколо зруйнованого табору ще лежали тисячі трупів замордованих в'язнів, а Вінценти Гейн збирав документи, що їх не встигли знищити гітлерівці, і які могли б знадобитися в майбутньому. Він зібрав рештки картотеки, познімав з ліжок в есесівських казармах картки з прізвищами персоналу. Внаслідок копіткої праці, Гейну вдалося зібрати значну частину документів табору «Дора» і деяких інших підрозділів великого розгалуженого комбінату знищення; він також склав майже повний список гітлерівського гарнізону, який охороняв в'язнів. Цей список має 2.200 прізвищ. Серед них не тільки есесівці, а й солдати вермахту, яких лише наприкінці 1944 року перевели до військ СС. Уже в 1947 році в американській зоні окупації Німеччини відбувся суд над гітлерівськими злочинцями з табору «Дора». Вінценти Гейн виступав на ньому як помічник обвинувача від Головної Комісії в справі розслідування гітлерівських злочинів.

На тому процесі осудили лише 15 чоловік; із них одного — коменданта основного табору Гейнца Мезера — американці засудили до страти, а сімох есесівців — до довічного ув'язнення. Ще сім обвинувачених були засуджені на 5, 7, 20 й 25 років ув'язнення. Чотирьох було «виправдано», в тому числі й директора авіаційної компанії «Міттельверк» Георга Рікхея, господаря всіх отих загиблих тисяч рабів.

Через двадцять років в ФРН «спохватилися» й притягли до відповідальності ще... трьох, про яких йшлося вище, есесівців. Отже, за злочини тисяч гітлерівців, починаючи від рядових есесівців, які пострілом у потилицю вбивали сотні знесилених в'язнів, і кінчаючи директором комбінату «Дора», який керував «знищенням роботою» радянських і польських військовополонених, відповідають тільки кільканадцять чоловік, а решті поки що вдалося уникнути кари.

Що ж являли собою отой завод «Міттельбау-Дора» і пов'язані з ним концтабори? От що розповідає Вінценти Гейн у своїх спогадах, і що підтверджується зібраними матеріалами:

«Дора» існувала спочатку як філіал Бухенвальда. Таким була вона з осені 1943 року до листопада 1944 року. В'язнів було розміщено в штольнях і тунелях, глибоко під землею. Тисячі людей животіли в цих катакомбах. Голодні, виснажені — вони нагадували більше тіні,

Меморіальна дошка, встановлена на місці, де була «Дора».

ніж живих людей. Укомплектовані з них різні «команди» й «загони» бачили денне світло раз на тиждень, коли їх виганяли на гору для «апелю», тобто щотижневої переклички. Спали в'язні на зогнилій соломі, в штольнях люди задихалися від браку свіжого повітря, їм було заборонено вживати воду для вмивання. Щодня під землею гинуло по кількадесят чоловік. Лише в другій половині 1944 року в'язнів розмістили в бараках на поверхні землі. За півроку, з осені 1943 по березень 1944 року, як підрахував Вінценти Гейн, із 9.275 в'язнів 2.882 чоловіки померло на місці, а ще три тисячі було вивезено в стані повного фізичного виснаження до концтабору в Любліні.

Свідок Куява розповідає про екзекуції, які часто відбувалися в підземеллях:

«Якось ми працювали під землею, в тунель із бункера привели 12 в'язнів. Їх поставили поперек тунелю. Потім над ними опустили кран, до якого було прикріплено рейку із зашморгами. Зашморги накинули на кожного з дванадцяти, після чого кран було піднято високо вгору».

Іншим разом таку екзекуцію зробили зразу двома кранами. Перед тим в'язням залили роти гіпсом, щоб вони не могли кричати... А Зандер і Бюсте, прозваний «Пфердекопф» («Кінська голова»), вбили таким способом кількадесят радянських військовополонених. Коли після екзекуції виявилося, що дехто з повішених ще живий, «Пфердекопф» перебив їм чоботом хребці.

За кілька годин до приходу американських військ, фашисти загнали 1200 в'язнів до одного з бараків, облили його бензином і спалили. Тих, хто намагався врятуватися з вогню есесівці розстрілювали чергами з автоматів. Довелося кілька днів ховати сотні трупів на спеціально виділеній ділянці кладовища поблизу заводу.

Фактів звірячого знущання гітлерівців з військовополонених можна наводити ще чимало. За підрахунками Вінценти Гейна лише безпосередньо винних у цих злочинах нараховується 364 чоловіки. 350 з них поки що залишаються на волі, і всі вони, звісна річ, намагаються «забути» про вчинені звірства, в чому їм всіляко допомагають боннські правителі.

Та «забудькам» не втекти від розплати. Рано чи пізно ті з них, хто ще залишився живий, дістануть заслужену кару повною мірою. А тим, хто встигне вмерти, розплатою буде вічна ненависть народів.

Квіти на могили жертв «Дори».

Учасники студентського гуртка істориків Познаньського університету на місці страшних подій.

ТЕОДОР КОНСТАНТІН

Викрадення академіка Робеску

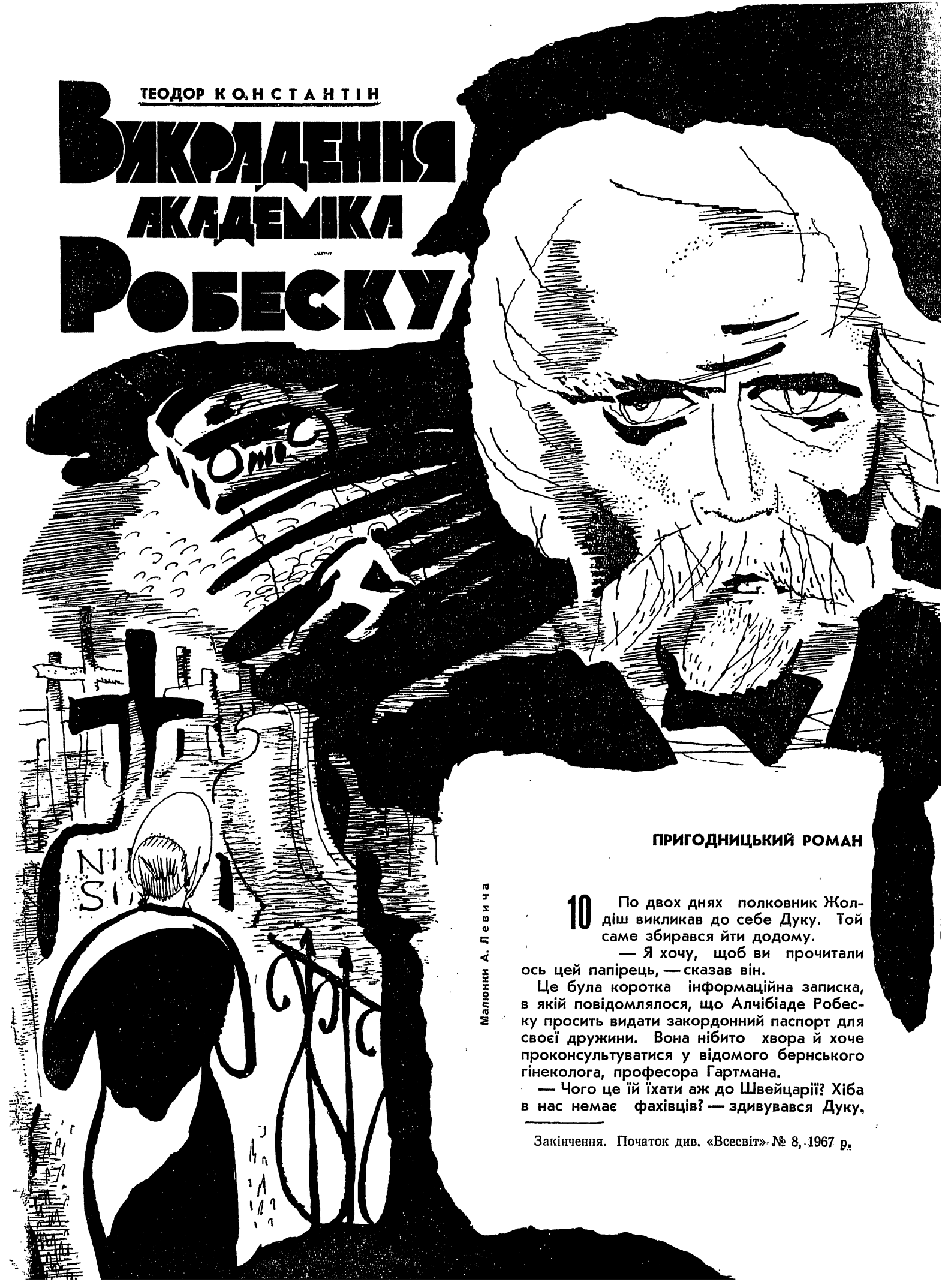

Малюнки А. Левича

ПРИГОДНИЦЬКИЙ РОМАН

10 По двох днях полковник Жолдіш викликав до себе Дуку. Той саме збирався йти додому.

— Я хочу, щоб ви прочитали ось цей папірець, — сказав він.

Це була коротка інформаційна записка, в якій повідомлялося, що Алчібіаде Робеску просить видати закордонний паспорт для своєї дружини. Вона нібито хвора й хоче проконсультуватися у відомого бернського гінеколога, професора Гартмана.

— Чого це їй їхати аж до Швейцарії? Хіба в нас немає фахівців? — здивувався Дуку.

Закінчення. Початок див. «Всесвіт» № 8, 1967 р.

— Це інша справа. Певно, Дойна Робеску переконала чоловіка, що тільки фахівець з європейським ім'ям може вилікувати її. Ви ж знаєте жінок!

— З записки неясно, чи поїде з нею й Алчібіаде Робеску.

— Ні. Він працюватиме над завершенням винаходу.

— Ця хвороба здається мені трохи підозрілою, товаришу полковник.

— Не виключено, що ваша підозра цілком обгрунтована. А втім, я теж так думав.

— Товаришу полковник! Якщо ми не можемо одверто поговорити з Алчібіаде Робеску, не треба видавати його дружині паспорт.

— Що ви розумієте під словом «одверто поговорити»?

— Не можемо ж ми сказати, що підозрюємо його дружину?

— А це справді так, Менеїле?

— Якщо бути щирим, то ствердно відповісти не можу. Та, у всякому разі, тут щось негаразд. І саме через те її хвороба здається мені підозрілою, навіть дуже підозрілою.

— Формальності з одержанням паспорта триватимуть місяць. А за місяць, сподіваюсь, ми зможемо все з'ясувати.

Дуку знизав плечима.

— Виходить, ви настроєні не дуже оптимістично? — запитав полковник.

— Ми зможемо з'ясувати справу до кінця, коли заворушаться агенти, товаришу полковник! Мені здається, все залежатиме від того, як посуватиметься винахід. Все ж таки сподіваюсь, за місяць ми знатимемо, чи можна вважати Дойну Робеску причетною до справи.

— Якої ви думки про рапорт Богдана. Чи вплутані тут і батьки лікаря Боуару? На його думку, ні.

— Я схильний думати, що Богдан має слушність, товаришу полковник! Коли б старі були його спільниками, лікар не користувався б кабіною в підвалі, а зайшов би до них і гримувався там щоразу, коли це йому потрібно.

— Гм. Так, це може бути аргументом.

— Богдан дав лікарю прізвисько: «Самітний вовк». Можливо, ці слова містять у собі набагато більше правди, ніж ми гадаємо.

— Я не думаю, щоб лікар працював сам один. Нам точно відомо, що в нього є щонайменше один спільник.

— Звичайно, він працює не сам. Можливо, цей спільник той, хто дзвонив йому, коли він був в інженера Олімпіу. Другим спільником може бути той, з ким він час від часу зустрічається й для кого гримується. Кілька разів я сам себе запитував: навіщо він гримується? І дійшов висновку. Перше: хоч він і впевнений, що за ним не стежать, все ж, з метою застереження, змінює своє обличчя, щоб, крий боже, не навести на слід того, з ким він зустрічається і кого ми в жодному разі не повинні, на його думку, знати. Чому? Бо той — ватажок, особа поза всякою підозрою. Друге: лікар Боуару вживає застережних заходів не для того, щоб уберегти від будь-яких неприємностей свого спільника, а навпаки, щоб той не знав, з ким він зустрічається.

— Ви хочете сказати, що ватажком може бути сам лікар?

— Цілком можливо, товаришу полковник.

— Мені здається, що з лікарем справа швидко з'ясується. Нитку, яка нам потрапила до рук, ми вже не випустимо. Я з нетерпінням чекаю його першого виходу в ефір.

— Можливо, він вийде не так скоро, товаришу полковник! Здається, він мовчить уже кілька місяців. Я питав наших радистів. Протягом кількох місяців не перехоплено жодної передачі. Можливо, лікар, який довів нам, що він дуже хитрий лис, з обережності скористався передавачем тільки раз, зате гаразд.

— А що чути про «Антрекота»?

— Нічогісінько. Не подає жодних ознак життя. Значить, його більше не турбували. Він спокійно доглядає свій город.

— Все ж таки цікаво, Менеїле, як вони дізнались про те, що він їх виказав?

— Я теж дивуюся, як вони дізналися. Але для мене головніше, коли саме вони дізналися.

За п'ять кроків попереду Богдан раптом помітив Дойну Робеску.

«Подумає, що слідкую за нею», — сказав він у думці, перейшов вулицю, випередив її протилежним тротуаром, потім повернувся на той самий тротуар і пішов їй назустріч. Вони здибалися біля магазину «Музика».

— Аж ось коли, Дойно, я побачив тебе. Цілую ручку!

— Це ти?

— Я. Не можеш собі уявити, який я радий. Куди ти йдеш?

— Іду... іду глянути, що нового в магазинах. Занудилася вдома.

— Дозволь провести тебе.

Дойна Робеску боязко озирнулася довкола, наче боялася, щоб їх не побачили разом.

— Гаразд. Якщо тобі нема чого робити...

— Чого ти така непривітна, Дойно?

Дойна не відповіла. Взяла його під руку, та одразу ж відпустила й інстинктивно глянула через плече.

— За тобою хтось стежить?

— Чому ти так думаєш?

— А чого ти раз по раз оглядаєшся?

— Хіба я оглядалася? Я й не помітила. — І знов кинула погляд через плече.

— Ось і зараз оглянулась.

— Певно, це ви так на мене впливаєте.

Вона знов перескочила на «ви».

— Можливо. До якого магазину хочете зайти?

— Знаєш що? Давай краще підемо на кладовище. Я вже давно не була в нього на могилі. А ви ходили до неї?

— Ні, не ходив і охоче супроводитиму вас.

Купивши квітів, Богдан зупинив таксі. Вони майже не розмовляли. Час од часу Дойна зиркала назад, крізь заднє віконце. Богдан удавав, ніби не помічає цього.

У Дойни було стомлене обличчя. В очах заліг смуток. Іноді він скидався на відчай.

«Що з нею?» — подумав Богдан.

На головній алеї кладовища Дойна пожвавішала.

— Іди до неї, а потім зайдеш по мене.

Вони розсталися. Богдан поклав квіти на могилу, на якій за цей час хтось виполов бур'ян, потім засвітив свічки й сів на лавку. Посидів хвилин із десять, поправив свічку, яка похилилась, і пішов.

Дойна Робеску сиділа на мармуровій лавці, спершися руками на коліна. Побачивши Богдана, вона з полегкістю зітхнула, обличчя їй пожвавішало, в очах більше не світився страх; вона глянула на нього з якоюсь вдячністю.

— Уже?..

— Уже, Дойно!

Богдан сів поруч. Вона схилила свою голівку йому на плече і раптом розридалася.

Богдан мовчав. Він розумів, що сльози принесуть їй полегкість. Знав, що Дойна плаче не через Ніка.

«Щось сталося, — подумав він. — Я це зрозумів, тільки-но побачив її».

Коли Дойна трохи вгамувалася, Богдан запитав:

— Чому ти не хочеш довіритися мені, Дойно? Чому не дозволяєш, аби я захистив тебе?

— Від кого, Дане?

— Насамперед від самої себе.

— Який ти смішний! Як ти зможеш захистити мене від самої себе?

— Зможу, коли ти довіришся мені.

— Гаразд... Довіряюсь... Захищай мене... Захищай мене, як кажеш, від самої себе. Хіба це можливо?.. Правда, неможливо?

— Дойно, я вже казав, що хочу присвятити тобі своє життя. Чому ти не погоджуєшся? Чому не хочеш, аби я тебе захищав?

— Від самої себе?

— Так. Спершу від самої себе. Бо сама ти не хочеш захищатися від того, кого смертельно боїшся. Що то за людина, якої ти так боїшся?

— Кажеш, смертельно боюся?

— А хіба це не правда?

— Ми розмовляємо біля могили Ніка, і замість говорити про нього, розводимо порожні балачки!

— По-твоєму, це балачки?

— Адже правда, що між нами не може бути й мови про любов?

— Що буде завтра, Дойно, не знаю, але сьогодні я тебе не люблю. Сьогодні я твій друг. І єдине, чого бажаю, це допомогти тобі.

— Коли б я могла покохати тебе!.. Коли б я могла тебе покохати, все було б інакше!

— Мені ніколи не подобались шаради. Тим паче зараз, коли йдеться про тебе.

— Гаразд, любий! Та мої шаради тобі на користь. — І погладила його щоку.

— Здається, тепер я все розумію! Скажи, ти відмовилась приймати мене у себе вдома теж тільки заради мене?

— Можливо.

Богдан раптом наважився. Якщо Дойна не заговорить тепер, то не заговорить уже ніколи.

— Гадаєш, мені загрожує небезпека?

— Не знаю, проте цілком можливо.

— Дойно, я хочу признатися тобі. Досі я мовчав, щоб ти не думала, ніби я кращий, ніж є насправді. Але тепер скажу. Може, хоч тепер ти переконаєшся, що я нічого не боюся. Мене тривожить інше — небезпека, яка нависла над тобою. Пам'ятаєш той день, коли я приходив до тебе додому?

— Ще й питаєш! Хіба я могла б забути той день! То був жахливий день! — І тут же, зрозумівши, що Богдан міг би неправильно витлумачити її слова, додала: — Не тому, що ви приходили. Того дня зі мною сталось щось дуже погане.

— Зі мною біда теж мало не трапилась, Дойно. Хтось намагався вбити мене машиною. Я врятувався тільки завдяки своїй спритності.

— Тебе хотіли задавити машиною?

— Так, Дойно. Злочинець виїхав на тротуар, женучись за мною.

— Що ж ти заподіяв комусь лихого, що тебе хотіли вбити? — наївно запитала Дойна.

— Ворогів у мене немає. Я надто спокійна й малопомітна людина, щоб заслуговувати на це.

— Як же тоді це пояснити?

— Не знаю. Може, ти знаєш або підозрюєш, чому мене хотіли знищити?

І тут сталося те, чого Богдан не сподівався. Дойна розридалась, обняла Богдана й, цілуючи, шепотіла:

— Він хотів убити тебе, голубе мій!.. Наче ти в чомусь завинив!.. Це жахливо!.. Жахливо!..

Потім затихла, пильно подивилась на Богдана, наче хотіла заглянути йому в самісіньку душу, й сказала:

— Поклянись, що тоді, коли тебе намагалися вбити, ти подумав, що я до цього причетна.

— Клянусь!

— Ти подумав, що коли б не познайомився зі мною, ніхто б не гнався за тобою?

— Так, Дойно.

— І все ж ти хотів знову зустрітися зі мною, так?

Богдан мовчав, запитуючи себе, чи наважиться Дойна хоч тепер розкрити свою таємницю?

Дойна поклала голову Богданові на плече й кілька хвилин мовчала. Богдан теж мовчав.

— За твою сміливість і зневагу до небезпеки я мала б покохати тебе, Дане. Чому ж я не можу тебе покохати? — запитала вона щиро.

— Те, що з'єднує нас, більше, ніж кохання, Дойно!

Але Дойна мов нічого не чула.

— Чому ж я не можу тебе покохати, чому? — повторила вона.

— Коли я тобі тільки друг, я можу бути для тебе корисним у більшій мірі, ніж коли б кохав. Я можу захищати тебе...

— Дурненький! Невже ти не розумієш, що сам потребуєш захисту?

— Через це ти не хотіла зустрічатися зі мною? Думала, що в такий спосіб захищаєш мене?

— Не хотіла наражати тебе на небезпеку. І ніколи навіть не припускала, що ти можеш бути в такій небезпеці. Я думала тільки, що вона загрожуватиме тобі, коли наші зустрічі триватимуть.

— А то чому? Кому заважає те, що ми зустрічаємось?

— Не знаю.

— Не знаєш!.. І водночас гадала, що коли наші зустрічі триватимуть, зі мною може трапитись щось лихе, може, мене навіть уб'ють.

— Так, я цього боялася.

— Добре. В такому разі, ти знала, що існує хтось, кому наші зустрічі не до вподоби.

— Так, знала.

— Пробач, але ти щойно запевняла, ніби не знала.

— Ти неправильно мене зрозумів. Я мала на увазі інше. Я сказала: «Не знаю, кому заважають наші зустрічі».

— Саме так. Отже, якщо я не помиляюсь, ти знаєш, що існує хтось такий, кому не подобається наша дружба, тільки не знаєш, хто він.

— Так, саме так.

— Може, ти хоч знаєш, чому це йому не до вподоби?

— Цього я теж не знаю.

— А може, хтось кохає тебе і з ревнощів раден піти навіть на вбивство? — удавано наївно запитав Богдан.

— Коли я його не знаю, то звідки мені може бути відомо, що спонукало його на замах?

— Ось ми й повернулись до того, з чого почали.

— Хіба? — здивувалася Дойна.

Богдан не розумів, каже вона щиро чи прикидається.

— Скажи, цей «хтось» не хоче, щоб ти зустрічалася тільки зі мною чи взагалі з кимнебудь?

— Цього я не знаю.

— І ніколи не бачила його?

— Ні.

— Отже, ти не знаєш, хто він, не бачила його жодного разу, не знаєш, чого він хоче, але знаєш, що він проти, аби ти зустрічалася зі мною. Знаєш, що він здатний на вбивство і, щоб захистити мене, відмовляєшся зустрічатися зі мною. Як хочеш, Дойно, але це просто нелогічно.

— Я вже казала: його я не знаю, знаю тільки, що він існує.

— Поясни мені, що ти розумієш під словом «знаю». Я ніяк не можу цього зрозуміти.

— Знаю, бо він дав мені зрозуміти, що існує, — відповіла вона після деякого вагання.

— Пожалій мене! Не змушуй розгадувати шараду за шарадою. Що означає: «Він дав мені зрозуміти, що існує»?

— Присилав когось від свого імені.

— Якогось посланця?

— Так. Посланця.

— А з якою метою, Дойно?

Дойна мовчки зітхнула.

— З якою метою він присилав до тебе посланця, Дойно? І скільки часу минуло відтоді?

— Близько трьох тижнів.

— Нехай тобі буде відомо, що я не відмовляюсь захищати тебе й надалі.

— Сподіваюсь, що зумію сама захистити себе й не наражати тебе на небезпеку.

— Чи не могла б ти мені сказати, в який саме спосіб ти збираєшся це робити?

Дойна Робеску подивилась на Богдана довгим, немовби замріяним поглядом.

— Вирушу в подорож. Якщо вдасться. Сподіваюсь, що вдасться.

— І довго подорожуватимеш?

— Не знаю. Можливо, й зовсім не повернуся. Можливо. Не знаю. Головне, виїхати звідси.

— Від чого ж залежить твій виїзд?

— Вже ж не від мене.

— Від згоди чоловіка?

— Він дав свою згоду.

— І ще хтось повинен дати на це згоду? Зрозуміло. Ти хочеш виїхати за кордон, так?

— Так, хочу. Якщо я поїду і більше сюди не повернусь, я до кінця свого життя буду за вами жалкувати. А якщо повернуся, ми зможемо бути друзями. Якщо тільки повернуся... А тепер ходімо звідси. Вже сутеніє. Я мушу попрощатися з вами. Прошу, не дзвоніть мені більше по телефону і не домагайтеся зустрічі.

Богдан провів її майже до самого дому. І хоч уже посутеніло, Дойна раз по раз оглядалася.

— Чому ти не хочеш, щоб я провів тебе до самого дому?

— В жодному разі!

На цьому вони розійшлися. Богдан розсердився й пішов у протилежний бік. Дойна й цього разу нічого істотного не сказала. Але дещо він усе ж таки дізнався. Та то були дрібниці в порівнянні з тим, на що він сподівався.

Богдан ішов вулицею, на якій здебільшого стояли вілли. Ішов, не поспішаючи, як ходив завжди, коли давав волю своїм думкам. На вулиці не було ані душі, хоч посутеніло тільки годину тому.

«На цій вулиці, видко, зовсім немає дітей, а коли і є, то гарного виховання, якщо так рано порозходилися по домівках», — подумав Богдан.

Ледве встиг він про це подумати, як пролунав постріл. Богдан відчув, як його щось обпекло, і в ту ж мить упав на землю.

11

Минуло шість днів. Богданова рана була не така тяжка, як спершу здалося лікарям. Через кілька днів він мав вийти з лікарні.

А зараз він чекав Дуку. І, щоб згаяти час, крутив транзистор. В розчинене вікно линуло сонячне проміння.

За шість днів Богдан мав досить часу поміркувати над тим, що сталося. Він попрощався з Дойною Робеску, а щонайбільше за чверть години, коли він повільно йшов вулицею, хтось вистрелив у нього з пістолета. Другий замах.

Тепер йому все стало зрозуміло: жоден мужчина не смів наближатись до Дойни Робеску. На ній лежало табу. Все було як слід продумано. Богдан зрозумів і те, що за ним весь час стежили. І як тільки трапилась зручна нагода, агент, не довго думаючи, вистрелив. Та, можливо, тому, що був уже вечір, куля тільки ковзнула повз лопатку й прошила м'яз. Пройнятий інстинктом самозбереження, Богдан упав на землю. Блискавкою промайнула думка, що після першого пострілу пролунає другий. Та, побачивши, що вбивця тікає, Богдан вистрелив і собі, тільки, певно, не поцілив, а коли й поцілив, поранив не так тяжко, щоб злочинець не зміг утекти.

Після пострілів розчинилося кілька вікон, і з них повисовувалися цікаві. Розчинилося й вікно в будинку, навпроти якого лежав Богдан.

— Вас поранено, товаришу?—запитав чоловік.

— Здається, так.

Чоловік вибіг на вулицю, допоміг Богданові підвестись і, підтримуючи, повів до будинку. Потім викликав швидку допомогу, яка й одвезла Богдана до тієї лікарні, куди він попросив.

Двері раптом розчинилися, і на порозі став Дуку.

— Сьогодні ти трохи запізнився, старий.

— На вісімнадцять хвилин, парубче. Запізнився, бо сподівався, що принесу тобі повен мішок новин.

— Ну й що?..

— Не зміг насипати навіть торби.

— Викладай усе, що є! Я страшенно зголоднів за новинами!

— Насамперед скажи, як ти себе почуваєш?

— Позавтра мене випишуть.

— Тітка Сабіна переказувала, щоб ти набирався сили в нас. Бо вдома, самотній і безпорадний, ти помреш з голоду.

— Бідна ж моя голівонька! Нещасний я сирота! Ні жінки, ні коханої! Тому в тітки Сабіни й серце аж крається з жалю до мене. А коли не тільки тітка Сабіна, а й ти хочеш прийняти в свою оселю нещасного сироту, я не можу сказати «ні».

Дуку ліг на вільне ліжко і з насолодою потягся.

— Кілька днів отакого спокою мені б теж не завадили,— мовив він.

— Ну, не зволікай. Що робить наш лікар?

— Коли ти чекаєш від нього на привіт, то, на жаль, я мушу розчарувати тебе. Доробанцу з'ясував, що робив лікар того фатального для тебе дня, і дійшов висновку, що не він хотів убити тебе.

— А хто ж тоді, дідько б його вхопив?

— Мені це теж хотілося б знати.

— Лікар більше не заходив до своїх «барлогів»?

— Тим часом ні. В усякому разі, ми натрапили на чудовий слід.

— А та ворожка Мона?

— Протягом останніх трьох днів систематично виходить до міжнародних поїздів.

— І досі надягає жовтий берет?

— Ні. Не надягає.

— Якої ти про неї думки?

— Поки що ніякої. На цю загадку в мене зараз немає часу. І, щиро кажучи, відчуваю, що й не варто сушити собі нею голову.

— От тобі й маєш! А то чому?

— Бо «загадка» Мони сама собою розкриється, коли нам пощастить смикнути за основну нитку.

— А та маніячка — дама в бузковому?

— Настасія Йовеніке? Щодня навідує Дойну Робеску. Я жду, щоб вона подзвонила мені в Раду Міністрів.

Богдан зітхнув.

— Чорт, виходить, поки що доводиться ждати.

— Як тобі сказати... Я запропонував начальникові план, за яким ми примусимо їх діяти.

— План? Що за план, старий? Ану, кажи. Мені дуже кортить послухати!

Академік Алчібіаде Робеску сидів за столом у своєму кабінеті й дрібним почерком писав щось на клаптику паперу. Його дружина сиділа в «кімнаті спогадів» і курила. Мона, як звичайно, в чорному, стояла в своїй кімнаті біля вікна й дивилась на вулицю, час од часу зводячись навшпиньки. У всіх кімнатах стояла така тиша, що, здавалось, було чутно, як по кутках позіхає нудьга.

Раптом у кабінеті Алчібіаде Робеску задзвонив телефон. Мона почула дзвоник і хотіла бігти, щоб підняти трубку, та тут же згадала, що академік дома й відповість сам.

Алчібіаде Робеску взяв трубку.

— Товариш академік Робеску?

— Так, я.

— Добридень, товаришу академік. Говорить полковник Франгуля з генерального штабу.

— Це ви? Я не впізнав вашого голосу. Слухаю, товаришу полковник. Щось маєте мені сказати?

— Якщо ви любите гостей, товаришу академік, я прийшов би до вас з візитом.

— Я їм завжди радий, товаришу полковник. Коли прийдете? Мені буде приємно вас бачити.

— Якщо ви не дуже зайняті, я буду в вас за півгодини.

— Для вас у мене завжди знайдеться вільна хвилинка. Приїздіть, будь ласка!

— Щиро вдячний. За півгодини буду в вас.

Алчібіаде Робеску поклав трубку й натиснув кнопку дзвінка. Незабаром до кабінету увійшла Мона в білому фартусі й білому чепчику.

— Ви дзвонили? — запитала вона.

— Що робить пані? Спить?

— Ні, вона у себе. Здається, читає.

— Гаразд. Можете йти.

Алчібіаде Робеску підвівся і вийшов слідом за Моною. Підійшов до кімнати дружини й постукав у двері.

— Можна!

— Це я, Дойно,— сказав академік, переступивши поріг, і мимохіть скривився, як завжди, коли заходив до «кімнати спогадів».

— Я тобі не заважатиму?

— Ні. Сідай, де хочеш.

— Я прийшов не сидіти. Мене чекає праця. Хочу тільки сказати тобі, що за півгодини до нас приїде полковник Франгуля з генерального штабу.

— Я з ним знайома?

— Ні, не знайома. Полковник Франгуля не був у нас жодного разу. Він буде радий познайомитися з тобою.

— Тобі хочеться, щоб я його приймала?

— Дуже. Знаєш, мені не хотілося б, щоб нам слугувала Мона. Полковник може образитись.

— Добре, Алчі. Хоч ти й знаєш, як мені набридає займатися такими справами. Той твій полковник хоч симпатичний?

— Як на мене, навіть дуже. Та це ще не означає, що він тобі сподобається. Адже наші смаки здебільшого не сходяться.

— Добре, любий! Постараюсь бути гостинною господинею. Коли він, кажеш, приїде?

— За півгодини.

— Тоді я піду вдягнуся. Забула тебе спитати: ти його запросив?

— Ні. Він сам подзвонив, що приїде.

— Чого він хоче?

— Не знаю.

— Давно хотіла тебе запитати й щоразу забуваю: ти ще довго працюватимеш над своїм винаходом?

Дойна сказала це байдужим тоном. Здавалось, вона спитала про це просто так, із чемності, аби чоловік часом не подумав, ніби його робота її не цікавить.

— Хіба Настасія тобі не казала?

— Настасія знає, що ваші дослідження мене не цікавлять, бо я в них нічого не тямлю.

— Авжеж, ти не людина науки. Ну йди, одягайся. Вдячний тобі, моя люба, що ти охоче взяла на себе обов'язки господині.

Рівно за півгодини біля будинку академіка Алчібіаде Робеску зупинилося авто. З нього вийшов кремезний чоловік років сорока, з добрими, розумними очима. Це був полковник Франгуля. Він подзвонив біля дверей, і Мона відчинила йому.

— Будь ласка.

— Дуже радий бачити вас, товаришу полковник,— зрадів Алчібіаде Робеску, рушивши йому назустріч.

— Наша радість взаємна, товаришу академік. Тим більше, що відтоді, як ми бачилися востаннє, спливло вже чимало часу.

— Люба, дозволь відрекомендувати тобі полковника Франгулю з генерального штабу. Моя дружина Дойна.

Полковник Франгуля уклонився й поцілував Дойні руку.

— Мені дуже приємно познайомитися з вами, пані. Я стільки чув про вас від своєї дружини. Вона бачила вас якось у театрі. Ви сиділи в ложі з якоюсь пані. Вона того вечора сказала мені: «І пані Робеску, і її подруга була просто чарівні».

— Ти була з Настасією, еге ж? — зацікавлено спитав Робеску.

— Так, з нею,— відказала Дойна, потім звернулася до полковника: — Ви дуже люб'язні, товаришу полковник. А чому ви не взяли з собою дружину? Нам було б приємно познайомитися з нею. Правда, Алчі?

— Ну звісно, моя люба!

— Дружина працює й буває вільна тільки в неділю. А втім, я завітав до товариша академіка в службових справах. І прошу вибачити, що потурбував вас.

— Які там турботи? Мені було дуже приємно познайомитися з вами. Ви зробите нам честь, якщо приїдете до нас із дружиною.

— Охоче. Моя дружина зрадіє вашому запрошенню.

Дойна вийшла, і Алчібіаде Робеску запросив гостя до кабінету.

— Будь ласка, сідайте, товаришу полковник.

— Дякую.

Закурили. Затяглися. Підморгнули один одному, по-змовницькому посміхнувшись.

Першим мовчанку порушив полковник Франгуля:

— А тепер я поінформую вас про мету свого візиту, товаришу академік.

— Охоче вас послухаю, товаришу полковник. Хоч трохи й здогадуюсь.

— Ідеться про винахід, над яким ви працюєте...

— Я так і думав.

— Мені доручено поцікавитись, у якій він стадії.

— Робота значно просунулась, товаришу полковник. Невдовзі ми зможемо почати працю над створенням дослідного зразка.

— Отже, ви скоротили термін проти того, як повідомляли нас. Товариш генерал зрадіє, коли дізнається про цю новину.

— Ми на шість місяців скоротили термін роботи над винаходом. Не подумайте, що я вихваляю себе, але це неабияке досягнення.

— Повторюю: товариш генерал дуже зрадіє, коли дізнається про це. Але я ще не сказав вам про другу мету свого візиту, товаришу академік.

— Слухаю вас.

— Товариш генерал доручив мені повідомити вас, що наприкінці тижня відбудеться засідання на дуже високому рівні. Генерал має зробити на ньому стислу доповідь про апарат, над яким ви працюєте. Отож він просив, щоб цю інформацію зробили ви особисто. Ніхто не зможе краще за вас дати пояснення на всі ті запитання, які можуть виникнути. З цією метою ви повинні взяти всю необхідну документацію.

— Я візьму з собою плани.

— Робіть так, як вважатимете за краще.

— На коли призначено засідання?

— Якщо не трапиться якоїсь несподіванки, то на п'ятницю.

— Сьогодні вівторок. Отже, через три дні. Встигну ще підготуватися. Попрацюю вдома завтра і післязавтра.

— Засідання почнеться вранці о дев'ятій. Я заїду по вас. Одвезу до генерального штабу, а звідти ви поїдете з товаришем генералом.

— Навіщо вам турбуватися? Я знаю, де генеральний штаб. Мені не вперше підніматися сходами до кабінету генерала. Напередодні візьму з собою плани й з дому поїду на засідання.

— Будь ласка. В такому разі, будьте у генерала за чверть до дев'ятої.

— Добре.

До кабінету увійшла Мона й принесла каву.

— Пані прислала. Може, ще, питає вона?

— Дякую, Моно. Моя дружина знає, що протягом дня я випиваю багато кави.

Цю розмову, що точилася в кабінеті Алчібіаде Робеску, слухали через приймач Дуку і Богдан.

Вони сиділи в будинку на вулиці, паралельній до Пийнішоарелор, менш як за сімдесят метрів від будинку Алчібіаде Робеску. Передавач, умонтований в настільну лампу на письмовому столі академіка, працював бездоганно.

— Ну, що скажеш, старий? — запитав Богдан і підморгнув йому.

— Що ж тут казати? Чутність чудова. Поза всяким сумнівом, це досконалий тип передавача.

— Цікаво, хто ще, крім нас, слухає цю розмову?

— Будемо сподіватися, що наприкінці тижня дізнаємось.

— Якби твої слова та богові в вуха, старий.

Минула доба. Наближалася північ. Ішов дрібний, густий весняний дощ. Земля зітхала від насолоди, вітерець гойдав молоде пагіння абрикосових дерев під вікнами кабінету академіка Алчібіаде Робеску.

Алчібіаде Робеску сидів за письмовим столом. Перед ним лежав аркуш паперу, списаний якимись розрахунками. Академік був незадоволений, бо не міг зосередити належно свою увагу. Це з ним траплялось дуже рідко. Він раз по разу ловив себе на тому, що його думки витають десь-інде. Його пойняв незрозумілий смуток, він нервував.

«Може, це через дощ?» — подумав він і поклав ручку.

За вікном з одвічною монотонністю шелестів дощ.

Ручка дверей легенько повернулася, двері розчинилися, й на порозі стала Дойна. Алчібіаде Робеску здивовано підвів голову.

— Ти ще не лягав спати, Алчі?

— Я працюю, люба! А ти? Чого досі не спиш?

Дойна була в піжамі. Вона підійшла до столу й сіла в крісло, підібгавши ноги.

— Лягла, але не змогла заснути. Надворі дощ. Такий набридливий!

— Дощ як дощ! Ні набридливий, ні сумний.

— А ти чого не спиш, Алчі?

— Я ж тобі казав: працюю.

— Працюєш?

— Дивуєшся, ніби бачиш мене вперше за столом серед ночі.

— Над чим ти працюєш, Алчі?

— Чого це ти раптом зацікавилася моєю роботою?

І засміявся, аби Дойна не подумала, що він докоряє їй.

— Справді, я ніколи не цікавилася твоєю роботою, Алчі. Але чому, ти не знаєш.

— Так, не знаю.

— Я вважала себе недостойною тебе.

— Ну що ти, люба.

— Ти, напевно, вважав, що мені байдуже, чим займається мій чоловік?

— Ти вгадала, Дойно.

— Ні, Алчі, не думай так більше!

— Добре, люба, більш я так не думатиму. Ну, ти ще не хочеш спати? У тебе дуже стомлений вигляд.

Дойна й справді мала стомлений вигляд. Алчібіаде Робеску помітив це тільки тепер.

— Сон утік від мене, Алчі. Коли б хоч цей дощ не стукотів так надокучливо!

— Випий снотворне. Якщо в тебе нема, я дам.

— Отой полковник з генерального штабу, Алчі?

— Так. Правда ж, мила людина?

— А яке ти маєш відношення до генерального штабу? Ти що, працюєш для них?

— Начебто.

— Отже, твій винахід незвичайний, Алчі, так?

— Чому ти так гадаєш? Я ніколи не говорив тобі про нього.

— Настасія говорила.

— Справді?.. А що вона ще розказувала тобі?

— Що ти працюєш над винаходом. Казала, що винахід вартий твого генія.

— Я ж казав тобі, що Настасія любить перебільшувати. Геній! Ні, люба. Я не геній. Я людина науки, як і багато інших. До певної міри Настасія більш геніальна, ніж я.

— Тобі, Алчі, треба б мати таку дружину, як Настасія. Не тільки подруга життя, але й друг у праці.

— Боронь мене боже. Настасія — непоганий співробітник, але як жінка... Хто побереться з нею, тому можна тільки поспівчувати. Настасія одразу ж надіне на нього нашийника і водитиме за собою на поводку.

— Настасія ніколи не вийде заміж.

— Що ж... Ти, як подруга, знаєш її краще, ніж я.

— Алчі! Ти й сьогодні працював над винаходом?

— Ні, я готувався до засідання, що відбудеться післязавтра. На ньому буде кілька осіб, які посідають високі посади.

— Це має якесь відношення до твого винаходу?

— Гадаю, що поруч питань, які там обговорюватимуться, мова зайде й про мій винахід.

— І це справді винятковий винахід?

— Я б не сказав, що винятковий. Проте без удаваної скромності пишаюся ним.

— Чому це дощ ніяк не вщухне?

— Це ж справжня благодать, люба. Взимку випало мало снігу, а весна досі була суха.

— Розумію!.. Так, розумію! Але я...

Вона не докінчила.

— Ти нервова, Дойно.

— Ні, Алчі, я проклята.

— Ти говориш дурниці, люба!

Академік підвівся, збираючись підійти до неї. Його опанувало якесь дивне почуття жалю й співчуття до людини, що сиділа в кріслі за кілька кроків від нього. Але водночас десь глибоко в душі, мов отруйна, підступна гадюка, ворухнувся неспокій. Ця жінка була його дружиною, багато років жила з ним під одним дахом і, незважаючи на це, він раптом переконався, що зов-

сім не знає її, що вона зовсім не така, якою він собі її уявляв.

— Прошу тебе, Алчі, не підходь до мене! — зупинила вона його.

— Добре, Дойно.

Алчібіаде Робеску сів і закурив.

Раніше Дойна, побачивши, що чоловік палить, лаяла його, а тепер, здавалося, навіть не помітила цього.

— Чому тобі здається, що ти проклята? — запитав він Дойну.

— Тому що я приношу нещастя.

— Дурниці, моя люба. Мені ти принесла тільки щастя. За останні роки я створив свої найцінніші праці.— І тут же пожалкував за тим, що сказав, бо згадав про Ніка Шимандяна. Коли Дойна говорила, що приносить тільки нещастя, вона, певно, думала також про нього. Тому він одразу ж додав: — Мені ти не принесла жодного нещастя.

В тоні, яким він вимовив ці слова, бриніли нотки гіркоти.

— Поки що, любий мій!.. Поки що!

Алчібіаде Робеску стрепенувся. Йому здалося, що Дойна зсунулася з глузду.

— Що з тобою, Дойно?

— Чого ти мене запитуєш, Алчі? Швидше ти міг би мені сказати, що зі мною коїться. Я цього не знаю, намагаюся зрозуміти, але не можу. Мені весь час начебто щось сниться, і я марно намагаюсь прокинутися.

— Ти, певно, хвора, моя люба. Неодмінно поїдь до професора Сорочану.

— Я дуже хвора, Алчі, дуже хвора. Тому прошу тебе, не сердься на мене.

— У мене немає жодної підстави сердитися на тебе.

— Нема!.. Так, так!.. Нема... Якщо вона колись і з'явиться, прошу тебе, не гнівайся на мене, любий Алчі.

Дойна залилася слізьми, підвелась і попрямувала до дверей. Двері зачинилися за нею, і до академіка долинув звук її кроків. Та монотонний шум дощу швидко заглушив усе.

Тривога, яка досі підступно ворушилася в душі академіка, тепер заполонила його всього.

12

Минула ще одна доба. Наближалася північ. Цілісінький день стояла гарна погода, небо було ясне, та надвечір зі сходу насунули важкі, чудернацькі, немов величезні танки, хмари, і їхні гусениці загуркотіли по кришталевій бані неба. А тільки-но посутеніло, почався дощ. Як і напередодні, монотонний, докучливий.

Вікна будинку академіка Робеску, за винятком двох, що в кабінеті, не світилися. Академік спав. Сон підкрався до нього непомітно. Прокинувся він тільки тоді, коли почав бити настінний годинник. Академік полічив удари. Він проспав цілу годину. Відтоді, як Дойна пішла з кабінету, передчуття неминучого лиха не залишало його.

З останнім ударом годинника академік підвівся, щоб іти спати. Він ретельно оглянув кабінет. Усе було гаразд. На столі не залишив жодного папірця, сейф замкнув. Погасив світло. Темрява враз огорнула кімнату. В холі теж було темно. У цілому будинку панувала тиша. Коли він проходив повз Дойнину спочивальню, на якусь мить зупинився. Крізь двері не просочувався ані найменший промінчик світла. Дружина, певно, спала. Він пішов далі, ступаючи навшпиньки. Дійшов до своєї спальні, ввімкнув світло і чомусь важко зітхнув. Його знову пойняло передчуття неминучого лиха. А потім з'явилася якась упевненість, що в цьому затихлому будинку не спить іще хтось.

«Напевно, Дойна,— подумав він.— Не може заснути через дощ».

Заклавши руки за голову, академік лежав з розплющеними очима й намагався прогнати від себе сон.

«Щоб я хоч не заснув, коли щось має трапитися»,— подумав він, але незабаром сон таки здолав його...

А дощ тим часом не переставав. Настінний годинник у кабінеті вибив другу. Як тільки затихли звуки його ударів, безшумно відчинилися двері. До кабінету прослизнула біла тінь. Вона вийшла на середину кімнати, на якусь мить зупинилася, наче вагаючись, потім підійшла до вікна. Постояла там кілька хвилин, дивлячись на вмиту дощем бруківку. Вулицею промчала машина. Потім усе затихло, і чутно було тільки шерхіт дощових крапель. Десь поблизу гавкав собака.

Гавкіт змінився виттям, і біла тінь здригнулася.

Незабаром виття вщухло, біла тінь полегшено зітхнула і повернулася спиною до вікна. Відтак квапливо підійшла до стіни, праворуч від письмового столу. На стіні висіла картина в широкій рамі. Біла тінь ковзнула рукою в лівий куток рами, натиснула на замасковану кнопку, і картина відсунулася вбік. На її місці з'явилися круглі дверцята сейфа. Сейф для страховки мав замок з ключем і шифром. Біла тінь спершу впевнено набрала шифр, це означало, що вона відчиняла сейф не вперше; потім маленьким ключиком, що висів у неї на зап'ясті, відімкнула замок, натиснула на невеличку ручку, і важкі подвійні дверцята сейфа безшумно відчинились.

При тьмяному світлі, що сочилося з ву-

лиці, було видно двоє відділень, одне вгорі — невеличке, друге внизу — більше. Горішнє відділення було зачинене двостулковими дверцятами. Біла тінь відімкнула і їх, вийняла звідти коробку еліпсоїдальної форми й похапцем відкрила її. Всередині лежали коштовності: персні, браслети, сережки, брошки, кулони, кольє. Родинні коштовності. Сучасні й давні.

Якусь мить біла тінь милувалася цим розмаїттям коштовних каменів, потім закрила коробку й, поклавши її на місце, важко зітхнула.

В другому відділенні лежав великий голубий конверт. Тінь простягла до нього тремтячу руку. Мить повагавшися, узяла конверт і рушила до письмового столу. Вийняла з конверта кілька аркушів паперу, розклала їх один біля одного на склі й маленьким апаратом заходилась фотографувати їх. Упоравшись, поклала аркуші назад у конверт, а конверт у сейф і замкнула його. Натиснула на кнопку в рамі картини, і картина пересунулась на старе місце. Біла тінь вислизнула з кабінету.

Через кілька хвилин почулося, ніби рипнули двері. А дощ тим часом не переставав. Старий захриплий собака, що досі мовчав, знову сумно завив. У їдальні, через яку прослизнула біла тінь, ворухнулася важка портьєра, і з-за неї вийшов чоловік у дощовику. Щоб краще орієнтуватися, засвітив ліхтарик з тьмяним склом і з їдальні перейшов у хол, а звідти — в вестибюль. Вийнявши з кишені ключа, відімкнув двері, вийшов, знову замкнув їх і, піднявши комір плаща, повільно попрямував вулицею.

Уранці небо, обмите дощем, знов засяяло блакиттю. Близько десятої Дойна Робеску вийшла з дому в новому темно-коричневому костюмі. Вона була елегантна й здавалась гарнішою, ніж завжди. Тільки дуже бліда. Чоловіки, що проходили повз неї, обертались їй услід. Але Дойна Робеску наче не помічала нічого, що діялося довкола. Тому й Пічорушеві було легко слідкувати за нею.

На бульварі Магеру Дойна сіла на тридцять перший автобус. Пічоруш ускочив слідом за нею. Троє чоловіків одразу ж підхопилися, пропонуючи їй місце. Дойна віддала перевагу найближчому, сіла і ледь чутно прошепотіла слова подяки. Всю дорогу вона неуважно дивилась у вікно. Зійшла на зупинці «Тріумфальна арка» й рушила в напрямі Державного музею. Пічоруш обережно пішов за нею, хоч і переконався, що має справу з недосвідченою «пташкою».

В музеї о цій порі людей було небагато. Дойна Робеску мала тут призначене з кимось побачення. Вона проходила повз експонати й не звертала на них жодної уваги. Незабаром опинилася в тій частині музею, де стояло кілька гірських хатин із півночі. Як тільки зобачила їх, вся якось пожвавішала. Спинилася перед будиночком з Марамуреша [1] й зацікавлено почала читати пояснення для відвідувачів. Ця раптова зацікавленість була для Пічоруша доказом того, що побачення — якщо Дойна справді мала з кимось зустрітися — відбудеться саме тут.

І він не помилився. За якусь хвилину з-за будиночка вийшов невідомий. Пічоруш квапливо сховався, щоб його не впізнали.

«Он воно що!» — здивовано подумав він. Невідомий, що викликав таке здивування Пічоруша, був «Антрекот». Але його

[1] Область на півночі країни.

важко було впізнати, бо він відпустив бороду.

«Антрекот» підійшов до Дойни Робеску, але спершу переконався, що поблизу нікого нема. Чемно привітався й почав розмову. Пічоруш не міг чути, про що саме йшла мова. «Антрекот» щось розповідав, жестикулюючи й показуючи на будиночок, яким удавано милувалася Дойна Робеску. Кожен, хто дивився б на них збоку, подумав би, що цей елегантний пан, узявши на себе обов'язки добровільного екскурсовода, давав потрібні пояснення елегантній дамі.

Дойна слухала його й почала порпатися в сумці. Раптом вона витягла звідти зібгану хусточку — дивну річ для такої елегантної дами — і ніби випадково впустила її. Пічоруш помітив, що хусточка падає на підлогу з надто великою швидкістю. Звичайна хусточка так швидко падати не може. «Антрекот» квапливо нахилився, підняв її й подав дамі. Дойна Робеску подякувала, чарівно усміхнувшись.

«Давні хитрощі, бородатий»,— подумав Пічоруш.

І справді, цей прийом був зовсім не новий. Дойна Робеску навмисно впустила хусточку. В хусточці було щось загорнене, якась річ, і «Антрекот», піднявши її, залишив у своїй долоні. Що це було саме так, Пічоруш пересвідчився одразу ж. «Антрекот» ще якусь хвилину давав Дойні пояснення, а потім шанобливо попрощався і пішов.

Інтерес Пічоруша до Дойни Робеску тут же пропав. Тепер треба було стежити за «Антрекотом». З Державного музею «Антрекот» повернувся додому. Незабаром після цього Пічоруш побачив його в городі; переодягнений у поношену спецівку, він садив розсаду. Це свідчило про те, що «Антрекот» тим часом не збирався кудись податися з дому. Пічоруш побіг до найближчого автомата й подзвонив до управління, щоб прислали двох співробітників, які спостерігали б за будинком «Антрекота». Пічоруш знав, що саме одержав «Антрекот» від Дойни Робеску, і тепер конче треба було дізнатися, кому він це передасть.

«Антрекот» вийшов з дому тільки по обіді. Подзвонив з автомата біля поштового відділення. Який номер набирав він, розібрати не вдалося з сусідньої кабіни, зате розмову можна було почути.

«Цілую ручку, тітонько! Це я, Серджіу. Що мені робити? Гаразд. З городом... Дістав розсаду. Задоволений... Коли? Сьогодні вранці... Звичайно, ви мали рацію... Вийшов подихати трохи повітрям. Хочу піти в кіно... В кінотеатр «Республіка». Кажуть, там іде гарний фільм... На сьому годину. Добре, тітонько. Цілую ручку!..»

«Антрекот» вийшов з кабіни й поволі рушив до зупинки автобуса. Сів у автобус і вийшов на зупинці «Онешти». Потім зайшов у невеличкий бар готелю «Амбасадор» і замовив собі кампарі. Пив не кваплячись, гортаючи газету. Час од часу, немов випадково, зиркав на годинника. Випивши три чарки кампарі й скуривши чотири американські цигарки, вийшов з бару. До початку сеансу лишалося десять хвилин, але він не поспішав. Біля кінотеатру «Республіка» до нього підбігла дівчина.

— У вас часом немає зайвого квитка, товаришу?

— Нема, панянко. Але є абонемент на дві особи. Коли хочете...

Дівчина мить повагалась, а тоді погодилась.

— По суті, це те саме, еге ж?

Дівчина розкрила сумку, щоб вийняти гроші, та «Антрекот» сказав:

— Нічого, заплатите в залі. Ходімо швидше, бо скоро почнеться сеанс.

— А й справді вже пізно,— погодилась дівчина. І повернулася лицем до кінотеатру саме в ту хвилину, коли якийсь молодик припалював від запальнички цигарку. Другий пішов слідом за «Антрекотом».

Сеанс тривав майже дві години. Фільм був пригодницький і дуже подобався глядачам, незважаючи на обурення деяких кінокритиків.

Як тільки в залі спалахнуло світло, «Антрекот» церемонно й люб'язно попрощався зі своєю молодою сусідкою й рушив до виходу.

Поки за невідомою, з якою «Антрекот» зустрівся в кінотеатрі, стежили здалеку, Богдан вбіг до кабінету Дуку з мокрою фотографією в руці.

— Ану, вгадай, старий, хто та краля, з якою «Антрекот» зустрівся в кінотеатрі «Республіка»?

— Хто ж вона?

— А ти вгадай!

— Дай сюди фотографію!

— Будь ласка.

Дуку взяв фотографію. Він з першого ж погляду впізнав жінку й від здивування голосно свиснув.

— Та це ж Моніка Трандафіреску, парубче.

— Власною персоною, старий. Ти чекав такого сюрпризу?

Дуку не відповів. Замислившись, він почав ходити по кабінету, заклавши руки за спину.

Хвилин за десять Дуку сів верхи на стілець навпроти Богдана.

— Справа починає з'ясовуватися, парубче. Ти теж такої думки?

— Атож. Рибки одна по одній почали запливати в невід. Насамперед потрапив мій любий лікар, який намагався послати мене туди, «ідєже нєсть ні печаль, ні воздиханіє, но жізнь безконєчная». — Слова «ідєже нєсть ні печаль, ні воздиханіє...» Богдан проспівав, як диякон. — Потім вродлива Дойна Робеску — справжнісінька мадам Боварі — водила мене два тижні за носа, а я ніяк не міг догадатися. Прошу тебе, старий, коли прийде час, зроби мені приємність, дозволь, щоб я заарештував її. Перед тим я хочу коротенько з нею побалакати.

— Треба визнати, що Дойна трохи таки подурила тебе. Грала свою роль не гірш за тебе.

— Я цього не заперечую, старий. Гадаю, вона зрозуміла мою гру. Тим часом як я... але й ти мусиш визнати, що тебе теж водив за носа «Антрекот».

— «Антрекот» трохи подурив нас. Та він становить виняток. Правопорушники його типу не вплутуються до шпигунських справ. Не вплутуються, бо такі справи вище їхніх можливостей. З одного боку. І обережність — з другого. А чому нам не спало на думку, що «Антрекот» водить нас за носа? Бо інколи він нам давав корисні інформації.

Задзвонив телефон.

— Товаришу майор! Вас турбує молодший лейтенант Пічоруш.

— Слухаю, Пічоруше!

— Особа, з якою зустрівся «Антрекот», мешкає в будинку номер сорок по вулиці Пийнішоарелор.

— Ви її впізнали, Пічоруше?

— Так, товаришу майор.

— У такому разі, Пічоруше, будьте пильні. Кожна особа, яка з цієї хвилини заходить або виходить від неї, повинна бути нам відома.

— Зрозуміло, товаришу майор.

Дуку кинув трубку, мало не розбивши її.

— Косметичка повернулася вже додому? — запитав Богдан.

— Так. Посидь тут. Я піду до начальника. Гадаю, пора вже щось робити.

Знову задзвонив телефон.

— Алло!

— Товариш майор Менеїлє?

— Так, я. Хто говорить?

— Академік Робеску.

— Добривечір, товаришу академік. Чим можу вам прислужитися?

— Я повинен негайно побачити вас, товаришу майор.

— Щось сталося, товаришу академік?

— Так... У мене страшне нещастя: моя дружина... моя дружина... наклала на себе руки. Я ще не повідомив міліцію... Вирішив насамперед сповістити вас.

— Міліцію повідомлю я сам, товаришу академік! Через п'ять хвилин буду в вас.

— Добре... Дякую... Чекаю.

Дуку поклав трубку.

— Що там знову, старий?

— Дойна Робеску заподіяла собі смерть.

— Оце так новина! — вигукнув Богдан, підхопившись зі стільця.

— Я поїхав. Ти зайди повідом полковника і теж приїжджай туди.

Машина зупинилася перед будинком номер двадцять. Світилося тільки в кабінеті академіка. Всі інші вікна були темні, зі спущеними шторами.

Двері відчинила Мона.

— Пан чекає вас у кабінеті, — сказала вона ледь чутно Дуку.

Та Алчібіаде Робеску вийшов майорові назустріч.

Дуку потиснув руку, яку йому подав академік, прошепотів звичні слова співчуття, ледь приховавши своє здивування. Його приголомшив вигляд старого. Нещастя, що впало на нього, згорбило його.

— Насамперед я хочу побачити її, товаришу академік, а потім розкажете мені все, що знаєте.

— Так! Звичайно... — Робеску пішов попереду.

Мона йшла слідом, витираючи очі кінчиком фартуха.

— Ви тим часом нам не потрібні. Товариш академік покличе вас пізніше.

— Я гадала, що...

— Ні! Ви нам не потрібні.

Алчібіаде Робеску зупинився перед вузькими дверима, простяг руку до клямки, та тут же одсмикнув її.

— Відчиняйте ви. Я... я не можу бачити її такою.

Дуку натиснув на клямку дверей ванної кімнати. Дойна Робеску лежала у ванні гола й мертва. Дуку зрозумів усе: вона перерізала собі жили.

— Звідки у вас можна подзвонити? — спитав Дуку, обернувшись до академіка, що лишився за дверима.

— З кабінету. Або ще ближче — з її кімнати.

І академік провів Дуку до «кімнати спогадів про Нікі». Богдан був ще у відділі. Дуку наказав йому подзвонити в управління судової експертизи й приїхати з лікарем та фотографом. Відтак повернувся до Алчібіаде Робеску.

— Нам треба поговорити, товаришу академік.

— На бога, заберіть її звідти.

— За кілька хвилин тут буде прокурор. Потрібні деякі формальності. Цього вимагає закон.

— Розумію.

— Я цілком усвідомлюю, що зараз не підходящий час для таких запитань, але цього вимагають обставини.

— Звичайно, ви повинні знати подробиці... А втім, я сам покликав вас. Ставте запитання, я відповідатиму.

— Насамперед розкажіть, що ви знаєте.

— Що я знаю? Фактично знаю дуже мало!.. Дойни сьогодні я не бачив. Коли поїхав уранці до генерального штабу, вона ще спала. Повернувшись, обідав сам. Дойна переказала через Мону, щоб я пробачив їй, бо вона нездужає. Потім я хотів побачитися з нею, та не судилося... Стривайте! Я бачив її з порога. Але вона спала. Не хотів будити її. Пообідав сам. Потім трохи відпочив. До інституту більше не їхав. Сів попрацювати вдома. Близько сьомої вечора подзвонив Моні й попросив подивитись, чи встала вже Дойна. Мона знайшла її у ванній... Оце і все товаришу майор.

Академік від хвилювання насилу підбирав слова.

— Чи знає ще хто-небудь, крім вас, покоївки й мене, про самогубство вашої дружини? Тобто чи сповістили ви про це ще когось?

— Подзвонив Настасії. Після того, як розмовляв з вами по телефону. Не треба було?

— Байдуже. Ваша співробітниця Настасія Йовеніке і ваша дружина... були добрі подруги. Отож, може, товаришка Йовеніке знає або хоча б підозрює, що примусило вашу дружину накласти на себе руки?

— Навряд...

— А ви часом не підозрюєте?

— Ні. Мені навіть на думку не спадало, що вона може піти на такий божевільний вчинок. Щоправда, останнім часом вона була якась нервова. Якась трохи дивна. Але я навіть у головах собі не покладав, щоб Дойна могла зробити таке.

— В чому виявлялась ця її дивність?

— Минулої ночі йшов дощ...

— Як і сьогодні.

— Так. Я був у кабінеті. Працював. Опівночі до мене прийшла Дойна. Скаржилася, що дощ заважає їй спати. Отоді вона й здалася мені дивною. Говорила про речі, що про них я перше ніколи від неї не чув.

І академік переказав йому свою розмову з Дойною.

— Вам часом не здається, що це самогубство — наслідок сильної депресії?

— Ви вже запитували мене, товаришу майор, чи здогадуюсь я про причину самогубства. Я вам відповів, що ні. Але мені здається цілком імовірним, що вона вчинила це в стані депресії. Чи не могли б ви як фахівець пояснити, що спричиняє таку депресію?

І Алчібіаде Робеску благально глянув на майора.

— Поки що передчасно висловлювати будь-які припущення, товаришу академік,— ухилився від пояснень Дуку, уникаючи дивитися на академіка. Без дозволу свого начальника Дуку в жодному разі не міг розкрити причину, чому Дойна Робеску наклала на себе руки.

Задзвонив телефон. Академік зняв трубку, але тут же передав її Дуку.

— Просять вас.

Дзвонив Богдан.

— Це я, старий. Доповів начальникові. Мені приїжджати?

— Звичайно.

— А це буде зручно? Адже там та з очима мертвої риби, а вона знає мене. Крім того, може прийти й ота відьма в бузковому, яка теж мене знає.

— Вона має прийти ось-ось.

— От бач!.. По-моєму, мені не варто приїжджати.

— Тепер це вже не має ніякого значення. А чому саме — поясню пізніше. Чекаю.

— Добре, старий.

— Отже, ви не можете мені пояснити, чому вона пішла на це? Чому?

Дуку відчував симпатію до цієї людини, великого вченого, відомого й за кордоном. Перед нещастям, яке впало на нього, він був як усі прості люди, і страждав, як усі. Він любив Дойну. Та в Дуку було таке враження, що, крім страждання, академіка мучили сумніви. Але того, що було насправді, він не підозрював.

Дуку підвівся.

— От-от має прийти прокурор, товаришу академік.

Біля дверей хтось подзвонив. Прийшла Настасія Йовеніке.

— Де господар? — запитала вона Мону.

— У «кімнаті спогадів».

— Невже?! — здивувалася Настасія.

— Уяви собі.

Настасія застала Алчібіаде Робеску в кріслі. Він сидів і плакав.

— Прийшла нарешті?

— Прийшла, Алчі.

— Чому вона це зробила? Чому?

— Коли б усе, що діється на білому світі, завжди мало в своїй основі «чому», тоді не існувала б випадковість.

— Що ж я чинитиму тепер сам?

— Ну... самотнім ти не будеш. На якийсь час я переберуся до тебе. Доки не звикнеш.

— Справді, Настасіє?

— А чому б і ні? Не покину ж я тебе на Мону. А зараз мені хотілося б побачити Дойну. Куди ви її поклали?

— Вона ще в ванній. Там прокурор. Сподіваюсь, вони незабаром скінчать.

— Забула, що вони скрізь совають свого носа. Піду подивлюсь, чи довго вони там ще будуть длятися.

У їдальні Настасія побачила Дуку, який розмовляв з Моною.

— І ви тут? — спитала вона, ніби зрадівши і водночас якось роздратовано.

— Я повідомив і товариша майора, — пояснив Алчібіаде Робеску, що саме вийшов із «кімнати спогадів».

— Я рада нашій зустрічі, пане. — Потім до Алчібіаде Робеску: — Як ви могли до цього додуматися? — Не чекаючи відповіді, знову звернулася до Дуку. — Гадаю, ви прийшли сюди як друг?

— Ні, пані, я прийшов у службовій справі, — різко відповів Дуку.

— Справді? Даруйте мені мою цікавість. Це стосується винаходу?

— Ні. Це стосується самогубства.

Дуку не міг зрозуміти, говорить Настасія серйозно чи кепкує з нього.

— Виходить, ви не працюєте в Раді Міністрів? — допитувалася вона.

— Ні, не працюю.

— Який жаль! — Потім з явною іронією: — Піду погляну на Дойну. Мені дозволять це, товаришу Гойя?

— Моє прізвище Менеїле. Майор Раду Менеїле.

— Алчі! Ти ж казав, що його звати Гойя. Виходить, ти мене дурив? Отже, ти мені не довіряєш?

— Товариш академік тут ні до чого. Сподіваюсь, ви розумієте, що таке державна таємниця?

— Мгм. Це я розумію. Але не можу збагнути, чому ви розмовляєте зі мною таким тоном?

— А як я розмовляю?

— Хіба ви не відчуваєте, як ви зі мною говорите?

— Здається, я розмовляю з вами цілком чемно.

— Мене дивує, що ви цього не розумієте: ваш тон мене ображає.

Докір бринів не тільки в її голосі, але світився і в очах. І Дуку відчув, що червоніє. Та, на щастя, Настасія Йовеніке не помітила цього, бо вийшла з їдальні.

— Важка жінка, — сказав Алчібіаде Робеску. — Даруйте, але мені хотілося б знати, навіщо ви сказали, хто ви?

— Мусив, товаришу академік.

— Може, й так. Вам видніше! — І повернувся до «кімнати спогадів». Дуку пішов шукати прокурора і знайшов його в Дойниній спочивальні. Крім нього, там були Богдан, Мона й Настасія. Настасія пильно дивилася на Богдана, який удавав, ніби не впізнає її.

— Я хотів би про дещо запитати вас, коли дозволите, — звернувся Дуку до Настасії.

— Якщо ви повинні це зробити, то навіщо питаєте? Де вам зручніше? Тут чи в кабінеті професора?

— Тут ми заважатимемо Моні. Ходімо до їдальні.

— Ходімо.

І пішла попереду. Побачивши, що туди йде і Богдан, запитала з неприхованою іронією:

— І ви теж, молодий чоловіче, хочете мене допитувати?

Йовеніке була молодша за Богдана щонайбільше на три роки.

— Поки що ні, бабусю. Але може виникнути й така потреба.

— Напевно, ваше ім'я теж не Дан Веляну?

— Це капітан Богдан Тудорашку, мій співробітник, — пояснив Дуку.

— Якщо капітан Тудорашку такий нездара в роботі, як грав роль закоханого, я вам не заздрю, товаришу майор.

— Справді? Так погано грав? — перепитав Богдан, нітрохи не засмучений цією образливою оцінкою.

— Препоганo!.. Вірте мені!.. Тільки така наївна жінка, як Дойна, могла повірити, ніби ви справді маєте до неї щирі почуття.

— Навпаки, це свідчить про те, що я грав добре. Коли б мав намір переконати вас, ніби я закохався в вас, то чинив би інакше. І, можете бути певні, домігся б свого.

Настасія не відповіла. Тільки зміряла його поглядом з ніг до голови. Потім глянула на Дуку.

— Чекаю ваших запитань, товаришу майор, — сказала трохи перегодя. Але Дуку був певен, що їй кортіло сказати щось інше.

— Я хотів запитати вас, чи знаєте ви або, може, підозрюєте, що змусило Дойну Робеску накласти на себе руки?

— Не знаю. І не підозрюю. Я була так само приголомшена, як і ви, коли дізналася про те, що сталося. А може, навіть більше.

— Чому більше?

— Тому що зустріч тут із цієї нагоди з вашим молодим співробітником примушує мене думати, що особа Дойни цікавила вас ще за її життя.

— Так, вона нас цікавила, — відверто дивлячись їй у вічі, признався Дуку.

Настасія Йовеніке ледь усміхнулась, потім вигукнула:

— Точнісінько як у Шерлока Холмса! Разючішого контрасту між популярним детективом і його помічником доктором Ват-

соном, як у вас із вашим помічником, не може бути! — Потім серйозно додала: — Даруйте мені. Це тільки констатація, яку я висловила вголос. Мені хотілося б попросити вас, щоб ви говорили трохи тихше. Алчі почував би себе ще нещаснішим, коли б дізнався, що Дойна цікавила вас іще до смерті. А може, він уже знає це?

— Ні. Не знає. І можливо, в цьому не буде й потреби. Отже, ви не підозрюєте, яка причина самогубства?

— Ні. Але мене дивує, що ви цього не знаєте.

— Поки що. Та може, з вашою поміччю дізнаємось.

— А може, ви не хочете знати? — запитала Настасія.

— Чому б ми мали цього не хотіти?

Настасія Йовеніке відповіла не зразу. Здавалося, вона вагається, чи вимовити слова, які висять у неї на кінчику язика.

— Може, вам неприємно про це чути?

— Прошу вас висловлюватися точніше.

— Ви казали, що Дойна зацікавила вас іще за життя.

— Так. Ну то й що?

— Ви, органи міліції, цікавитеся тільки тими людьми, які сваряться або збираються це зробити. Це відомо навіть дітям. Може, Дойна дізналася, що ви цікавитесь нею, і перерізала собі вени.

— Це припущення?

— Просто припущення, товаришу майор.

— Трохи дивне припущення.

— Ви так гадаєте?

— А ви ні?

— В жодному разі. Воно цікаве! Знаєте, мої припущення завжди цікаві.

— Дивно, що вам спало на думку, ніби Дойна Робеску заподіяла собі смерть через те, що ми зацікавилися нею.

— Це ж звичайне припущення, товаришу майор.

— Скажіть мені таке: ви були близькою подругою Дойни?

— Звичайно.

— Були близькою подругою, проте не можете пояснити, чому вона покінчила життя самогубством?

— Не можу.

— Дивно! Адже дружба — це взаємне довір'я.

— Ну то й що?

— А те, що Дойна Робеску, певно, не була близькою вашою подругою, якщо не відкривалася вам у всьому.

— Іноді відкривалася. Наприклад, не приховувала, що ваш молодий співробітник упадав коло неї.

— Певно, призналася і про Ніка Шимандяна?

— Ніка вона кохала. Вибачте, але я не бачу ніякого зв'язку між почуттям Дойни до Ніка і її самогубством.

— Може, зв'язок й існує, тільки не той, що ви думаєте.

— Ви самі змушуєте мене думати. Ви ж питали, чи признавалась вона про свої почуття до Ніка.

— Так, питав. Але з якою метою? Аби підтвердити, що Дойна Робеску довіряла вам. Людина відчуває потребу відкрити душу другові не тільки тоді, коли щаслива, а й коли до неї прийшло горе, лихо. Я навіть сказав би, що частіше, коли до неї приходить лихо.

— Загалом ви маєте рацію. Але з Дойною справа стоїть трохи не так. Коли до неї прийшло горе, велике горе, що штовхнуло її на смерть, вона не вважала за потрібне відкрити мені свою душу.

— Хочете переконати мене, буцімто ви не знали, що її шантажувала якась особа.

— Вперше чую.

— Шкода... Я був певен, що ви зможете нам допомогти.

— На жаль, товаришу майор, тут я безсила. Та ви все одно мені не вірите, еге ж?

— Можете вважати, що вірю.

— Ще що?

— Більш нічого.

— Можна йти до Дойни?

— Звичайно. А втім, нам тут більше нема чого робити. Попрощаємося з товаришем академіком і підемо.

За кілька хвилин Дуку й Богдан були вже на вулиці.

— Ти гадаєш, що вона сказала нам правду, старий? — обурено мовив Богдан.

13

Полковник Жолдіш стомлено сів за стіл, за яким звичайно відбувалися робочі засідання.

«Може, краще було б відкласти засідання на завтра?» — подумав він, скоса зиркнувши на стінний годинник. До півночі лишалося менш як година.

— Слухаю вас, Менеїле.

Засідання було скликане на прохання Дуку.

Праворуч полковника сидів Дуку, ліворуч — Богдан.

— Товаришу полковник! Незважаючи на досить пізню пору, я попросив скликати засідання тому, що, як мені здається, настав час брати злочинців.

— А вам не здається, Менеїле, що це трохи передчасно? — запитав полковник.

— Особисто я вважаю, що ні, товаришу полковник. Дозвольте пояснити?

— Будь ласка. Я вас слухаю.

— Почну з загального аналізу ситуації. Сьогодні минуло двадцять дев'ять день відтоді, як за допомогою Богдана ми з'ясували два дуже важливих моменти. Перший — Дойна Робеску була коханкою Ніка Шимандяна і другий — якась група агентів до тієї самої Дойни Робеску виявляла особливий інтерес. Щоб уберегти її від будь-якого впливу, вони не зупинялись навіть перед тим, аби вбити людину. І двічі намагалися ліквідувати Богдана. Спершу, як вам добре відомо, ми не зовсім розуміли, чого домагаються ті, хто так цікавиться Дойною Робеску. Гадали, що вони роблять це, аби Дойна не закохалася в Богдана, бо хотіли, щоб замість Ніка Шимандяна, їхньої людини, хтось інший посів його місце в Дойниному серці.

— Дозвольте, товаришу полковник? Мені не все зрозуміло.

— Кажіть, Тудорашку.

— Гаразд, мене вони хотіли ліквідувати тому, що боялись, аби я не посів вільного місця в Дойниному серці після смерті Ніка. А чому вони вбили в барі того чоловіка в окулярах? Невже і його хотіли ліквідувати з тієї ж причини?

— В жодному разі. Не забувай, що зараз я тільки нагадую про етапи, які ми пройшли, щоб скласти собі певну думку. Отож, коли вважати правильним, що банда агентів була зацікавлена в тому, аби Дойнине серце лишалося вільним, і з цією метою двічі посягала на твоє життя, я аж ніяк не хочу сказати, що з тієї самої причини було вбито в барі невідомого. Чому вони домагалися, щоб Дойнине серце лишалося вільним після смерті Ніка Шимандяна? Певна річ, тому, що хотіли, аби його посіла інша людина, яка служила б їхнім інтересам. Це один бік справи. Другий — вони боялися, що Дойна в хвилини відчаю може відкрити своєму новому коханцеві причини, через які її шантажували.

— Ну й що з того? Хіба він зміг би вирвати її з їхніх лабет? — не здавався Богдан.

— Коли б він був розсудливий, то зміг би переконати Дойну, що з двох лих треба вибирати менше.

— Дозвольте запитання, Менеїле.

— Будь ласка, товаришу полковник.

— Ви твердите, ніби агенти були зацікавлені в тому, щоб Нікове місце лишалося вільним, бо хотіли, аби це місце посіла їхня людина. Мене цікавить, навіщо їм був потрібен Нік, навіщо їм було після його самогубства ставити на його місце іншу людину, коли вони могли досягти мети, вдавшись до шантажу?

— Я гадаю, товаришу полковник, що коли агенти познайомили Ніка з Дойною, вони ще не знали тих подробиць з її життя, на яких потому грали. Але це пояснення не задовольняє мене цілком. Чому? Бо коли вони хотіли, щоб місце Дойниного коханця лишалося вільним, чому її особисте життя цікавило їх і після того, як їм стали відомі деякі подробиці? Шантаж, замах на Богдана і вбивство в барі «Меридіан» примусили мене дійти висновку, що існує не одна, а дві банди. В цьому я ще більше переконався, коли ми змусили агентів думати, ніби збираємося діяти. Фарс із засіданням на високому рівні розіграно дуже вдало. Таємний передавач із кабінету академіка слово в слово передав усю розмову полковника Франгулі з академіком. І, звичайно, важливу інформацію про «плани». Прийнявши нашу вигадку всерйоз, вони вдалися до прямого шантажу. Дойна Робеску не могла більше чинити опір і сфотографувала плани, на превеликий жаль агентів — фальшиві. Ці знімки потрапили до рук «Антрекота», а від нього через посередництво Моніки Трандафіреску — до Поліксенії. Вона має намір переслати їх за кордон за допомогою однієї зі своїх клієнток. Нам відомо, що до її косметичного закладу ходять вибрані клієнтки. Багато хто з них їздить за кордон — самі або їхні чоловіки. Скажіть, будь ласка, хто з них відмовив би Поліксенії, коли б вона попросила передати її родичеві в якій завгодно країні невеличкий подарунок, якусь дрібничку?

— Це просто припущення?

— Ні, товаришу полковник. Я цього певен. Зараз розповім, на чому грунтуюся. Коли ми влаштували фарс із планами, я попросив Аделаїду, яка вже протягом десяти днів лікується в «інституті» Поліксенії, сказати, що вона змушена перервати лікування, бо їде за кордон. Поліксенія одразу ж поцікавилася, куди саме їде Аделаїда і коли Аделаїда назвала їй чотири країни: Швейцарію, Італію, Францію і Німецьку Федеративну Республіку, — тоді Поліксенія запитала, чи не змогла б вона передати невеличку ляльку її двоюрідному братові, що живе в Берні. Аделаїда, звичайно, відповіла, що охоче зробить їй цю послугу. Я певен, що завтра, на останньому сеансі, Поліксенія передасть їй ляльку, в голові якої будуть заховані мікрознімки сфотографованих Дойною Робеску планів. Отож, проводячи межу між шантажем і вбивством у барі «Меридіан» та двома замахами на Богдана, я дійшов висновку, що діє не одна, а дві банди шпигунів.

— Ну, це вже занадто, — скептично мовив Богдан.

— Так, так, дві. Кожна зі своїми особливими методами дій для досягнення однієї й тієї ж мети: викрадення винаходу академіка. Одна зграя вдається до шантажу, друга пішла важчим шляхом, але, коли б їй пощастило, результати були б кращі. Вони штурмували серце дружини академіка. Перша спроба, Нік, зірвалася з невідомих причин; друга спроба в перспективі — лікар Боуару.

— Ви хочете сказати, що група, до якої входить лікар, двічі намагалася послати мене на той світ?

— Так!

— А невідомого в барі ліквідувала та сама зграя?

— Цілком можливо. Але сказати напевно не можу.

— Хто ж, на вашу думку, належить до першої групи? — запитав полковник.

— «Антрекот», Моніка і Поліксенія Трандафіреску. До неї, певно, належав і невідомий, убитий в барі.

— А хто, на вашу думку, керує ними?

— Поліксенія Трандафіреску, товаришу полковник.

— Дозвольте запитати, товаришу полковник!

— Будь ласка, Тудорашку.

— Цікаво, чи знає одна група про існування другої?

— Якщо невідомого в барі убили агенти другої групи, виходить, знає. Тільки я з цьому ще не впевнений.

— А хто належить до другої банди?

— Поки що ми знаємо тільки лікаря Боуару.

— А Мона? Якому богові молиться вона? — запитав Богдан.

— Не знаю. Поки що вона для мене тільки підозріла особа. Але моя підозра — не аргумент, щоб вважати її членом якоїсь зграї шпигунів.

— А Настасія?

— Думати, що вона належить до групи шпигунів, які прагнуть викрасти винахід Алчібіаде Робеску, — абсурд. Адже Йовеніке сама працює над цим винаходом.

— Так... Звичайно, — погодився полковник Жолдіш.

— Я вважаю, що настав час брати першу зграю.

— Як ви гадаєте, Менеїле: якщо ми заарештуємо цих трьох осіб, чи залишиться на волі хтось з їхньої групи?

— Не думаю, товаришу полковник. Оці троє — вся зграя. Та коли б і залишився хтось, на чий слід ми ще не натрапили, від нас він однаково не втече, якщо ми арештуємо ватажка.

— Коли ми справді маємо справу з двома зграями, а особисто я вважаю, що ви маєте слушність, Менеїле, можна брати першу групу. Гадаю, товариш генерал теж дасть свою згоду. Потім сконцентруємо увагу на другій зграї. Але мене тривожить те, що вони принишкли.

— Тобто як, товаришу полковник? — запитав Богдан.

— Невже вони вважають, що й досі не настав іще час познайомити лікаря Боуару з Дойною? А може, просто вичікують, знаючи, в якій стадії перебуває винахід?

— Важко вгадати, товаришу полковник, — сказав Дуку. — Обидва припущення однаково ймовірні. Але особливо дивує нас те, що лікар Боуару нічого не робить. Богдан прозвав його «Самітним вовком». Досі принаймні він заслуговував цього прізвиська. Та це не означає, що він працює самотужки. Ми знаємо, що в нього є щонайменше один спільник. Той, хто намагався ліквідувати Богдана. Та могло бути, що замахи робило двоє. Кінець кінцем він теж заворушиться. Це поза всяким сумнівом.

— Якщо з'явиться потреба, ми примусимо його це зробити, — підсумував розмову полковник і підвівся.

Допит Поліксенії Трандафіреску й «Антрекота» цілком підтвердив здогад Дуку. Групою справді керувала Поліксенія Трандафіреску. До неї входили Моніка, її дочка, і «Антрекот». Був і четвертий, але його вбив «Антрекот» за наказом Поліксенії в барі «Меридіан», бо він продав другій групі інформацію про те, що Алчібіаде Робеску працює над винаходом, пов'язаним з лазером — великим відкриттям нашого століття.

З другої групи і Поліксенія, і «Антрекот» могли назвати тільки лікаря Боуару. Але лікар, на думку Поліксенії, компетентної в таких справах, в жодному разі не міг бути керівником.

Що ж до Поліксенії, то про вагомість винаходу вона дізналася із стислої розмови між Алчібіаде Робеску та Настасією Йовеніке у кабінеті вченого; розмову транслював таємний передавач. Поліксенія вирішила повідомити про це своїх закордонних хазяїв, які платили їй. Відповідь надійшла швидко й звучала досить категорично: Поліксенія будь-що повинна роздобути плани винаходу і з цією метою вдатися до шантажу Дойни Робеску. Підстав для шантажу було більш ніж досить: під час численних подорожей за кордон із чоловіком Дойна Робеску вивозила коштовності й великі суми грошей, обмінюючи їх на долари. Долари вона пересилала на свій рахунок в один із швейцарських банків. Дізнавшись про це, організація, на яку працювала Поліксенія Трандафіреску, не забарилася вдатись до шантажу; Дойну примушували дістати плани винаходу свого чоловіка. Дойна Робеску, не годна опиратися, сфотографувала плани, що насправді були фальшивими. Та докори сумління були настільки прикрі, що вона наклала на себе руки.

«Косметичний інститут» Поліксенії для групи шпигунів, якою вона керувала, був важливим джерелом інформації. Хитра, маючи дар до випитування, Поліксенія часто дізнавалася від своїх клієнток багато всіляких, зовні незначних, подробиць. Проте ці подробиці ставали цінною інформацією в руках такої досвідченої шпигунки, якою була вона.

В перший тиждень після арешту Поліксенії та її спільників органи безпеки нічого не довідалися про другу групу. Лікар Боуару вів розмірене життя мирного громадянина республіки. Щоранку в лікарні, двічі на тиждень консультації в платній поліклініці, театри, концерти. Вдома годинами грав на віолончелі. Мона й далі виходила до міжнародних поїздів і щоразу, повертаючись додому, мала вигляд постарілої, чимось занепокоєної людини.

По смерті Дойни Робеску Мона стала справжньою господинею в домі. Тимчасовий переїзд Настасії до професора не вніс якихось змін у його домашнє життя. Алчібіаде Робеску невпізнанно змінився. Він по-

старів, згорбився, став неуважним. Важко було повірити, що смерть дружини так могла доконати його, бо поки Дойна була жива, у нього було аж занадто доказів, що вона його не кохала й не була йому вірна. Наукова праця, здавалось, більше його не цікавила. Настасія, Амедеу Джяне і Самоїле Хузум непомітно перебрали на себе більшість його функцій. Коли йому не треба було їхати до інституту, академік або залишався вдома й довго сидів у Дойниній кімнаті, або йшов на могилу дружини. Іноді він бував на цвинтарі двічі на день.

Коли б хтось зміг заглянути йому в душу, то здивовано констатував би, що відвідини Дойниної могили були для Алчібіаде Робеску своєрідною розрядкою. Чуючи шурхіт камінців у себе під ногами на цвинтарній алеї, він начебто прокидався з якогось сну й наддавав ходи. Пересвідчившись, що всі три світильники на Дойниній могилі горять, він виймав з кишені книгу й читав кілька годин. Потім ішов додому, кинувши на могилу прощальний погляд.

Друга звичка, яка з'явилася в Алчібіаде Робеску, — це блукання вулицями. Він часто приходив на кладовище по кількагодинній прогулянці.

Так минуло два тижні. І ось одного дня Алчібіаде Робеску зник. Зник без сліду, наче крізь землю запався.

Він пішов з дому вранці, о тій порі, коли звичайно їхав до інституту. Шоферові сказав, що піде пішки, й відпустив його з машиною. З тієї хвилини про нього нічого не було відомо. Дуку дізнався про зникнення академіка тільки ввечері, коли йому подзвонила Настасія Йовеніке. Свій номер телефону Дуку дав їй одразу по смерті Дойни Робеску.

— Товаришу майор Менеїле? Біля телефону доцент Настасія Йовеніке. Вибачте за турботу, але я хочу повідомити вас, що академік Робеску пішов сьогодні з дому в інститут пішки й відтоді ми нічого не знаємо про нього.

— Дякую, що повідомили. Де ви зараз?

— Удома. Після Дойниної смерті я тимчасово переїхала на вулицю Пийнішоарелор.

— Знаю. Через десять хвилин буду в вас.

Настасія Йовеніке прийняла Дуку в Дойниній кімнаті.

— Не знаю, чи треба було вам приїжджати сюди. Крім того, що сказала вам по телефону, я нічого не знаю.

— Коли це справді так, я вас довго не затримаю, — спокійно відповів Дуку. — Я поставлю вам двоє-троє запитань.

— Мені дуже шкода, що ми з вами зустрічаємося за таких неприємних обставин. Цікаво було б побачити, який ви, коли не виконуєте службових обов'язків.

— На жаль, я виконую службові обов'язки й не можу задовольнити вашу цікавість. Скажіть, будь ласка, о котрій годині пішов сьогодні з дому академік Робеску?

— Десь близько дев'ятої. Сказав шоферові, що піде в інститут пішки.

— Коли ви помітили, що він запізнюється, вас це не стривожило? Вас і ваших колег?

— Щоб дуже, то ні. Бо після смерті Дойни він інколи й зовсім не приходив на роботу.

— А коли ви побачили, що він не вернувся додому на обід, це вас теж не стурбувало?

— Ви вважаєте, мене це мало стурбувати?

— Так.

— Може, ви й маєте слушність. Може, мене це повинно було стурбувати ще під час обіду. Та мушу вам сказати, що мене це й зараз не дуже хвилює. Не виключено, що з ним стався якийсь нещасливий випадок, хоча я не вірю в це.

— Де ж тоді він і чому так забарився?

— Не знаю.

— Коли з ним стався якийсь нещасливий випадок, то який, на вашу думку?

— Він наклав на себе руки. Алчі переживав Дойнину смерть тяжче, ніж я сподівалася. Гадаю, далі він не міг зносити розлуки...

— Як розуміти ваші слова: «Алчі переживав Дойнину смерть тяжче, ніж я сподівалася»?

— Ніяк. Я хотіла сказати тільки те, що сказала.

— Чому ви не сподівалися, що смерть дружини так потрясе його?

— Бо Алчі людина високого інтелекту, а такі люди, на мою думку, в незвичайних обставинах повинні вміти показати, що вони різняться від звичайних людей.

— Смерть не можна зараховувати до незвичайних випадків, товаришко Йовеніке.

— Смерть ні. Але самогубство так.

— Гадаю, академікові весь час не давала спокою думка про причину самогубства дружини?

— Так.

— А вам він нічого не казав?

— Ні. Та я його й не питала.

— А ви? З'ясували для себе цей вчинок?

— Ні, товаришу майор. Якщо бути одвертою, скажу, що коли б і з'ясувала, однаково б не сказала вам. Дойна була моєю подругою, хоч ми й різні люди. І коли вона наклала на себе руки, не вважаючи за потрібне признатися мені, що її мучить, у неї була серйозна причина. І якби я знала цю причи-

ну й відкрила її вам, з мого боку це було б неетично! Ви обурені? Ви хочете сказати, що навпаки, неетична моя відмова. Обов'язок, мовляв, і таке інше. Але, дорогий товаришу майор, в людській душі і особливо в жіночій є такі кутки, де розум і почуття обов'язку — тільки абстрактні поняття.

— Товаришко Йовеніке! Ви знаєте, чому заподіяла собі смерть Дойна Робеску!

— Ви цього певні?

— Цілком. І зле робите, що не розповідаєте. Може настати день, коли ви щиро шкодуватимете.

— Погрожуєте?

— Ні. Просто констатую.

Дуку підвівся.

— А знаєте, мені все ж таки дуже цікаво, який ви, коли не виконуєте службових обов'язків.

— Гадаю, що великої різниці немає.

— Ні!.. Ні!.. Мені здається, що є. І то істотна. Я певна, що коли ви спокійний, вигляд у вас зовсім інший. Одного разу я бачила вас у театрі. Хоч ви й тоді справили на мене враження не зовсім спокійної людини, все ж, повірте мені, різниця велика. До речі, чому б вам коли-небудь не запросити мене до театру?

— Пропозиція приємна для мене... Коли з'явиться хоч трохи вільного часу, я вам подзвоню.

Розшуки академіка Алчібіаде Робеску провадилися прискореними темпами, але результатів поки що не було ніяких. Повідомлення були суперечливі. Його нібито бачили в один і той же час у кількох місцях: на Північному вокзалі, на стадіоні, у барі, в Чішміджіу, біля озера Херестреу, на кладовищі.

Дуку робив усе можливе, щоб зберегти спокій і чіткість думки. А Богдан аж почорнів з досади.

— Такої прикрості в нас іще не було, старий.

Спочатку думка про те, що Алчібіаде Робеску наклав на себе руки, була майже одностайною. Та зрештою її відкинули. Важко було повірити, щоб академік, зважившись заподіяти собі смерть, обрав таке місце, де ніхто не зміг би знайти його труп.

А коли Алчібіаде Робеску не покінчив життя самогубством? Що з ним тоді сталося? Куди він зник? Навмисно сховався? З якою метою?

А може, його викрала друга група шпигунів? Ця гіпотеза здавалася Дуку цілком імовірною. Та коли це справді так, академіка викрав не лікар Боуару. Той і далі провадив спокійний спосіб життя. Ні з ким не зустрічався, і до нього теж ніхто не приходив. Останнім часом він не навідувався до жодного зі своїх трьох «барлогів».

Та попри все це Богдан наполягав на його арешті.

— Я б арештував його і як слід допитав. Він не зможе прикидатися святим, коли я скажу йому, що виявив усі три його «барлоги», а найголовніше приймач-передавач. Цим ми заженемо його на слизьке.

— А коли ні?

— Виключено.

— А звідки тобі відомо, що він знає про викрадення Робеску?

— А чому б він не мав про те знати?

— Коли Алчібіаде Робеску викрали без його участі, а щодо цього в нас немає ніякого сумніву, чому нам не припустити, що агенти навмисне діяли без лікаря? Ти можеш гарантувати, що, заарештувавши його, не сполохаємо решту?

— Ні, старий, цього гарантувати я не можу.

Богдан день і ніч шукав сліду академіка. До відділення приходив не часто, тільки дзвонив Дуку по телефону:

— Новини є?

— Немає.

— Тоді подзвоню завтра.

Так минуло три дні після того, як зник Алчібіаде Робеску. На четвертий день сталося те, чого з таким нетерпінням чекали Дуку й Богдан: лікар Боуару нарешті заворушився!

Опівдні він неквапливо вийшов з дому й попрямував до одного зі своїх «барлогів»— до кабіни в підвалі того будинку, де мешкали його батьки.

Пічоруш, що чекав на нього, хвилювався, як ніколи. Жоден злочинець не завдавав йому ще стільки клопоту. Розв'язка наближалася. За кілька хвилин лікар мав вийти, загримувавши обличчя... І тоді все з'ясується.

Та минули десять, п'ятнадцять хвилин, а лікар не виходив. Пічоруш почав уже непокоїтись. А що, коли лікар загримувався так, що він його не впізнає?

Та Пічоруш помилився. Лікар Боуару цього разу спустився в підвал не для того, щоб загримуватися, а щоб передати шифровку.

Через двадцять п'ять хвилин він нарешті вийшов. Не загримований і не перевдягнений. Пічоруш був розчарований. Та розчарування стало ще повнішим, коли він побачив, що лікар пішов додому.

Богдан прийшов до відділення саме тоді, коли радист приніс Дуку розшифрований текст радіограми, яку передав Боуару. Було близько півночі.

— Попріли над нею, га? — спитав Дуку офіцера з таким білявим волоссям, що йому заздрили всі жінки.

— Що ви, товаришу майор. Бувають набагато важчі шифри. Звичайно, не можна сказати, що цей такий простий. Та коли порівняти з іншими, то це забавка. Тільки сама радіограма якась незрозуміла. Будь ласка, прочитайте самі!

Дуку взяв текст радіограми, надрукований на машинці. Богдан і собі заходився читати, заглядаючи через плече Дуку.

«У зв'язку з надзвичайними обставинами застосовано варіант «В». Операцію здійснено без ризику. Дід відмовляється скласти духівницю. Якщо не вдасться переконати його протягом наступних двадцяти чотирьох годин, доведеться застосувати варіант «С». Боюся, що не вдасться. Про всяк випадок нехай Хевель чекає на мене в неділю на вокзалі в Йоганн Штраус. Я передав йому «стелу». Россі просто чудовий. Ініціативний, кмітливий, обережний, винятково вправний. Просить відпустку.

Доротея».

— Ти що-небудь розумієш? — спитав Богдан Дуку.

— Дякую, товаришу молодший лейтенант! — сказав Дуку радистові, перш ніж відповісти Богдану.

— Може, я вам ще потрібний...

— Сподіваюсь, ми самі розберемося.

— На все добре!

— Зрозумів що-небудь, старий? — удруге запитав Богдан, коли радист вийшов. —Я — нічогісінько!

— Не поспішай! Прочитаємо ще раз.

І Дуку вдруге прочитав радіограму.

— Ну, то як, парубче?

— Поза всяким сумнівом, тут ідеться про Алчібіаде Робеску. Даю відрубати свою голову, коли «дід» не Алчібіаде Робеску.

— Очевидно, так воно й є. Давай спробуємо розшифрувати. «У зв'язку з надзвичайними обставинами застосовано варіант «В». Що це може означати? Якщо прийняти гіпотезу що «дід» — Алчібіаде Робеску, то речення треба читати так: «У зв'язку з надзвичайними обставинами довелося застосувати варіант «В», тобто викрасти Алчібіаде Робеску». Згоден?

— Давай далі!

— «Операцію здійснено без ризику». Це здається цілком зрозумілим і не потребує ніяких пояснень. Далі: «Дід відмовляється скласти духівницю». Це можна розуміти приблизно так: «Алчібіаде Робеску відмовляється відкрити нам таємницю свого винаходу». Наступне речення: «Якщо не вдасться переконати його протягом наступних двадцяти чотирьох годин, доведеться застосувати варіант «С». За цим іде одразу ж: «Боюся, що не вдасться». Що він хоче цим сказати?

— Самі загадки, старий. Що може означати «варіант С»?

— Невідомими будемо займатися потім. Поки що давай уточнимо, скільки їх. Пішли далі: «Про всяк випадок нехай Хевель чекає на мене в неділю на вокзалі в Йоганн Штраус. Я передам йому «стелу». Сьогодні понеділок? Так?

— З самісінького ранку, старий!

— У цьому реченні дві загадки.

— Фактично, все воно — суцільна загадка.

— Спробуємо її розгадати, парубче!.. Як ти гадаєш, де може бути ота станція Йоганн Штраус?

— Поняття не маю! Гадаєш, мова йде про станцію, назва якої складається з двох слів на Й і на Ш?

— Не думаю, щоб ініціали віденського композитора вказували назву станції, де Хевель має чекати Доротею.

— Стривай, стривай! Ти назвав ім'я віденського композитора, і мені одразу спало на гадку, що станція Йоганн Штраус, напевно, Відень!

— Молодець! Так воно і є. Хевель повинен чекати на неї на віденському вокзалі в неділю. Вона передасть йому «стелу».

— Тобто надмогильний пам'ятник? Якщо не зраджує мене пам'ять, слово «стела» означає невеличкий надгробок. Так?

— «За формою це колона або пілястр, прикрашений написами або скульптурами». Так записано в академічному словнику. Зрозуміло?

— Де там! А тобі все зрозуміло?

— Я процитував тобі тільки визначення академічного словника. І тепер ти знаєш, що означає «стела».

— Я розумію, що таке «стела», але не розумію, про яку «стелу» йдеться в радіограмі Доротеї.

— «Про всяк випадок нехай Хевель чекає на мене... в Йоганн Штраус на вокзалі. Я передам йому «стелу»,—знову прочитав Дуку.

— Послухай, старий, чи не відправляють часом у неділю якусь археологічну виставку за кордон?

— Археологічну виставку? Що за химерна думка?

— Так, археологічну виставку, яка серед інших експонатів демонструватиме за кордоном і якийсь надгробок, знайдений у Добруджі. Чи тобі це здається неймовірним?

— Так. Адже сказано тут цілком зрозуміло. Хевель мусить ждати Доротею на вокзалі. Вона приїде зі «стелою», яку повинна передати йому.

— Тоді я більше нічого не годен придумати.

— Виходить, іще одне невідоме. Та підемо далі. Фраза, що стоїть у радіограмі пі-

сля цього, не має безпосереднього зв'язку з питанням, яке нас цікавить. Принаймні так мені здається: «Россі просто чудовий. Ініціативний, кмітливий, обережний, винятково вправний. Просить відпустку». Фактично це характеристика, яку таємнича Доротея дає не менш таємничому Россі.

— Не зовсім. У мене з'явилася одна думка, старий...

— Яка саме, парубче? — зацікавлено спитав Дуку.

— По-моєму, характеристику подано не звичайному шпигунові, а ватажку.

— Ого! Це цікаво! Цікаво! Ану, поміркуй іще, парубче!

— Подумай сам, старий! Коли б Россі був, так би мовити, новачком, хіба треба було б, щоб оця Мата Харі-Доротея давала йому гарну характеристику в радіограмі, передаваній з зовсім іншою метою?

— Звичайно, парубче. Ну, ну, давай далі!

— Коли ж Россі не проста людина, а ватажок, і коли Доротеї захотілось вихваляти його здібності, виникає питання: чому вона не робила цього досі? І я, старий, на це запитання одразу ж відповідаю: бо досі не мала можливості спостерігати його під час роботи і, отже, перевірити його здібності.

— Тобто...

— Інакше кажучи, Доротея з'явилася в нас недавно й залишиться тільки до неділі. Оце і все. Далі в мене нічого не виходить. З якого боку не пробую, щоразу наштовхуюся на цю «стелу». Оскільки я безсилий щось із нею зробити, спробуй далі сам.

— Ну, парубче, я ладен уклонитися тобі. Перед нами було троє невідомих: варіант «С», «стела» і Доротея. Лишилося тільки двоє, бо третє — Доротею — ти розгадав. Ти маєш слушність. Доротея з'явилася в нас недавно і приїхала сюди з планом у трьох варіантах, як заволодіти винаходом Алчібіаде Робеску. Варіант «А» вона не могла застосувати через надзвичайні обставини. Не виключено, що надзвичайні обставини — це самогубство Дойни. Отож варіант «А» відпав. Тоді вони перейшли до варіанту «В» — тобто до викрадення Алчібіаде Робеску. Проте академік тримається стійко — це робить йому честь — і не розголошує таємниці. Доротея змушена застосувати варіант «С». Це перше невідоме. В чому полягає цей варіант, ми не знаємо. Але в успіхові справи Доротея не сумнівається, якщо вона просить свого шефа послати їй Хевеля на віденський вокзал, щоб передати йому «стелу». «Стела» — це друге невідоме. Якби ми могли відгадати одне з цих двох невідомих, то автоматично відгадали б і друге.

Богдан зітхнув.

— Старий, я ніколи не міг похвалитися гарними стосунками з алгеброю.

Дуку не відповів. Він ходив по кабінету, заклавши руки за спину. Час од часу зупинявся перед Богданом і дивився на нього невидющими очима, потім знов ходив по кабінету. Так тривало півгодини. Богдан не тривожив його, знаючи, що Дуку намагається розв'язати рівняння з двома невідомими.

Раптом Дуку зупинився перед Богданом і втупився у нього пильним поглядом.

— Тобі не здається, що варіант «С» може означати ліквідацію Алчібіаде Робеску?

— А що це їм дасть? Хіба щоб помститися? Далебі, мені просто не віриться!

— Тоді, парубче, це катування старого, щоб він виказав таємницю.

Богдан спокійно сприйняв припущення Дуку.

— Що ж! Цілком може бути!.. Та твоєму припущенню чогось бракує.

— Хм... Тепер і мені це теж здається. Що ж, давай подивимось на справу з іншого боку. Як тобі здається, текст радіограми склав лікар Боуару?

— В жодному разі. Це зробила тільки Доротея.

— Тоді як же текст радіограми потрапив до лікаря, що ми цього не помітили? Адже останніми днями він не зустрічався з жодною особою!

— Може бути, що текст йому принесли в поліклініку, де він двічі на тиждень дає консультації.

— Отже, виходить, що попри всі вжиті заходи, ми щось таки прогавили.

14

Ранок був похмурий. Дуку розбудив будильник, і він, зіскочивши з ліжка, побіг до ванної.

«Сьогодні вівторок, — подумав він, ставши під душ. — Отже, іще шість днів. Фактично п'ять. Щоб бути у неділю у Відні, вона мусить виїхати звідси в суботу».

Розшуки академіка Алчібіаде Робеску поки що нічого не дали. Незважаючи на всі зусилля, знайти місце, де тримали в полоні академіка, не пощастило. Богдан теж нічого не з'ясував у поліклініці, хоч він і виявився неперевершеним віртуозом у розмовах з медсестрами. Богдан досяг тільки одного: вжив заходів, щоб нова зустріч лікаря Боуару із загадковою Доротеєю не пройшла непоміченою.

Напередодні знову висунули питання про арешт лікаря. Та потім дійшли висновку — тим часом не арештовувати його, щоб не поставити цим під загрозу життя академіка. Крім того, дехто вважав, що встановити осо-

бу загадкової Доротеї вдасться й іншим шляхом.

Якщо тільки вона не відклала своєї поїздки, то сама або хтось інший прийде в касу попереднього продажу квитків, щоб замовити місце на суботній швидкий поїзд до Відня. Досі по такий квиток ніхто не з'являвся.

Дуку сьогодні приймав душ трохи довше, ніж звичайно. Засідання закінчилося попівночі, і він поспав усього кілька годин. Дуку вийшов з ванної трохи бадьоріший. Тітка Сабіна вже зготувала сніданок. Помітивши, що він не такий насуплений, як учора, вона поспішила завести розмову про те, що її найбільше хвилювало.

— До літніх канікул лишилося п'ять тижнів!

— П'ять тижнів? — здивувався Дуку.

— А скільки ж ти думав?

— Думав, чотири.

— Ні, рівно п'ять. То як ви вирішили? Дає вона тобі Інгрід на канікули?

— Хоче поїхати з нею до моря. А втім, я ще не знаю, чи знайдеться у мене час.

— А коли вона поїде?

— В серпні.

— А до серпня вона дасть тобі дитину? Ти привезеш її до нас?

— Ну звісно ж.

— Одразу, як тільки почнуться канікули?

— Одразу, як тільки почнуться канікули, тітко Сабіно.

— А в гори ти з нею не поїдеш?

— Це вже після п'ятнадцятого серпня, тобто після того, як вона повернеться з моря.

— Як на мене, то Інгрід треба було б одвезти в гори й до того, як вона поїде до моря. Якщо ти не матимеш змоги, я поїду з нею сама. Останнього разу мені не дуже сподобався її вигляд.

— А мені здається, вигляд у неї був гарний, тітко Сабіно. Інгрід — здорова дівчинка й день від дня стає гарнішою.

— Облиш. Я краще бачу.

Ще трохи погомонівши з тіткою Сабіною, Дуку подався до відділення.

— До побачення, тітко Сабіно.

— Щасливо, синку!

Дуку ні на мить не переставав думати про рівняння з двома невідомими. Раптом йому сяйнула думка, що міг означати варіант «С».

«Вони, певно, вирішили вивезти Алчібіаде Робеску за кордон!»

Богдан уже ждав Дуку у відділенні.

— Є щось нове, парубче?

— Нічогісінько, старий.

— Ти знаєш, що означає варіант «С»?

— Ні! А ти знаєш?

— Вони хочуть вивезти Алчібіаде Робеску з країни.

Реакція Богдана була саме такою, як сподівався Дуку.

— Я умру зі сміху! Вивезти з країни... Слово честі, це треба придумати, старий! А ти подумав над тим, в який спосіб вони могли б це зробити?

— Ні. Та це не виключає такої можливості. Я збігаю поки що до міністерства закордонних справ.

Надвечір того ж дня, близько п'ятої години, лікар Боуару вийшов з дому. Завернув до першого пасажу. Звідти вийшов, перебраний за робітника в окулярах, з сивими вусиками і сивими скронями. На ньому була куртка, клейончата кепка. Він ішов, накульгуючи на ліву ногу й устромивши очі в землю. Сів на тридцять четвертий автобус, вийшов на базарі й сів на сімнадцятий трамвай. Доїхав до зупинки «Крематорій». Далі пішов пішки. Пройшовши трохи, завернув до буфету, замовив пляшку пива. За хвилю якийсь обдертий дідок у засмальцьованому котелку попросив дозволу сісти за його стіл. Лікар з явним презирством зміряв його поглядом з голови до п'ят і більше не звертав на нього уваги.

Дідок замовив собі чвертку цуйки. Офіціант тут же приніс йому. Випивши чарку, дідок повеселішав і спробував зайти з лікарем у розмову. Той лаконічно відповідав на його запитання, начебто неохоче.

Пічоруш одразу ж зрозумів, у чому тут річ.

«Надто вже шаблонно», — звернувся він до них у думці.

За чверть години лікар покликав офіціанта, розплатився і пішов, приклавши два пальці до козирка своєї клейончатої кепки. Дідок відповів йому, скинувши засмальцьований котелок і оголивши янтарного кольору лисину.

Боуару повернувся до міста тим самим сімнадцятим номером трамвая. Розгримувався в пасажі, потім зайшов до бару «Дипломат» випити кока-коли. Дідок у котелку, допивши цуйку, вийшов з буфету й повільно поплентав у бік кладовища. То був Дрік.

Другого дня вранці у широку цвинтарну браму в'їхав невеликий фургон. З кабіни вийшов дід Дрік і заплатив шоферові сорок п'ять лей.

— Дай йому ще п'ять лей, — сказав адміністратор, вийшовши Дріку назустріч.

— Щиро дякую! — сказав не дуже задоволений шофер.

Дрік простяг адміністратору здачу з сотні.

— Нехай, розрахуємося потім, пане Лазаретті, — відповів той.

— Гаразд.

І обидва підійшли до кузова.

— Ну, що скажете, пане Беліваке? — спитав його дід Дрік. — Як по-вашому, сподобається шведці?

— Гарна, нічого не скажеш! Не бачу причини, чому б вона їй могла не сподобатися! Видно, ви тямите в таких речах, пане Лазаретті.

Адміністратор, теж літня вже людина, знав діда Дріка ще з тих часів, коли той був хазяїном одного з найприбутковіших похоронних бюро, і дуже поважав його.

— Кращої в наш час і не знайдеш. Вони пересвідчилися, що я розбираюся в таких речах і що мене не легко обмахорити. Та коли б не пообіцяв могорич, вони б її так не зробили.

— Скільки заплатили? — поцікавився адміністратор удавано байдужим тоном.

— Дві сотні. Багато?

— Багато чи мало, тепер уже пізно про це говорити.

— Між нами кажучи, ви на цьому нічого не втратите, пане Беліваке.

Шофер, бачачи, що адміністратор і помічник замість розвантажувати машину, ведуть балачки, кілька разів просигналив.

— Зараз!.. Зараз. Ти що, поспішаєш кудись? — сердито кинув адміністратор і поліз у фургон. Узяв труну за один кінець, а дід Дрік за другий.

Тут саме нагодився той молодий гробар, з яким читач познайомився на початку книги. Утрьох вони спустили труну і обережно поклали під вікнами контори.

— Гарна труна, — мовила прибиральниця з більмом на оці, що говорила грубим голосом.

— Дуже гарна, — потвердив гробар Микита, захоплено дивлячись на труну.

— Ну годі! До праці! — владно наказав адміністратор.

Микита і ще один гробар взяли труну на плечі й понесли на кладовище. За ними ру-

шили адміністратор і дід Дрік, прихопивши з собою мотузки. Порівнявшися з каплицею, звернули ліворуч в алею, обабіч якої височіли надгробки.

— А вони вам дали накладну? — спитав адміністратор, кинувши погляд через плече на діда Дріка, що трохи відставав.

— А то якже.

— Хочеться звітуватися перед шведкою до останнього лея.

— Розкажи своїй бабусі, — прошепотів дід Дрік, щоб адміністратор не почув.

По якихось десяти хвилинах спинилися перед склепом, що здалеку скидався на невеличку мавританську фортецю. Гробарі обережно опустили труну на землю. Микита підняв ляду, а другий гробар тим часом вправно просунув під труну вірьовку, і труну спустили в склеп.

— Ви теж спускайтеся, дядьку Ангеле, — звернувся Микита до другого гробаря.

Той так і зробив. Схилившись над склепом, Беліваке й дід Дрік спостерігали роботу гробарів. Ті зняли віко з труни, потім підхопили іншу, що стояла поруч, поставили її в ту, що принесли, накрили віком, загвинтили, викинули нагору кінці вірьовок і витягли труну зі склепу.

— Найважче позаду, — зрадів адміністратор і, вийнявши пачку цигарок, пригостив усіх. Ніхто не відмовився. Першим запалив Микита. Він підсмикнув латані штани з плямами сухої глини на колінах і заходився насвистувати пісеньку, перейняту від діда Дріка:

Місяць знає, та не скаже
Про любовні таємниці...

— Облиш! — гримнув на нього дід Дрік. — Трохи перепочили, отож нумо кінчати! Піднявши труну, гробарі віднесли її до каплиці й поставили на катафалк, не на великий, а на менший, що стояв біля амвона.

— Ви повідомили панотця Гавріле? — спитав адміністратор діда Дріка.

— Аякже. Повідомив. Шведка теж прийде на панахиду?

— Вона точно не сказала. Але відправа має бути за всіма правилами, як того вимагає звичай. Ви сказали панотцю, що йому добре заплатять?

— Сказав.

— А нам? — запитали гробарі.

— Кожен одержить своє. З вами я розплачуся опісля.

— Гаразд, пане Беліваке. То ми пішли!

В приділі Ангел пошепки сказав Микиті:

— Чортів скнара! Від шведки, певно, йому перепаде не одна тисяча, а нам кине якихось двадцять лей.

Адміністраторів шурин калатав у дзвони вже більш як двадцять хвилин, сподіваючись, що, може, прийде шведка і тицьне йому «на чай». Та шведка не приходила, незважаючи на те, що сказала діду Дріку, буцімто теж буде на панахиді.

Коли б адміністратор і панотець Гавріле знали, що шведка не прийде, вони не длялися б з відправою.

В каплиці зібралося чоловік із двадцять разом з панотцем і дяком. Крім адміністратора, його дружини й сестри, діда Дріка, тут були гробарі, садівники, доглядальники могил, дві циганки-квіткарки з кошиками, жебрачки і кілька жінок, що випадково опинилися на кладовищі.

Безліч свічок і, головне, три вінки з живих квітів свідчили про те, що адміністратор хотів показати шведці, буцімто він зробив усе, як було звелено, не рахуючись із грошима. А втім, гроші йому дали заздалегідь. Щоправда, він не витратив і половини з того, що дістав. Та це зовсім не заважало невтомному адміністратору думати про те, щоб збільшити список витрат хоча б на кілька сот лей.

Після того, як панахида скінчилась і роздали милостиню, — адміністратор мав славу справжнього мастака похоронних церемоній, — присутні поволі розійшлися. В каплиці лишилися тільки адміністратор, дід Дрік і представник місцевої влади; перевіривши особисто, що в труні, він наклав пломбу. У цвинтарну браму тим часом вносили нового небіжчика.

Була пізня ніч. Цвинтарну браму давно вже зачинили. В квартирі адміністратора не світилося. Кладовище, здавалося, було всіяне світлячками — то горіли світильники. Мерці о цій пізній порі спали глибоким сном, і на порожніх алеях грався тільки пустотливий весняний вітрець, збиваючи легкі хмарки куряви.

Коли почав накрапати дощ, ляда в склепі піднялась, і звідти висунулася людська голова. То була не примара, а людина, бо коли б то була примара, не було б потреби піднімати залізну ляду, оскільки, як твердять спірити, примари можуть без будь-якої перешкоди проходити крізь стіну, дерево і метал. Озираючись довкола, ця надто людська примара вилізла зі склепу. За нею з'явилася ще одна. Вилізши нагору, обидві почали тягти за собою якийсь важкий предмет. Через кілька хвилин вони його витягли. То були мари. На марах лежала прив'язана до них людина.

Полив дощ: спочатку сипалися великі краплі, потім дрібніші й нарешті полило мов з відра.

— Прокляття! Не міг зачекати ще з півгодини! — вилаявся чоловік у засмальцьовано-

му котелку. То був дід Дрік. Другий на голові мав клейончату кепку. Він був одягнений у непромокальну куртку, отож йому дощ не дуже дошкуляв.

— Давайте швидше! — запропонувала примара в клейончатій кепці, в особі якої легко можна було впізнати лікаря Боуару.

Дід Дрік нічого не відповів. Нахилившись, він рвучко підняв зі свого боку мари. Лікар Боуару і собі взявся за ручки, і вони рушили до каплиці. Під їхніми ногами на алеї зашурхотів щебінь.

— Іди понад канавою, — сказав дід Дрік. — Там нема щебеню.

— Хто може нас почути о такій порі? Хіба мерці.

— Роби що кажуть!

Лікар скорився. Минуло кілька хвилин, і знову почувся голос діда Дріка:

— Стій!

Вони поставили мари на землю.

— Стомилися? — пошепки запитав лікар.

— Мені здається, ми не самі на кладовищі. Боюся, що вони щось пронюхали.

— І то ж треба, щоб таке приверзлося!

Але дідові Дріку не приверзлося. Ще з самого ранку інстинкт підказав йому, що над ним нависла небезпека. Неспокій, передчуття лиха ще дужче посилились після того, як він заховався в склепі разом з лікарем Боуару. Коли вони нарешті вилізли нагору, його чуття загострилися до краю. І ось тепер до його слуху долинув шурхіт чиїхсь кроків, а очі, призвичаєні до темряви, помітили за одним із хрестів щось схоже на людину.

Він більше не сумнівався: вони загинули, і саме тепер, коли було так близько до мети. Та старий лис ішов далі й наказав лікареві спинитися лише тоді, коли вони дійшли до кількох надгробків і склепів. Серед них був один, що скидався на каплицю і був оточений гратчастою огорожею. Чудове місце, щоб спробувати врятуватись!

— От що, лікарю! Я сказав тобі, що вони пронюхали щось, і не помилився. Зараз не чіпають нас, бо хочуть, як кажуть, спіймати на гарячому. Але ми мусимо перехитрити їх. Принаймні один із нас повинен урятуватися і сповістити її. Ти молодший, отож у тебе більше шансів. Візьми оцей ключ. Це од тих воріт, що ведуть до оранжереї. Якщо доберешся туди, ти врятований. Подзвониш з найближчого автомата і скажеш тільки троє слів: «У Петра кір!»

— А номер?

— 14-08-99. Готель, кімната 106. А тепер іди тією дорогою, якою ми прийшли. Минеш три алеї і, звернувши в четверту, дійдеш до воріт, що ведуть до оранжереї. Щасти тобі!

— А ви?

— Я зостанусь і спробую обдурити їх. Коли на тебе нападуть, довго не думай і стріляй. Її конче треба повідомити.

— Гаразд. Повідомлю. Неодмінно повідомлю.

Лікар боявся, та не хотів цього виказувати. Руки йому тремтіли, по спині поповзли мурашки.

— Ну, ще раз щасти тобі!

— Дякую. Вам теж!

Насправді ж дід Дрік послав лікаря у пастку, щоб урятуватися самому. Певен, що того зловлять, він дав йому фальшивий номер телефону, по якому не можна було розшукати Доротею.

Тільки-но лікар щез, дід Дрік озирнувся довкола, ліг на землю і з пістолетом у руці поповз до пам'ятника-каплиці. Раптом пролунав постріл. Старий зрозумів — то стріляв лікар. Але він ні на хвилину не припускав, щоб той міг урятуватися.

«Тепер моя черга», — подумав, ховаючись за надгробками.

Ні адміністратор Беліваке, ні гробарі, ніхто так не знав кладовища, як дід Дрік. І саме це допомогло йому вимкнутися з небезпеч-

ного кола й дістались до муру, де два дні тому він заховав драбину. Дід Дрік приставив її і спритно виліз на мур; витягши за собою драбину, переставив її по той бік муру. Злізаючи, помітив світло, що нишпорило по могилках... Зрозумів: то шукають його...

Вже розвиднілось, коли Дуку пішов із кладовища. Замість себе керувати розшуками він залишив Богдана. Розшуки тривали аж поки знайшли драбину, з допомогою якої дід Дрік переліз через мур. Лікареві втекти не пощастило. Зрозумівши, що він нічого не виграє, коли буде мовчати, Боуару зізнався у всьому. Те, що він розповів, повністю підтвердило припущення Дуку. Кілька місяців тому до відповідного міністерства надійшла заява шведки румунського походження, що проживала в Канні. По чоловіку прохачку звали Маріанна Дальберг, а до заміжжя вона була Маріанна Влахопол. За кордон вона виїхала до війни, тридцять сьомого року, коли їй було п'ятнадцять років. Її батько, судновласник і торговець збіжжям, послав її до Франції в пансіон. Відтоді вона більше не поверталася до Румунії. Маріанна Дальберг просила дозволу перевезти до Канна прах свого батька, що помер тисяча дев'ятсот сорок третього року. Після того, як було зібрано всі потрібні відомості, прохачці дали дозвіл і візу на в'їзд до країни.

Як тільки Дуку довідався про це, йому одразу став зрозумілим зміст радіограми, посланої лікарем Боуару: Алчібіаде Робеску хотіли вивезти за кордон замість праху Андріана Влахопола, уявного батька Маріанни Дальберг, Доротеї. Зухвалий, хитромудрий план! Щоб здійснити його, всі троє спільників працювали відкрито: Маріанна Дальберг у холі готелю давала розпорядження адміністратору кладовища Беліваке і там же вручила йому конверт з грошима. Дід Дрік теж не робив таємниці з того, що адміністратор доручив йому замовити труну, бо ніхто інший не годен був краще за нього, колишнього власника похоронного бюро, впоратися з такою справою. Коли всі приготування нарешті було закінчено, відкопали прах Андріана Влахопола і влаштували комедію з панахидою в каплиці кладовища. Дуку весь час тримали в курсі справи.

Для Доротеї та її спільників «варіант С» розгортався в сприятливих умовах. Лишалося тільки виконати останнє — замінити прах Андріана Влахопола тілом Алчібіаде Робеску, що перебував під наркозом. Цю операцію можна було б зробити й раніше, але обережні агенти не хотіли ризикувати. Вони боялися, щоб службовцю, якому було доручено запломбувати труну, не спало на думку перевірити, що міститься в ній. Тому й одклали операцію до того часу, коли буде почеплено пломбу.

У четвер пополудні лікар Боуару, знов загримований під старого робітника в клейончатій кепці й куртці, входив у цвинтарну браму. Дід Дрік, побачивши його, підвівся з лавки при вході й рушив слідом. Лікар ішов на певній відстані, удаючи, ніби читає написи на пам'ятниках. Так вони дійшли до бічної алеї. Тут, крім склепу, стояло кілька скромних надгробків. Дід Дрік звернув у алею й зайшов до склепу. Лікар Боуару зробив те саме.

Посутеніло, коли дід Дрік вийшов з цвинтарної брами. Перед цим попрощався з адміністратором, пригостив цигаркою його шурина і пожартував з доглядачкою могил. Та через дві години він повернувся на кладовище через ворота, що вели до оранжереї. Знов попрямував туди, де був склеп, у якому заховався лікар Боуару. На кладовищі стояла мертва тиша, як і належить царству смерті. Здавалося, крім діда Дріка і лікаря Боуару, тут немає жодної живої душі. Та насправді на кладовищі були Дуку, Богдан і їхні співробітники. І оскільки підміну труни можна було зробити тільки в каплиці, де стояла труна з прахом Андріана Влахопола, агентів чекали там.

Проте події розгорталися не так, як вони сподівалися. Дід Дрік добре бачив у темряві і, незважаючи на свій похилий вік, мав досить гострий слух. Старий лис зразу зачув пастку.

Все, що відбулося потім, читачеві вже відоме. Затримали лікаря Боуару, але не діда Дріка, який устиг утекти. Що ж до Маріанни Дальберг, тобто Доротеї, то вона зникла з готелю ще сорок вісім годин тому.

Коли Дуку повернувся до відділення, черговий офіцер доповів йому:

— Товаришу майор, вас запитували по телефону з периферії.

— З периферії? — здивувався Дуку. — А хто саме?

— Директор суднобудівного заводу. Просив, щоб ви, як тільки повернетесь, подзвонили йому.

— Гаразд. Дякую.

Зі свого кабінету Дуку попросив з'єднати його з суднобудівним заводом.

Через десять хвилин його з'єднали.

— Це ти, Дуку?

— Я, Фане. Що сталося?

— Неприємності з Інгрід.

— Захворіла? — стривожився Дуку.

— Ні. Але вчора вранці пішла до школи, а... туди не приходила... І досі не вернулася додому.

— Чому ж ти мене одразу не сповістив?

— Гадав, повернеться... Не хотів даремно хвилювати тебе. Ти ж знаєш, які нині діти!

— А що каже мати?

— Вона теж знає не більше, як я. Повідомила міліцію.

— Ну й що?..

— Поки що нічого.

— Гаразд, Фане. Дякую. Піду попрошу в начальника дозволу заскочити до вас. Бувай!

Дуку поклав трубку і кілька хвилин сидів без руху, стривожений. Зникла Інгрід! Це здавалось йому таким абсурдним, що не хотілося навіть вірити. Десь поділася Інгрід! І саме тоді, коли пощастило втекти Тіно Лазаретті, коли мов крізь землю провалилася Маріанна Дальберг. Він мусить поїхати туди, хоч на добу... Його може заступити Богдан.

І, не довго думаючи, Дуку пішов до полковника Жолдіша просити дозволу.

За чверть години машина вже мчала його в напрямі Урдзичени. Не минуло й трьох годин, як він був на місці. Одразу ж зайшов до місцевого відділення міліції. Інгрід не знайшли і досі.

Дуку уважно вислухав пояснення капітана міліції, що вів справу.

— Дівчинка, як звичайно, пішла вранці до школи. На розі вулиці Республіки й бульвару Куза вона завжди зустрічалася з своєю подругою. Проте вчора вранці Міоара — так звуть подругу Інгрід — даремно чекала на неї. Чекала так довго, що навіть запізнилася на урок.

— І якого ж висновку ви дійшли, товаришу капітан? — розгублено запитав Дуку.

— В тому-то й усе лихо, товаришу майор, що я поки що не можу нічого певного сказати. З того, що нам відомо, можна зробити два можливих висновки: або дівчинку вкрали, або ж вона зумисне втекла з дому й тепер десь переховується. Коли її вкрали, то це сталося десь між домівкою і бульваром Куза, тобто на відстані не більш як сто метрів. Щоправда, ми маємо інформацію, яка, на мою думку, виключає викрадення. У справі є заява однієї громадянки, яка свідчить, що вчора вранці, близько десятої, вона бачила вашу доньку на вулиці Келераш разом з дамою в бузковому.

— З дамою в бузковому?

— Еге ж, товаришу майор, на дамі було вбрання бузкового кольору.

— Мені хотілося б поговорити з цією жінкою, товаришу капітан.

— Зараз пошлю по неї.

— Краще я сам завітаю. Де вона мешкає? Та, перш ніж іти, хотів би почути вашу думку про цю справу.

— Як я вже казав, заява цієї громадянки виключає викрадення, якщо, звичайно, вірити її словам.

— А хіба не можна вірити?

— Меланія Онческу — серйозна людина, але ж вам відомо, як буває в таких випадках. Часто люди з добрими намірами можуть присягатися, ніби бачили на власні очі те, що їм тільки привиділося.

— А ця жінка знає мою дочку?

— В тому то й лихо, що не знає.

— А ви показували їй фотографію Інгрід?

— Аякже.

— І що ж?

— Онческу відповіла: «Я майже переконана, що це вона».

— До якої ж думки ви схиляєтесь? — трохи роздратовано запитав Дуку.

— Я ж вам уже казав, що в мене ще не склалося певної думки. Особисто я схильний вважати, що дівчинка переховується у якоїсь знайомої. Але й це припущення не перевірене. Додам, що провадилися розшуки з собаками. Одна собака-шукач загубила слід дівчинки в порту, а друга — на вокзалі.

Дуку зрозумів, що він марно гає час.

— Дайте мені адресу Меланії Онческу.

— Вона мешкає по вулиці Келераш, сто сімдесят. Піти з вами?

— Ні, дякую. Я добре знаю місто і доберусь туди сам.

Дуку застав Меланію Онческу вдома. Вона з першого ж погляду справила на нього гарне враження.

— Я батько тієї дівчинки, що зникла. Хотів би поговорити з вами.

— Будь ласка! Я сама мати й цілком розумію вас. Щоправда, мої діти вже дорослі, проте мені ваше лихо зрозуміле. Можу розповісти вам те саме, що і в міліції.

— Я щойно звідти. Мені відомо, що ви розказували капітану, який веде слідство в цій справі. Я хотів би знати, чи ви цілком упевнені в тому, що та дама була в бузковому?

— Коли це має якесь значення, то я можу категорично запевнити, що на ній було вбрання бузкового кольору. До того ж і гарно пошите.

— Чи могли б ви змалювати мені бодай приблизно цю даму?

— Дуже вродлива й дуже елегантна жінка.

— Блондинка, брюнетка?

— Це курйозно, але я не можу вам сказати, блондинка вона чи шатенка. Мене просто засліпила її краса. Особливо чудові в неї очі. Я навіть подумала, що деякі жінки ніколи не старіють. Такі, наприклад, як ця дама. Певно, коли їй було двадцять років, вона була як лялечка, хоч і тепер їй не даси більш як тридцять-тридцять п'ять.

— Що?! — здивувався Дуку.

— Я сказала, що дала б їй не більше тридцяти п'яти років.

— А скільки їй може бути насправді?

— Років сорок п'ять.

— Ви не помиляєтесь? — спитав Дуку, шкодуючи, що не має при собі фотографії Настасії Йовеніке.

— Ні, не помиляюсь. Ми, жінки, рідко помиляємось, коли йдеться про визначення віку іншої жінки.

— Воно то так! — погодився Дуку. — А скажіть, як ставилася моя донька до тієї дами? Ви часом не помітили, чи не виглядала вона зляканою? Інакше кажучи, чи не склалась у вас думка, що дівчинка йде за нею з примусу?

— Що ви! Дівчинка... як пак її звати?

— Інгрід.

— Гарне ім'я. Навпаки, у мене склалося таке враження, ніби Інгрід цілком вільно почуває себе з цією дамою. Щось розповідала їй і сміялася. У вас чудова дочка, товаришу Менеїле.

Дуку підвівся.

— Даруйте мені, що затримав вас. Дякую за люб'язність.

— Скажіть, мої відомості вам допоможуть?

— Будемо сподіватися. Ще раз дякую.

Не заходячи до відділення міліції й на суднобудівний завод, Дуку повернувся в Бухарест, бо був переконаний, що знайде тут Інгрід.

Приїхав до Бухареста пополудні, голодний, стомлений. Півтори доби він і ріски в роті не мав, ні на хвилинку не склепив очей. Завернув додому, щоб перекусити чогось і заспокоїти тітку Сабіну. Застав її з заплаканими очима.

— Що з Інгрід? — запитала вона, побачивши його.

— Нічого серйозного, — ухилився Дуку. — А що вам відомо про неї?

— Нічого. Проте хтось дзвонив уже тричі. Хотів поговорити з тобою. Казав, що розмова стосується Інгрід. Я запитала: що ж таке сталося з Інгрід, але вона не відповіла.

— Жінка?

— Жінка. Сказала, що подзвонить іще.

— Добре...

— Але ж, на бога, що сталося з Інгрід?

— Вона десь поділася, тітко Сабіно.

— О боже!.. — зойкнула старенька.

— Її викрали, але ви не тривожтесь, я знайду її.

Дуку подзвонив Богдану.

— Це я, Богдане! Ну, що там?

— Погані справи, старий! І досі не розшукали діда Дріка. Та й шведка немов крізь землю провалилася.

— Алчібіаде Робеску опритомнів?

— З ним усе гаразд. Його усипив на кладовищі дід Дрік, коли він сидів біля могили й читав. А ти що зробив?

— Нічогісінько.

— Чого ж тоді не залишився там?

— Не було рації. Інгрід тут, у Бухаресті.

— Що ти кажеш, старий!

— Те, що чуєш! Богдане, чи не змогли б ми дізнатися, що робила протягом останньої доби Настасія Йовеніке?

— А чому вона тебе цікавить?

Дуку розповів усе, що почув од Меланії Онческу.

Хвилин через двадцять Богдан подзвонив йому.

— Про Настасію Йовеніке нічого особливого не скажу тобі, старий. Переді мною лежить рапорт, і я можу доповісти тобі, що вона робила кожної хвилини протягом останньої доби.

— Отже, вона не виїжджала з міста?

— Навіть не думала.

— Гаразд. Бувай. Чекатиму, може, хтось подзвонить...

Та йому подзвонили лише за півгодини, коли Дуку прийняв душ і пив каву.

— Пан майор Менеїле? — спитав голос з іноземним акцентом.

— Так, це я. Хто говорить?

— Не має значення. Я дзвонила вам з приводу вашої доньки.

— Слухаю вас.

— Пане майор! Я хочу повідомити вам умови, за яких ваша донька зможе повернутись до вас. Звичайно, не по телефону. Згодні?

Дуку затримався з відповіддю. Це був новий шантаж.

— Згоден, — нарешті відказав він.

— Я дам вам адресу, де ми зустрінемось. Тільки попереджаю, якщо гратимете нечесно, то доньки більше не побачите. Я зумію захистити себе, та й взагалі у мене рішучий характер.

— Гаразд. Куди мені йти?

— На вулицю Фуйорулуй, номер вісім. Подзвоните і скажете, що хочете бачити пані Нестесеску. Коли прийдете?

— А де ця вулиця?

— В районі Обор.

— Буду за десять хвилин.

Дуку поклав трубку і кілька хвилин стояв застигло, наче вагаючись.

Потім набрав Богданів номер телефону.

— Це я, Богдане. Мені щойно подзвонила невідома жінка. Усе так, як я передбачав: шантаж. Запросила до себе, щоб викласти умови, за яких поверне Інгрід.

— І ти підеш?

— А що ж мені робити?

— Прокляття на її голову! Я теж піду з тобою.

— Ні, я мушу йти сам. Вона попередила, що коли гратиму нечесно, то більше не побачу Інгрід. Гадаю, вона здатна на все...

— Атож. Вона вже довела, що може грати ва-банк.

— Але ж і я гратиму, як не грав іще ніколи!

— Що сказати начальникові?

— Нічого!

— Скажи хоч, де ви маєте зустрітися.

— Спершу пообіцяй, що не втручатимешся.

— Обіцяю.

— В такому разі, нехай тобі буде відомо: на вулиці Фуйорулуй.

— Що ж, зичу успіху.

Дуку вийняв з шухляди пістолет і, впевнившись, що він заряджений, поклав його в бічну кишеню.

Тітка Сабіна спитала:

— Пізно повернешся, Дуку?

— Які тістечка найбільше любить Інгрід, тіточко?

— Пончики.

— Що ж, тоді готуйте пончики!

Двері відчинила худа, як тріска, старенька жінка.

— Ви прийшли до небоги?

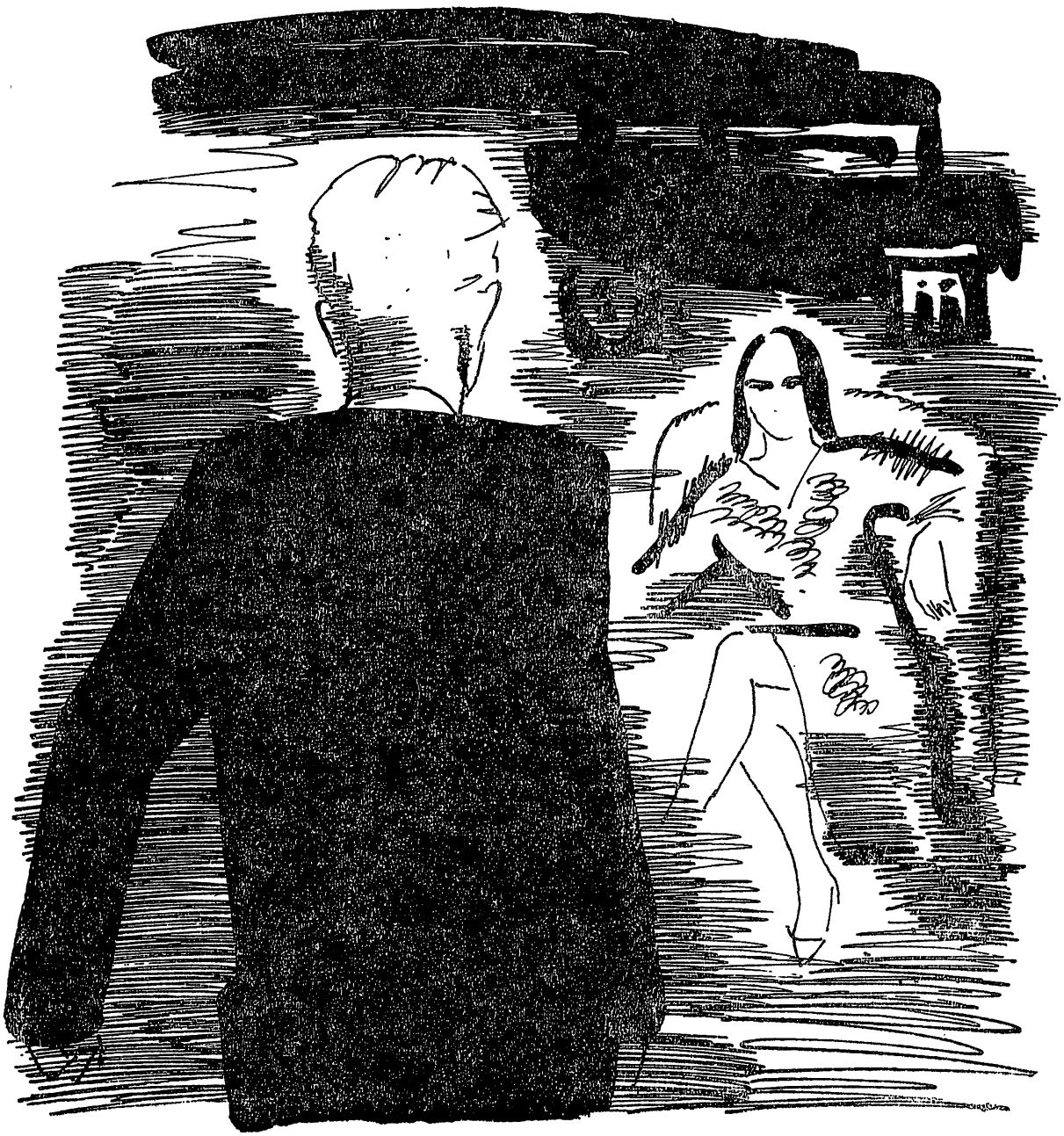

— До... пані Нестесеску.

— Заходьте... Заходьте... Вона чекає вас.

Старенька була люб'язна і, як зрозумів Дуку, пишалася своєю небогою, «пані Нестесеску».

Зачинивши двері, вона пішла попереду.

— Ідіть за мною, пане! — Як на свій вік, старенька була досить моторна, хоч Дуку вважав, що їй не менше вісімдесяти років.

Кімната, куди вона привела Дуку, була їдальнею з меблями такого ж віку, як і сама господиня. Щодо стін, то їх, мабуть, не фарбували вже півстоліття. Стеля була закопчена і вся в плямах. Старенька постукала в другі двері:

— Прийшов, моя люба. — Потім звернулась до Дуку: — Заходьте, небога чекає.

Дуку штовхнув двері й переступив поріг.

— Добривечір! — привітався він нормальним голосом, але серце гучно калатало йому в грудях.

— Добривечір, Дуку! — відповіла жінка, що сиділа в кріслі й читала книжку в сап'яновій оправі вишневого кольору.

Дуку впізнав її не по голосу, а по золотавих очах, що їх роки нітрохи не змінили.

— Інгрід!

— Так, це я. Сідай, Дуку! — І показала на крісло навпроти.

Майор сів. Позад крісла, в якому сиділа Інгрід, висіло овальне дзеркало. Воно відбивало його обличчя, бліде, як у привида. Дуку одвернувся. Та кінець кінцем наважився глянути на Інгрід. Незважаючи на те, що спливло стільки років, вона виглядала молодою, якщо можна назвати молодою жінку за сорок.

Інгрід теж розглядала його своїми золотавими очима; він не забув їх, хоч минуло вже тридцять років. На нього дивилися ті самі золотаві очі, але що променилося в їхньому погляді, Дуку не міг збагнути, бо, як і колись, коли він називав її «дівчинкою з очима сфінкса», вони лишалися загадковими, непроникними.

За якусь хвилину Дуку знову пережив роки своєї похмурої юності, з її самотністю, тривогами й надіями. Та раптом отямився. Дурман спогадів розвіявся. Інгрід дивилась на нього очима, яких він ніколи не забував, очима юної Інгрід у шкільній формі, що колись клялася йому біля густих заростей Дунаю. Але тієї Інгрід більше не було. На нього дивилася інша Інгрід з конспіративним ім'ям «Доротея» й Маріанна Дальберг. Інгрід, що дивилася на нього зараз, була шпигунка. Шпигунка, яка приїхала до Румунії, щоб викрасти Алчібіаде Робеску. Зрозумівши, що для неї втрачено все, вона викрала його доньку, аби з допомогою шантажу уникнути кари.

— Викладайте свої умови, — сказав Дуку, одвівши погляд.

Повернувшись у кріслі, Інгрід сказала:

— Мені б не хотілося починати з... умов.

— А мене цікавить тільки це.

— Я не впевнена, що тебе цікавить тільки це.

— Мені відомо про вас стільки, що про все інше я здогадуюся сам.

— Відомо? Ти хочеш сказати, що тобі відомо моє теперішнє ім'я?

— Ви Маріанна Дальберг. Так написано у вашому паспорті.

— Видно, ти непогано поінформований. Цікаво, як ти дізнався? А може, ти сам ведеш мою справу?

— Це не має значення.

— В усякому разі, мені навіть не снилося, що так не пощастить і що саме ти провадитимеш розслідування.

— Я не розумію вас, Маріанно Дальберг.

— Навіщо ти називаєш мене так? Тобі ж добре відомо, що я Інгрід.

— Краще я собі язик одкушу, ніж буду називати вас цим ім'ям.

— Але ж я можу називати тебе Дуку? Хоч теж маю підстави сказати: краще я собі язик одкушу, ніж вимовлю твоє ім'я. Бо тільки через тебе стратили мого батька!

— Твій батько вбив мого батька. Вбив, незважаючи на те, що свого часу той урятував йому життя.

— А що йому лишалося робити? У нього була така професія, при якій ініціатива відіграє вирішальну роль.

— До речі, в тебе теж така професія.

— Так. Дивно. Дуже дивно!

— Що саме?

— Те, що ми зустрічаємось після стількох років за таких обставин. Коли б то я знала!

— Що?

— Мені так важко це тобі пояснити, Дуку! Чому ти дав своїй доньці ім'я Інгрід?

— Це примха моєї дружини... Моєї колишньої дружини.

— Неправда, Дуку. Ти сам забажав, щоб їй дали це ім'я. Бо палко кохав ту, якою я була колись.

— Та, яку я так палко кохав, ніколи не існувала. То була лише мрія.

— Все залежить від того, як дивитися на речі. Ти — мов той містик, що вірить у чудеса й відмовляється розуміти реальну дійсність. Як могла дівчина, яку ти так палко кохав, стати агентом інформаційної служби? Ти дуриш себе, запевняючи, ніби кохав не мене, а свою мрію.

— Тепер це вже не має ніякого значення...

— Значення! — глузливо повторила Інгрід. — Крім смерті, ніщо не має значення. Навіть життя, Дуку. Але ж у тебе стільки важливих справ, еге ж?

— Так! — відповів він.

В її голосі бриніли нотки легкої іронії.

— У людей, які живуть розумним життям, є багато важливих справ. І ти, Дуку, належиш до них. А я жила нерозумно. Не тому, що мені так хотілося, а тому, що мене штовхнули на це обставини. Доля? Обставини визначають нашу долю. Наше життя стає корисним або шкідливим залежно від того, чи сприяють нам обставини. Але не в нашій силі змінити їх. Це справа випадку.

— Не розумію! Ви хочете виправдати себе, ховаючись за цю філософію? Не розумієте, що це безглуздо й водночас смішно? Хіба не бачите, яка між нами глибока прірва?

— Твоя правда, прірва між нами велика. Тільки тут краще сказати: грубий мур, крізь який не проникає жодного слова й жодного звуку. Але цей мур звели теж обставини. Що я тобі скажу? Мені трохи жаль тебе. Чому? Бо ти упевнений в собі. Ця упевненість — від почуття виконаного обов'язку. Ти переконаний, що твоє існування має якусь мету. Адже так, Дуку?

— Так. Але мені здається, що таких людей, як я, можуть жаліти тільки ті, кому, як тому лисові, виноград здається надто зеленим, бо він не годен його дістати.

— Ти в цьому переконаний?

— Цілком.

— А от я не могла б сказати, що кохала не тебе, а когось іншого, хто жив тільки в моїх мріях. Я знаю безпомилково, що кохала тебе, бо, незважаючи на літа, ти лишився тим же великим, наївним хлопчиком, людиною, що прагне чистоти й ідеалу. Ти, Дуку, був і лишився тим самим сновидою, що, не усвідомлюючи небезпеки, вільно походжає понад прірвою. Коли б я знала, що мої слова розбудять тебе і ти шугнеш у провалля, я б так не говорила. Але такої небезпеки немає, бо ти вважаєш, ніби тебе захищає якийсь мур, що ти його спорудив з презирства до мене. Та невже тобі так важко зрозуміти, що ситуація могла бути протилежною?

— Ви мелете дурниці.

— Зовсім не дурниці. Але тобі вигідно говорити так, бо тобі пощастило жити розсудливо й за сприятливих обставин. Тобі навіть на думку не спадає, що могло б бути навпаки. Ти — мов хатній цуцик, що з презирством дивиться на приблудного собаку і думає, що тільки він може запаршивіти. Ти ніколи не запитував себе, що було б, якби мій батько не став шпигуном? Не думав над тим, що було б, якби ти не дізнався, що він убив твого батька тільки тому, що боявся, аби той не виказав його? Всі обставини були проти мене. З усіх дівчат, які навчалися в ліцеї, до вподоби тобі припала тільки я. З усіх юнаків, які навчались у вашому ліцеї, я покохала одного тебе. Чому так сталося? Чому ти повинен був дізнатися, що батько твоєї коханої — вбивця твого батька? Знаю, тобі було нелегко. Проте ти й далі ставився до мене так, наче між нами не стояла ця страшна тінь. Ти присягався, що кохаєш мене, може, й справді кохав, але в твоїй душі визрівали вже думки про помсту моєму батькові.

— Я надто пізно дізнався про те, хто вбив мого батька. Це було для мене тяжким ударом, і я аж захворів. А коли одужав, ви вже були у Швейцарії. Принаймні так мені розповідав дід Мітру, ваш колишній слуга.

— Справді, Дуку?

— Яка мені рація приховувати од вас правду?

— От бач?.. Бач, як склалися обставини? Мій батько, довідавшись про... нашу ідилію, відправив мене до Швейцарії. Не думай, що його мучило сумління. Йому здавалося просто смішним, що я закохалася в сина його колишнього друга, якого він змушений був убити. Проте мені здавалося, що він іще не до кінця втратив совість, бо пощадив твоє життя. Ти ж розумієш, йому дуже легко було розчавити тебе. А може, він вважав, що ти не становиш для нього реальної небезпеки. Та це не має значення. Головне, він тебе пощадив. А мене одіслав до Швейцарії з тіткою Хільдою. І, що найважливіше, мене обдурили...

— Як то обдурили?

— Перед від'їздом я хотіла побачити тебе, попрощатися. Батько сказав, що це неможливо, бо тебе заарештували, як члена банди неповнолітніх злочинців.

— І ви повірили?

— Повірила. Мені показали газету, в якій чорним по білому були надруковані прізвища членів банди, і між ними — твоє.

— Здорово! То, певно, була газета, спеціально видрукована для вас?

— Можливо.

— Ви не сказали мені, як дізналися, що ваш батько убив мого батька. Він сам розповів вам?

— Ні. Я довідалася про це не від нього, а від людини, яку ти теж колись знав.

— Від Шункеріке?

— Як ти здогадався?

Та Дуку не вважав за потрібне розповідати, що знав про всі перевтілення Шункеріке, відомого під прізвиськом «Капітан далекого плавання», фактично одного з керівників міжнародного шпигунського тресту «Небель».

— Мені так здавалось.

— А я довідалася про це від нього тільки через багато років, тоді, коли обставини змінили моє життя. Бувають родини, в яких талант переходить від батьків до дітей, отож і я дістала батькову спадщину. Почала працювати агентом ще тоді, коли навіть гадки не мала, що мій батько — видатний

шпигун. — Інгрід хвилю помовчала, потім провадила: — Ти, Дуку, ніколи не був надто балакучий, але тепер твої очі промовляють мені більше, ніж слова. Вони промовляють замість тебе, і я, нехай тобі буде відомо, ще не розучилася читати в них. Щойно вони запитали мене: «Як ти могла докотитися до цього, Інгрід?» Тобто, як я могла стати шпигункою? Правда, тобі хочеться таке запитати, Дуку?

— Можливо, — признався він.

— Я ж тобі казала вже — обставини змусили. Тільки обставини. Це було в місті... назва його нічого не означає... Портове місто, але не таке, як порт нашого дитинства... Я лежала в гамаку в розкішному саду; магнолії видихали запаморочливі пахощі. Мені було двадцять три роки. За мною упадав тридцятирічний красень, улюбленець усіх жінок. То був найбільш відомий шпигун Канаріса. Але я про це не знала. Для мене він був найчарівніший мужчина, і я стала його легкою здобиччю. Він і завербував мене. Коли я отямилась, було вже пізно. Відступати не було куди. Коли б того вечора магнолії не видихали таких п'янких пахощів, коли б не було такого пестливого, теплого вітерця і коли б біля мене не крутився отой красень, моє життя склалося б, звичайно, інакше. Оце, Дуку, і вся моя відповідь на те, про що запитували твої очі. Тобі хочеться ще що-небудь запитати мене?

— Я хотів би поставити вам кілька ділових запитань.

— Тільки ділових? — запитала Інгрід з неприхованим жалем.

— Так. Перше: за яку ціну ви згодні віддати мені Інгрід?

— У тебе не знайдеться чим заплатити, Дуку. Але нехай це тебе не бентежить. Я тепер у дуже скрутному стані! Та спершу я хочу дещо спитати тебе. Невже тобі не цікаво, як я знайшла тебе?

— Що ж, розкажіть.

— Пригадуєш, як ми з тобою каталися на озері?

— Пригадую.

— І те, як присягалися тоді одне одному?

— Відколи світ світом, усі юнаки й дівчата в такі літа присягаються одне одному. І всі потім ламають присягу.

— Я її не зламала. І в певному розумінні ніколи не ламала. Бо ніколи нікого не кохала, крім тебе. Життя моє минуло без кохання, Дуку. Може, тому я так і стомилася. Я дуже стомилася, Дуку!.. До повернення в Румунію я навіть не здогадувалася, що в моїй душі, в якій нічого чистого вже не лишилося, в моїй душі, яка не здригалась, коли з моєї вини гинули люди, або коли я сама змушена була, щоб урятувати себе, позбавляти життя інших, — у цій негідній душі й далі світився, мов той світлячок, спогад про юнака, який розмовляв більше очима, ніж устами, і дав мені відчути, яке то справжнє кохання. Ось чому мені закортіло знову побачити місто твого дитинства і моєї юності. Я поїхала й розшукала наш будинок, «будинок з голубими вікнами», як ми називали його. Там тепер притулок для старих. Була в порту. Ходила по місту вулицями, що ними колись ми гуляли. Вони теж змінилися. Скрізь нові люди, більше молодь. Та знайшла й тих, хто знав тебе колись. Довідалася про тебе все. Тебе не забули.

— Знаю.

— Дідок з якимсь грецьким прізвищем сказав мені, що ти став великим «начальником» у Бухаресті. Розповів, що ти майор державної безпеки, що тобі скоро дадуть чин полковника, бо такий здібний хлопець, як ти, може стати навіть генералом. Всі вони поважають тебе й пишаються тим, що хлопець з їхньої вулиці не забуває їх і навідує, коли приїжджає до міста. Від жінок, які знають більше, я довідалася, що ти одружився, але невдало, що в тебе є донька, яка виховується в матері. Потім познайомилася з твоєю донькою, подружила з нею...

— Щоб викрасти її.

— Ні. Тоді мені таке й на думку не спадало. Я була впевнена, що мені все вдасться, що виїду з Румунії або з таємним винаходом Алчібіаде Робеску, або з ним самим — вивезу його з країни в труні під виглядом праху мого уявного батька. Та коли наш ватажок повідомив, що все загинуло...

— Тіно Лазаретті? Він ватажок?

— Видно, ти добре поінформований.

— Аякже!

— Виходить... мій провал — справа твоїх рук?

— Не шукайте винуватців. Органи державної безпеки зірвали ваш план. Лікаря заарештовано. Тіно Лазаретті, або, як ви його звете, Тіно Россі, теж незабаром буде в наших руках.

— Ви перехопили радіограму?

— Авжеж.

— І розшифрували її?

— А то якже.

— Мого батька ти віддав під військово-польовий суд...

— Його спіймали в моєму секторі, коли він намагався перебратися через лінію фронту. Як ви про це дізналися?

— В той час ще можна було багато чого довідатися про Румунію. Бідолашному батькові не пощастило, неймовірно не пощастило.

— Що ви хочете цим сказати?

— Батька ти віддав під військово-польовий суд. Мій провал теж стався через тебе. І, звичайно, все, що буде потім...

— Де Інгрід? — запитав Дуку.

— А чому ти більш не питаєш, що я вимагаю за неї?

— Добре, скажіть, що ви хочете взамін?

— А ти... що ти пропонуєш?

— Я нічого не пропоную. Я вимагаю повернути мені доньку без будь-яких умов.

— А що, коли я відмовлюся це зробити?

— Я вас примушу.

— Послухай, Дуку! Наді мною вже не раз нависала небезпека арешту, страти або просто знищення своїми. Проте я зуміла врятуватися. Як і якими способами, це не має значення. Коли наш резидент повідомив, все загинуло, я замислилась над тим, що як мені уникнути арешту. І тільки тоді мені спало на думку викрасти Інгрід і примусити тебе вибирати: або ти даси мені можливість утекти, або Інгрід загине...

— Отже, це та ціна, яку ви од мене вимагаєте? Ні і ще раз ні! Ви огидні мені. Та знайте: моя рука не здригнеться, і я уб'ю вас, коли щось станеться з Інгрід. Де вона? Віддайте мені її!

— Де вона, питаєш?

Інгрід підвелась і вийшла до їдальні. Там у кутку на столику стояв телефон. Вона набрала номер і передала Дуку трубку.

— Розмовляй!

Дуку взяв трубку.

— Алло! Хто біля телефону?

— Тітка Сабіна. Приїжджай мерщій додому, Дуку! Інгрід чекає на тебе. Вона хоче поговорити з тобою.

— Любий татуню! Не гнівайся на мене, я хотіла зробити тобі сюрприз. Так ми домовилися з тіточкою Інгрід. Ти зараз у неї?

— Так, Інгрід.

— Скоро приїдеш додому?

— Постараюсь не забаритися, доню.

— І тіточка Інгрід теж приїде? Привези її, татуню!

— Ні, вона не зможе приїхати.

— Шкода! Вона така гарна. Що ж, тоді приїжджай сам і якомога швидше.

— Постараюсь, дівчинко.

Дуку поклав трубку. Інгрід сиділа вже в другій кімнаті.

— Бач, не така вже я і підлотна!

— Ні, ти не підлотна, Інгрід.

Почувши, що Дуку назвав її на ім'я, Інгрід здригнулася.

— Скажи правду: це не примха твоєї дружини, що дівчинку звуть Інгрід?

— Ні.

— Я знала це. Тому й не могла шантажувати тебе. Може, й ти нікого не кохав, крім мене... Та це, зрештою, не так важливо. Тепер, коли твоя Інгрід удома, тобі лишається тільки заарештувати мене.

— Тобі однаково не пощастило б перебратися через кордон...

— Знаю. Тому й подумала, що заради доньки ти допоможеш мені втекти. І викрала Інгрід. Та потім зрозуміла, що не зможу вимагати від тебе волі замість життя Інгрід. І хай тобі буде відомо, Дуку, я не дуже й шкодую. Я стомилась... Я дуже стомилась! Тут, у вас, все інакше, ніж там, звідки я приїхала. Тут життя — мов те дзеркало, в якому людина бачить свою душу й може судити про себе, порівнюючи з іншими. А коли виявить, що в неї підла душа, постарається перемінитись. Я теж виявила це, коли приїхала до Румунії. Коли б я повернулась назад — звичайно, це абсурд, — я більше не займалася б своєю справою. Не змогла б.

— Ти мусиш іти зі мною, Інгрід.

— Куди? Ах, так! Мене ж заарештовано. Ох, як я стомилася, Дуку!

— Я подзвоню, щоб приїхала машина.

— Так... Так... Дзвони. А я піду перевдягнуся.

І вийшла до сусідньої кімнати. Дуку пішов до їдальні, щоб подзвонити Богданові.

— Пришли машину, Богдане. Будинок номер вісім.

— Гаразд. Мені теж приїхати?

— Приїжджай. Але в квартиру не заходь.

— Добре. Зачекаю в машині.

Дуку поклав трубку.

— Подзвонив, Дуку? — спитала Інгрід із сусідньої кімнати.

— Так. За чверть години машина буде тут.

— Ох, як я стомилася, Дуку!

Дуку не відповів. Хотів закурити, та в нього вийшли цигарки. Сів у крісло, де недавно сиділа Інгрід, і кілька хвилин ні про що не думав.

«Чого це вона так бариться?» — подумав він трохи перегодя.

І раптом зрозумів, що сталося неминуче... Проте й далі сидів — без думок, без жалю, закам'янівши в неприродній нерухомості. Раптом пролунав дзвоник. Дзвонити міг тільки Богдан. За мить він став на порозі вітальні.

— Де вона, старий?

— У другій кімнаті...

ЕПІЛОГ

Був похмурий ранок. Сонце вже три дні не могло пробитися крізь хмари. Дощ то вщухав, то знову лив.

Богдан кляв дощ, бо вони з Дуку одержали тижневу відпустку, яку вирішили провести разом у Брашові.

— Боюся, старий, що знову з'явиться якась справа і відпустка наша пропаде.

— Коли начальник відпустив нас на тиждень, то дасть нам спокій хоч би там що.

Вони блискуче впоралися з ліквідацією другої шпигунської групи.

Через дві доби після самогубства Інгрід було заарештовано діда Дріка. Його зізнан-

ня цілком підтвердили припущення Дуку. Але сюрпризом для Дуку й Богдана було його зізнання, що група, котру він очолював, працювала на трест «Небель», який був зацікавлений у тому, щоб захопити документацію винаходу Алчібіаде Робеску.

Щоб досягти мети, було розроблено кілька варіантів. Перший зазнав невдачі через самогубство Ніка Шимандяна. Другий був повторенням першого: звести Дойну Робеску з іншим агентом. Це мав бути лікар Боуару.

Та здійснення цього варіанту було відкладено: Дойна щотижня одвідувала Нікову могилу, й агенти гадали, що її сердечна рана ще не досить загоїлась, аби вона могла захопитися лікарем. Що ж до замахів на Богдана, то дід Дрік пояснював їх тим, що в його особі вбачали можливого лікаревого суперника.

Самогубство Дойни Робеску примусило відмовитися од цього варіанту. І ось тоді керівник тресту «Небель», відомий уже Шункеріке, на прізвисько «Капітан далекого плавання», побоюючись, щоб шпигунська організація, яка конкурувала з ним, не випередила його, заслав до Румунії одного з найдосвідченіших своїх шпигунів — Інгрід Ріхтер, аби вона допомогла дідові Дріку...

Поїзд повільно наближався до перону, де було повно людей. З вікна вагону першого класу Дуку й Богдан неуважно дивились на натовп. Їхня тижнева відпустка скінчилася, і вони повертались додому.

Раптом Богдан штовхнув ліктем Дуку:

— Старий, ти бачиш її?

— Кого?

— Мону. Вона он там, біля кіоску.

Так, то справді була Мона. Очима мертвої риби вона спостерігала поїзд, що повільно рухався вздовж перону.

— Бідолашна! — пожалів її Дуку.

— А ми вже ладні були повірити, що вона теж замішана у цій справі.

Нарешті поїзд наче спіткнувся й став.

Дуку й Богдан узяли валізи і вийшли.

— Ось ми й дома, старий! Відпочили як слід, еге ж?

— Так, парубче!

З румунської переклали
Йосип ФЕЛЬДШТЕЙН
та Іван ГРЕЧАНІВСЬКИЙ

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

НА ЧИЇ СМАКИ? Одним з нових бестселерів у Сполучених Штатах став п'ятимовний словник... лайок, складений якимсь Петером Вольфом. Протягом одного місяця розійшлося щось близько півмільйона примірників цього дивного словника. Повідомляють, що головними покупцями нового бестселера є американські військовослужбовці, які від'їжджають до різних країн, де перебувають війська Сполучених Штатів.

ВИЧЕРПНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ. В одній швейцарській газеті в звіті про судовий процес було надруковано таке: «Обвинуваченого було визнано винним і засуджено до довічного ув'язнення. Попереднє ув'язнення протягом 191 дня йому зараховано».

СОБАКА-РОБОТ. Одна англійська фірма випускає автоматичний прилад, який тут назвали «собака-робот». Прилад призначений для охорони магазинів, складів і приватних квартир. Коли хтось наближається до об'єкта охорони, чутливий устрій вмикає магнітофонну стрічку, на якій відтворено собаче гавкання. На замовлення покупців, «собака-робот» може гавкати, як вівчарка, як дворняжка або ще якось інакше.

ЗМУЖНІННЯ ДЕСЯТОЇ МУЗИ

I

Із сотню років тому в англійському журналі «Панч» з'явилася така карикатура: на березі Темзи стоять двоє джентльменів. Руки в кишенях картатих штанів, у зубах — довгі вигнуті люльки; обидва сперлися на парапет набережної і повернулися спиною до води. А поряд на триногах встановлено ящик. Це винахід якогось пана Дагера, відома з давніх давен «камера обскура», в яку на цей раз поставлено мідну посріблену пластинку, вкриту тонким шаром світлочутливого бромистого і йодистого срібла. Цей шар від дії світла змінюється, і коли таку пластинку містять над парою живосрібла, то на місцях, які були освітлені, з'являється яке-небудь зображення. Така пластинка називалася «дагеротипом», і протягом ледве не цілого XIX століття розум багатьох винахідників етап за етапом розв'язував найскладніші проблеми фіксації здобутого зображення, його розмноження тощо. Широка публіка поставилася до нового винаходу з неприхованою насмішкою. От і ця карикатура з «Панчу» висміювала новоявлених митців: вони демонстративно стоять спиною до об'єкта, контури якого мають вимальовуватися на посрібленій пластинці в камері обскурі; їх зовсім не цікавить, що саме відобразить дагеротип. Хіба можна порівняти їх з художниками, які пильно й довго вивчають свою натуру?! Це — дурисвіти й більше нічого!

І от минає кількадесят років, і один із представників монументального живопису, той, з чиїх позицій фотографічне мистецтво було висміяно в «Панчі», намалював на стінах якогось палацу не дев'ять, як заведено античною традицією, а десять муз. До Кліо (муза історії), Евтерпи (покровительниця ліричної поезії), Талії (муза комедії), Мельпомени (муза трагедії), Терпсихори (покровительниця танку), Ерато (муза любовної поезії), Полігімнії (муза гімнів), Уранії (муза астрономії) та Каліопи (найстарша серед муз — покровительниця епічної поезії) приєдналася їхня десята сестра. Трохи дивно було бачити, як ця особа в хітоні тримає цейсівський фотоапарат, але ж нове мистецтво повним голосом заявило про своє народження!

І от минули іще десятиріччя. З року в рік, поряд з десятками менших виставок, де демонструються творчі досягнення фотомистецтва, влаштовується великий всесвітній огляд найбільших здобутків Десятої музи, ім'я якій до сьогодні так і не встигли підібрати. Можливо, аматори старовини назвуть її з часом якось на зразок Фотонії або Фотогімнії — не будемо забігати наперед. Важливо інше — з старовинної, відомої ще давнім арабам камери обскури виросло велике, рівноправне з усіма іншими мистецтво фотографії. І воно здобуло таких успіхів, що мільйони й мільйони людей відвідують оті всесвітні виставки, названі «Інтерпресфото — 60, 62, 64, 66».

Останню з них, «Інтерпресфото-66» нещодавно було влаштовано в Радянському Союзі і виставлено в українській столиці — Києві. На цю виставку було надіслано 7812 творів 2182 фотомайстрами з 71 країни світу. Понад 100 тисяч киян продивилося «Інтерпресфото-66», з вимоги громадськості української столиці її було продовжено, бо щодня нові й нові тисячі відвідувачів стояли в довгих чергах перед дверима виставки. І справді — було на що подивитися, з чого помилуватися, над чим подумати, а дещо й пережити. Точнісінько з тою ж силою, як і на виставці живопису або скульптури.

Дещо з цих робіт друкувалося на сторінках нашої преси, але це була краплина в мистецькому «морі» тисяч високохудожніх робіт світових фотомайстрів. І ми вирішили показати читачам нашого журналу в широкому плані виставку «Інтерпресфото-66». Адже і читачі «Всесвіту», передивляючися нові й нові фотографії — не лише милуватимуться на них, а й винесуть багато корисного й повчального, зворушливого й вражаючого для себе — як і від всякого справжнього великого мистецтва. Кожний, звичайно по-своєму, може

сприймати зміст тієї чи іншої фотографії, і наша думка ніяк не охоплює всіх аспектів творчого доробку того чи іншого майстра. Воістину безмежні горизонти, і воістину необмежені можливості.

Один із перших дагеротипів являв собою портрет людини. Для того, щоб на посрібленій дощечці вималювалося його зображення, оригінал мусив просидіти нерухомо перед примітивним фотоапаратом сорок п'ять хвилин. Уявляєте собі — як натерпівся бідолашний, волею фотографа перетворений на подобу покараної дружини біблійного Лота, тобто на соляний стовп!

Сорок п'ять хвилин. Звичайно, це дрібниці в порівнянні з часом, який мусить висиджувати перед полотном живописця звичайна натурщиця. Кажуть, що Мона Ліза Джоконда за час, поки Леонардо да Вінчі намалював її портрет, значно постаріла, і великий майстер, завершуючи його, з розпачем помітив, що на обличчі натури з'явилися зморшки.

Сорок п'ять хвилин — і одна десятимільйонна доля секунди — такий казковий шлях у часі пройшла фотографія від камер обскури до сьогоднішньої «лупи часу». Фотоапарат може знімати кулю, яка пробиває шкляну пластинку й виходить назовні; удар блискавки; фізичні процеси, зовсім не вхоплювані людським оком. Та «лупа часу» — це переважно зброя наукової фотографії (насамперед — рухомого зображення, тобто кінематографії). А в художньому фото сучасні об'єктиви дозволили схоплювати і зафіксовувати на фотоплівці миттєві рухи, такі події, які лише на момент відіб'ються у нас в очах і зникнуть, а на фотографії житимуть необмежений час.

Це фото з числа десятків інших наочно показує нам, яким володарем миті є фотооб'єктив Американський майстер Т. Кінер виставив фотографію «Матадор у повітрі». Думається, що сидіти на рогу розлюченого бика не зовсім приємно тореадору-невдасі.

А от друге фото, теж з числа тих, де коротка мить навіки застигла на зображенні. Трагічна фотографія. Вона викличе в глядача почуття глибокого обурення й протесту. Це робота японського митця Нагао «Убивство лідера соціалістичної партії». Нагао зафіксував справжню подію: кілька років тому, під час мітингу в одному з великих міст Японії, на трибуну президії вдерся озброєний кинджалом молодик, член войовничої японської фашистської банди. Скориставшися з розгубленості членів президії мітингу, він кинувся на оратора-соціаліста й ударив його ножем. Убивця був спійманий і покараний, та соціалістична партія втратила одного із своїх видатних керівників.

Придивіться до фото, зробленого Нагао. Він зафіксував на плівці страхітливий злочин фашиста. Який садистичний вираз обличчя в фашистського молодика! Скільки виразності в позі його жертви — огрядної людини із окулярами, що падають їй з очей!

Фотографія Нагао не є лише фінсацією факту, яким би «сенсаційним» той факт не був сам по собі. Це ще й художнє викриття фашизму, цілої «філософії» терору й насильства, яка мала найбільш жахливий вияв в злочинах гітлерівців, італійських фашистів, японських самураїв часів другої світової війни, і яка знову рясніє отруйними плодами в стані західнонімецьких реваншистів, серед американських фашистів-«мінітменів» і в інших країнах капіталістичного світу.

Об'єктив викриває, об'єктив таврує!

А тепер подивіться, як можна змінити світ засобами, здавалося б, найточнішого відтворення дійсності, механізмом, який має таку зобов'язуючу назву: «об'єктив». Як виявило нове мистецтво, із об'єктива може вийти справжнісінький, сказати б, СУБ'єктив.

Придивіться до фотографії, яку зробив чехословацький митець І. Дезорта. Здається, ніби перед вашими очима величезна клумба в одному із парків Златої Праги. У далині — якась споруда, схована за високим парканом. А вгорі — замість неба, незрозумілі викладки з мозаїки, і щось уже зовсім маловиразне — якісь жуки, чи що. Та придивляючись спочатку саме до цього маловиразного, ви починаєте розуміти — то — дашки автомобілів! І тоді — елемент за елементом — мозаїка перетворюється на плити тротуару, будинок за парканом — на дах над вхідними дверима до дому. А уявлювана клумба — не що інше, як великий баштовий годинник. А сама фотографія Дезорта має назву «Вигляд з башти». Незвичайна зміна натури. Ось вам — «об'єктив»!

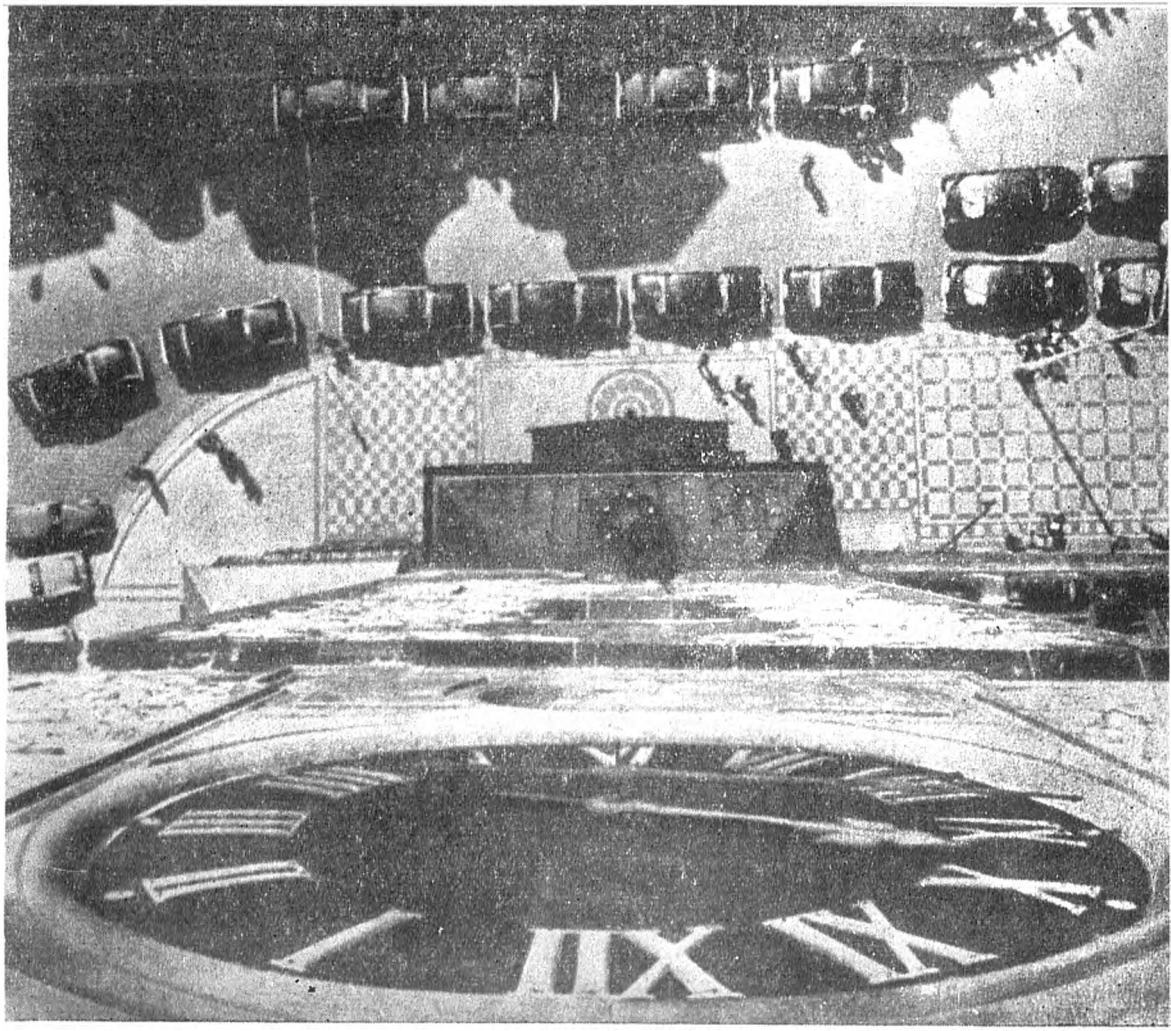

Або інша фотографія — Йозефа Талара, із Польщі. «Переходити будемо тут» — називається вона. І до цього фото треба придивлятися певний час, перш ніж ви зрозумієте, що на ньому зображено робітницю, яка поновлює стійкою білою фарбою «зебру» вуличного переходу, й двох малюків, які пильно стежать за її рухами. Які асоціації викличе в вас ця фотографія? Може, ви згадаєте незабутню сценку, коли отак дивилися персонажі безсмертної Твенівської повісті Бен Роджерс, Біллі Фішер, Джонні Міллер і інші хлопці із заштатного американського містечка Пітерсбурга на маніпуляції, які наспівуючи проробляв Том Сойєр з квачем, фарбуючи паркан. Та для чого обрано таку незвичну точку зору — запитаєте ви. Аби відійти від стереотипу, найти оригінальну позицію для фотоапарата?

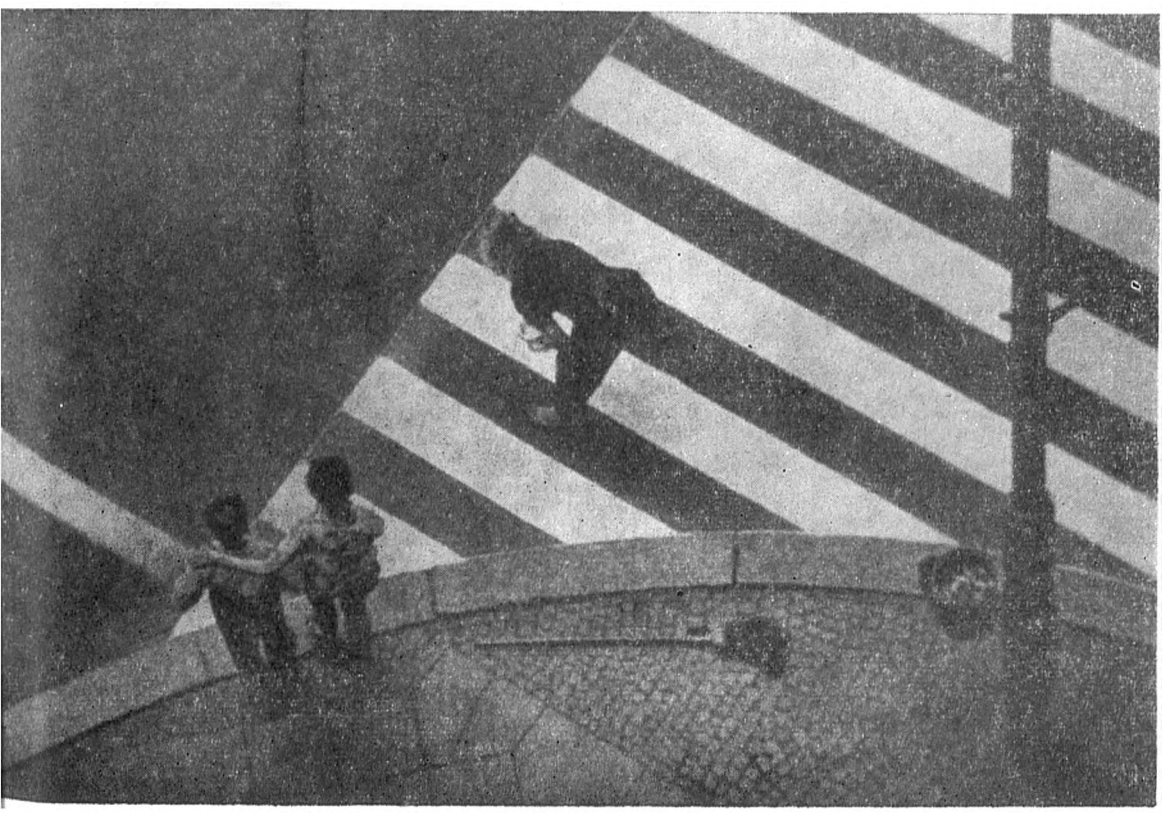

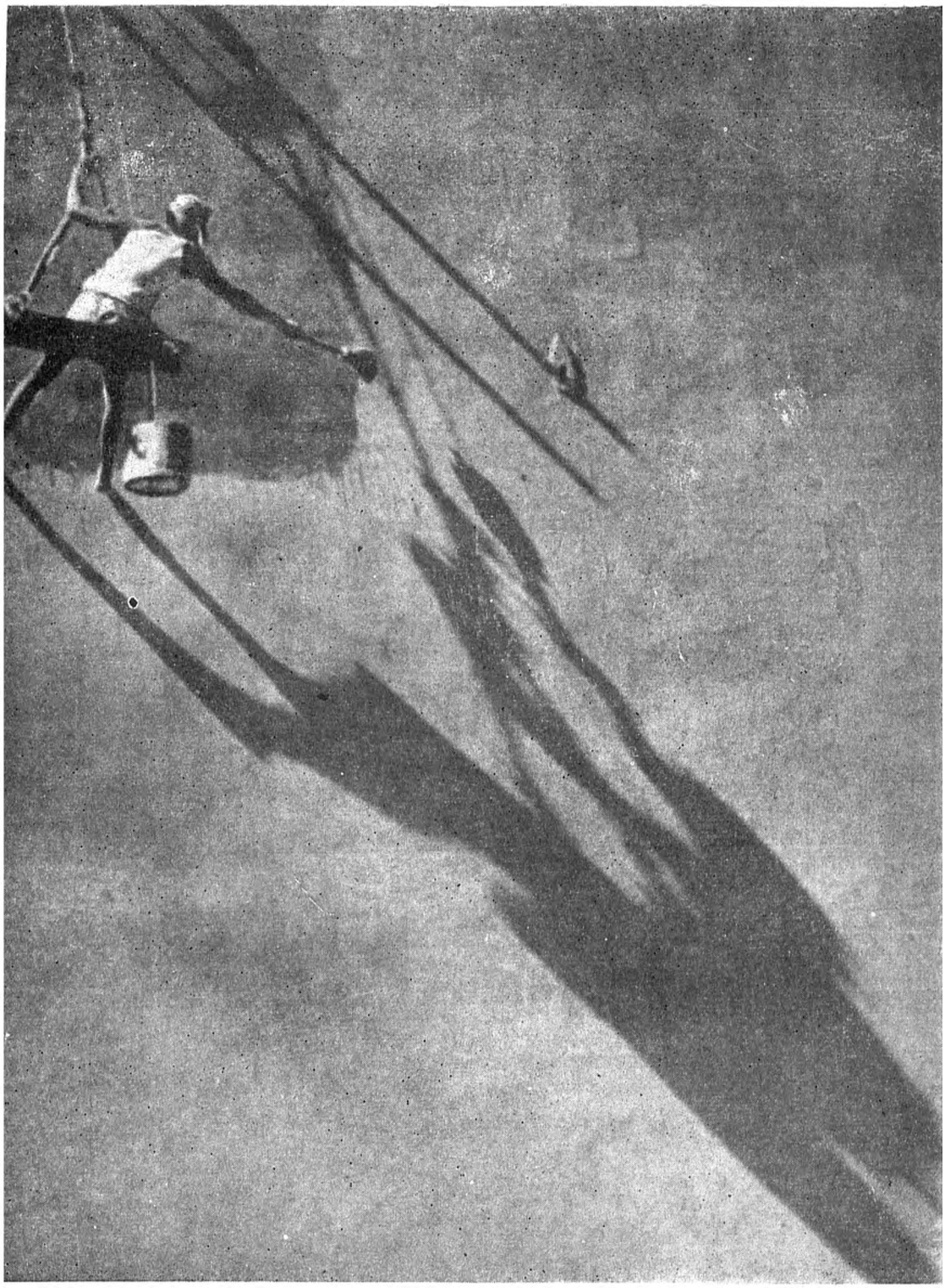

Думається, що цей експеримент, як і багато інших, розкриває нові можливості робити фотозображення все більш зорово виразним і емоційно впливовим.

У цьому може переконати нас, наприклад, фототвір індійця Гурчарана Сінгха «Пофарбування стінки». Скільки експресії в цій крихітній постаті маляра, підвішеного на значній височині у люльці перед величезною площиною стінки, як виразно відчуваєш тут і його майстерність, і спритність, і самий навіть обсяг роботи, що має виконати невтомний трудівник.

Нагадаємо ще раз — сорок п'ять хвилин тривала зйомка одного з перших портретів людини. Кожен із нас бачив подібні фотографії, зроблені в перших ательє «поставників двора його імператорської величності» тощо. Неприродно закам'янілі пози; люди з застиглим виразом обличчя; здається, манекени, а не живі істоти.

А нині зробити портрет можна за соту долю секунди — і на вас дивиться не тільки жива людина. Перед вами може постати справжній художній, узагальнюючий образ людини. Та для того, щоб за цю долю секунди створити художній портрет, треба, як і в кожному справжньому мистецтві, роки вдосконалювання, роздумів й муки справжнього митця, пильний відбір натури; ідея, яка надихатиме в час фотозйомки.

Сенегальський митець Усман Діалло зняв «Сільського артиста з Казаманса». От він перед нами у всій своїй першозданій красі, цей юнак, увінчаний бичачими рогами, з подобою лев'ячої гриви на голові. Хай не зупиняється ваше око лише на цьому екзотичному уборі. Придивіться до істотнішого: до натхненного, живого обличчя артиста. Чи не правда, що на ньому відбита справжня насолода лицедія, художника, людини, яка уміє запалювати своїм мистецтвом серця глядачів, примушувати їх пережити хоча б частку того захвату, який відчуває він сам, артист із Сенегалу?!

Друге фото: «Її дні злічені». Його автор — індійський майстер Каві Кумар Віспут. Вона, очевидно, тяжко, безнадійно хвора, ця виснажена голодом і злиднями стара жінка. Безнадія криється в напівсклеплених очах, в сплетених пальцях, в низько спущених кутиках рота.

Перед нами не просто постать конкретної людини. Перед нами жертва колоніалізму, цієї ганьби нашого часу, представниця тієї психології непротивлення й пасивного споглядання, яка заважала довгі часи індійському народові скинути колоніальне ярмо.

Фотографія Віспута — це узагальнюючий образ людини, яка прожила довге, але важке і безпросвітне життя.

Ще глибша за змістом оця фотографія. Пакістанський фотограф Зіяуддін Барні створив живописний «Портрет поденника» — твір, який викликає глибокі роздуми. Чи не нагадує це, немов із каменя висічене обличчя, фламандських портретів, чи деяких робіт нашого художника Верещагіна? Яка сила криється в могутній руці, що стискає порожній чувал, перекинутий через плече старої, втомленої, та ще повної непозбутих сил людини! Скільки горя й страждань залишили свої сліди в глибоких зморшках обличчя, посріблили голову й бороду. Образ східного нужденця постає перед нами майже вичерпний своєю психологічною характеристикою. Образ пригнобленої людини із східної феодальної країни, людини, яка таїть у собі, мов та пружина, приховану силу бунту й повстань.

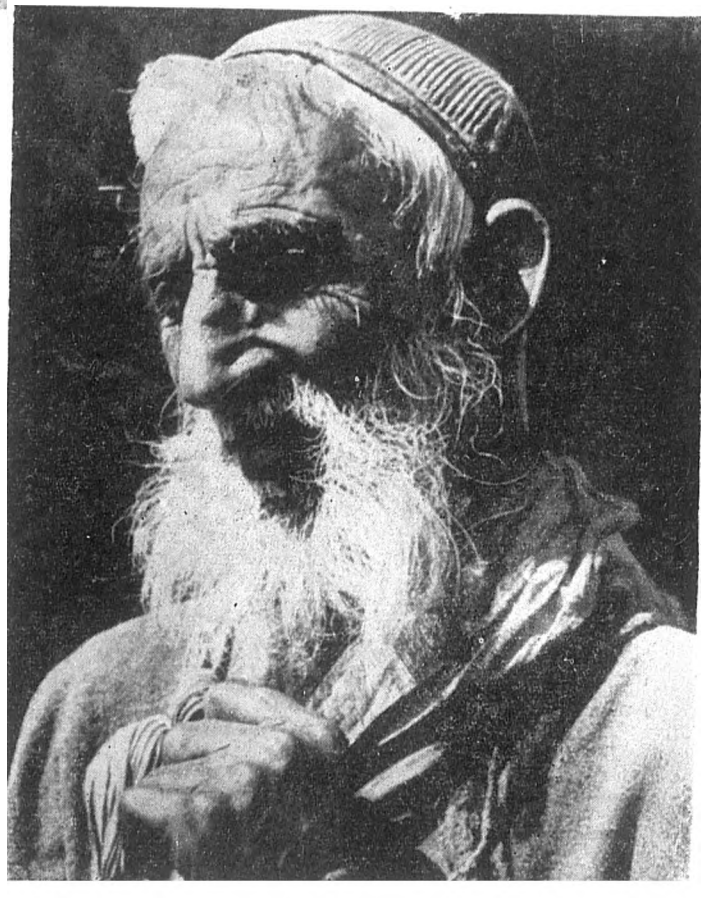

На цей раз фотографія із зовсім іншої країни. Із тої, громадяни котрої перемогли старий світ і зажили новим життям соціалістичного суспільства. Фотограф із Німецької Демократичної Республіки Гайнц Крюгер доводить, що фотооб'єктив може бути моралізатором, судити людей і обвинувачувати їх, якщо вони того заслуговують.

Ми не знаємо, чим саме завинив оцей чолов'яга, який сидить на лаві підсудних, після того, як «Вирок схвалено» (так називається фотографія). Може, він із тих шпигунів і диверсантів, яких перекидають через кордон в НДР боннські реваншисти. А може, це просто крадій соціалістичної власності або людина, яка припустилася побутового кримінального злочину — не знаємо. Та ми бачимо інше: в руках справжнього майстра об'єктив стає обвинувачем, борцем за високу мораль. Вирок винесено — і винуватець передумує весь шлях, що привів його до злочину, а потім на оцю лаву. Не порушуй закону — і ти не опинишся в позиції цієї людини, — вчить художник.

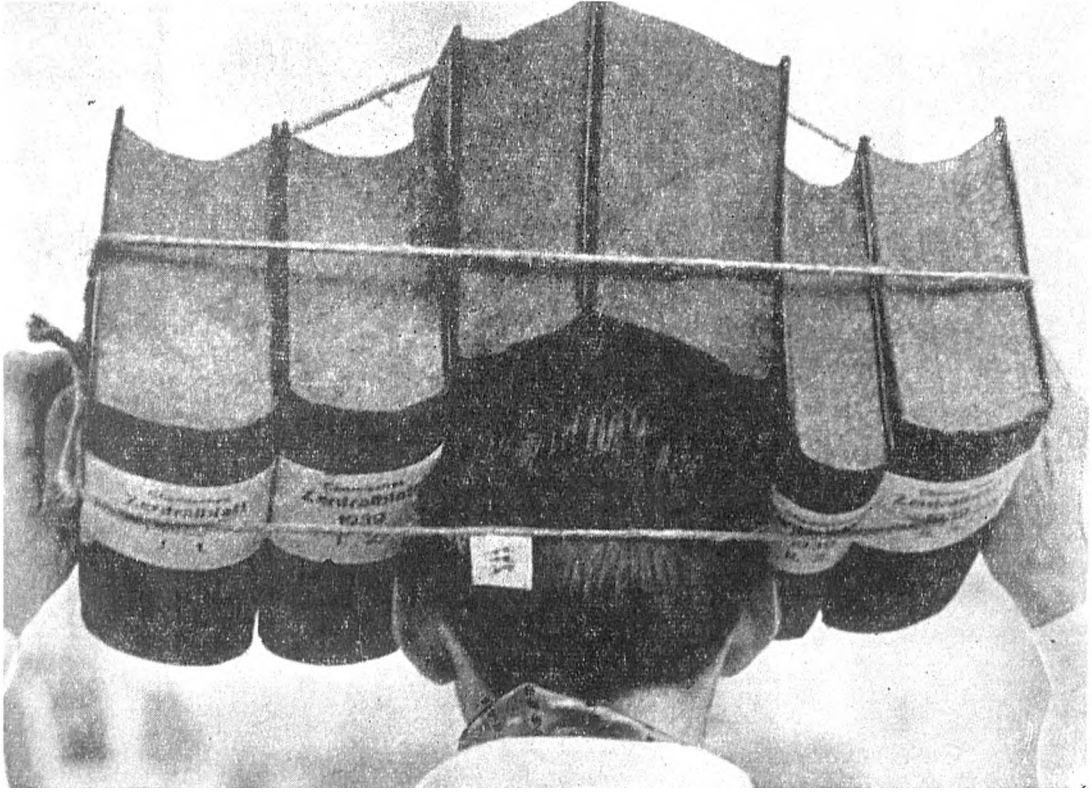

Та фотооб'єктив уміє і жартувати. Чим оця фотографія чеха Михаїла Вокрижила «Голова, повна знань» гірша за дотепну карикатуру якогось талановитого майстра гумористичних малюнків? Бідний хлопче! Який важкий тягар знань має всосати твій мозок! Яка це тяжка й трудна робота! Та хіба оті шість томів — це все, що ти муситимеш вивчити за довгі роки шкільного навчання?! Ну, та нічого, не бійся! Все подолаєш, і не такі томи згризеш у своїй школі — і буде твоя голова справді повна найпотрібніших, глибоких, справжніх і таких корисних для всякої людини знань!

Цей об'єктив також сміється. Тільки тут до перлин гумору додано вагому порцію колючого сатиричного кременю. «Спокуса» — зветься фотографія польського майстра Станіслава Мороза. Як не згадати тут славнозвісного твору Анатоля Франса «Харчівня королеви Педок» і одного з героїв цього безсмертного твору, абата Жерома Куаньяра:

«Погляньте на милу дівчину, на її прекрасну голівоньку, красиві груди, дивно заокруглений живіт, не кажучи вже про всю решту. Ну, чи є в цієї особи такий прихований куточок, куди могла б вона вмістити хоч шматок доброчинності? Та немає там такого місця, занадто все це пружне, соковите, міцно збите й опукле. Доброчинність, подібно до ворона, тулиться посеред руїн. Вона уподобує собі місцинку серед зморшок, на запалих грудях. Ах, святість, от до чого ми можемо й мусимо прагнути! От мета, яка нам личить! Хай ми наблизимося до неї в призначений час. А поки давайте вип'ємо!» Здається, що й цей ченчик — може й не сьогодні, та напевне вже з плином років, не зможе опиратися епікурейській філософії Франсового героя.

А ось три фотографії, які самі собою складаються в своєрідний триптих, хоча зняті вони різними митцями й у різних країнах світу. Пакістан, Сполучені Штати, Польща, отже, Азія, Америка, Європа.

«Рівні» — так зветься робота Ебрахіма Війяні, який з великою викривною силою показав справді «собачу долю» східного бідняка, одного з тих, в кого немає ні даху над головою, ні шматка хліба, ні близької людини. Скільки сотень мільйонів їх у всіх кутках земної кулі, починаючи від країн Азії та Африки й кінчаючи паризькими «клошарами» або злидарями — північно-американськими неграми. Час від часу вони постають проти своїх гнобителів, навіть у такій фортеці капіталізму, як Сполучені Штати. Слухняні автомати в касках, з автоматичними рушницями в руках, стріляють у них, спалюють нужденні селища, розташовані неподалік багатоетажних хмарочосів. Американський фотомайстер Д. Холловей в своєму чудовому творі «Марш свободи на Міссісіпі» показав один із моментів гострої сутички між рабами і прислужниками гнобителів, боротьбу, повну крові й мук.

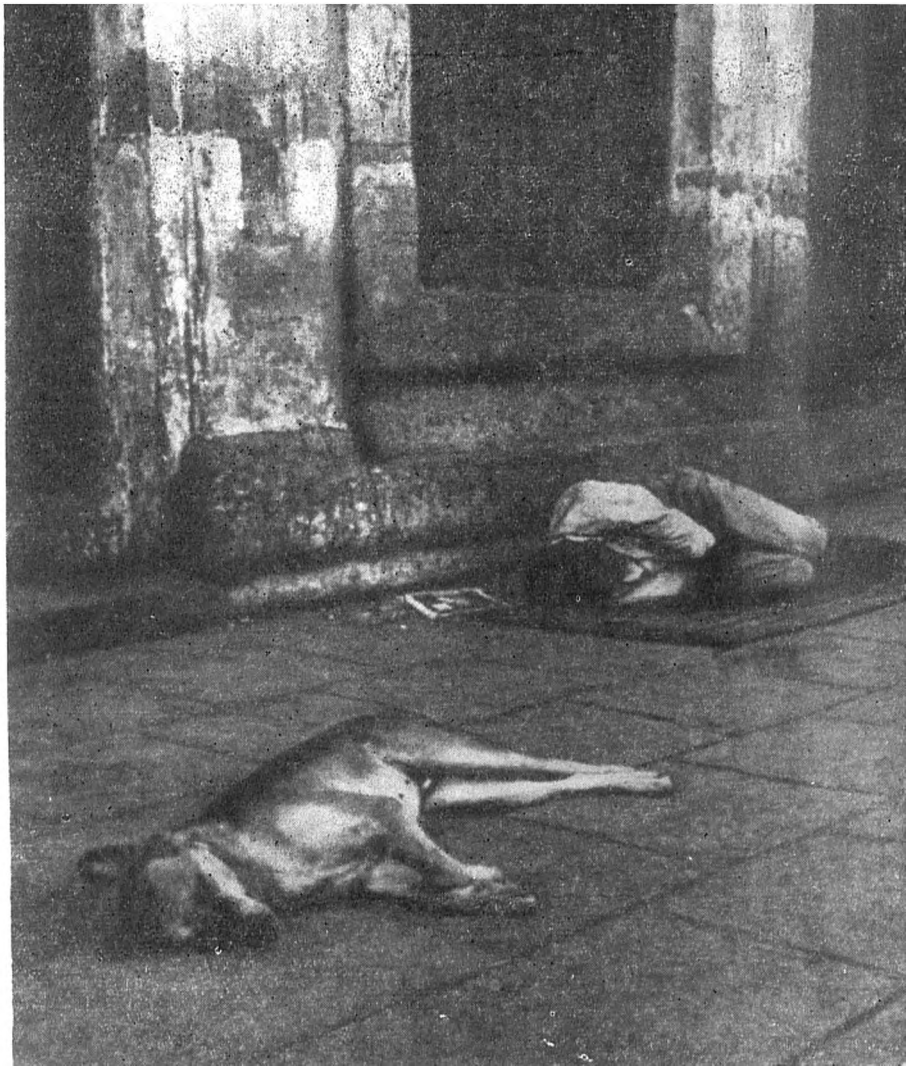

Та ніщо не в силі позбавити чесну, трудящу людину волі до опору, волі до боротьби за свободу. Про це з дивовижною лаконічністю й незвичайною силою виразності промовляє фото поляка Петра Яника «Освенцім». Дві руки, скорчені болем, але не безсилі. На одній із них номер в'язня концтабору. Вони підняті вгору, і страждання зсудомило їх. Та в кулаки стиснуті пальці і, здається, не для скарги, а для вдару у відповідь піднесено ці руки людини, яка так багато знесла, пережила, та не здалася. Муки не знесилюють таких людей — вони викликають у них силу опору, вони помножують їхню волю до боротьби. Такі руки переможуть.

КРИТИКА І ПУБЛІЦИСТИКА

МИКОЛА БАЖАН

В ПОШУКАХ НАДІЇ І СВОБОДИ

Про книжку російських перекладів п'єс Жана-Поля Сартра

Ім'я Жана-Поля Сартра, видатного письменника і громадського діяча сучасної Франції, широко відоме в усьому світі і в нашій країні. Чимало вийшло у нас праць, де розглядаються теоретичні погляди письменника, що заснував і очолив філософську школу французького екзистенціалізму. Знаємо ми його публіцистичні й політичні виступи, — палке слово активного учасника всесвітнього руху прихильників миру, борця проти фашизму, неоколоніалізму, антикомунізму. Але важко було радянському читачеві оцінити письменника саме як письменника. Адже його художні твори надзвичайно рідко у нас в перекладі виходили. Дві п'єси йшли в театрах Радянського Союзу, надруковано автобіографічну повість «Слова» (1964), українською мовою перекладено деякі оповідання. Тому для читача, котрий хоче знати, що ж являє собою художня творчість письменника, якого справедливо називають одним з найталановитіших і найвпливовіших виразників настроїв сучасної західноєвропейської інтелігенції, — для такого читача потрібною і цінною книгою стане збірка вибраних п'єс Сартра, яка нещодавно вийшла в російських перекладах (Жан-Поль Сартр, «Пьесы». Видавництво «Искусство». Москва, 1967 р.). Збірка добре упорядкована, чудово перекладена і має за передмову грунтовну, вдумливу статтю С. Великовського про шлях Сартра-драматурга. Саме драматургія Сартра найвиразніше відбила і багатий та різноманітний талант письменника, і складність, нерівність його творчого шляху.

Наче віхами, позначені п'єсами Сартра етапи його великого і складного творчого шляху. Різноманітні за жанром, за стилем, за часом дії, за способами вираження, вони всі спрямовані в сучасність, пов'язані з актуальними проблемами дійсності, всі вони пройняті одним лейтмотивом. Цей лейтмотив — напружені, часто болісні і трагічні шукання свободи, життя, надії, рятівного виходу з відчаю і самотності, що охоплюють багатьох представників сучасної буржуазної інтелігенції. Для таких людей, як Сартр, що народилися ще до першої світової війни, криза старого світу розкрилася в благовісній бурі, яка загриміла п'ятдесят років тому над берегами Неви. Про значення Великої Жовтневої революції для кращої частини західноєвропейської і, зокрема, французької інтелігенції пише Сартр у передмові до російського перекладу його повісті «Слова»: «Ваша революція стала великою подією нашого життя». Щоправда, признається він, цю подію французькі інтелігенти пережили з великим запізненням. Тут він несправедливий щодо багатьох видатних людей Франції. Майже з перших днів революції такі славні французи, як Анрі

Барбюс, Анатоль Франс, Вайян-Кутюр'є, Ромен Ролан, Поль Ланжевен, навіть Аполлінер, — уже зрозуміли, що стали свідками народження нової ери людства. І постаралися бути не тільки свідками, а й підтримати своїм словом, своїми діями, своєю співучастю авангард людства, який в титанічному напруженні, боротьбі і праці закладав підвалини нового соціалістичного суспільства.

Різні були шляхи, якими йшли до прийняття й розуміння соціалістичного світу найвидатніші представники західноєвропейської інтелігенції. Основною темою Сартра, темою його драматургії, саме й став цей, як він пише у передмові до «Слів», звивистий шлях катастроф, струсів, отой, позбавлений фальші буржуазних «благодушних» ідеалів та буржуазного удаваного оптимізму шлях, яким певна частина кращих французьких інтелігентів приходить до табору експлуатованих і гноблених, приходить до рішення працювати заради ідеалів соціалізму.

Сартр ніколи не займав позиції відходу від життя. Навіть в період своїх блукань по тьмавих лабіринтах екзистенціалістського індивідуалізму, в роки писання таких романів, як «Нудота» (1938), відраза до навколишнього світу буржуазного лицемірства, брехні, придушення людської гідності спонукала письменника до протесту. Протест цей був скоріше зойком відчаю, аніж закликом до боротьби. Але уже він свідчив, що в особі Сартра панівний клас Франції не знайде собі помічника і співучасника. Дальший хід історії, фашистська агресія, зрада Франції з боку її петенівських «володарів», кривавий розгул гітлеризму і, нарешті, напад фашистів на Радянський Союз — все це спричинило новий переворот у свідомості письменника, примусило його уважніше подивитися на людей, що оточували його, на масу, на народ, на взаємовідносини між особою і колективом. Індивідуалістичні передсуди буржуазного інтелігента ще рафінувалися в системі французького екзистенціалізму, яку розвивав Сартр, ще втілювалися в образах перших драм Сартра: «Мухи» (1943) та «За замкненими дверима» (1944). Для Гарсена — основного персонажа п'єси «За замкненими дверима», пеклом є спілкування з подібними до себе. Озлоблення проти огидного середовища «живих мерців», до якого належить і сам Гарсен,— воно у цій п'єсі Сартра переноситься за межі буржуазного суспільства, стає озлобленням проти будь-якого суспільства.

Важко вибратися з такої безвиході й безнадії, але життя, історія, боротьба народів, талант Сартра, живий і прагнучий життя, не дали його творчості загрузнути в багні людиноненависництва. Сартр, беручи участь у Русі Опору, бачив і волелюбний подвиг французького народу, і страхітливу мерзоту фашистських людиноненависників. Здобутий в цій славній боротьбі за свободу Франції досвід він вклав у свою, я вважаю, найзначнішу, хоч і гранично сувору, важку, болісну п'єсу, справжню трагедію нашого часу,— «Мертві без поховання» (1946). Тонко й уважно аналізуючи взаємини людей, приречених за свою участь в Опорі загинути в катівні профашистської французької поліції, письменник показав, як вони, позбавлені будь-якої надії на життя, безжалісно і підло мордовані, зміцнюють свою спільність, свою згуртованість, свою надію на товаришів і на перемогу. Їх шестеро, цих людей. Вони різні і за своїм соціальним походженням, і за вдачею, і за віком. Але серед них є одна людина, яка їх об'єднує, зміцнює їх дух, стає для них прикладом незламності. Він виписаний дуже просто і скупо, цей образ революціонера Каноріса. Каноріс може і не казати, що він — комуніст. Це ясно з його вчинків. Його образ— результат глибоких і важливих переживань письменника, його чимдалі зростаючих симпатій до табору борців за соціалізм, його прагнень пізнати і вивчити передову, вирішальну силу сучасності — світовий комуністичний рух.

Письменник у своїй книзі «Що таке література?» (1946) заявив: «Без вагань треба сказати, що доля літератури пов'язана з долею робітничого класу». Але непохитність заяв не усунула хитань в творчих шуканнях. І не можна назвати правильним той художній результат вивчення письменником діяльності комуністичних партій, яким стала його п'єса «Брудні руки» (1948). Сам письменник це згодом визнав, категорично заборонивши її ставити. Сартр не зрозумів, що комуністичні партії — це партії нового, ленінського типу, і що, показуючи їх як ізольовані від мас «групи боротьби», він викривлює дійсність. І ось діє на сцені, інтригує і сперечається просто жменька дрібнобуржуазних екстремістів.

Спроба змалювати образи комуністів не вдалася. Хоч письменник цього суб'єктивно й не хотів, його п'єсу «Брудні руки» охоче підхопили вже справді брудні руки антикомунізму. Може, бажання вдарити по цих руках спонукало Сартра написати ущипливу комедію-памфлет «Чистісінька правда» (1954, у нас ішла під назвою «Некрасов»). Вона була дзвінким ляпасом усяким антирадянцям та антикомуністам. Талант Сартра, як са-

тирика, яскраво виявився в цій комедії, як і в створеній ще 1946 року сатирі на расистські звичаї сучасної Америки — «Добропорядна повія» (у нас йшла під назвою «Ліззі Мак-Кей»). Комедії були блискуче і дохідливо написані, проте Сартра вабили й ваблять інші форми драматургії, створення п'єс трагічного і романтичного характеру. Такою була (незважаючи на її певний натуралізм) трагедія «Мертві без поховання». Ще з більшою підставою це можна сказати про його п'єсу, побудовану на подіях Селянської війни в Німеччині XVI століття,— про трагедію «Диявол та господь бог» (1951). На бурхливому тлі селянського повстання, на тлі пожеж і битв Сартр знову малює нам образ людини, яка борсається між двома таборами, між двома полюсами, між добром і злом, богом і дияволом. Історичну постать німецького рицаря Геца фон Берліхінгена, змальованого ще в славетній історичній драмі Гете, Сартр виводить на сцену, як носія того болісного внутрішнього диспуту, з якого рідко коли виходять переможцями персонажі Сартра, але який завжди, в усіх його п'єсах знаходить свого суворого і справедливого арбітра. Каноріс був таким у «Мертвих без поховання», ватажок повсталої бідноти Насті такий у п'єсі «Диявол та господь бог». Насті знає ціну Гецу, який не зрікся від свого індивідуалізму, від своєї самотності навіть тоді, коли він вирішує очолити війська повсталих. Може, тільки загибеллю своєю в битві разом з народом Гец перемагає самотність, — почуття, для Насті чуже й вороже. Складний і багатогранний цей твір Сартра, сильний його антирелігійний протест, а сум'яття душі індивідуаліста-одинака доведено тут до граничного напруження.

Свою трагедію Сартр написав на початку 50-х років, що стали для письменника роками небувалого ще доти піднесення його громадської і політичної діяльності, його активної участі у боротьбі проти неоколоніалізму, відроджуваного фашизму, антикомунізму. Реакційна преса з ненавистю нападає на письменника, погрожує йому. Фашистські молодчики горлають: «Розстріляти Сартра!» і кидають в його дім гранати. Сартра цим не залякати. Одна за одною виходять його книжки, що викривають колоніалізм і сучасні форми фашизму, його статті про шляхи боротьби за мир в усьому світі, пройняті симпатією до соціалістичного авангарду людства, до нашої Радянської країни.

У своїх новітніх філософських працях (наприклад, в «Критиці діалектичного розуму») Сартр твердить, що, відкинувши екзистенціалістські пережитки, він остаточно перейшов на марксистські позиції і вважає за потрібне лише трохи «доповнити» марксизм вивченням проблем особи та індивідуальної психології. Що можна було б заперечити йому, якби він говорив про потребу для марксистів приділяти більше уваги цим важливим проблемам? Проте ті основи, виходячи з яких Сартр пропонує «доповнювати» марксизм, все ще грунтуються на хисткому й багнистому грунті екзистенціалістського ідеалізму. На такому грунті міцних революційних позицій не збудувати.

Марксисти критикують і новітні філософські праці Сартра. Ця критика спрямована не на відштовхування, а на наближення до табору робітничого класу видатного французького письменника й мислителя, заслуги якого в боротьбі проти реакції незаперечні, як незаперечні і його симпатії до справи соціалізму, його ненависть до всіляких сучасних проявів фашизму.

Свідченням цієї ненависті є остання п'єса Сартра «Затворники з Альтони» (1959). Памфлет-комедія — про те, як нині капіталістичні володарі Боннської республіки переховують у своїх таємних схронах фашистських убивць, чекаючи моменту, щоб знову дати їм волю і владу. П'єса спрямована не тільки проти фашистських злочинців, що орудували в часи третього райху. Вона б'є і по сучасних благодійниках фашизму, носіях ідей реваншу та агресії, представлених у п'єсі в особі старого «респектабельного» капіталіста фон Герлаха, який переховує у себе в домі ката радянських людей — свого сина Франца. Фон Герлах чекає того дня, коли здійсняться його поривання: «У нас масло, гармати, солдати... А завтра — бомба! І тоді ми струснемо гривою і наші опікуни відскочать, як блохи». Щоправда, в п'єсі Герлахам — батькові й синові — вистачило розуму, щоб покінчити самогубством. Дарма сподіватися на подібне розумне рішення з боку реальних Герлахів,— профашистської верхівки Бундесреспубліки. Тому Сартр такий саркастичний, коли змальовує фінальні сцени. Патетичною маячнею знавіснілого від люті й самотності Франца закінчує він п'єсу. Франц намагається перекласти з себе провину, звинувачуючи в усьому час, епоху, звіра, який, мовляв, споконвіку сидить у людині. Але відплати убивцям не уникнути, як не уникнути й загибелі. Такий висновок, до якого веде читача Сартр. Він немовби повторює незабутній заклик Фучіка: «Люди, будьте пильні!» Сартр завжди розглядав літературу як могутній спосіб ідейного впливу на людей. Саме він — творець часто вживаного західноєвропейськими літературо-

знавцями терміну «завербованість письменника», дещо спрощеного вираження нашого розуміння тенденційності, партійності літератури. Сартр пише: «Завербований» письменник знає, що слова є дія, він знає, що викриття є зміна і що викрити можна, лише бажаючи змінити. Він відмовився від немислимої мрії змалювати безпартійну картину суспільства і становища людини».

Такою своєю позицією Сартр протистоїть натискові сучасної формалістської літератури, яка в той чи інший спосіб намагається відвернути від капіталістичного ладу ідейні удари його противників. Сартр, навпаки, хоче своїм словом допомогти справі повалення старих буржуазних порядків. «Ми мусимо стати могильниками (буржуазного класу — *М. Б.*), навіть якщо існує небезпека поховати себе разом з ним» — так радить Сартр чинити письменникам, таким, як він, вихідцям з класу буржуазії, яким, проте, «не дано помахом крила від нього відірватися». Хіба це правильно? Хіба тепер такі крила не дано кожній мислячій і чесній людині? Буржуазія вже безсила всевладно приковувати до себе особу, як колись до галери приковували довічного каторжника. І робітничий клас, якщо і називає себе могильником старого світу, то сам аж ніяк не хоче бути похованим разом з ним. А саме до робітничого класу, до його авангарду і спрямовуються, чимдалі рішучіше, думки і сподівання видатного письменника, який намагається точно усвідомити своє місце в боротьбі за майбутнє, за свободу людства і людини. Хай ще не всі пережитки подолано, не всі застарілі уявлення відкинуті. Хай ще притаманне буржуазним інтелігентам перебільшене уявлення про роль особи заважає письменникові прийняти марксистсько-ленінське розуміння взаємовідносин між особою і суспільством, між людиною й людством. Напівдорозі письменник, що так глибоко й допитливо мислить, як мислить Сартр, не може зупинитися. Він хоче, він мусить, він може йти далі.

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

РІВНОПРАВ'Я. Міністерство юстиції Швейцарії нарешті розв'язало глибоку проблему: жінкам, ув'язненим у швейцарських тюрмах, віднині дозволено палити цигарки нарівні з в'язнями-чоловіками.

Отже, тепер до повного рівноправ'я жінок у Швейцарії залишається лише один невеличкий крок: надати їм виборчі права і встановити для них ту саму оплату праці, яку тут одержують чоловіки...

БЕЗСМЕРТНИЙ БЕРНС. Деякі чиновники міністерства фінансів Англії, очевидно, вважають, що безсмертними є не лише твори славетного шотландського поета, а й сам їхній автор. У всякому разі, один з таких чиновників недавно підписав листа, адресованого самому Роберту Бернсу, відповідаючи цим на знайдену в архівах власноручну заяву поета, написану ним 180 років тому. Поета повідомляють, що його просьбу про асигнування грошей на якісь потреби міста Едінбурга не можна задовольнити через бюджетні труднощі...

СПРАВИ СІМЕЙНІ. Жаклін Дювальє з міста Ліона порушила справу про розлучення з своїм чоловіком. Причина: протягом усіх шести років спільного життя чоловік не промовив до неї жодного слова. На суді мосьє Дювальє так пояснював це своє дивне мовчання: «Я добре вихований і знаю, що дам, коли вони розмовляють, не можна переривати».

НЬЮ-ЙОРКСЬКІ НОВИНИ. Кожна жінка або дівчина може звернутися телефоном до одного з відповідних бюро послуг у Нью-Йорку і замовити для себе надійного охоронця, який — пішки або в автомобілі — супроводитиме її у вечірні часи додому, в театр, на роботу тощо. Охоронці мають відповідні посвідчення-рекомендації від поліцейського управління. Взагалі, поліція дуже заохочує такий вид обслуговування населення, оскільки вона не здатна боротися із зростаючою злочинністю в Нью-Йорку.

НАШІ ІНТЕРВ'Ю

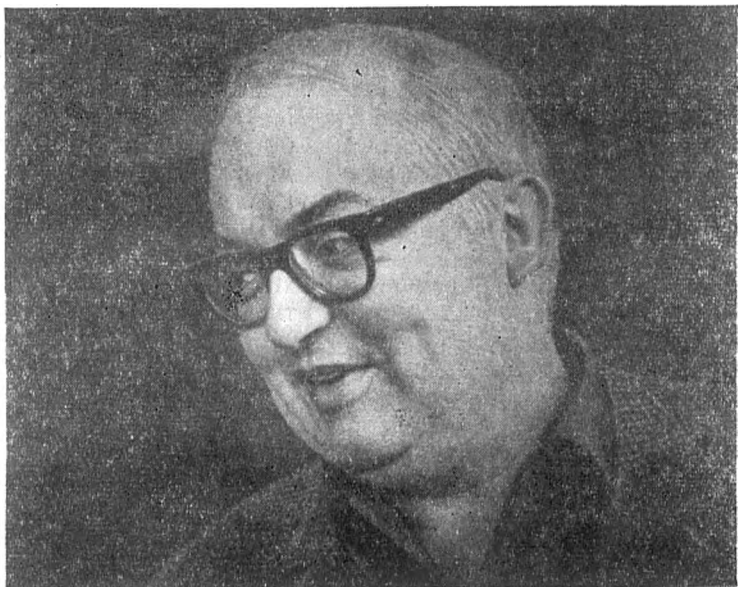

ФРІДРІХ ДЮРРЕНМАТТ,
швейцарський письменник

У ПОСТІЙНОМУ ШУКАННІ

Цього разу докладно рекомендувати читачам нашого співбесідника немає жодної необхідності: швейцарський письменник Фрідріх Дюрренматт відомий у всьому світі. Цінителі театру різних країн добре знають його як одного з найталановитіших драматургів сучасності; численні читачі його повістей і оповідань шанують його як майстра сюжету, завжди багатого на круті повороти і несподівані колізії. Варто, може, тільки нагадати, що Дюрренматт користується заслуженою популярністю і в нас, у СРСР, його п'єси «Фізики», «Візит старої дами» та інші не сходять зі сцен радянських театрів, а його повісті й оповідання, що видаються у перекладах на мови народів Радянського Союзу, викликають жвавий інтерес у читачів.

І ось кремезний, міцний 46-річний Фрідріх Дюрренматт у Москві. Увесь його час розписаний буквально по хвилинах: зустрічі з радянськими письменниками, відвідання московських театрів, знайомство з визначними місцями нашої столиці, візити в редакції журналів, — хоч який довгий літній день, все ж його не вистачає. З цим не можна не рахуватися, і тому в бесіді з швейцарським гостем ми одразу переходимо до головного.

— Що вас більше приваблює — драматургія чи проза, і чи не заважає один жанр другому?

— Віддаю перевагу драматургії, — відповідає Дюрренматт. — Вона здається мені більш ємкою для вираження тих думок, що хвилюють мене. Але, як відомо, я маю добрі стосунки і з розповідним жанром. Скажу лиш, — писати водночас п'єсу і повість чи оповідання не можу.

Одна з повістей Дюрренматта — «Обіцянка» має підзаголовок: «Відхідна детективному жанру». Як розуміти його? Що це — відмова від жанру, де талант швейцарського письменника, драматурга й оповідача виявився з такою силою?

— Ні, — заперечливо хитає головою наш співбесідник, — детектива я не відкидаю. Але чи продовжуватиму працювати в цьому напрямі — не знаю. Помоєму, за останнє сторіччя жанр детектива став банальний. Це мені не до душі. Треба невтомно шукати новий зміст і, природно, нові форми й для нього. Ну, а пошуки, відома річ, завжди важкі...

Письменник розповідає, що, працюючи над п'єсою, він має звичай записувати діалоги на магнітофонну плівку: це дає можливість перевірити на слух звучання реплік персонажів.

— Це обов'язково треба робити, — підкреслює Дюрренматт, — адже театр — мистецтво специфічне, звукове в буквальному розумінні цього слова. Ніколи не можна забувати про це.

Яка ж «технологія» творчості письменника?

— Працюю я щоденно, — розповідає наш гість. — Цього вимагає будь-яка професія, у тому числі, звичайно, і письменницька. Працюю годин п'ять з ранку — це найплодотворніші години.

— Чи правда, що своє дозвілля Ви віддаєте живопису?

— Далеко не все, і не тільки живопису, а ще й графіці. В молоді роки я хотів стати професіональним художником і навіть вчився в спеціальній школі. Та мистецьким шляхом повела мене інша муза...

У творах Фрідріха Дюрренматта (чи то драматургічних чи прозових) ексцентрика, фантастика і гротеск невіддільні одне від одного. Вони не самоціль, а засіб вираження реальності нашого світу таким, яким його бачить письменник. Чи збирається він і надалі дотримуватися цієї манери? На це питання письменник дає чітку, лаконічну відповідь:

— Ніхто не повинен дотримуватися раз обраної форми. Письменник мусить дотримуватися тільки самого себе.

Більше тижня провів швейцарський гість у Москві. Яке враження справили на нього столичні театри, зокрема Московський драматичний театр, на сцені якого з великим успіхом йде його п'єса «Візит старої дами»?

— Це дуже хороший спектакль, — говорить автор п'єси, — особливо сподобалася мені Лідія Сухаревська в ролі старої дами. Прекрасна актриса! Ну, а театри в Москві, як завжди, на висоті.

Фрідріх Дюрренматт приїжджає до Радянського Союзу вдруге, вперше він був у нас три роки тому, зокрема на Україні у дні відзначення 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка.

— Зміни на краще кидаються скрізь у вічі, — говорить він. — Вони відчутні у розмаху будівництва, у настрої людей, у посиленому ритмі життя Москви, з усього видно — країна простує вперед. Я із задоволенням думаю про третій приїзд до СРСР.

— Коли ж це буде?

— Точно відповісти поки що не можу. Але у наступний свій приїзд докладу всіх зусиль, щоб знову побувати на Україні. Привіт її театральним глядачам і читачам!

ГАНС ТРУНЕК

НЕГРИТЯНКА ЗА ТИСЯЧУ ДОЛАРІВ

Судовий процес над работорговцями, який закінчився нещодавно в столиці Кенії Найробі, ще раз довів, що, всупереч твердженням деяких істориків, торгівля людьми зовсім не була ліквідована наприкінці XIX століття. Ще й сьогодні людей купують і продають як тварин. Англійське товариство боротьби проти работоргівлі, наприклад, повідомило у своєму черговому річному звіті, що ця торгівля продовжує процвітати в Африці. За даними товариства, щороку на ринках рабів в арабських країнах пропонують для продажу до 10 тисяч негрів — чоловіків і жінок.

Під час своєї останньої подорожі по Африці я приєднався до одного каравану, з яким переправляли і рабів. Разом з ним я проїхав три тисячі кілометрів і нарешті прибув в один з центрів работоргівлі, у Джідду, в Саудівській Аравії.

Нині рабів перевозять автомашинами, поїздами і навіть літаками. Каравани верблюдів давно відійшли в минуле. Класичні маршрути рабів у Західній Африці, прокладені в XVII, XVIII і XIX століттях 30 мільйонами рабів, яких силою приганяли до морського узбережжя і звідси відправляли в Північну і Південну Америку, також забуті. В Дакарі туристам показують величезний форт, споруджений на острові, звідки рабів навантажували на кораблі і вивозили на захід, у Новий Світ. Тепер шляхи рабів пролягають у зворотному напрямку — із заходу на схід. Негри-раби рухаються від Дакара до Порт-Судана на Червоному морі і Массауа. Людський товар надходить з басейну Конго, Берега Слонової Кістки, Екваторіальної Африки, Сомалі і Судану.

Після конвенції 1956 року, яка забороняла работоргівлю, ця справа значно звузилася. Але останнім часом вона знову почала розцвітати. Оскільки боротьба проти неї ведеться дуже мляво, винахідливі работорговці відкривають нові шляхи для «доставки товару».

Нині вже не нападають, як раніше, на села, не знищують старих, хворих і слабих людей і не забирають молодих, працездатних. Тепер практикується «гуманніший», але кінець кінцем такий самий метод. Укладаються «трудові угоди», «контракти для роботи на чужині» тощо. В Західній Африці трапляються також сім'ї, які й досі продають своїх дітей. І роблять це не тільки тоді, коли буває поганий врожай і панує голод, але й тоді, коли батькові хочеться купити новий велосипед або матері — нову швейну машину.

Сучасний торговець рабами приїздить у села як туристський агент і шукає серед негрів-магометан бажаючих відвідати святі місця в Мецці і Медіні. Людей навантажують на грузовики, і значна частина з них вже ніколи більше не повертається додому.

Спочатку работорговці використовують негрів як прислугу для власного господарства, навіть навчають їх якійсь роботі, щоб потім легше і дорожче можна було їх продати. Так, торговець Хасан, з яким я проїхав 3000 кілометрів по Західному і Південному Судану, крім 40 паломників у Мекку, навантажив на грузовики і куплених рабинь.

Старий Махмуд, також торговець живим товаром, з яким я познайомився в Ель-Фашері, сказав, хитро підморгнувши, що міг би доставити мені скільки завгодно «ебенас» — він мав на увазі молодих, вродливих негритянок,— коли у мене є необхідні кошти. Ебеновим — чорним деревом тут називають негрів-рабів, звідки і слово «ебенас».

Вродлива рабиня коштує стільки ж, скільки шикарний американський автомобіль. Сірійка-християнка коштує 4 тисячі доларів, але якщо вона має справжнє руде волосся, її ціна вдвоє більша. Молоді негритянки ціняться від 500 до 1000 доларів, в той час як молодий, дужий негр коштує щонайбільше 250—500 доларів. Літні чоловіки і жінки, оскільки йдеться про перепродаж, можуть бути продані в арабських країнах за 100 доларів.

Це фото зроблене в одній з лікарень Адена. Рука належить 34-річній Фатьмі Ібрагім, якій нарешті пощастило втекти від одного рабовласника. Перед тим вона вже пробувала тікати, але її схопили. Покарання було жорстоким: Фатьму прикували до масивного ланцюга, і кільце вросло в тіло нещасної жінки.

Кілька років тому під час подорожі по країнах Близького Сходу лорд Моем, член палати лордів англійського парламенту і племінник відомого письменника Сомерсета Моема, офіціально купив у Джідді за 20 фунтів стерлінгів раба і потім подарував йому волю. Після повернення в Англію він представив членам палати лордів умову про купівлю як доказ того, що з работоргівлею ще не покінчено. Лондонське товариство по боротьбі проти работоргівлі опублікувало дані, які свідчать, що і нині на Близькому Сході є ще один мільйон рабів. Майже половина з них — жінки, в тому числі багато білих.

Із зарубіжної преси.

МАНДРІВКА НА МОДНІ

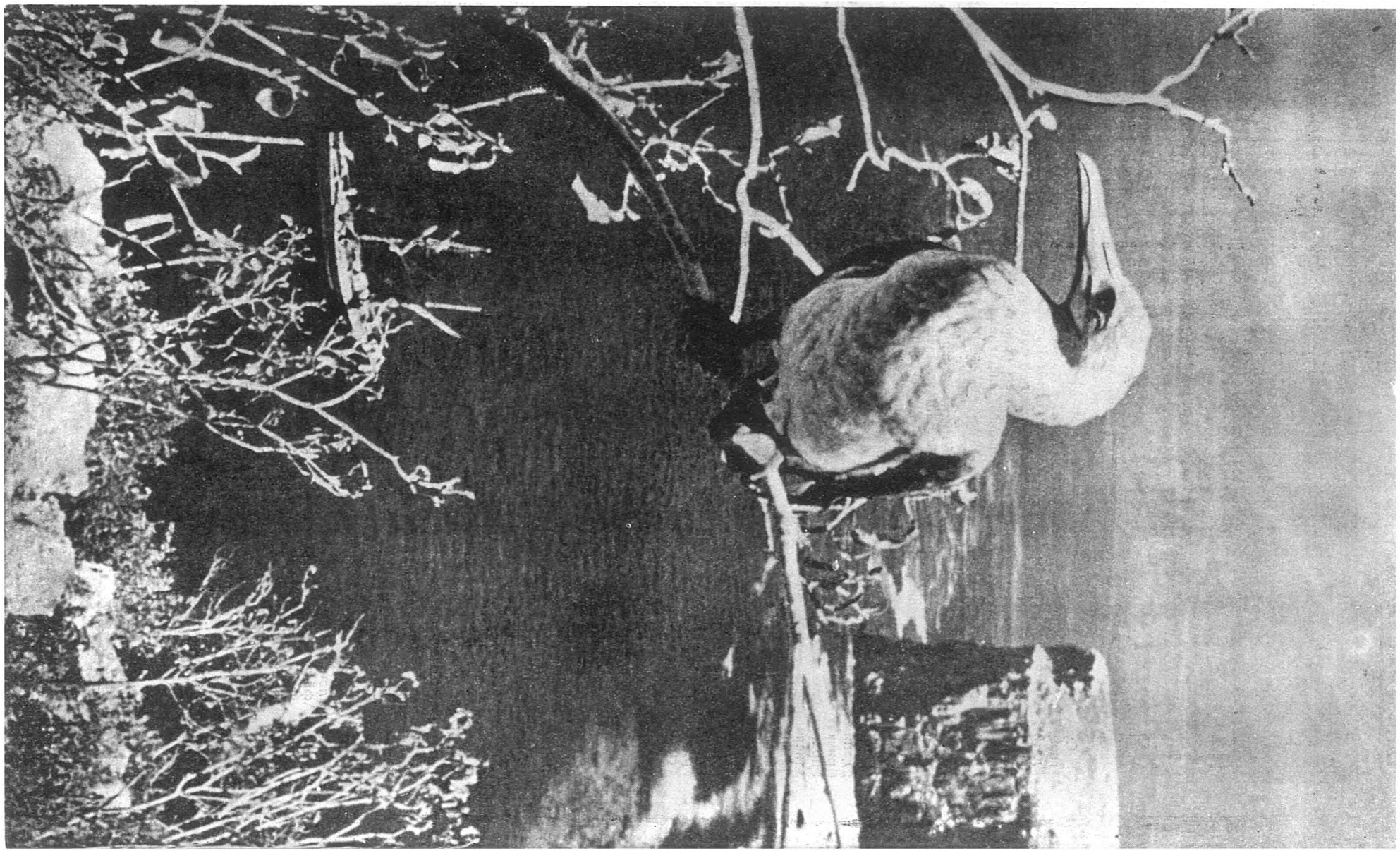

БЕРНАР ГОРСКІ

«Моана» — на таїтянському діалекті означає «безмежність океану». «Моаною» назвали своє парусно-моторне судно четверо сміливців, що вирушили з Франції до островів Тихого океану, щоб вивчити особливості підводного полювання і познайомитися з рибальськими прийомами остров'ян. Один з них — Бернар Горскі — розповів про цю подорож в книжці «Експедиція на «Моані». Ми публікуємо кілька уривків з цієї розповіді.

ГРЕНАДІНИ

На південь від Мартініки, за островами Сент-Люсія і Сент-Вінсент здіймається з океанських глибин підводне плато, яке подекуди пробиває своїми вершинами поверхню моря, утворюючи групу островів. Ці острови й становили мету наступного етапу нашої подорожі.

Спочатку наша шхуна «Моана» зупинилась в порту Кастрі на о-ві Сент-Люсія. Це чисте, мальовниче і цілком сучасне зелене містечко. Щойно ми пришвартувались, як ціла юрма хлопчаків-негрів обступила трап, пропонуючи послуги. Ми обрали одного з них—12-річного Франсіска: його креольсько-французька вимова була нам більш-менш зрозуміла.

Він і пояснив нам, що сучасним своїм виглядом містечко «завдячує» величезній пожежі, яка сталася тут у 1947 році. Вогонь знищив весь район порту й чимало споруд на пагорбах.

Ввечері ми почули музику: тринідадська мелодія — але яке дивне звучання!

— «Стілбенд» — сталевий джаз, — пояснив Франсіск.

І хлопець привів нас до невеличкого, добре втрамбованого майданчика, де перед бараком, ілюмінованим різнокольорими лампочками, грав незвичайний оркестр.

За інструменти музикантам правили порожні металеві діжки й бляшанки різних розмірів. Музиканти били долонями по денцях, і звук виходив такий, наче грали на ксилофонах. Вони грали для себе, для тих, хто, проходячи мимо, сповільнював ходу чи зупинявся, для докерів, що розвантажували якусь шхуну, для вуличних торговців рибою.

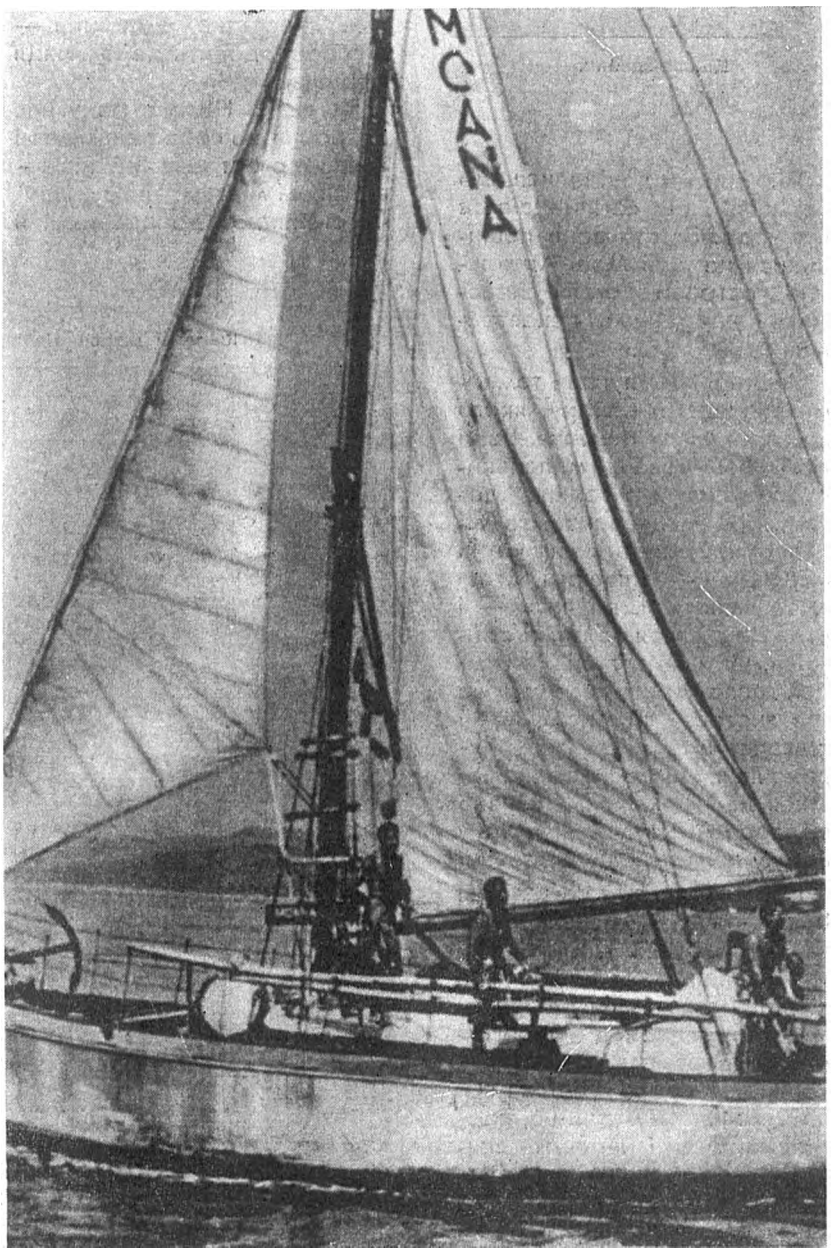

«Моана» під вітрилами.

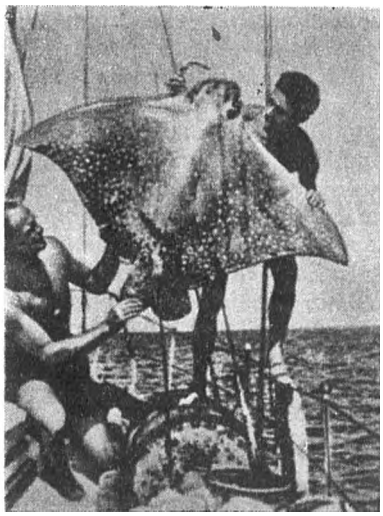

Цікава здобич.

Пізніше ми довідалися, що батьківщиною «стілбендів» є Тринідад. Звідти вони поширилися на інші Малі Антильські острови, стали справжніми народними оркестрами.

Ввечері ми блукали темними вуличками району, якого не торкнулася пожежа. Вони тісно забудовані маленькими халупками з тонких дощок, розмальованими в усі кольори. Живуть в них чорні мешканці — співають, стогнуть, сміються, плачуть — і все, що діється за цими стінками, чути на вулиці. Раптом цей галас перекриває чудова гра якогось гітариста, йому підсвистують у сусідніх будиночках, і ніхто не замислюється над тим, які музично обдаровані люди живуть у цьому маленькому містечку!

Наступного дня на острові Бекія — свято: місцева регата. Всі чоловіки, що живуть на острові, дітвора й кілька дівчат, танцюючи каліпсо, проходять понад берегом моря, звертають до будиночка місцевого відділка поліції, минають митницю, портові споруди і нарешті зникають серед густо порослих пагорбів. Але одразу ж повертаються — і все починається спочатку: процесія обходить місто п'ять-десять разів — до тієї хвилини, коли починається регата.

Вісім парусників відходять від берега й красиво шикуються вздовж затоки. Напинаються вітрила — старт! На березі — вибух голосів. Всі тут живуть морем, всі від моря залежать, і нема для них нічого більш хвилюючого, ніж змагання на морі. Азарт посилюється ще й тим, що в кожного є родичі поміж тими, хто змагається під вітрилами. По закінченні регати друзі й родичі переможця кидаються просто у воду. Тут теж своєрідне змагання — хто поздоровить переможця першим.

На свято Нового року нас запросив до себе плантатор і господар острова Москітів— англієць, містер Мінгоу. Йдучи стежкою до плантації й безуспішно відбиваючись від комарів, ми з тугою думаємо про останній день року на іншій півкулі, — там, де зараз мороз і сніг...

Наступного дня ми вирушили нарешті на підводне полювання. І під водою зразу ж наразилися на небезпеку. Чотири акули виписували нервові зигзаги, кружляючи коло рифу. Інстинктивно ми тримаємося вкупі, в одному квадраті. Роджер підстрелив балісту. Акули одразу підпливають до пробитої гарпуном риби, одна акула хапає її за хвіст, але на заклик Роджера з'являється Франсіск на човні, і хижаки зникають. Ми оглядаємо балісту: рівним півколом, наче гострою бритвою, відтято великий шмат рибини.

Того дня ми полювали ви-

Кактуси і лава. Пейзаж острова Сан-Сальвадор.

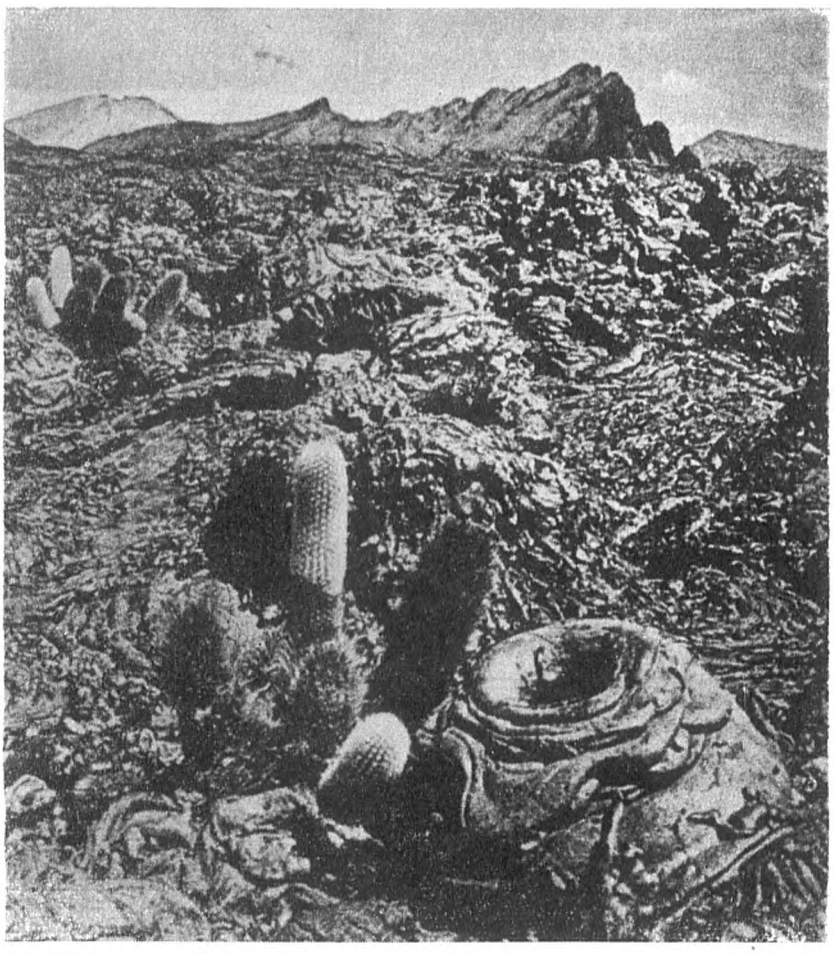

ключно на риб-«папуг». Вони великі, гладкі, кольору недостиглих бананів, з жовтогарячими плямами на боках. Трохи менші «папуги» мають чудове блакитне забарвлення. Риба ця дуже полохлива: незначний рух — і вона вже за двадцять метрів від тебе, і там продовжує свою неквапливу прогулянку, ніби хизуючись перед підводним світом своїми яскравими барвами.

Одна з цих «папуг» вже довгий час водить мене за собою, граючись зі мною, як з малим дурником. Нарешті я притиснув її до коралів. Прицілююся, папуга широко роззявляє щелепи... Постріл! Смертельно поранена риба встигає віддалитись від мене на добрячу відстань.

Роджер застерігає мене:

— Будь уважним! Мене щойно мало не вкусила така ж! Ти глянь-но, які в неї зуби — вона ними корали розгризає!

Для мене це не було новиною: я вже знав, що в кожної живої істоти тропічних морів своя потужна «зброя». Раптом з грота просто на нас блискавкою кинулася велетенська зелена мурена. Паща її була розчахнута, готова шматувати й жерти. Такий же блискавичний постріл Сержа — і мурена різко відсахнулася, а залізний гарпун, вдарившись об неї... зігнувся в дугу.

Нас оточило кілька рибкаранг. Ми поранили одну з них, і акули знов нервово закружляли за кілька метрів од нас. Я оглянувся й здригнувся: сірий трикутник акулячого плавця мало не торкнувся моїх ласт. Акула теж злякалася й панічно тікає — зигзагами, що нагадують зигзаг блискавки. Дивні це створіння — акули. Немає сумніву в тому, що вони страшенно бояться людини. І все ж якась нездоланна цікавість вабить їх до людей. В цьому переконали мене

Морська ігуана.

зустрічі і в Тихому океані, й тут, у цих морях.

ГАЛАПАГОС

Південна Америка залишилася за кормою. Ми беремо курс на острови Галапагос.

...Велика хвиля занесла нас до затоки Академі-бей. Море билось об високу білу скелю, яка положисто спускалася вліво, вздовж лінії берега. Цей схил був вкритий зеленим моріжком, а над ним здіймались високі, як дерева, кактуси. Можна було розрізнити й будиночки, що стояли трикутником. Над одним з них височів вітрячок — місцева електростанція. А трохи далі, біля самої затоки, стояло кілька солідніших будівель під бляшани-

На острові Ізабела.

ми дахами. Всі споруди були дерев'яні, деякі стояли на кам'яних фундаментах, а більшість — просто на землі.

До нас наблизився човен. Моторист знаком запросив нас плисти слідом за ним — і привів «Моану» до затишної стоянки. Ми запросили нашого лоцмана на борт.

— Гус Ангермейер, — відрекомендувався він.

Перед нами стояв атлет років сорока. На ньому були самі тільки зношені шорти. Густе волосся хвилями спадало на плечі.

Гус запевнив нас, що на острові ми зможемо поповнити свої запаси. На Санта-Крусі, мовляв, досить овочей та ягід, водяться дикі кози й немало здичавілої худоби.

Живуть тут близько двохсот еквадорців — це так зване корінне населення, а також десятка зо три колоністів: німці, американці, норвежці. Є навіть дві родини швейцарців і один новозеландець! Військову владу Еквадору представляє офіцер — командир відділення з семи солдатів та радиста. Гус поінформував нас також, що кожному, хто побажає оселитися на острові, уряд дарує 20 гектарів землі.

До «Моани» наблизився ще один човен. Двоє чоловіків в уніформі. Вони дуже уважно переглянули наші документи, але в нас чомусь склалося враження, що вони в них нічого не зрозуміли. Трохи повагавшись, обидва зрештою погодилися прийняти з наших рук по склянночці віскі. Вони мовчки взяли склянки, поволі — дрібними ковтками — спорожнили їх і мовчки повернули. Незабаром виявилося, що це був перший в їхньому житті алкоголь: старший залишав «Моану», злегка поточуючись, молодший, вже виходячи з свого човна, впав у воду.

Від невеличкої пристані вглиб острова веде піщана алея, яка через 250—300 метрів губиться в зелених хащах. Недалеко від берега лежить маленька площа, оточена кількома пальмами. За нею стоїть досить велика будівля, обнесена муром, над яким звиться колючий дріт. На мурі висить у рамці написане іспанською мовою звернення:

«До злодіїв та злочинців острова Санта-Крус:

Цим стверджую, що натерпівся вже від крадіжок, бешкету та різної шкоди. Отже, попереджаю, що обладнав свою власність смертоносними пастками. І стрілятиму в кожного, хто проникне на територію моєї власності, кордони якої виразно позначені. Карлос Кюблер».

Хтось загукав до нас. Ми побачили жилавого дідугана в блакитних шортах, підперезаного мотузкою.

— Заходьте, та об'ява не для вас, — мовив він по-

французьки з помітним ельзаським акцентом.

Поряд з будинком Кюблер звів собі щось на зразок невеличкої сторожової вишки. Вузенькі алейки, посипані білим піском, вели до курника, до басейна, де господар збирав прісну воду, і до невеличкої майстерні.

Як ельзасець Кюблер під час минулої війни був депортований і ув'язнений. Тоді й зародилася в нього мрія оселитися «на лоні природи», подалі від суспільства. Так він став Робінзоном, — але, на відміну від героя Даніеля Дефо, з власної волі.

Були ми в гостях і в Гуса Ангермейера. Будинок, меблі, три човни — все це зроблено його власними руками. Досить своєрідно ловив він лангустів: заходив по пояс у воду й довго та уважно вивчав заглибини в прибережних скелях. Коли помічав лангуста, неквапливим, але точним рухом встромляв руку до його засідки — глибоко, так що плечі й голова зникали під водою — і за мить здобич тріпотіла в руці. Її треба було міцно тримати й не звертати уваги на те, що вона болісно впивається в руку — плетена рукавичка, яку Гус дав кожному з нас, мало рятувала. Очі Гуса захищали старенькі окуляри, скло їх помутніло й майже не пропускало світла, але незважаючи на це, у Гуса вже була повна торбинка, коли ми витягали своїх перших лангустів — хоча ми й були екіповані найсучаснішою «технікою».

Прийшов час прощатись і з островами Галапагос. В нас було дуже багато риби, й ми хотіли поділитися нею з нашими новими друзями — остров'янами. Наша пропозиція зворушила їх, але брати рибу вони відмовилися, а натомість познайомили нас із своїм способом риболовлі,— способом, який легко і вдосталь забезпечує їх дарами моря. В прибережних базальтових скелях остров'яни видовбують щось на зразок басейну. Припливи заповнюють його водою — і рибою. Згодом власник басейну випускає воду через самороб-ний шлюз, отвори в якому пропускають дрібну рибу; велика лишається на дні басейну, її просто збирають руками.

ЧЕРЕЗ ТИХИЙ ОКЕАН

В лоції написано: «Острови Кінг-Джордж і західні атоли: до цієї групи належать, разом з трьома островами Кінг-Джордж (Такароа, Такапото, Тікеі), атоли Маніхі і Ахе».

Маніхі і Такароа лежать на одній широті. Ми не знали, до якого саме з них причалила наша «Моана».

— Іа ора па! Вітаю! — виголосив єдиний представник влади Петеро Тефау. Згодом виявилося, що, по-перше, ми — на атолі Маніхі, і, по-друге, — що ми перші французи, які завітали сюди.

Петеро одразу запросив нас до себе. Він жив у великім «фаре» — будинку, що,

Морські леви біля острова Санта-Фе не бояться людей.

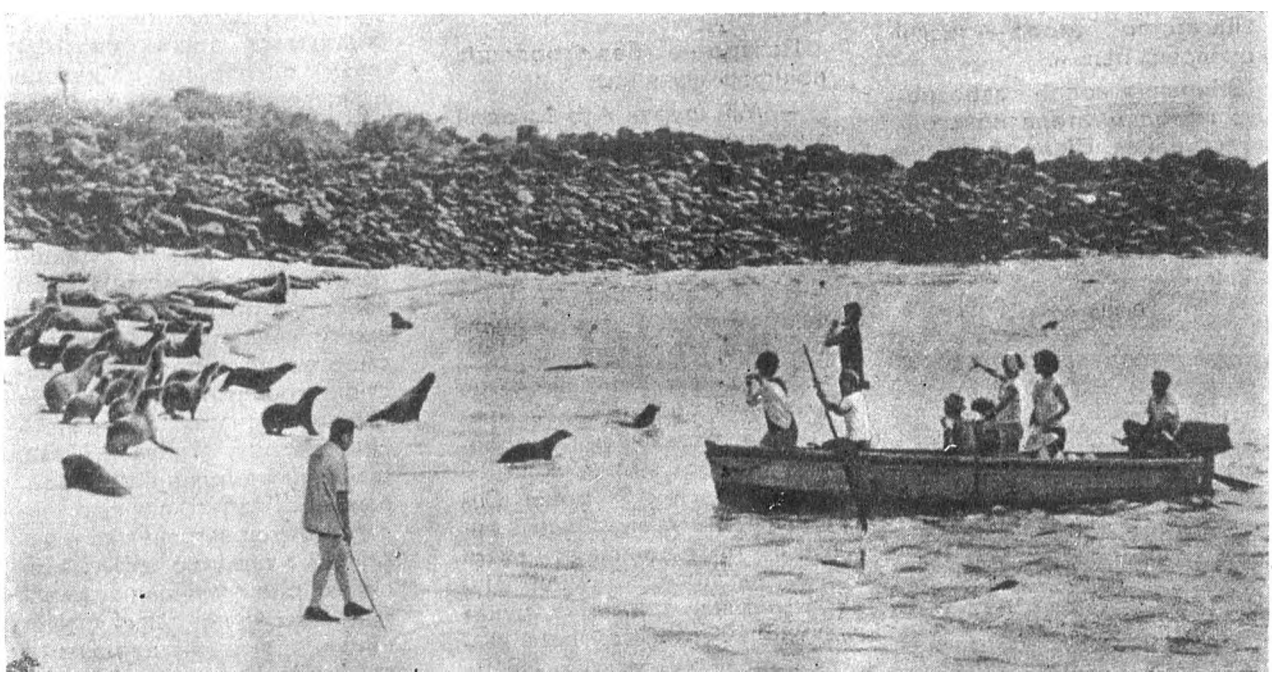

власне, складається з трьох споруд. Стіни їх обклеєно таїтянськими шпалерами. Задня частина будиночка-їдальні має вигляд невеличкої крамниці: торби з мукою, складене пірамідками мило, бляшанки з консервованим м'ясом і безліч дрібниць. Тут же — холодильник, що працює на гасі (на острові таких — чотири). До кухні прилягає оцементована пральня, обладнана опріснювачем морської води.

Село — щось із п'яти десятків таких «фаре» — під прямим кутом простяглося понад протокою. Недалеко від берега басейн з доступом морської води. В цьому басейні ведуть доброчинне життя п'ять акул і одна черепаха. Місцеві дітлахи розважаються біля басейну, смикають акул за хвости, а кожен рибалка, повертаючись з моря, вважає своїм обов'язком кинути до басейну кілька риб із свого вилову.

Село з одного боку межує з протокою, з другого — із спокійними водами лагуни, з третього — з лісом кокосових пальм, а з четвертого — з океаном. Місцевий флот— кілька великих парусних пірог, два малих боти і безліч пірог веслових.

Багатство атола — тисячі кокосових пальм.

Збирання копри забезпечує жителям атола пристойне існування. Після збирання копри настає сезон вилову перлин, за якими мешканці

Поцілунок.

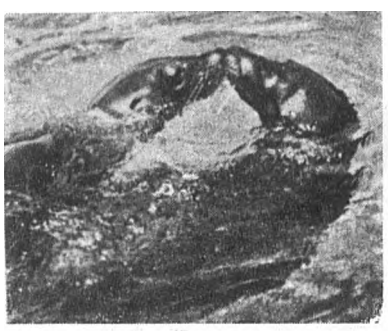

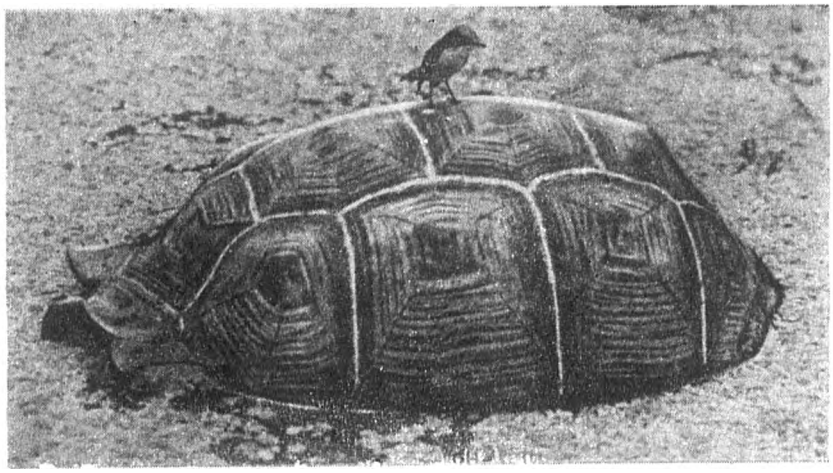

Жителька островів Галапагос — велетенська черепаха.

Маніхі вирушають до сусідніх островів. Сезон триває чотири місяці, протягом яких з дна лагун дістають понад сорок тонн молюсків. Великі перлини трапляються рідко — дві-три на сезон. Зате дрібні — не рідкість, і за них добре платять.

Головним продуктом харчування місцевих жителів є риба, її їдять вранці — з кавою, в обід і на вечерю. І переважно сирою. Рибу тут не продають і не обмінюють. Кожен по черзі ходить на рибалку й забезпечує себе і сусідів.

Петеро не без гордощів поінформував нас:

— Мій шуряк Ато — один з кращих добувачів перлин на цих островах. За день витягає сто двадцять — сто тридцять мушлів.

— А глибоко він пірнає?

— На сорок п'ять — п'ятдесят метрів. У нас на Маніхі багато хто так пірнає.

Добування перлин — це особливе мистецтво. Таємниці його розкривають молодим островянам, коли їм сповнюється 18 років. Сім років вони тренуються і лише по тому починають виходити на великі глибини. Шукач перлин тримає в руках свинцевий баласт, прив'язаний до ліани, другий кінець ліани прив'язують до човна. Шукач опускається на дно і, тримаючись однією рукою за ліану, другою збирає здобич. Без ліани він не зміг би повернутись на поверхню: мушля важить пересічно 2 кілограми, але трапляються й на 4—5 і навіть на 7 кілограмів. Досвідчений шукач перлин пірнає до п'ятдесяти разів на день, але у воді залишається кожного разу не більш 2 хвилин. Перед кожним зануренням він глибоко й повільно дихає — запасається киснем.

Місцеві шукачі перлин користуються досить своєрідними окулярами. Скельця припасовують до кожного ока окремо.

Протягом сезону навіть найсильніші добувачі настільки виснажуються, що їм потім потрібно не менше трьох-чотирьох місяців, щоб якось «отямитися». Не така вже й рідкість на островах смертельні випадки: найчастіше трапляються вони на самому початку або наприкінці сезону. А буває й так, що шукач перлин стає «тараван а», — тобто в нього настає порушення психіки з частковою втратою зору й мови; не рідкі й випадки паралічу. Що ж до таких «дрібниць», як пошкодження вушних перетинок або роз-

рив кровоносних судин — то на них тут навіть не зважають.

Наступного дня Петеро влаштував для нас «кай-кай» — урочисту вечерю. За столами сиділи самі тільки чоловіки, дівчата прислужували. Нам чотирьом дали нові ймення, гідні справжніх остров'ян та мореплавців. Мене, зокрема, нарекли Мауї Муа — так зветься дуже небезпечна риба, що живе в коралах.

ТІМОР

Місто Діллі розкинулося біля підніжжя блакитного узгір'я, понад затокою, що вигнулася бездоганною дугою. Королівський палац серед садів, охорона в екзотичному вбранні, приручені звіри... Строкатий натовп на базарній площі, танцівниці виблискують золотим гаптуванням своїх сарі... Таким ввижалися нам острів Тімор та його найбільше місто після перегляду кількох фільмів. Але насправді все виглядає інакше. Тімор —всього-на-всього гористий і дуже бідний острів, а Діллі — столиця його східньої частини— є не що інше, як велике й злиденне село. Кілька в колоніальному стилі споруджених будинків португальської адміністрації, халупи з бамбукових жердин, що похилились чи то від вітру, чи від власної ваги. Кілька китайських рундуків. І — спека. Спека, що навалюється без попередження, одразу по тому, як сходить сонце. Це більш, ніж спека: до неї або пристосуєшся — або загинеш. Сили тут можна відновити тільки вночі.

На острові Тімор.

Злидні цього острова впадають в око буквально на кожному кроці. Це злидні якісь патологічні, глибокі, неймовірні. Сказати, що люди тут худі й виснажені — все одно, що не сказати нічого. Тому що це не люди— а сірувато-брунатні тіні людей, мовчазні й лякливі примари, що збиваються в невеличкі купки й негайно підводяться, коли повз них проходять білі. Їхні тіла прикриті старим, подертим лахміттям. В години досвітньої прохолоди вони прикривають свої кістки попонами, які з півріку тому потрапили на острів з якоюсь військовою експедицією, і якими перед тим вкривали, мабуть, вже не одне покоління віслюків, — поки, нарешті, не стало це ганчір'я ковдрами для тубільців острова Тімор.

Місцевий діалект нагадує мову, якою розмовляють на Таїті, але більше нічого спільного немає між чудовими островами Полінезії й цією тропічною убогістю, яка викликала одне тільки бажання: якнайшвидше покинути острів. Та перш ніж це сталося, нам пощастило зробити одне відкриття: на східному березі ми познайомилися з місцевими рибалками.

Навпроти затоки Діллі підноситься над поверхнею океану острів Камбінг — його досить добре видно з порту. Живе на цьому острові плем'я рибалок. Кожного сезону люди цього племені переправляються через морську затоку, витягають на берег свої пироги й будують собі кілька примітивних куренів. По закінченні сезону вони повертаються додому із запасами маніоки, бетелю, горіхів, тютюну. Платять вони за все тим, що дістають з моря. І з моря вони, власне, й живуть: ловлять під водою рибу, озброєні лише луком та окулярами.

Так опинилися ми серед місцевих підводних мисливців.

Це невисокі на зріст люди, з дуже темною шкірою, із слабкою будовою тіла. Волосся в них рівне, пряме, інколи темного кольору, інколи підбілене вапном — але завжди сплутане й брудне. Майже всі фарбують зуби в чорний колір. Єдиний їх одяг — пов'язана на стегнах ганчірка — щось на зразок маленького фартушка. Всі їхні рухи відзначаються неквапливістю й точністю, вони нагадують доісторичних людей, що не знати як потрапили у вік заліза, але й залізо вони використовують тільки для виготовлення своїх примітивних пірог, луків та оправ до окулярів. Єдине, що зраджує їхній контакт з сучасністю — це шматки гуми й скельця (необхідні для тихтаки окулярів), а також залізні наконечники стріл. Плем'я це зветься «белої», хоча чули ми й назву «біклі». Свій рідний острів вони називають Атауксо. Палі, їхній вождь, мав на зріст не більше як півтора метра і був одним з найвищих і найсильніших чоловіків на Атауксо!

Мачете розрізає шкаралупу горіха какао. Біле зерно невдовзі перетвориться на шоколад. На Гренадінах росте понад п'ять мільйонів дерев какао.

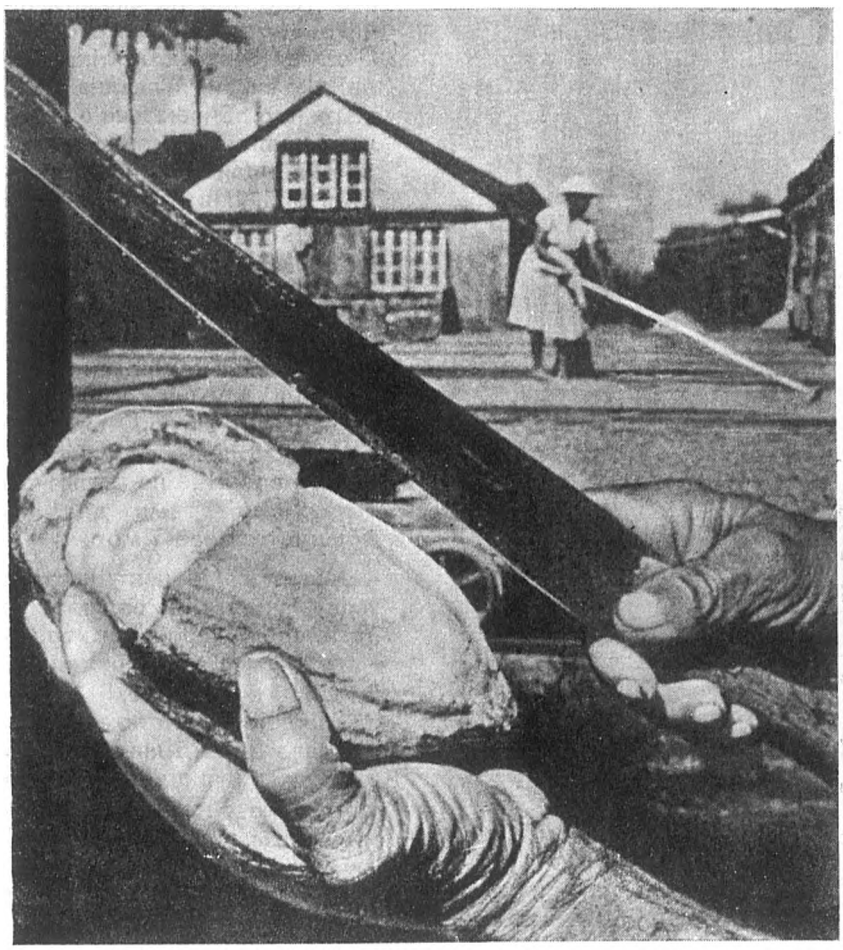

Видовбані з дуже легкого дерева човни — або пироги племені белої мають короткі щогли й прямокутні вітрила. Все це скріплене ліанами, без жодного цвяшка. До носової частини пироги тубільці прив'язують розфарбований прямокутний оцупок дерева: якщо ліана міцно тримає цей оцупок, — значить, дух моря опікає пірогу й можна пливти далеко.

Але більш за все нас цікавила, звичайно, мисливська зброя. Луки тут виготовляють різні за розміром. Але сам механізм — всюди однаковий: шмат гуми, закріплений ліаною й дротом, і гарпун з такого ж дроту. Зброя ця — досить слабка, але користуються нею підводні мисливці племені белої напрочуд вправно.

Спочатку вони не звертали на нас ніякої уваги, займаючись своєю справою — до присутності білих, очевидно, вже звикли. Але наступного дня, коли ми з'явились з усім своїм підводним обладнанням, майже всі чоловіки оточили нас. Ми вистрелили в повітря, і коли гарпун впав за 30 метрів від нас, вони виявили свій подив і захват голосними вигуками. Наймолодші наважилися приміряти маски. Один з тубільців підхопив респіратор і побіг з ним до води, але, чимало хлебнувши її, сміючись повернувся. Палі спробував натягти тятиву нашого гарпуна — але не здужав і повернув його, зніяковілий.

Ми поцікавились, де й коли вони полюють. Виявилося, що в море вони вирушають вночі, щоб розпочати полювання вдосвіта. Дрібну рибу вони нанизують у воді на лі-

Грає «стілбенд».

ани. Нанизують у воді? Але ж важко придумати кращу принаду для акул! Так, інколи мисливці стають їх жертвами. Та, виявляється, акули—це посланці «духів морського дна». Ось чому перед тим, як пірнати, треба помолитися. Тоді нещасний випадок може трапитися тільки в тому разі, коли дух не почув молитви!

Палі охоче погодився на спільне з нами полювання — тієї ж ночі. А день ми провели в їхньому селищі, причому тубільці приймали нас надзвичайно гостинно.

Настала ніч. На березі жевріло невеличке багаття, дим стелився над примітивними житлами. Нарешті ми почули шепіт. Один по одному на березі з'являлися темні силуети. Ми, гості, розмістилися по двоє — в двох різних пірогах. Під веслами захлюпала вода.

Коли зійшло сонце, вся флотилія просувалася вздовж стрімкого берега. Пірога ввійшли до затоки й розташувалися півколом. Спочатку Палі пробурмотів молитву, потім щось голосно вигукнув — і враз всі пірога спустіли. Лише на веслах зосталося по одному тубільцю — решта утворили півколо у воді. Кричучи і ляскаючи долонями по воді, тубільці посувались так, що півколо поступово замикалося — за ними пливли пірога. Нараз з човнів у воду полетіли примітивні «якорі» — камені на ліанах, лов розпочався.

Дно тут було вкрите чудовими коралами. Тактика полювання полягала в тому, щоб примусити рибу шукати порятунку в коралових комірчинках. Тубільці пірнали на глибину вісім-дев'ять метрів і, чіпляючись за виступи коралового рифу, перемацували всі заглибини, всі щілини, куди риби могли б сховатися. Потім виринали, щоб ковтнути повітря, — і знову зникали під водою. Жодна риба не могла сховатися від їхніх очей: помітивши рибу, мисливці встромляли в неї під різними кутами кілька гарпунів. Щоб мати вільні руки, всю зброю свою вони складають на дні, безпомилково і вмить підхоплюючи саме ту, якої вимагає ситуація чи порода риби. Поранену гарпуном рибу мисливець «добиває» власними зубами і так у зубах і тримає її, спливаючи на поверхню.

Ця «карусель» зупиняється так само раптово, як і починається — за якимсь невловимим сигналом. Всі розміщуються в пірогах і вирушають на нове місце.

Між іншим, під час полювання ми бачили кількох акул, але трималися вони осторонь: колотнеча, що її зняли в воді мисливці, просто лякала їх. Тубільці ж не звертали на них ніякої уваги.

Коли настав час прощатися, ми запитали Палі, чи давно його плем'я навчилося полювати в такий спосіб.

— Багато людей давно вже так полюють, — відповів він.

— А хто навчив вас робити луки?

— Люди з далеких островів... з дуже далеких.

Переклад з французької

ТАЄМНИЦЯ

Такий арсенал поліція Стокгольма виявила в одному з кубел шведської столиці — сотні флаконів з наркотиками, шприци, голки.

ТРЬОХ ЛСД-ЛІТЕР

Коли швейцарський вчений-хімік Альберт Гофман провадив свої досліди, він, напезне, не гадав, що стане тим чарівником, який випустить з пляшки замкнутого в ній злого духа. Багато років Гофман синтезував у лабораторних умовах складний і рідкісний препарат, так звану діетіламідову кислоту. Нарешті наполегливий дослідник знайшов речовину, з якої можна видобувати цей препарат. Йшлося про звичайний грибок, що паразитує на житі. Дістави перші грами, а, може, й міліграми свого препарату, Альберт Гофман дав йому коротку назву з трьох літер — ЛСД, літер, які пізніше стали синонімом грізної небезпеки для людства.

Новий препарат виявився наркотиком надзвичайної сили. Відомі до того кокаїн, морфій, героїн, маріхуана та інші — безвинні речі у порівнянні з ЛСД. Швейцарський вчений, безперечно, керувався добрими намірами, й добре усвідомлював усе значення і всю небезпеку свого відкриття. Деякий час він намагався зберігати таємницю цих дослідів, уникав зайвого розголосу, ховався від всюдисущих репортерів, обмежив коло людей, які працювали разом з ним тощо. Проте деякі події спричинилися до того, що зрештою Альберт Гофман перестав бути єдиним володарем таємниці свого відкриття.

Восени 1951 року світова преса повідомила про дивне явище, що сталося в маленькому французькому містечку Пон-Сент-Еспрі, поблизу Німа. Кілька сотень його жителів захворіли на невідому хворобу. Вони втратили спокій і сон, почали марити, дехто з жителів містечка збожеволів, кілька людей померло...

Урядова комісія встановила, що жителі Пон-Сент-Еспрі були отруєні якимсь надзвичайно сильним наркотиком. Але яким? І тут, вперше в широкій пресі заговорили про ЛСД. Виявилося, що джерелом того таємничого наркотика став звичайний хліб, випечений з жита, враженого отруйним грибком.

У зв'язку з подією в Пон-Сент-Еспрі газети друкували висловлювання вчених-хіміків, лікарів, психіатрів. З'явилися сенсаційні розповіді про ЛСД і його страшну дію. Багато в цьому газетному галасі було, звичайно, вигаданого, але він зробив свою справу: крім вчених, до нового наркотичного препарату потяглися й руки тих, хто, не обтяжуючи своє сумління піклуванням про благо людини, побачив і відчув в ЛСД джерело наживи...

Треба сказати, що й серед учених та лікарів знайшлися такі, що, забувши про свою відповідальність перед людством, стали на хибний шлях. У дальших дослідах над новим наркотиком вони побачили, насамперед, можливість здобути славу і гроші. Одним з цих нечистоплотних служителів науки був молодий американський психіатр, професор Гарвардського університету Тімоті Лірі.

Нехтуючи елементарними заходами остороги, Лірі почав випробувати дію ЛСД на своїх численних студентах. Наслідки були жахливі. Чимало тих студентів стали невиліковними наркоманами, кілька з них заплатили за це своїм життям.

Виявилося, що вживання навіть

мікроскопічної дози ЛСД, якогось міліграма цієї речовини кидає людину в світ страшних галюцинацій і марень, може зробити її вбивцею або самогубцем. Тривале вживання ЛСД приводить у божевільню. Чимало тих, хто вживає ЛСД, скоро вмирають.

Наркотична сила ЛСД перевершує все, що було досі відомо. Рідкісні люди, прийнявши хоча б раз ЛСД, здатні потім протистояти цій наркоманії.

Навколо Тімоті Лірі вибухнув великий скандал, і йому довелося залишити не тільки свою університетську кафедру, а й забиратися геть із Сполучених Штатів. Проте це не пішло йому на користь. Він оселився в Мексіці і заснував щось на зразок релігійної секти поклонників ЛСД, проголосивши себе апостолом цієї релігії...

А тим часом у США зростало число людей, вражених новою наркоманією. Особливого поширення вона набула серед молоді,

Навіть кішка, якій дали мікроскопічну дозу ЛСД, божеволіє, вона починає лякатися миші...

Фоторепортер «Лайф» зробив цей знімок в одній з американських лікарень. Страшні галюцинації мучать цю молоду жінку, отруєну ЛСД.

студентів. В університеті міста Берклі, в штаті Каліфорнія, тисячі студентів стали вживати ЛСД, і це призвело тут до справжньої трагедії. Таке саме сталося серед артистичної молоді в Лос-Анжелосі, в Сан-Франціско, Чікаго та деяких інших містах США. Лікарні країни заповнилися сотнями хворих, божевільних. Директор відомства охорони здоров'я у Вашінгтоні професор Фарнсворт звернувся до уряду Сполучених Штатів із вимогою вжити найрішучіших заходів для боротьби з новою пошестю, перепинити шлях страшній загрозі.

Звичайно, постає запитання: де добували оті сотні й тисячі людей цей новий наркотик, адже формула його є великою таємницею і виготовляють його лише в кількох лабораторіях, нібито повністю ізольованих від зовнішнього світу?

Все це так, але злий дух, випущений із своєї пляшки, почав уже діяти. У суспільстві, де найбільшою силою і найвищим правом є гроші, навіть найгуманніший винахід, найкорисніше відкриття вченого може перетворитися на зло, на знаряддя, спрямоване проти людини.

Директор Федерального бюро розслідувань США Едгар Гувер вихваляється, що він в решті решт дізнається, яким шляхом таємниця формули ЛСД опинилася в руках ділків, як сталося, що найрідкісніший препарат можна тепер придбати на чорному ринку. Було б, звичайно, добре, коли б ФБР й справді зайнялося цією справою. Однак досі не видно, щоб у Сполучених Штатах робилося щось радикальне для боротьби проти нової хвилі наркоманії.

Річ у тому, що виготовлення й

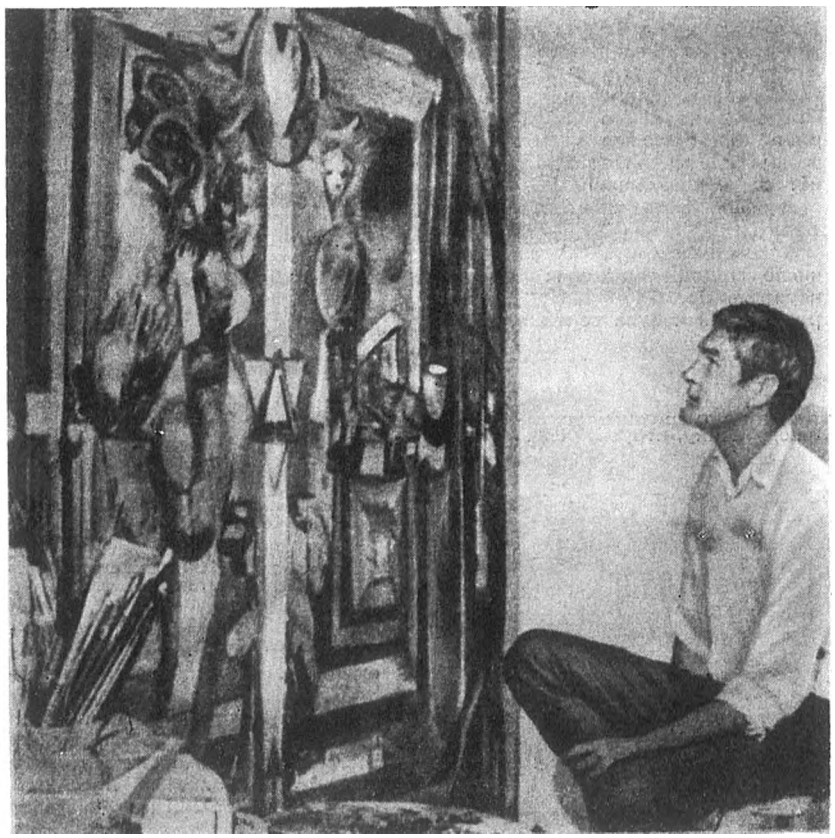

«Апостол» поклонників ЛСД Тімоті Лірі перед «картиною» одного із своїх прихильників, створеною ним під впливом ЛСД.

поширення ЛСД стало новою галуззю діяльності гангстерських синдикатів, перед якими американська поліція і судоправство просто безсилі. Ці синдикати мають занадто міцні зв'язки у вищих урядових сферах аби поліція чи суди могли їм щось заподіяти.

За свідченням американської преси, на кожному грамі ЛСД гангстерські синдикати заробляють до 20 тисяч доларів. Вони обладнали підпільні хімічні лабораторії, поставивши цю справу на широку ногу. Газета «Крісчен сайєнс монітор» повідомляє, що прибутки від підпільного виробництва і продажу ЛСД досягають уже сотні мільйонів доларів.

Чорний ринок ЛСД швидко вийшов за межі Сполучених Штатів, перетнув Атлантику і захопив чимало країн Західної Європи. Швейцарська газета «Тат» пише, що Західна Європа не створила своєчасно греблю на шляху цієї заокеанської хвилі, і тепер уже пізно щось вдіяти. За свідченням газети, три західноєвропейські країни виявилися найбільш ураженими новою пошестю. Це Англія, ФРН і Швеція.

Вважають, що в Англії не менше як 50 тисяч людей стали вже жертвами нового наркотика. Недавно Скотланд-Ярд викрив у Лондоні перевалочну базу, куди прибували партії ЛСД і звідки його розповсюджували по всій країні. Таку базу влаштували в приміщенні... однієї лондонської церкви!

Міністерство соціальних справ Швеції опублікувало великий — на 600 сторінок — звіт про зростання наркоманії в країні. В ньому підкреслюється особлива небезпека поширення ЛСД. У звіті наводиться такий красномовний факт: серед усіх молодих людей, засуджених у Швеції в 1966 році за різні злочини, понад 60 процентів, чинячи ці злочини, діяли під впливом ЛСД.

Зрозуміло, чому в цих країнах саме молодь стає першою жертвою наркотиків. Наркотики відкривають перед своїми жертвами можливість, хоча б на короткий час, втекти від похмурої дійсності, поринути в химерний світ солодких марень.

Треба віддати належне властям Англії і Швеції. Тут хоч ведеться якась організована боротьба проти ЛСД. А от у ФРН власті і поліція виявляють дивну байдужість. А, між тим, великі міста Західної Німеччини — зокрема, Мюнхен, Франкфурт-на-Майні, Штутгарт та деякі інші перетворилися на своєрідні «метрополії» наркоманії; ЛСД тут можна придбати скрізь.

Група депутатів боннського бундестагу зробила з цього приводу запит, адресований міністрові внутрішніх справ Люкке. Міністр міг лише «висловити свою стурбованість». Він не здатний був повідомити про будь-які заходи проти поширення ЛСД. Втім, газета «Ді андере цайтунг» пролила деяке світло на подібну байдужість західнонімецької поліції. Так, наприклад, у місті Гамельні було розкрито нелегальний «клуб», де продавали ЛСД, і де влаштовувалися справжні наркотичні оргії. Виявилося, що одним з «акціонерів» цього кубла був чиновник місцевої поліції...

Великий інтерес до нового препарату виявляють також і в штабах НАТО. Ідеться про те, щоб використати диявольську силу, заховану в ЛСД, як новий вид зброї. Фахівець з цих питань в штабі НАТО американський генерал Нарді, наприклад, підрахував, що півкілограма ЛСД вистачить для того, щоб перетворити жителів багатомільйонного міста, такого, скажімо, як Нью-Йорк, на божевільних.

В штабі НАТО міркують так. А що, коли піддати дії ЛСД війська або населення міст? Це ж нова зброя, зброя, яка знешкоджує противника, залишаючи цілими міста, будинки, матеріальні цінності!

Так ЛСД дістає в тому світі, де його винайдено, ще й нове призначення.

Журнал «Лайф», відводячи чимало своїх сторінок докладним описам дії ЛСД, запитує: «Чи можна повернути нову пошесть, чи є можливість загнати злого духа назад, у його пляшку?» Журнал, однак, не дає ніякої відповіді на це запитання. Та й що може він порадити? Має рацію шведський вчений професор Свенсон, який каже, що проблема боротьби з отруйним впливом ЛСД виходить за межі можливостей лікарів і психологів. Тут потрібні якісь інші засоби, але вони вже пов'язані з необхідністю кардинальних соціальних заходів. Проте на це сучасне буржуазне суспільство не здатне.

І поки буржуазна преса, вчені, лікарі, педагоги, юристи безпорадно розводять руками, «біла отрута», ЛСД, робить свою страшну справу.

ДЖЕЙМС ТЕРБЕР

Тринадцять дзигарів

1

Колись давно на самотньому горбі стояв похмурий замок, де було тринадцять дзигарів, які не йшли. В замку тому жив холодний нахабний герцог і його небога принцеса Саралінда. Вона була тепла, хоч який подував вітер і хоч яка стояла погода, але герцог був завжди холодний. Його руки були такі ж холодні, як і його усміх, і майже такі холодні, як його серце. Він і спав у рукавичках, і ходив у рукавичках, отож йому важко було піднімати з підлоги шпильки, гроші, зернята горіхів, а також одривати крильця солов'ям. На зріст він був шість футів чотири дюйми, важив сорок шість кілограмів, і був він ще холодніший, аніж йому гадалося. Одне око закривав оксамитний пасок, друге блимало крізь монокль, через що одна половина його тіла здавалася ближчою до вас, аніж друга. Він утратив одне око ще в дванадцять років, бо любив зазирати в гнізда й лігва, аби спіймати яку-небудь пташину чи звірину і її скалічити. Одного чудового дня сорокопудиха скалічила його самого. Уночі він снив лихими снами, а вдень плекав злостиві задуми.

Плекаючи ті задуми, він кульгав холодними коридорами замка, хихочучи й вигадуючи нові неможливі подвиги для тих, хто просив Сараліндиної руки. Він не хотів її віддавати, бо, крім її руки, не було жодної теплої в усьому замку. Навіть стрілки його наручного годинника і стрілки всіх настінних дзигарів позмерзалися. Вони позмерзалися водночас сім років тому однієї морозяної ночі, й потому в замкові завжди було десять хвилин на п'яту. Мандрівники й мореплавці дивилися на похмуру гору, де стояв замок, і казали:

— Час у них заклякнув. Там завжди Колись. Нині — не буває ніколи.

Холодний герцог боявся Нині, бо Нині — тепле й нагальне, а Колись — мертве й поховане. Нині може привести якогось лицаря, що візьме та й викаже неперевершену хоробрість.

— Е ні, — мурмотів холодний герцог. — Я загадаю йому яке-небудь нове непідсильне завдання: сягнути зависокого місця, знайти задалеку річ, підняти заважкий тягар, — і той принц підвередиться.

Герцог боявся Нині, але з чудернацької примхи пробував направити дзигарі, молячись, щоб вони не пішли. Мідники, тандитники й ті чаклуни, що проходили повз замок, силкувалися полагодити дзигарі струментом чи заклинаннями, або струшуючи їх і лаючись, та марно: вони ані цо-

кали ані цокотіли. Годинники були мертві, й, розміркувавши, герцог вирішив, що замордував час, заколов його своєю шпагою, витер закривавлене лезо об його бороду, й той лежав, спливаючи годинами й хвилинами, пружини його розкрутилися й випростались, а маятник поламався.

Герцог кульгав, бо одна нога була довша, а друга коротша. Права переросла ліву, бо замолоду він щоранку хвицав цуценят і стусав кошенят. Він питався жениха:

— Чи мої ноги однакові?

І якщо юнак відповідав: «Ні, одна коротша», — то герцог прохромлював його своєю шпагою, яка була схована в ціпкові, і віддавав його на з'їжу гусям. Женихові слід було сказати: «Одна довша». Багато принців були прохромлені за те, що визначили різницю не так, як треба. Інші були замордовані за такі ж самі дріб'язкові провини: або за те, що топтали герцогові камелії, або не похвалили його вина, або задовго придивлялися до його рукавичок, або задовго пасли очима його небогу. Тим, кого минули його зневага й шпага, він загадував неймовірно важкі справи, якщо вони прагнули здобути руку небоги, єдину теплу руку в замкові, де час замерз на смерть однієї морозяної ночі у десять хвилин на п'яту. Вони мали відрізати скибочку місяця або перетворити воду в океані на вино. Їм веліли знайти те, чого ніколи не існувало на світі, й збудувати те, чого не можна було спорудити. Вони приходили, боролися, зазнавали невдачі, щезали й більше не верталися. А деякі, як я вже казав, були замордовані, бо вимовляли імена, що починалися на «кс», чи впускали з рук ложку, чи носили каблучки, чи трактували гріх без усякої поваги.

Замок і герцог захололи ще дужче, а Саралінда, як і належить принцесі навіть у такому місці, де час замерз, трохи постаршала, але тільки трохи. Їй був майже двадцять один рік, коли до міста, що лежало під замком, прийшов, співаючи, принц, перебраний на менестреля. Він назвав себе Ксінгу, хоч то було вигадане ймення і до того ж небезпечне, бо починалося на «кс», — та й досі починається. Він був убраний у латане-перелатане дрантя і мав вигляд звичайнісінького обшарпаного менестреля, що співає заради грошей та співів. Ксінгу, як він назвав себе необачно, доводився молодшим сином могутньому королеві. Йому набридли розкішні шати, бенкети, лицарські турніри й принцеси, що мешкали в його царстві, і йому закортіло знайти в далекій країні дівчину своєї мрії. І він подався, співаючи, придивляючись, як живе простий люд, а часом, може, й убиваючи то тут, то там дракона.

Зайшовши до корчми «Срібний Лебідь», у місті під замком, де збиралися подорожні, п'яниці, пліткарі, перукарі та інші прості люди, він почув про Саралінду, найпрекраснішу з принцес усіх тисячі океанських островів.

— Якщо ти зумієш перетворити дощ у срібло, вона твоя, — глузливо мовив корчмар.

— Якщо ти зумієш убити колючого Борікорнського кабана, вона твоя, — осміхнувся подорожній. — Але на світі не існує колючого Борікорнського кабана, отож здійснити той подвиг важкувато.

— А ще важче уникнути дядькової зневаги і шпаги, — глузливо озвався пліткар.— Він тебе розчинить од пецьки до тецьки.

— Герцог має сім футів дев'ять дюймів заввишки, йому тільки двадцять вісім років, отож він у розквіті сил, — прохрипів п'яниця. — Його рука така холодна, що спиняє дзигарі, така дужа, що може задушити бика, така швидка, що ловить вітер. Він кришить менестрелів собі в юшку, як сухарі.

— Оцей наш менестрель зігріє серце старого піснею, заворожить його очі самоцвітами й золотом, — вищирив зуби перукар. — Він потовче герцогові камелії, розіллє його вино, затупить йому шпагу, скаже, що його ймення починається на «кс», і герцог йому скаже: «Бери Саралінду з моїм благословенням, о ясновельможний Принце Дрантя і Рам'я, о візничий сонця!»

Перукар важив сім пудів, але менестрель підняв його, підкинув угору, спіймав і знову посадив на місце. Потому він заплатив за рахунком й пішов з «Лебедя».

— Я цього юнака десь уже бачив, — замислено мовив подорожній, дивлячись услід Ксінгу, — але тоді він не був ані халамидник, ані менестрель. Де ж це я його бачив?

— У юшці, — сказав п'яниця, — покришеного на сухар.

2

Надворі стояла ясна ніч. У небі погойдувався жовтий місяць, що пробив своїм рогом білу зірку. На горі в похмурому замку виблискував і гаснув ліхтар; він то з'являвся, то щезав, наче цибатий герцог ходив з кімнати в кімнату, ширяючи своєю шпагою кажанів та павуків і вбиваючи мишей.

— Заворожити герцога самоцвітами, — мовив уголос менестрель. — Щось тут десь є, але що саме і де, не зміркую.

Він замислився, чи герцог загадає йому, аби випав пурпуровий сніг, чи накаже зроби-

ти стіл із тирси, чи просто розчинить од пецьки до тецьки і скаже Саралінді: «Ось він лежить, твій останній придурок, безіменний менестрель. Я накажу своїм посіпакам віддати його на з'їжу гусям».

Менестрель здригнувся, осяяний місячним світлом, і подумав, де його тецька, а де пецька. Він подумав, як, під яким приводом і коли він зможе пробратися в замок. Наскільки було відомо, герцог ніколи не запрошував обшарпаного менестреля до свого столу, не загадував йому нічого звершити, ані дозволяв зустрітися з принцесою.

— Я щось придумаю, — вирішив принц. — Я придумаю якусь зачіпку.

Година була пізня, і гуляки почали кривуляти додому, вигулькуючи з шинків і таверн; жоден з них не був у дранті, й жоден у рам'ї, а деякі були в оксамитовому вбранні. Третина собак у місті згвалтувалися. Менестрель зняв з плеча свою лютню і заспівав імпровізованої пісні. Він щось придумав.

Цить, цить, бо гавкають собаки,
Та з трьох одного чути з далини.
На того, хто в костюмі з оксамиту,
А не на мене гавкають вони. [1]

Пліткар, пленчаючися додому, посміявся з тієї пісні, а перукарі й п'яниці почали збиратися і слухати.

Костюми з оксамиту любить герцог,
Запросить на вечерю вас усіх.
Але мене ніколи не запросить,
Бо дрантя вбоге на плечах моїх.

Городяни юрмилися круг менестреля, схвально регочучи.

— А він сміливий, цей голодранець, що складає пісні про герцога, — захихотів гречкосій, який пристав до натовпу.

Менестрель же співав далі:

Цить, цить, бо гавкають собаки,
Пан герцог полюбляє кошенят,
Їм нутрощі він любить вивертати,
А з хутра — рукавички шити рад.

Слухачі поніміли з жаху й дива. Всі городяни знали, що герцог замордував одинадцять чоловік лише за те, що вони придивлялися до його рук в оксамитових рукавичках, оздоблених рубінами й діамантами. Боячись, аби їх не побачили в товаристві приреченого навіженого менестреля, гуляки тишком-нишком подалися додому розповісти своїм жінкам про відчайдушного сміливця. Лише подорожній, якому здавалося, що він колись уже десь бачив співака, залишився попередити його про небезпеку.

— Я бачив тебе в осяйному оточенні, — мовив він.— А може, бачив, як ти вибивав із сідла лицарів, чи шаткував ворогів на капусту. Ти, мабуть, Тристрамів син, чи Ланселотів, а може, ти — Тайн чи Тора?

— Я просто собі мандрівний менестрель, — відказав той,— не маю нічого, крім рам'я і тецьки.

Він прикусив язика, відчувши, що бовкнув зайве.

— Навіть якби ти був всемогутній Зорн Зорнський, — сказав чолов'яга, — і то не зміг би врятуватися від помсти лютого герцога. Він розчинить тебе від пецьки до тецьки. — І подорожній указав на менестрелів живіт і горлянку.

— Тепер я знаю, що берегти, — зітхнув менестрель.

Чорна постать у оксамитовій масці, каптурі й плащі сховалася за деревом.

— Головний шпигун холодного герцога, — сказав подорожній. — Його звати Шепіт. Завтра він помре.

Менестрель мовчав, чекаючи пояснення.

— Він помре, бо, перелічуючи твої лихі вчинки, йому доведеться згадати про рукавички. Я негайно подамся в далекі краї, бо теж згадав рукавички, — додав він, зітхнувши. — Нізащо в світі ти не одружишся з його небогою. Загинеш і підеш на з'їжу гусям. Бувай здоров, на добраніч і вибач.

Подорожній щезнув, як муха в жаб'ячій пащі, і менестрель залишився сам на темній безлюдній вулиці. Нічну тишу порушило холодне бамкання дзигарів. Менестрель знову завів пісню. Хтось легенько торкнув його за плече. Він обернувся й побачив маленького чоловічка, який стояв перед ним осяяний місяцем і всміхався. Капелюх у нього був такий чудернацький, що годі змалювати, очі широко розплющені, здивовані, наче він бачив цей світ уперше в житті, а борода чорна, така, що не можна змалювати.

— Якщо ти не маєш нічого кращого за свої пісні, — мовив він, — ти трохи менше, аніж щось, і трохи більше, аніж ніщо.

— Такий я зроду вдався, — відмовив менестрель, бринькнув на своїй лютні й заспівав:

Цить, цить, бо гавкають собаки,
Лягають боягузи — сон бере.
Уранці люди сонце привітають,
Та Шепіт на цей час уже помре.

Усмішка на обличчі старого зів'яла.

— Хто ти? — спитав менестрель.

— Я Голакс, — гордо сказав Голакс. — Єдиний Голакс у світі, а не якась штучка.

— Ти схожий на Голакса, як Саралінда на троянду, — зауважив менестрель.

— Я схожий лише на половину тих речей, що кажу буцімто на них не схожий, — мовив Голакс. — Друга половина схожа на мене. — Він зітхнув. — Мені завжди доводиться помагати людям, що вскочили в халепу.

— Моя халепа — то моє діло, — сказав менестрель.

[1] Тут і далі поезії подано в перекладі Марка Зісмана

— Одна її половина твоя, а друга Сараліндина.

— Про це я не подумав, — мовив менестрель. — Тобі я у всьому довіряюся і йтиму за тобою повсюди.

— Не поспішай, — сказав Голакс. — Половина тих місць, де мені доводилося бувати, ніколи не існувала. Я їх створюю в уяві. Половину речей, про які я розповідаю, ніде не можна знайти. Замолоду я дурив людей казками про сховані скарби, і вони перекопували ліси уздовж і впоперек. Я теж копав.

— Навіщо?

— Думав, що, може, казки ті правдиві.

— Але ж ти сам їх вигадував.

— Тепер я це знаю, але тоді забував. У мене нетривка пам'ять. — Менестрель відчув у голосі його вагання. — Я помиляюся, але завдяки щасливому випадкові завжди виступаю на боці добра, — провадив Голакс. — Коли мені було два роки, я хотів стати злим, але юнаком побачив світлячка, що палахкотів у павукових тенетах. Я врятував його від смерті.

— Світлячка? — спитав менестрель.

— Павука. Той миготун підпалив павутину.

Менестрель завагався ще дужче й уже думав був ушитися, але тієї миті у замку забамкав гучний дзвін, засвітилося світло, залунали голоси, що віддавали накази й команди. Крізь темряву посунув ланцюжок ліхтарів.

— Герцог почув твою пісню, — мовив Голакс. — Чекай лиха, жереб кинуто, раз козі смерть, чи пан чи пропав, біда не знає стида.

— Мій час настав, — сказав менестрель.

Вони почули невиразне далеке скреготіння, наче хтось гострив на камені сталеве лезо.

— Герцог збирається віддати тебе на з'їжу своїм гусям, — сказав Голакс. — Треба вигадати яку-небудь байку, аби його стримати.

— Яку байку? — спитав менестрель.

— Таку, аби герцог повірив, що, замордувавши тебе, він запалить світло в чиємусь серці. Він страшенно не любить, коли комусь у серці сяє світло. Отож скажи, що якісь там принц і принцеса зможуть побратися лише наступного вечора по тому, як герцог віддасть тебе на з'їжу гусям.

— Та годі вже тобі про те торочити, — мовив менестрель.

— Байка ця схожа на правду, — вів далі Голакс, — і герцог подумає, що тебе зачарувала якась ворожка. А чарів він боїться. На мою думку, він має завагатися.

Кроки наближалися. Заблищали ліхтарі, списи і тиляги, підходила герцогова залізна сторожа.

— Стій!

Почувся брязкіт.

— Не заарештовуйте мого друга, — благально мовив юнак.

— Якого друга? — гаркнув капітан.

Менестрель озирнувся, але поряд нікого не було. Один вояк зареготався.

— Мабуть, він побачив Голакса.

— Ніякого Голакса не існує. Я вчився в школі й добре те знаю, — мовив капітан.

Менестрель не вірив очам своїм.

— Шикуйсь! — гукнув капітан.— Ану, рівняйтеся.

— Чули, що він сказав? Рівняйтеся, — озвався сержант.

І менестреля повели до замкового сутерену. Ланцюжок ліхтарів поволі посунув угору.

3

Настав ранок. Холодний герцог визирав із вікна, наче милуючись барвистими квітами і веселими пташками. Насправді він стежив, як його посіпаки віддають Шепота на з'їжу гусям. Він повернувся, тричі кульгнув і вступився в менестреля, що стояв посеред великої замкової зали із скрученими назад руками.

— Що то за принц, про якого ти кажеш, і що то за принцеса, яку він кохає? Мені гидко навіть вимовляти це безглузде й беззмістовне слово.

Голос його гучав, як залізо, що падає на оксамит.

— Принц шляхетний, і леді шляхетна, — відповів менестрель. — Їхній шлюб мільйонам людей буде люб.

Герцог вийняв із ціпка свою шпагу, озирнув її, підшкутильгав до свого бранця і злегка торкнув вістрям його пецьку, і торкнув його тецьку, і зітхнув, і насупився, і знову сховав шпагу.

— Ми загадаємо тобі здійснити якусь дотепну справу, — мовив він. — Не до вподоби мені твої хитрощі та мудрощі. Мабуть, ти вигадав принца з принцесою, які нібито поберуться, коли я тебе замордую. А проте хтозна.— Він осміхнувся й знову повторив. — Ми загадаємо тобі якусь дотепну справу.

— Але ж я не принц, — озвався менестрель, — а тільки принци можуть домагатися Сараліндиної руки.

— Ну, то ми зробимо з тебе принца, — відказав холодний герцог, осміхаючись. — Принца Дрантя й Брязкунців. — Він ляснув рукавичками, і враз перед ним з'явилися двоє посіпак, які стали обабіч бранця без жодного слова й звуку. — Відведіть його в

сутерен, — наказав герцог. — Харч — сама вода без хліба й самий хліб без води.

Посіпаки вже налагодились були вивести менестреля, коли на мармурових сходах появилася принцеса Саралінда. Вона пливла наче хмаринка. Герцогове око заблищало, як кришталь. Менестрель із подиву занімів. Принцеса була висока, її темне волосся закосичене квітами фрізії, а що вже ясна на виду — мов та веселка. Навряд чи відрізнили б ви її уста від троянди, а чоло від білої лілеї. Голос її гучав, як далека музика, а очі сяяли, наче дві свічки тихої ночі. Коли вона йшла, то здавалося, що то вітер повіває серед фіалок, а сміх її запалював повітря, і воно пахтіло ледь чутними казковими пахощами. Принц застиг, уражений її красою, але не захолов, а герцог, який захолов, але не застиг, підняв свої руки в рукавичках, ніби гріючи проти вогню долоні. Менестрель побачив, як до обличчя кривого герцога припливла тепла кров.

— Цей голодранець-обірванець потанцює під нашу дудку, — сказав він небозі, і голос його гучав, як залізо, що падає на оксамит.

— Нехай йому щастить, — мовила принцеса.

Менестрель розірвав свої пута і взяв її за руку, але герцог одним махом роз'єднав їх своєю палицею.

— Негайно відведіть його до сутерену, — мовив він, холодно позираючи на менестреля в монокль. — Потішся там у товаристві кажанів та павуків.

— Нехай йому щастить, — знову мовила принцеса, і посіпаки відвели менестреля в сутерен.

Залізні двері гучно брязнули, менестрель опинився в темряві. Зі стелі звісився, погойдуючись, павук. Лунко повискували кажани. Менестрель обережно ступив, аби не втрапити на змію, аж раптом на підлозі щось завовтузилося.

— Обережно, — мовив Голакс, — ти придушив мені ногу.

— Чого ти тут опинився? — вигукнув менестрель.

— Я забув тобі дещо сказати. Забув про те діло, що тобі загадає зробити герцог.

Менестрель подумав, що герцог загадає йому перепливти озеро завширшки як море, чи перетворити рідину в камінь, чи знайти кістяву тварину без кісток.

— Як ти сюди потрапив? — запитав він. — Чи можеш ти звідси втекти?

— Не знаю, — сказав Голакс. — Мати моя була чарівниця, але така собі — посередня. Коли вона пробувала перетворити якусь річ у золото, та річ перетворювалася в глину; а коли перетворювала своїх суперниць на риб, вони ставали звичайнісінькими русалками.

В глибині душі менестрель завагався.

— Батько мій був чаклун,—провадив його приятель, — і часом напідпитку зачаровував сам себе. Викреши вогню або засвіти ліхтар! Була у мене якась думка, але й та безголова.

— Діло, — сказав, здригнувшися, менестрель. — Ти прийшов розказати про те діло, яке мені загадає герцог.

— Невже? А й справді. Мій батько не вмів зосереджуватися, а це вкрай потрібно ченцям і попам, а ще потрібніше чаклунам. Слухай-но. Скажи герцогові, що ти залюбки вполюєш кабана, або тричі облетиш навкруг місяця, або перетвориш листопад на червень. Благай його, щоб він не загадував тобі принести тисячу коштовних каменів.

— І що тоді?

— І тоді він загадає тобі принести тисячу коштовних каменів.

— Але ж я бідний! — вигукнув менестрель.

— Годі тобі придурюватися, — сказав Голакс. — Ти Зорн Зорнський. Я довідався про те від подорожнього. Виходячи з міста, він пригадав, хто ти такий. Скарбниця твого батька вщерть заповнена блискучими рубінами й смарагдами.

— Мій батько живе в Зорні, — відказав принц, — і мені буде потрібно дев'ять і дев'яносто днів: три і тридцять днів, щоб дістатися туди, і три й тридцять днів, щоб повернутися назад.

— Це становить шість і шістдесят.

— Батькові треба три і тридцять днів, аби щось вирішити, — сказав принц. — Як чари, так і діло потребують часу, і коли мій час скінчиться, я попаду в скруту.

— Над цим подумаємо іншим разом, — сказав Голакс. — Час важливий для бабок та янголів. Перші живуть замало, а останні задовго.

Зорн Зорнський подумав хвилину і мовив:

— Діло те на диво просте.

— На цьому острові немає коштовного каміння, окрім того, що зберігається в замку. Герцог не знає, що ти Зорн Зорнський. Він гадає, що ти менестрель і в тебе немає за душею ані шага, ані місячного каменя. Коштовне каміння — то його пристрасть. Ти бачив, як оздоблені герцогові рукавички.

Принц наступив на черепаху.

— Герцог має шпигунів, а вони можуть дізнатися, хто я такий.

— Може, я й помиляюся,— зітхнув Голакс, — але треба спробувати.

— Якби ж то ти знав напевно, — сказав, і собі зітхнувши, принц.

— Якби ж то. На жаль, мати моя народилася тільки частково в сорочці. Свого часу я врятував не один десяток принцес. Але всіх я не можу врятувати.

Підлогою шамнуло створіння, що при світлі було б пурпурове.

— На розшуки тисячі камінців герцог може дати мені лише тридцять день або сорок два, — сказав Зорн Зорнський. — З якого це дива він дасть мені дев'яносто дев'ять?

— Я гадаю ось чому, — відповів Голакс.— Що довше мордується жертва, то довше він злорадіє. Адже він любить злорадіти.

Принц сів коло ропухи й сказав:

— Батько мій, може, втратив коштовне каміння або віддав його.

— Я про це думав, — відповів Голакс. — Але в мене є на той випадок інші плани. А зараз нумо спати.

Вони знайшли куток, вільний од комах та гаддя, і спали, аж доки міські дзигарі продзвонили північ.

Забряжчали ланцюги, і важкі залізні двері почали відчинятися.

— Герцог знову послав по тебе, — сказав Голакс. — Пильнуй кожне своє слово і кожен свій рух.

Залізні двері одчинилися.

— Коли ми зустрінемося? — пошепки спитав Зорн.

Ніякої відповіді. Принц помацав у темряві й намацав створіння, що скидалося на кота, і створіння без голови, але Голакса не знайшов.

Залізні двері широко розчахнулися, і підземелля осяяло світло ліхтаря.

— Герцог наказує тобі з'явитися перед його найясніші очі, — гаркнув сторож. — Що воно таке?

— Що саме?

— Не знаю. Мені здалося, наче хтось засміявся.

— Хіба герцог боїться сміху? — запитав принц.

— Герцог не боїться нічого. Навіть Тодала.

— Тодала?

— Тодала.

— Що таке Тодал?

Пасмо сторожевого волосся враз посивіло, і він зацокотів зубами.

— Тодал скидається на кружало лизала. Він верещить, як кролик, і від нього йде важкий дух, наче з старої кімнати, що давно не провітрювалася. Він чекає, щоб герцог на чомусь обпікся, наприклад, загадав тобі таке діло, яке б ти впорав.

— А коли я його впораю, що тоді? — запитав принц.

— Кружало його злиже, — відповів сторож. — Нечистий уповноважив його карати зловмисників за те, що вони чинять менше зла, аніж їм належить. Та я патякаю зайве. Ходімо. Герцог чекає.

4

Герцог сидів кінець чорного дубового столу в чорній дубовій кімнаті, освітленій смолоскипами, що осявали червоним полум'ям щити й списи. Коли він ворушив руками, його рукавички спалахували яскравим блиском. Злостивець видивлявся похмуро на молодого принца Зорна і зрештою захихотів, навіявши ще більше холоду.

— Отож ти ладен уполювати кабана, — мовив він,— чи тричі облетіти круг місяця, чи перетворити листопад на червень. — Він зареготався так, що один смолоскип погас. — Саралінда в листопаді перетворює листопад на червень. Корова може облетіти тричі круг місяця або навіть більше. І будь-хто може вполювати кабана. Я хочу загадати тобі інше діло, яке придумав минулої ночі, вбиваючи мишу. Здобудь-но й принеси мені тисячу коштовних каменів.

Принц сполотнів чи спробував сполотніти.

— Я мандрівний менестрель, убогий як... — почав був він.

— Рубінів і сапфірів, — перебив герцог, і його сміх задеренчав, наче льодяні бурульки в казанкові. — Ти ж бо Зорн Зорнський,— прошепотів він. — Твого батька барила, льохи і скарбниці вщерть заповнені коштовним камінням. За шість і шістдесят день ти встигнеш допливти до Зорни й повернутися.

— Але ж моєму батькові треба три і тридцять днів, щоб вирішити будь-яку справу, — гукнув принц.

Герцог посміхнувся.

— Оце мені й треба було дізнатися, мій простодушний принце, — мовив він. — Отож ти хочеш, щоб я тобі дав дев'ять і дев'яносто днів?

— Того вимагає справедливість, — відповів принц.— Але як ти довідався, що я Зорн?

— У мене є шпигун на ймення Цить, — пояснив герцог. — Він обшукав твою кімнату в місті, знайшов пишне вбрання і приніс його сюди разом з признаками, печатками та підписами, що свідчили, хто ти є насправді. Іди, вберися в свою одіж, — наказав герцог, указуючи на залізні сходи. — Ти знайдеш її у світлиці, на дверях якої потьмариться зірка. Надягни і вертайся. Поки тебе не буде, я думатиму про жуків та інших комах.

Герцог пошкутильгав до стільця, а принц подався вгору сходами, міркуючи, куди зник Голакс. Зрештою він спинився, повернувся і сказав:

— Отож ти не даси мені дев'ять і дев'яносто день. А скільки ж?

— Я придумаю гарне число, — глузливо відмовив герцог. — Іди вдягнися.

Небавом Зорн вернувся, вбраний у свою царську одіж, але герцогові шпигуни запе-

чатали його шпагу, так що він не міг її витягти. Герцог сидів утупившись очима у чолов'ягу в оксамитовій масці й плащі з каптуром.

— Оце Цить, а оце Слухай, — і він указав палицею в порожнечу.

— Там нікого немає, — мовив Зорн.

— Слухай невидимий, — пояснив герцог.— Його можна почути, але ніколи не можна побачити. Я покликав їх сюди, аби вони довідались, яке я тобі загадаю діло. Я даю тобі дев'ять і дев'яносто годин, а не дев'ять і дев'яносто днів, щоб здобути тисячу самоцвітів і принести їх сюди. Коли ти повернешся, всі дзигарі мають видзвонити п'яту годину.

— Дзигарі в замкові? — запитав принц. — Тринадцять дзигарів.

Принц подивився на двоє стінних дзигарів. Їхні стрілки спинилися, вказуючи на десять на п'яту.

— Стрілки замерзли, — мовив принц. — Дзигарі мертві.

— Атож, — відмовив герцог, — більше того, тобі цікаво буде дізнатися, що за дев'ять і дев'яносто годин ти не знайдеш поблизу жодного самоцвіта, окрім тих, які зберігаються в моїй скарбниці, й цих.— Він підняв свої рукавички, і вони заяскріли.

— Ловке завдання, — сказав Цить.

— Дотепне, — озвався Слухай.

— Я був певен, що воно тобі сподобається, — мовив герцог. — Розпечатайте його шпагу.

Невидима рука розпечатала принцеву шпагу.

— А якщо мені вдасться його виконати?— спитав Зорн.

Герцог махнув рукою в рукавичці, вказуючи на залізні сходи, і Зорн побачив, що там стоїть Саралінда.

— Нехай йому щастить, — сказала вона, і дядько її засміявся, поглянувши на Зорна.

— Я підкупив одну відьму, — мовив він,— і вона їй ледь-ледь заворожила. У моїй присутності вона, крім «Нехай йому щастить», нічого не може сказати. Як тобі це подобається?

— Цікаві чари, — сказав Цить.

— Страшні чари, — озвався Слухай.

Принц і принцеса розмовляли мовчки очима, аж поки герцог крикнув: «Іди!»—і Саралінда щезла.

— А якщо не вдасться?

Герцог вийняв з палиці свою шпагу і помацав рукавичкою лезо.

— Я тебе розчиню від пецьки до тецьки і віддам на з'їжу Тодалові.

— Я про нього вже чув, — мовив Зорн.

— Ти чув тільки про одну його половину,— сказав герцог, посміхнувшися. — Друга ще страшніша. Вона складається з губи. На дотик вона така холодна, наче вмерла принаймні днів десять тому, але рухається спритно, як мавпа, і безгучно, як тінь.

Принц витяг свою шпагу і знову вклав її в піхви.

— Тодала не можна вбити, — впівголоса попередив герцог.

— Він гликає, — мовив Цить.

— Що таке «гликає»? — спитав принц.

Герцог, Цить і Слухай зареготалися.

— Час не жде, принце, — нагадав йому герцог. — Тобі лишилося вже тільки вісім і дев'яносто годин. Бажаю щастя.

Широкі дубові двері на протилежному кінці кімнати враз розчинилися, і принц побачив блискавку, глупу ніч і дощ.

— Одне останнє попередження,— сказав герцог. — На твоєму місці я б не довіряв занадто Голаксові. Він не вміє відрізнити те, що може бути, від того, чого не може. Він рідко відрізняє бажане від дійсного.

Принц подивився на Цитя, на герцога і на те місце, де, він гадав, стоїть Слухай.

— Коли всі дзигарі видзвонюватимуть п'яту, — сказав він і вийшов з кімнати.

Регіт герцога, Цитя і Слухая супроводив його за порогом, на сходах і в надвірній темряві. Одійшовши на кілька кроків від замку, він подивився на освітлене вікно. Йому здалося, що там стоїть Саралінда. До ніг йому впала троянда, і коли він її підняв, регіт герцога, Цитя та Слухая у чорній дубовій кімнаті залящав іще дужче й завмер.

5

Не встиг принц одійти від замку, як відчув, що хтось його торкає пальцем за лікоть.

— Це Голакс, — сказав гордо Голакс. — Єдиний Голакс у світі.

Принц був такий пригнічений, що його роздратував бадьорий настрій старого веселуна. Голакс уже не здавався йому чудовим, і навіть його чудернацький капелюх можна було змалювати.

— Герцог вважає, що ти не такий мудрий, як, він вважає, ти вважаєш, — сказав принц.

— Я вважаю, що він не такий мудрий, як, він вважає, я вважаю, — відказав посміхаючись Голакс. — Я побував там і знаю умови. Я гадав, що тільки бабки і янголи думають про час, бо зроду не був ані янголом, ані бабкою.

— Як ти там опинився? — здивовано запитав принц.

— Я Слухай,— відмовив Голакс.— Принаймні він мене за нього вважає. Ніколи не вір шпигунові, якого не можеш побачити. Герцог кривіший, аніж я старий, а я куціший, аніж він холодний, але ти трохи здивуєшся, дізнавшися, що я за нього мудріший.

— На мою думку, ти найдивовижніша людина в цілому світі, — сказав принц, відчуваючи приплив хоробрості.

— Хто цього не знає, у того ума і з шила нема, — сказав Голакс і насупився. — Тепер на розшуки самоцвітів нам лишилося тільки вісім і дев'яносто годин.

— Ти ж казав, що маєш інші плани, — нагадав йому принц.

— Які плани? — запитав Голакс.

— Ти не сказав, — відповів Зорн.

Голакс заплющив очі й склепив руки.

— Не більш як за сорок годин ходу звідси на дні моря лежить корабель, що віз скарб. Але герцог обшукав той корабель і викрав самоцвіти.

— Тож годі про нього думати,— зітхнув Зорн.

Голакс поміркував знову й сказав:

— Якби пішов град, ми могли б забарвити градини кров'ю, і вони, може, перетворилися б у рубіни.

— Град не йде, — сказав Зорн.

Голакс зітхнув:

— Тож годі про нього думати.

— Діло важке, — сказав Зорн, — і нам його не впорати.

— Я можу впорати багато діл, що їх не можна впорати,— сказав Голакс.— Я можу знайти річ, якої не бачу, і побачити річ, якої не можу знайти. Перша — це час, а друга — плямка перед очима. Я можу відчути річ, якої не можу торкнути, і торкнути річ, якої не можу відчути. Перша — це сум і жаль, друга — твоє серце. Що б ти без мене робив? Скажи: «нічого».

— Нічого, — сказав принц.

— То ж то бо й є. Ти безпомічний, і я тобі допоможу. Я сказав був, що маю інший план, так от я саме його пригадав. На цьому острові живе жінка, якій скоро буде вісімдесят вісім років. Вона обдарована дивовижною властивістю. Коли вона плаче, то чим, на твою думку?

— Сльозами, — відповів Зорн.

— Самоцвітами, — сказав Голакс.

Принц здивовано витріщився.

— Але такого не може бути.

— Чому не може? — заперечив Голакс. — Якась негодяща черепашка, і та робить перли, не маючи ані очей, ані рук, ані будь-якого знаряддя, а перли такі самі коштовні, як і самоцвіти. Черепашка — то кружало лизала, а жінка є жінка.

Принц згадав про Тодала, і серце його похололо.

— Де мешкає та дивовижна жінка? — спитав він.

— За горами, за річками, — відповів, тяжко зітхнувши, старий,—де панує буря і грім, у хатині, що стоїть так високо, чи так глибоко — не можу того пригадати, — що простим оком її не побачиш. Час у дорогу, — мовив він, підводячись. — Щоб справитися туди й назад, нам треба годин, мабуть, дев'яносто. Куди йти? Сюди чи туди? Підкажи мені.

— Звідки я знаю? — мовив принц.

— У тебе є троянда. Візьми її.

Принц витяг троянду, квітка поволі повернулася й спинилася.

— Сюди, — вигукнув Голакс, і вони подалися в тому напрямі, куди вказувала квітка.

— Я повідаю тобі повість про Гегу, — сказав Голакс.

Коли Гезі було одинадцять років, почав він, одного дня вона рвала в лісі вишні та асфоделі й натрапила на доброго короля Гвейна Яровського, що попав ногою у вовчий капкан. «Пожалій мене, дівчино, — мовив король, — бо я став кумедний і смішний, відколи ногу мою схопив цей капкан. Я вже не фертний, бо втратив свою фертність. Ворухнувши пальцем або ляснувши долонями, я часто вершив долю людську, а нині не можу звільнити свою ногу».

«Я не маю часу для жалінь», — сказала дівчина. Вона знала, як поводитися з пасткою, і вже хотіла була звільнити королеві ногу, аж тут селянин з сусідньої ферми почав реготатися. Король прокляв його і дружину і перетворив їх на коників, ноги яких завжди наче в капкані, хоч насправді вони вільні.

«О диво, дівчина звільнила мою ногу, — радісно скрикнув король, угледівши, що капкан розкрився, — але нога заніміла; здається, то не моя нога, а чужа». Дівчина скинула йому черевик і терла ногу, аж поки король зміг нею ступати. І за те добре діло він нагородив дівчину чарівною властивістю плакати самоцвітами замість сліз. Коли люди довідалися про той дивовижний королівський дарунок, вони почали сходитися звідусіль, уночі й удень, улітку і взимку, щоб засмутити її й завдати жалю. Вона слухала розповіді про людські лиха й плакала. А люди, що приходили до неї з важким серцем, додому йшли з перлами й рубінами. Дороги були вимощені перлами, а в річках рубінів було, як ріні. Діти на вулицях бавилися сапфірами, а собаки гризли опали. Кожен павич мав у шлунку щонайменше дев'ять діамантів, а один аж тридцять вісім — його розчинили на святого Вістова. Ціни на камінці й на рінь підскочили, а на самоцвіти впали. Зрештою король наказав вішати тих, хто примушував Гегу плакати, а самоцвіти перетоплювати у лютому вогні. «Я сам примушуватиму її плакати один день на рік,— сказав король.— Таким чином усі ті самоцвіти даватимуть якусь користь і не буде від них ніякої шкоди, а сама вигода». Та леле, та ба: дівчина вже не могла плакати, хоч які їй трагічні й зворушливі історії розповідали. Вона байдуже слухала розповіді про дівчат,

яких роздерли дракони, про розбиті серця, про дітей, що заблудилися в лісі, про нещасне кохання. Вона ніколи не плакала: ані вдень, ані вночі, ані влітку, ані взимку. Їй минуло шістнадцять років, двадцять шість, тридцять чотири, сорок вісім, п'ятдесят два, а нині у вісімдесят вісім вона чекає нас із тобою. Сподіваюся, — мовив Голакс, — що це правда. Адже я скорий на вигадки.

— Я це знаю, — сказав, зітхнувши, молодий принц. — Та коли Гега більше не плаче, то з якої речі вона плакатиме для тебе?

Голакс поміркував і відповів:

— Я вважаю, вона тонкосльоза й тендітна. Я гадаю, вона сумна й засмучена. Сподіваюся, вона жива й здорова. Я пригадаю якунебудь дуже сумну історію. Дуже сумну й зворушливу. Дістань свою троянду, здається, ми заблудилися.

Вони зайшли в ожинові хащі, навколо них височіли велетенські могутні дерева. Терня подрало принцеві шати. Сяйнула блискавка, загуркотів грім, і всі стежки позникали. Принц дістав троянду. Квітка крутнулася, повернулася і вказала їм напрям.

— Ходімо кругом, — сказав Голакс. — Тут світліше.

Він знайшов вузеньку стежку, що вела навпростець. Ідучи стежкою, принц позаду, а Голакс попереду, вони зустріли Жевжика в подраному й пошматованому вбранні.

— Я розповів Гезі все, що знав, — сказав він. — Але Гега більше не плаче. Я розповів їй про те, як коханці заблудилися в квітні. Я розповів їй про дівчат, що їх спіткала смерть у червні. Я розповів про принцесу, що її віддали на з'їжу гусям. Я навіть розповів, як померла моя наймолодша небога.

— Сумна історія, — мовив Голакс, — і щодалі сумніша.

— Дорога довга, — сказав чолов'яга в подраному вбранні. — І щодалі довша. Вона йде вгору до самісінького кінця і навіть далі. Бажаю вам щастя. Воно вам згодиться.

І сказавши це, він зник серед кущів ожини.

У лісі було темно, хоч ув око стрель, тож коли блискала блискавка, вони дивилися на троянду і йшли, куди вона вказувала. Другого дня вона привела їх у долину. Назустріч їм простував Безскоромник у подраному й пошматованому вбранні.

— Я розповів Гезі все, що знав, — сказав він. — Але Гега більше не плаче. Я розповів їй про коханців, які загинули в морі або втопились у водограї. Я розповів їй про дітей, що заблукали в лісі й у горах. Вона не заплакала. Дорога темна, і щодалі темніша. Хата стоїть високо і навіть ще вище. Бажаю вам щастя. Його немає.

І він зник серед кущів шипшини.

Ожинові й тернові хащі все густішали й густішали, гучно цвірчали й цвенькали цибаті цвіркуни. Щодалі дужче кумкали й бумкали, наче вибиваючи в бубни, гурми зелених яскравих жаб, які сиділи на лілейному лататті. Вгорі дзижчали хмари мух, і прочани перестрибували через овець, що бекали, бродячи в погідному потоці, де слизькими стрічками звивалися й шастали змії, тишкуючись про грішні справи.

У небі промчала комета, і при її світлі вони побачили хату Геги високо на Гегиній горі.

— Якщо вона мертва, то там чужі люди,— сказав Голакс.

— Скільки годин нам залишилося? — запитав принц.

— Якщо за годину ми примусимо її плакати, то якраз устигнемо.

— Сподіваюся, що вона жива й сумна, — сказав Зорн.

— А я передчуваю, що ні, — зітхнув Голакс. — Чує моє серце, що вона померла. Візьми мене на плечі, бо я втомився.

Зорн Зорнський підсадив собі на плечі Голакса й поніс.

6

На Гегиній горі було холодно. Поля чорніли борознами, що їх проорали зірки своїми гостряками. По паруючих борознах ступав селянин у червоній сорочці й кидав сім'я. Голаксові здалося, що він чує якийсь запах, схожий на запах Вічності, але до нього домішувався слабкий і менш тривкий дух, — може, пахощі квітки.

— У хаті не світиться, — сказав Голакс. — Вікно темне, і щодалі темніше.

— У димарі немає диму, — сказав принц. — Він холодний, і щодалі холодніший.

Голаксові забило дух, і він сказав:

— Найбільше мене турбує павутиння. Воно заплело двері від петель до клямки.

Юному принцеві занило в грудях.

— Постукай у двері, — сказав Голакс таким високим голосом, що він замалим не урвався. Старий схрестив пальці й тримав їх схрещеними, поки Зорн стукав. Ніхто не озвався.

— Постукай ще раз, — крикнув Голакс, і принц постукав ще раз.

Гега була вдома. Вона відчинила двері й оглянула їх пильним оком — жива-живісінька. Їй було років тридцять вісім, щонайбільш тридцять дев'ять. Голакс помилився на п'ятдесят років, — звичайна річ для старих.

— Поплач для нас, — вигукнув Голакс, — а то оцей принц ніколи не одружиться з своєю принцесою.

— Я не маю сліз, — відповіла Гега. — Бувало, я плакала, коли кораблі довго не верталися з плавання, або коли струмки пересихали, або коли перестигали мандарини, або коли вівцям запорошувало очі. Та більше я не плачу, — сказала Гега. Очі її були сухі, як пустеля, а вуста наче викарбувані з каменю. — Тисяча людей пішли з порожніми руками від мого порогу. Заходьте, — сказала вона. — Я більше не плачу.

У темній кімнаті стояв стіл і стілець, а в кутку виднілося щось схоже на дубову скриню, оковану міддю.

Голакс усміхнувся, прибрав засмученого вигляду й сказав:

— Я можу розповісти про такі сумні випадки, що навіть кат, і той би заплакав; про такі випадки, що навіть потвора зайшлася б сльозами. Якби їх почув дракон, він би не зміг спати спокійно, і навіть Тодал, і той би зітхнув.

Почувши про Тодала, Гега посивіла й сказала:

— Бувало я плакала, коли дівчата виходили заміж у квітневі місячні ночі. Більше я не плачу, навіть коли дівчат ховають у червні.

— Ти холодна як риба, — роздратовано мовив Голакс. Він сів долі й заходився розповідати про смерть королів і тому подібні речі, про малих дітей, що задихнулися, проковтнувши каблучки.

— Я не маю сліз, — сказала Гега.

Він розповів їй про жаб на майдані й про ропух у просі, що поїли всю сметану й повипивали всі роси.

— Я більше не плачу, — відмовила Гега.

— Поглянь-но й послухай! — сказав Голакс. — Принцеса Саралінда не побереться з цим юнаком аж до того дня, коли він покладе на стіл однієї людини тисячу самоцвітів.

— Я б заплакала заради Саралінди, — зітхнула Гега, — аби ж тільки могла.

Принц підійшов до дубової скрині, взявся рукою за віко й відкрив. Сяйво заповнило всю кімнату й освітило найтемніші кутки. У скрині було принаймні десять тисяч самоцвітів, і то саме таких, яких вимагав герцог. Діаманти блищали, й рубіни яскріли, і сапфіри горіли, і смарагди, здавалося, палали. Гості подивилися на Гегу.

— Це самоцвіти сміху, — мовила вона. — Я прокинулася чотирнадцять день тому, і вони лежали на моєму ліжкові. Я реготалася над чимсь уві сні до сліз.

Голакс схопив одну пригорщу мерехтливих самоцвітів, потім другу, цмокаючи в захваті.

— Поклади їх на місце, — сказала Гега. — Ти мусиш знати, що самоцвіти сміху мають одну властивість. За два тижні вони завжди перетворюються на сльози. Цього дня і цієї хвилини якраз минає два тижні, відколи я поклала їх у скриню.

І враз самоцвіти потьмарились і зблякли. Діаманти потьмяніли, смарагди погасли, й усі самоцвіти Гегиного сміху перетворилися на сльози, тихенько хлюпнувши, наче зітхнувши. У скрині не було нічого, окрім прозорої водички, що глузувала з них, підморгуючи.

— То пригадай же, — заволав Голакс, — пригадай же, над чим ти уві сні сміялася.

— Не знаю, бо то було чотирнадцять днів тому, — відповіла збентежено Гега.

— Згадай! — сказав Голакс.

— Згадай! — сказав Зорн Зорнський.

Гега насупилася й відмовила:

— Зроду не пам'ятаю своїх снів.

Голакс склепив за спиною руки й замислився.

— Якщо мені не зраджує пам'ять, — сказав він, — самоцвіти смутку живуть вічно. Такою чарівною силою обдарував тебе добрий король Гвейн. Що він, до речі, робив так далеко од Яроу?

— Полював, — відповіла Гега. — Якщо мені не зраджує пам'ять, вовків.

Голакс нахмурився.

— Я по-своєму шаную логіку. Що сталося того страшного дня? Чому він оцінив смуток вище над сміх? Чому ці самоцвіти за два тижні перетворилися на сльози?

— Господар сусідньої ферми засміявся. І добрий король сказав: «Поміркувавши, я вирішив зробити деякі поправки й уточнення. Самоцвіти смутку переживуть усе, але самоцвіти сміху дадуть тобі мало втіхи».

Голакс застогнав і промовив:

— Єдине, що я ненавиджу в цілім світі, то це поправки. — Очі йому заблищали дужче й дужче, і він заплескав у долоні. — Я насмішу її до сліз.

Голакс розповів їй смішні випадки, що сталися за недавніх і давніх часів, але Гегині очі були сухі, як кварц, а її уста, здавалося, були вирізьблені з агату.

— Я не сміюся ані з того, що було, — сказала вона, — ані з того, що є.

Голакс усміхнувся.

— Тоді ми пригадаємо випадки, що будуть, і яких не було ані тепер, ані колись. Я щось придумаю.

І він заходився щось придумувати.

Жив на світі кривий дивак,
Що шпурляти грудки був мастак.
Він ціляв в кажанів,
Що літали долів,
А каламар не міг вцілить ніяк.

Гега зареготалася до сліз, і семеро місячних каменів скотилися з її щік на підлогу.

— Вона плаче напівкоштовним камінням, — заволав Голакс і спробував знову:

Жив-був старий пестун на світі,
Молов солодкі словеса,
Такі мав довгі ноги — вері пріті,
Що на колінах виступала аж роса;
Цукерки купував на кожнім стріті –
У них була для нього вся краса.

Гега зареготалася до сліз, і семеро діамантів скотилися з її щік на підлогу.

— Фальшиві діаманти, — простогнав Голакс. — Вона плаче дешевими прикрасами!

Юний принц і собі спробував розповідати різні побреханьки, але, хоч як силкувався, дістав у винагороду лише зливу турмалінів, котячих очей і потік перлів.

— Герцог ненавидить перли, — заквилив Голакс. — Він вважає, що їх породжують риби.

В кімнаті стало темно, хоч ув око стрель. Місяць і зорі затьмарилися. Принц із Голаксом стояли, наче скам'янілі. Голакс одкашлявся. Принц випростав руки і склав їх знову. Потім без причини й личини, не в лад і не в склад Гега зареготалася. Ніхто не сказав ані слова, не розказав жодної побреханьки. Може, запугукав сич. А може, проповз слимак. Але Гега реготалася невпинно, і коштовні самоцвіти котилися їй по щоках і падали сяючи на підлогу. Скоро в хаті було по кісточки діамантів та рубінів. Голакс одлічив тисячу й поклав у оксамитову торбу, що її взяв із собою.

— Краще б вона реготалася з якоїсь моєї побреханьки, — сказав він, зітхнувши.

Зорн Зорнський узяв її руку.

— Нехай пан біг дасть тобі тепла взимку й прохолоди влітку, — мовив принц.

— Прощавай, — мовив Голакс. — Велика тобі дяка.

Гега ж реготалася, і долі палали сапфіри, освітлюючи Голаксові дорогу до дверей.

— Скільки нам лишилося годин? — вигукнув юний принц.

— Дивне діло, — промовив Голакс сам до себе. — Я міг би заприсягтися, що вона померла. Це єдиний раз, коли мене зрадило передчуття.

— Скільки нам лишилося годин? — благально запитав принц.

А Гега реготалася, сидячи на скрині.

— Правду казати, лишилося тільки сорок, — відмовив Голакс. — Але дорога весь час іде вниз.

Вони вийшли у безмісячну ніч і почали розглядатися в темряві.

— Мабуть, нам сюди, — сказав Голакс, і вони подалися в той бік.

— А як же з дзигарями? — запитав Зорн.

— Ще одна заковика на ще одну годину, — відповів Голакс, винувато зітхнувши.

А в хатині щось червоне і більше за рубін палало серед самоцвітів. Гега його взяла.

— Троянда, — мовила вона. — Мабуть, вони її впустили.

7

У чорній дубовій кімнаті на стінах палахкотіли, потріскуючи, жовті смолоскипи, і їхнє полум'я вигравало на списах і щитах. Герцогові рукавички мерехтіли.

— Котра година? — проскрипів він.

— Місяць зайшов, — відказав Цить. — Я не чув дзигарів.

— Ти довіку їх не почуєш, — верескнув герцог. — Я замордував час у цьому замкові багато холодних засніжених років тому.

Цить поглянув на нього порожнім поглядом, ворушачи щелепами, ніби щось жував:

— Час тут замерз. Хтось забув причинити вікна.

— Ет! — вигукнув герцог, сідаючи кінець столу. Потому знову встав і заходився кульгати по кімнаті. — Він спливав долі годинами й хвилинами. Я бачив те на власні очі.

Цить собі щось жував. За готичними вікнами загуркотів грім. Пролетіла сова.

— Самоцвітів немає, — заревів герцог. — Їм доведеться принести мені ріні з-над моря або лосняку з луків. — Він зайшовся страшним реготом і знову спитав. — Котра там година?

— На мій лік виходить, що їм лишилося хвилин сорок.

— Вони нізащо не встигнуть, — зарепетував холодний герцог. — Сподіваюся, що вони потопилися або повиламували собі ноги, або заблудилися. — Він підступив так щільно до Цитя, що їхні носи замалим не торкнулися, і запитав хрипким шепотом: — Куди вони подалися?

Цить позадкував на сім кроків.

— Сім годин тому я бачив Жевжика. Він зустрів їх: вони прямували до Гегиної гори. Ви пригадуєте Гегу? Чи не забули за неї?

Герцог зареготався так, що аж задзвеніли щити:

— Гега більше не плаче. У Геги немає сліз. Вона не заплакала навіть тоді, коли їй розповіли про дітей, ув'язнених у моїй вежі.

— Мені те було не до вподоби, — сказав Цить.

— А мені до вподоби, — сказав герцог.— Нічого дітям спати в моїх камеліях. — Він знову заходився кульгати по кімнаті й, визирнувши у нічну темряву, спитав. — Де ц« Слухай?

— Він подався слідом за ними, за Голаксом і Принцем.

— Я йому не вірю, — буркнув герцог. — Мені до вподоби шпигуни, яких можна вгледіти. Я віддаю перевагу видимим слугам.— Він гукнув: «Слухай!», визирнувши на сходи, і «Слухай!», визирнувши з вікна. — Мені холодно, — проскрипів він.

— Вам завжди холодно.

— Мені холодніше,— гарикнув герцог,— і не смій нагадувати, як мені буває завжди! — Він вийняв свою шпагу і махнув, заміряючись на порожнечу й тишу. — Я скучив за Шепотом.

— Ви віддали його на з'їжу гусям, — сказав Цить. — Він, очевидячки, припав їм до смаку.

— Тихше! Що то було?

— А на що воно було схоже?

— На те, що принци чаляться сходами, на те, що Саралінда тікає. — Герцог покульгав до залізних сходів і знову махнув шпагою, заміряючись на порожнечу й тишу. — Який він на дотик? Ти його мацав?

— Слухай? Заввишки він п'ять футів, — відповів Цить. — Має бороду, а на голові в нього щось таке чудернацьке, що годі змалювати.

— Голакс! — зарепетував герцог. — Ти мацав Голакса! Я найняв його за шпигуна, не знаючи, хто він такий.

Залізними сходами поволі скотився пурпуровий м'яч, поцяцькований золотими зірками. Він мигав і підморгував, наче голе маля, що здоровкається з священиками.

— А це що за проява? — запитав герцог. — Що воно таке?

— М'яч, — відповів Цить.

— Я це сам бачу! — гримнув герцог. — Але чому він тут? Яка лиха година занесла його сюди?

— На мій погляд, — сказав Цить, — він дуже схожий на той м'яч, що ним грався Голакс із тими дітьми.

— Вони на його боці! — загорлав герцог так надсадно, що, здавалося, його грець поб'є. — Їхні привиди на його боці.

— Він має силу друзів, — зауважив Цить.

— Помовч! — заревів герцог. — Він не здатний відрізнити мертвого від умираючого, те місце, де він був, од того, куди він іде, дзигарі, що дзвонять, від дзигарів, що змовкли навіки.

— А я гадаю, що здатний, — сказав шпигун і затнувся, переставши жувати.

Щось дуже схоже на те, чого досі ніхто не бачив, подріботіло сходами і перебігло через кімнату.

— Що воно таке? — спитав герцог сполотнілим голосом.

— Не знаю, що то таке, — відповів Цить, — але воно єдине сюди попало од віку.

Рукавички на герцогових руках затремтіли й замерехтіли.

— Я кину їх на з'їжу Тодалові й гусям — хто перший ухопить! Я зачиню їх у сутерені, де лежить істота без голови! — Коли він згадав Тодала, оксамитова маска Цитя посіріла. Герцогова брова поповзла вгору. — Я всіх їх замордую! — вигукнув він. — І цю красуню, і її красеня, і цього зизоокого блазня. Ти мене чуєш?

— Чую, — відповів Цить. — Але ж існують закони, звичаї й засади, давніші за бамкання дзвонів і за сніг на гірських вершинах.

— Ну то й що? — тихо сказав герцог, дивлячись на сходи.

— Нехай собі роблять, як хочуть, і направлять дзигарі в замку, щоб вони вибили п'яту.

— Замкові дзигарі мертві, — сказав герцог. — Я власноручно вбив час одного зимового ранку. Подивись-но, ось на моєму рукаві руді плями, — то секунди спливали кров'ю. — Він зареготався і спитав: — Чого тобі ще?

— Ви знаєте не згірш за мене, — відказав Цить. — Дайте принцеві час і нагоду викласти вам на стіл тисячу самоцвітів.

— А якщо він викладе?

— То завоює руку принцеси Саралінди.

— Єдину теплу руку в замкові! Хто втратить Саралінду, той утратить вогонь. Я маю на увазі вогонь призахіднього сонця, а не холодне безрадісне полум'я самоцвітів. Її очі — то свічки, що горять у олтарі. Її ноги видаються мені голубами. Її пальці цвітуть їй на грудях наче квіти.

— Хіба ж так годиться говорити про свою небогу? — мовив Цить.

— Вона мені не небога! Я її викрав! — вигукнув герцог. — Я викрав її з королівського замка! Вона спала з королевою, і я вихопив її з материнських обіймів. На моїх руках ще й досі сліди її зубів.

— Королевиних? — запитав Цить.

— Принцесиних, — гарикнув герцог.

— Що то був за король? — запитав Цить.

— Я так і не довідався, — насуплено відповів володар. — Мій корабель пристав до того острова в бурю. Не було ані місяця, ані зірок. І в замкові не світилося.

— То як же ви знайшли принцесу?

— Вона сяяла. Блищала на материних грудях, як зірка. Мені закортіло здобути ту осяйну прикрасу для свого замка. Я тримatиму її, поки їй мине двадцять один рік. Того дня я одружуся з нею. Той день саме завтра.

— Чому ж ви не одружилися досі? — запитав Цить. — Ваш замок, то є ваш храм.

Герцог посміхнувся, вишкіривши верхні зуби.

— Бо мамка її виявилася чарівницею і мене зачарувала.

— Що ж то були за чари? — запитав Цить.

— Я не можу одружитися з нею до того дня, коли їй мине двадцять один рік, а той день саме завтра.

— Ви вже те казали.

— Я повинен тримати її в світлиці, куди мені не буде ходу. Я так і зробив.

— Мені це до вподоби, — зауважив Цить.

— А мені не до вподоби,—гарикнув герцог. — Я повинен дати й забезпечити кож-

ному принцеві змогу до неї женихатися. Я це теж зробив.

І герцог сів за стіл.

— У таких чарах завжди є пролазка, за допомогою якої меткий принц зможе здобути її руку, хоч яке ви загадаєте йому діло. Які застереження зробила чарівниця?

— Ось які: «Її врятує, а тебе занапастить тільки той принц, чиє ім'я починається на Кс і не починається».

Маска Цитя сповзла з обличчя, і він натягнув її знову, але герцог устиг побачити, що очі його весело блищать.

— Цей принц, — сказав Цить, — зветься Зорн Зорнський, але знай і тремти: він прийшов під личиною менестреля. Його ім'я було тоді Ксінгу і не було. Це і є принц, чиє ім'я починається на Кс і не починається.

Герцогова шпага затремтіла.

— Ніхто нічого мені не розказує, — прошепотів він сам до себе.

Ще один м'яч скотився сходами, чорний м'яч, поцяцькований ясно-червоними совами. Холодний герцог дивився, мов зачарований, як він котиться через кімнату.

— А це що за проява? — вигукнув він.

Цить підійшов до сходів, послухав, повернувся й сказав:

— Там нагорі хтось є.

— То діти! — буркнув герцог.

— Діти мертві, а я чув тупіт живих ніг.

— Скільки часу їм залишилося? — вигукнув герцог.

— Та, мабуть, з півгодини, — відповів Цить.

— Я їм попроколюю шпагою пецьки за те, що вони насмілилися зі мною гратись! — вигукнув герцог і рушив був угору сходами, але враз зупинився. — Вони там усім гуртом. Поклич-но вартових, — гаркнув він.

— Вартові вартують дзигарі, — мовив Цить. — Ви самі їм звеліли. У замкові одинадцять вартових, і кожен вартує одні дзигарі. А ми з вами вартуємо оці. — І він указав на двоє стінних дзигарів. — Ви самі так звеліли.

— Поклич вартових, — повторив герцог, і його прислужник покликав вартових.

Вони ввалили в світлицю, як паротяги. Герцог покульгав угору сходами, вимахуючи блискучою шпагою.

— За мною! — гукав він. — Ловко ми пограємось! Я заб'ю Голакса й принца й побереруся з Сараліндою!

Вартові погрюкотіли слідом, наче паротяги. Цить осміхнувся й собі подався за ними, жуючи.

Цілих сім секунд у чорній дубовій кімнаті панувала тиша. Потім у стіні розчахнулися потаємні двері. В кімнату прослизнув Голакс, а за ним принцеса. Руки йому були обідрані й закривавлені: він-бо дерся лозами в Сараліндину світлицю.

— Як вам пощастило знайти замок у темряві без моєї троянди? — спитала вона. — Він не дав мені запалити смолоскипа.

— Ви сяяли у вікні, наче зірка, і ми вгледіли замок ген-ген здаля, — пояснив Голакс. — Нам лишилися лічені хвилини. Пускайте дзигарі!

— Я не вмію пускати дзигарі, — відказала принцеса.

Десь угорі забряжчала зброя: почався герць.

— Він один проти тринадцятьох! — вигукнула Саралінда. — Йому важко.

— А ми самі проти тринадцяти дзигарів. Нам іще важче. Пускайте дзигарі!

— А як я не вмію їх пускати? — заголосила принцеса.

— Ваша рука тепліша, аніж холодний сніг, — сказав Голакс. — Торкніть рукою перші дзигарі.

Принцеса торкнула. Нічого не вийшло.

— Ще раз!

Саралінда знову притулила руку до дзигарів, але нічого не вийшло.

— Ми загинули, — сказав Голакс просто, а Саралінді зайшлося серце.

— Спробуй чари! — вигукнула вона.

— Я не маю надійних чарів, — простогнав Голакс. — Торкни інші дзигарі.

Принцеса торкнула інші дзигарі, але нічого не вийшло.

— То спробуй логіку! — вигукнула вона.

З потайника долинав брязкіт криці: залізна варта насідала на принца.

— Постривайте-но, — сказав Голакс. — Якщо ви торкаєте дзигарі, а вони не пускаються, то ви можете пустити дзигарі, їх не торкаючи. Ось як, на мою думку, слід тлумачити логіку. Тримайте руку оддалік. Ні, отам. Ближче! Ні, трохи далі. Трохи далі. Отак! Здається, якраз! Не руште!

Застояний задубілий механізм дзигарів ураз ожив. Він цокнув, а потому зацокотів. Принцеса Саралінда пурхала з кімнати в кімнату, як легіт серед конюшини, і тримала руку на належній відстані од дзигарів. Щось розправило свої крила, наче ворон, і вилетіло з замка.

— То щезло Колись, — сказав Голакс.

— Настало Нині! — вигукнула Саралінда.

Ясний світанок, що досі тут ніколи не сяяв, осяяв двір замка. Півень, що ніколи не кукурікав, почав кукурікати. Ранкові промені позолотили вікна, і холодний герцог застогнав:

— Я чую ходу часу. Але ж я замордував його і витер закривавлену шпагу об свою бороду.

Він думав, що Зорн Зорнський утік від сторожі. Його шпага вищала, розтинаючи темряву, і раз він рубанув власне коліно, гадаючи, що то Голакс.

— Виходь, плаксивий плюгавцю! — гукав він. — Ставай на герць, Зорне Зорнський!

— Його тут нема, — озвався шпигун.

Тієї миті несамовито забряжчали, стинаючись, шпаги.

— Вони його спостигли! — заверещав герцог. — Одинадцятеро проти одного!

— Мабуть, вам доводилося чувати про Гелехеда, що був дужчий за десятьох,—мовив Цить.

— Отож одинадцятий його подужає, — вигукнув герцог. — Я покладаюся на Кренга, найдужчого з моєї сторожі, другого фехтувальника світу. Рік тому десь на якомусь острові його переміг невідомий принц у лицарському обладункові. А іншим зась.

— Невідомий принц був Зорн Зорнський, — сказав Цить.

— Ну, то я заб'ю його сам! — вигукнув герцог, і голос його відбився луною в закутках темних потаємних сходів. — Я замордував час кривавою рукою, що стискає тобі лікоть, а час набагато сильніший за Зорна Зорнського!

Цить знову заходився жувати.

— Жоден смертний не може вбити час,— проказав він. — А якби навіть міг, то в дівочому серці залишаються дзигарі, що видзвонюють години юності й кохання і вміють відрізнити летючих лебедів од зимового снігу і літній день од вечора, коли тюльпани згортають свої пелюстки.

— Мене нудить од твого солодкого сокотіння, — ревнув герцог. — Язик твій зліплений з медяника. Я порішу цього обшарпаного принца, якщо його не вб'є Кренг. Якби було світло, я показав би тобі руді плями на своїх рукавах, — їх, умираючи, заплямували кров'ю секунди. Я замордував час у цих похмурих залах і витер закривавлене лезо...

— Та помовчте, — озвався Цить. — Ви найдокучливіший з усіх негідників світу. Мені давно кортіло це вам сказати. І я радий, що зрештою таки сказав.

— Тихше! — ревнув герцог. — Де це ми?

І вони побігли вниз потаємними сходами.

— Ось двері, що ведуть до дубової кімнати, — сказав Цить.

— Відчиняй, — і герцог стиснув держак шпаги.

Цить навпомацки знайшов клямку потаємних дверей.

8

Чорна дубова кімната була освітлена смолоскипами, та сліпучіше за смолоскипи сяяла Саралінда. Тисяча самоцвітів, що виблискували на столі, засліпили холодне око герцога, а бамкання дзигарів його оглушило.

— Один! — мовив Цить.

— Два! — вигукнув Зорн Зорнський.

— Три!—вимовив герцог майже пошепки.

— Чотири! — зітхнула Саралінда.

— П'ять! — радісно верескнув Голакс, указуючи на стіл. — Діло зроблено, угоду виконано!

Герцог поволі озирнув кімнату своїм холодним оком.

— Де мої вартові? — проскрипів він. — Де Кренг, найдужчий серед них?

— Вартових я заманив у вежу, — відказав Зорн, — і замкнув. А Кренга зв'язав.

Герцог глянув на самоцвіти і мовив:

— Вони фальшиві. То пофарбована рінь!

Він узяв один камінець, побачив, що він справжній, і поклав його на стіл.

— Діло зроблено, — сказав Цить. — Угоду виконано.

— Я ще їх не полічив, — заперечив герцог. — А коли бракуватиме хоч однісінького, я завтра ж поберуся з принцесою Саралiндою.

Усі в кімнаті завмерли, чути було, як муха пролетить.

— Як вам не соромно! Вона ж ваша небога, — вигукнув Голакс.

— Вона мені не небога, — глузливо озвався кривий поганець. — Я викрав її у короля. — Він вишкірив нижні зуби і додав. — У кожного з нас є свої вади. Моя полягає в тому, що я лихий.

І, сівши за стіл, він заходився лічити самоцвіти.

— Хто ж тоді мій батько? — вигукнула принцеса.

Шпигун здивовано підвів свої чорні брови:

— Невже Голакс вам не розповів? Та, правда, пам'ять у нього препогана: він забуває все на світі.

— Особливо імена королів, — докинув Голакс.

— Ваш батько, — сказав шпигун, — добрий король Гвейн Яровський.

— Я те знав колись, та забув,—мовив Голакс, повертаючись до Саралінди. — Отож дарунок вашого батька прислужився зрештою вам. Він зробив вас щасливою.

Герцог підвів голову, вишкірив зуби і пробурчав:

— Ця справа, як на мій смак, скінчилася занадто справно. Мені вона не до вподоби.

І він заходився знову лічити.

— Вона гарно скінчилася і, як на мій смак, приємно, — озвався Цить, скидаючи маску. Очі йому радісно блищали. — Дозвольте відрекомендуватися: я слуга короля, доброго короля Гвейна Яровського.

— Оцього я не знав, — мовив Голакс. — Ти міг би врятувати принцесу багато років тому.

Слуга короля сумно відмовив:

— Не люблю про те розповідати, але мене зачарувала одна ворожка.

— Увірилися мені ті ворожки, — сказав Голакс. — Звичайно, це не стосується моєї матері.

Герцог осміхнувся, вишкіривши верхні зуби, і промимрив:

— Отож я не можу покладатися навіть на тих шпигунів, яких можу бачити. — Він обвів усіх скляними очима і спинився на Голаксі. — Ти звичайнісінька штучка! — проскрипів він. — Ти ніщо. Ти Голакс.

— Ти б краще помовчав, самоцвітний злодію, — відказав Голакс.

— Дев'ятсот дев'яносто вісім, — лічив герцог, — дев'ятсот дев'яносто дев'ять.

Він полічив усі самоцвіти й поклав їх у торбинку. На столі не лишилося жодного. Герцог злорадісно глянув на всіх і сказав:

— Принцеса належить мені.

В кімнаті запала мертва тиша. Голакс трохи зблід, і рука йому затрусилася. Він згадав: коли вони сходили з Гегиної гори, щось стукнуло його по кісточці: мабуть, сапфір чи рубін, що випав з торби.

— Тисяча! — застогнав герцог від надмірного дива. З лівої рукавички його випав діамант, але того не бачив ніхто, окрім Голакса. Герцог устав і визивно посміхнувся.

— Чого ви чекаєте? — верескнув він. — Геть звідціля! Якщо ви підете назавжди, то за вами ніхто не плакатиме! Якщо більше не вернетесь, то ніхто не виглядатиме! Які там вузли? — буркнув він до Зорна.

— Турецькі, — відповів юний принц. — Зав'язувати їх мене навчила сестра.

— Забирайтеся! — знову крикнув холодний герцог і занурив руки в рубіни. — Мої самоцвіти тішитимуть мене вічно, — проскрипів він.

Голакс, що ніколи не сміявся, захихотів. Великі двері дубової кімнати розчинилися, всі вийшли надвір, а герцог так і лишився стояти, зануривши руки в діаманти аж по зап'ястки.

— Яроу лежить напівдорозі до мого дому, — сказав принц, спинившися під замком.

— Вони вам згодяться, — мовив Голакс, підводячи двох білих скакунів. — Ваш корабель чекає в гавані. Він відпливає за годину.

— Він відпливає опівночі,— поправив його Цить.

— Я не можу всього запам'ятати, — відмовив Голакс. — У мого батька завжди відставав годинник. До того ж батько не вмів зосередитися.

Зорн допоміг принцесі сісти в сідло. Вона востаннє подивилася на замок.

— До Яроу вітер, — зауважив принц.

Голакс востаннє подивився на принцесу і сказав:

— Не змерзніть. Їдьте якнайближче одне до одного. Та не забудьте про сміх. Він згодиться вам навіть на блаженних островах Жили Щасливо Довіку.

— У стайні коней немає, — міркував уголос принц. — Де ж він узяв цих білих?

— Голакс має силу друзів,—озвався Цить. — Коли треба, вони дістануть йому коней. Але він міг їх вигадати. Адже він скорий на вигадки.

— Я це знаю,— зітхнув Зорн Зорнський. — А ти попливеш до Яроу з нами?

— Я маю залишитися тут на два тижні, — відповів Цить, — поки розвіються ворожчині чари. Тим часом розв'яжу Кренга.

Вони озирнулися, шукаючи старої Штучки, але Голакс вже зник.

— Куди він подався? — вигукнула Саралінда.

— О, у нього є, куди податися, — відповів Цить.

— Передай йому мою подяку і оцей дарунок.

Цить узяв троянду.

В зеленій прохолоді просіки, що вела до гавані, хропіли двоє білих румаків, з ніздрів їм струменіла білосніжна пара. До Яроу подував ходовий вітер, принцесі здавалося, як то часто здається людям ясного тихого дня, що вона бачить далекі осяйні береги островів Жили Щасливо Довіку. Хтозна, чи й справді вона їх бачила, але я завжди гадав, що бачила, і завжди так гадатиму.

ЕПІЛОГ

Минуло два тижні. Герцог тішився своїми самоцвітами в дубовій кімнаті, аж раптом вони перетворилися на сльози, тихенько хлюпнувши, наче зітхнувши. Його оздоблені рукавички покропилися Гегиним сміхом. Він схопився на ноги, видобув шпагу й гукнув:

— Шепоте!

Шестеро гусей, що полювали слимаків у дворі замка, враз спинилися і підвели голови, вдивляючись у вікна дубової кімнати.

— А це що за мокра? — вигукнув з відразою герцог, дивлячись на калюжу розтоплених самоцвітів, що глузливо поблискувала на столі.

Монокль його впав, і він замахнувся шпагою на тишу й порожнечу. Щось посунуло через кімнату — мавпи не мавпи, тіні не тіні. Смолоскипи на стінах погасли, обоє дзигарів спинилися, і в кімнаті стало холодніше. Поширився дух, наче з старих давно непровіт-

рюваних кімнат, почувся крик, наче верещали кролики.

— Ну ж бо, виходь, кружало лизала! — заревів холодний герцог. — Ти можеш на смерть перелякати восьминогів, горбатий виплодку люті й грому, але не злякаєш герцога Трумного Замка! Тепер, коли мої любі самоцвіти перетворилися на мокрину, самотнє холодне життя вже мені зовсім не вартує. Стережися, цвілий лежню!

Тодал лизьканув. Почувся придушений крик, і настала тиша.

Коли Цить, піднявши над головою ліхтар, зайшов у кімнату, вона була порожня. Долі поблискувала герцогова шпага, а зі столу крапотіли самоцвіти Гегиного сміху, що, на відміну од самоцвітів жалю, ніколи не живуть вічно і за два тижні знову перетворюються на сльози. Цить наступив на якийсь кругляк, що крутнувся під його ногами й покотився до стіни. Він спіймав його і підніс до ліхтаря. То був невеличкий чорний м'яч, поцяцькований ясно-червоними совами. Останній шпигун герцога Трумного Замка стояв у самотній самотині похмурої кімнати. Йому здалося, що десь у далекій далині хтось регочеться.

1

Поважні дзигарі поволі кинули в морок дванадцять ударів. Штормові хмари гналися низько над небокраєм; ніч була темна, безмісячна. Тишу порушувало лише сумовите жаб'яче кумкання. Аж ось із повитої дрімотою темряви виступила незнайома постать. Вона з'явилася несподівано, наче гук сурми в колисковій пісні. Незнайомий зайшов у приморську таверну; промінь світла прорізав нічну пітьму і щезнув — старі дубові двері зачинилися.

За всіма ознаками, прибулець був справжній моряк, і, вгледівши його, всі в таверні змовкли. На плечі йому сидів зелений папуга, а ззаду теліпалася просмолена кіска. Милиці в нього не було, бо він мав обидві ноги і, йдучи, перевалювався, як гуска. Говорив він глухим голосом, наче бубон вибивав у могильному склепі.

— Називайте мене Літлджеком! — ревнув він, і присутні почали його називати Літлджеком.

Худорлявий мовчкуватий чолов'яга в чорному каптурі й чорних рукавичках, що вмостився у темному кутку, поманив до себе прибульця. Той сів за його столик.

— Ви скидаєтесь на того, хто має мапу, — прошепотів чолов'яга в чорному.

— Я таки маю мапу, — пробубонів Літлджек. — То мапа далекого безлюдного острова, де є сила-силенна самоцвітів: сапфірів, смарагдів і рубінів. Я шукаю того, хто має корабель.

— Я маю корабель, — сказав чолов'яга в чорному.

— А команду?

— І команду.

— А ймення ви маєте? — спитав Літлджек.

— Ймення моє Блек, — відповів чолов'яга, що звався Блек.

Вони потисли один одному руки, — одна була важка й гола, друга кощава й у рукавичці, — і досягли згоди о годині ночі: «Дві третини здобичі для нас із вами, а третина — команді».

Блек осміхнувся й, осміхаючись, вишкірив спідні зуби.

— Покажіть-но мені мапу, — сказав він, узяв мапу, уважно придивився й мовив: — На ній немає ані хрестиків, ані позначок. А треба, щоб були хрестики й позначки: вонибо вказують, де саме заховано скарб.

— Існує іще одна мапа з позначками й хрестиками, але, що з нею сталося і де вона, ніхто не відає, — відмовив Літлджек.

— Ми знайдемо ту мапу, а ні, то знайдемо скарб і без неї, — проголосив Блек і поглянув на Літлджека, наче силкуючись його розгадати. — Висновуючи з ваших манір і поведенції, ви чоловік бувалий. З яких ви місць?

— Не з тих місць, що на суходолі, приятелю, — відповів, усміхаючись, моряк. — Дайте-но мені мапу.

— У мене вона в безпеці, — сказав Блек.

— А ще в більшій безпеці вона буде, якщо ми її розполовинимо, — сказав Літлджек.

І він розполовинив мапу кортиком. Блек узяв одну половину, а Літлджек другу половину.

О другій годині вони зійшли на палубу корабля.

— Не вчитаю його назви, — мовив Літлджек. — Як він називається?

— «Аеіуи»,— відмовив Блек.

— Дивна, загадкова назва, — сказав моряк.— Вона трохи скидається на крик нічного птаха.

— В ній є всі голосівки, крім «о», — сказав Блек. — Я зненавидів літеру «о» з тієї ночі, коли мати моя застряла в бортовому отворі. Ми не змогли її втягти, і нам довелося її виштовхнути. — Він здригнувся, очі його стали мов криця. — Як зветься цей острів? — спитав він, силкуючись забути про нещасливе «о».

— Ооро, — відповів Літлджек, і Блек знову здригнувся.

— Осоружна назва, — зрештою мовив він. — Вона мені нагадує очі двох страховищ, які сперлися об «р». Я сам вживаю слова з «о», тож я можу їх виплюнути.

Щось верескнуло.

— Нічний птах, — прошепотів Блек. — Моряки твердять, що то моя мати. Ходімо вниз. У моїй каюті рому хоч залийся.

2

Коли зайнявся світанок, «Аеіуи», чиї вітрила були чорні, як вороняче крило, відплив так далеко від берега, що його не вгледіло б ані найгостріше око, ані найпрозорніша труба. Година стояла погожа, і мандрівка була довга. Одного раннього ранку корабель зайшов у єдиний порт далекого самотнього острова, і Блек з Літлджеком ступили на берег, перший спокійно, а другий бундючно, а за ним повиходили насуплені здоровили-матроси.

— Ми припливли по ваші скарби з кортиками й пістолями, — сказав Блек представникові місцевого мирного люду.

— З сокирами, заступами й дрючками, — додав Літлджек.

— У нас немає ніяких скарбів, — відповів представник, — окрім морської блакиті, рожевих щік наших дівчат, їхніх червоних уст та зелені полів.

— Ми припливли по ваші скарби,— повторив Блек.

— У нас є лише місячні камені, опал та інше звичайне каміння, — відмовив представник.

— Звичайне каміння, звичайне каміння! — заверещав зелений папуга.

— Десь є мапа, — сказав Блек, — таємна мапа з позначками й хрестиками, що вказують, де сховані самоцвіти.

— Про ту мапу я нічого не відаю, — відмовив представник.

Блек осміхнувся і знову вишкірив спідні зуби.

— Розберіть місто! — наказав він, і команда заходилася розбирати місто, орудуючи сокирами, заступами й дрючками, збиваючи з дверей замки, відчиняючи віка скринь, хазяйнуючи в коморах і льохах, проте знаходила лише місячні камені, опали та інше звичайне каміння, медальйони й любовні цидулки, опціони, контракти, закладні, протоколи, доповіді та інші документи, але не знайшли ані коштовних самоцвітів, ані мапи.

— Копайте в дібровах, — наказав Блек.

— Копайте на болотах, — звелів Літлджек.

І команда заходилася копати в дібровах і на болотах, але знайшла тільки сов у сосняні, мох та моремух, ропух та сопух, коріння та кротів.

— Висушіть потоки, — проскрипів Блек.

— Висушіть ковбані,— проревів Літлджек.

І команда висушила потоки й ковбані, але знайшла тільки окунів та пуголовків, йоржів та п'явок і сову, що втопилася в ковбані.

— Сови в соснині, сови в ковбанях! — заверещав папуга.

Тоді матроси подалися до колон і водограїв, проте хоч як завзято вони гахкали своїми сокирами й дрючками, а виявили тільки камінь, що з нього були виведені колони, та бризки води з водограїв.

Тієї ночі Блек з Літлджеком сиділи за столиком у таверні, дудлячи ром з кухлів.

— Тут мають бути сапфіри, — прошепотів Блек.

— А також смарагди й рубіни, — пробурчав Літлджек.

— Опали й місячні камені, — заверещав папуга. — Любовні цидулки, медальйони, опціони. Сови в соснині, мох і моремухи та протоколи.

— Спини його, — вигукнув Блек, — а то я так здавлю йому пельку, що він тільки кавкне!

— А проте я радий, що він назвав ті речі, які ми познаходили, — сказав Блек, поміркувавши хвилину. — Все, що ми знаходимо, має літеру «о», і все, на що ми дивимось, має літеру «о», і все, що ми обстежуємо: комори, льохи, столи.

— Горища й схрони, — додав Літлджек, — потоки й ковбані.

Блек утупився в свій кухоль і дивився незворушно, доки годинник у таверні цокнув шістдесят разів.

— Я ненавиджу всі ті речі, що мають літеру «о»! — вигукнув він. — І годинники, і птахів, що розмовляють.

Він пошпурив свого кухля в годинник і розтрощив його, але всередині не було нічого, крім механізму — ані рубінів, ані смарагдів, ані сапфірів, і мапи теж не було.

— Папугу звати Меграв, — сказав Літлджек. — В його імені немає жодного «о».

— Здавлю пельку! — заверещав папуга.— Здавлю пельку!

— І він не сказав жодного «о», — мовив Літлджек.

Блек устав і гахнув по столу кулаком.

— Я спекаюся всіх «о», великих і малих!— закричав чолов'яга в чорному. — Я видам універсал. У всіх книжках і всіх вивісках «о» буде видряпане або замальоване. Ми надрукуємо нові книжки й намалюємо нові вивіски без «о»!

І відтоді коваль став квалем, а бровар брварем, і люди шепотіли, мов змовники, вимовляючи ті слова. «Сон літньої ночі» і «Комедія помилок» сплюскли, наче проколені повітряні кульки. Оповідання стали пвіданнями, а Робінгуд став Рбінгуд. Солом'яний Бичок згубив свої «о», і Золотоволоска теж згубила, і перший перетворився на шепіт, а друга — на щось подібне до злвіснг лускту. Прочитати вголос «ко-ко-ко-ко» стало неможливо, і батьки перестали читати казки своїм дітям, а дехто взагалі перестав читати. Прибульці ж тим часом шукали самоцвітів.

Наступного дня, коли «о» вилучили з книжок та вивісок і срка білбка мішала кашку плникм, а клбк утік від ввка, а голярня стала глярнею і чоботар чбтарем, Блек видав новий наказ:

— Шукайте по фортепіанах та віолончелях.

— Шукайте по тромбонах і гобоях! — загримів Літлджек.

І команда заходилася шукати по фортепіанах і віолончелях, тромбонах, гобоях, гармоніях і банджо, але нічого не знайшла, бо, крім музики, вони нічого не заховували.

Того вечора в таверні, видудливши тринадцяту пінту рому, Блек почав співати голосом, що своїм тембром нагадував крукове каркання.

Не піду на вулицю страшну,
Цим страшних людей я помину,
Сходами жахними я майну
І на вежу виберусь жахну,
До жахних крилатих кажанів,
До котів, до пацюків жахних.
Не піду на вулицю страшну,
Цим страшних людей я помину.

Відвідувачі подивилися на нього, повставали, залишивши недопиті чарки, розплатилися з корчмарем і повиходили з таверни.

— Здається, люди не вподобали ані голосу вашого, ані вашої пісні, — сказав Літлджек.

— Я заберу в них усе, що грає і має літеру «о».

Наступного ранку команда почала нишпорити по хатах, забираючи фортепіано й віолончелі, тромбони, гобої, клавікорди, акордеони й мелодеони, фаготи й саксофони та інші інструменти, що мають літеру «о», і смичкові, й духові. Чоловікові й жінці, що полюбляли грати дуети на мандоліні й гармонії, довелося розлучитись. Команда згайнувала цілісінький день, ламаючи стару іржаву каліопу, яка лежала на полі, і розбираючи карільйон.

— Тепер у них лишилися самі флейти, бубни й цимбали, — злорадів Блек.

— І цитри, й гітари, — додав Літлджек. — І спінети, і сурми, і арфи, і тулумбаси.

— Не дуже вони потішаться ними, — сказав Блек. — Я ще не покінчив з «о» в музиці, гармонії, мелодії й композиції. У них не буде нот, більше того, не буде ані оркестру, ані хору, ані філармонії. Вони не зможуть грати ані симфоній, ані рапсодій, ані сонат, ані концертів. Я заберу їхні ораторії, хори, а також усіх солістів, баритонів, тенорів і сопрано, їхніх меццо і акомпаніаторів. Доведеться їм слухати марші, псалми, речитативи, гімни, панахиди та різні уривки.

— Але серенади в них залишаться, — мовив Літлджек.

Блек презирливо махнув рукою:

— Спробуйте-но проспівати серенаду жінці, що стоїть на балконі, коли не буде балконів. Нехай собі мугикають свої гімни і лепечуть літанії.

І, зловісно поблискуючи очима, Блек заходився перераховувати всі ті речі з «о», які він хотів вилучити:

— Скерцо, ларго і крещендо, алегро і діміпуендо. Нехай-но лірики спробують влаштувати свій Нічний червневий фестиваль. Багато радощів вони матимуть без зірок. — І він розтрощив у кулаці уявні зорі. — Принаймні люди вже не танцюватимуть польки, екосеза й гавота. От якби мешканці Р упали в тугу за тим, що втратили! Але ж вони не тужать.

— Р? — перепитав Літлджек.

— Я вилучив «о» з Ооroo,— пояснив Блек. — Островів з літерою «о» на світі обмаль, і їм завжди погано ведеться. Наприклад, острів Ліонез поринув у море. Я склав список островів, що існують і досі. Вони не мають жодного «о». То не проста випадковість. — Він витяг з кишені пергамент і голосно прочитав назви островів без «о». — Ісландія, Гренландія, Англія, Уельс і Ірландія, Джерсі, Гернсі, Мен і Уайт; Капрі, Кріт і Кіпр; Ельба, Мальта і Свята Єлена; Мадагаскар, Занзібар, Сардінія.

— Свята Єлена і Ельба не принесли Наполеонові щастя,— зауважив Літлджек.

— Наполеон Бонапарт народився на Корсіці, — відмовив Блек. — Тому-то його й спіткало нещастя. — І він читав список далі. — Балі й Балеарські острови, Філіппіни й Целебес, Фіджі й Гебріди, Куба й Бермуди, Іст-Індія і Вест-Індія, Великі й Малі Антільські, Мартініка й Трінідад, острів Пасхи і Ямайка, Віргінські й Канарські, Сіцілія, Гаїті й Гавайські. А якщо замінити «г» на «т» у Гаїті, то буде Таїті.

Дочитати список йому не стало снаги.

Літлджек заплющив око й сказав:

— Ви забули про один острів. На ньому жив один мій приятель, Ган на ймення. Доречніше сказати, не жив, а існував.

— Він зветься, — заледве вимовив Блек,— острів Скарбів.

3

Тієї ночі городяни й селяни таємно зібралися в лісі. Їх скликав поет на ймення Андреус, що прочитав чи то спробував прочитати їм поему, яку він щойно віддрукував у друкарні. Вона звалася «Зрі належать кханцям», але поезія в ній умерла разом з літерою «о».

— Скоро Блек з Літлджеком повиганяють нас із домівок, бо те слово має «о».

— І з котеджів, — озвався коваль, — бо котедж має літеру «о», і бунгало теж має.

— Доведеться нам жити по хатинах, — сказав пекар, — чи по хижах, халупах, халабудах, куренях.

— Халабуди не мають крокв, — зауважив Андреус. — У нас будуть паркани, а не буде воріт, будуть двері без порога, печі без горщиків, дахи без коминів, килими без підлоги, рами без шибок, ліжка без подушок, будуть виделки, але не буде ані ложок, ані ножів. Не буде ані молока для дітей, ані оливи для каганців, ані покришок для чавунців.

— Вони заберуть моє тісто, — простогнав пекар.

— Вони заберуть моє золото, — простогнав золотар.

— І мій молот, — зітхнув коваль.

— І мій одяг, — схлипнув кравець.

— І мій шоколад, — промимрив кондитер.

Нараз устав чоловік на ймення Гайд і мовив:

— Шоколад вадить шлункові. Ми їстимемо карамельки та маківники. Слава Блекові й Літлджекові, що звільняють нас од льодяників та солодича!

— Гайд юрист, — озвався Андреус. — Він і надалі матиме свою платню й пеню.

— І свої писемні причандалля, — сказав пекар.

— І свій папір та пергамент, — сказав золотар.

— І свій стілець та стіл, — сказав коваль.

— І свої підписи та печатки, — сказав кравець.

— І свої статті та статути, — сказав кондитер.

Але юрист від них відмахнувся і вкрадливо мовив:

— Усім нам увірветься нитка однаково. Усі ми вхопимо того самого облизня. Десь тут мають бути сховані коштовні самоцвіти, інакше Блек з Літлджеком не прибилися б до нас із такого далека. Нумо ж самі пошукаймо по всіх кутках, закоморках та запічках.

Дехто з поспільства погодився з Гайдом, але більшість приєдналися до поетової думки.

— Треба знайти якийсь порятунок, — сказав поет.

І вони сиділи долі, відшукуючи порятунок, аж доки зайшов місяць. А поки вони сушили собі голови, Блек і Літлджек із своїм гуртом навзаводи пороли подушки, жовті крокетні м'ячі й трощили кокосові горіхи, та знаходили тільки те, що завжди буває в подушках, жовтих крокетних м'ячах і кокосових горіхах.

Наступного ранку Андреус ішов зі своїм хортом вулицею, на якій шукачі скарбу по-

розкопували пішоходи, і зустрів Блека з Літлджеком.

— Тепер що пет, що пес — один біс, — глузливо мовив Літлджек. — Адже без «о» залишився і поет, і хорей, і строфа, і спондей, і ода, і сонет, і рондо.

Хорт загарчав.

— Ненавиджу хортів, — сердито буркнув Блек, — бо хорти мають «о».

— Пес у мене французький, — відмовив Андреус. — Він не тільки chien, що по-французькому означає собака, але й lévrier, що по-французькому означає хорт.

— Chien, lévrier! — заверещав папуга. — Chien, lévrier!

— Ну, то я повинищую всіх інших свійських тварин і птахів з «о»! — вигукнув Блек і видав відповідний універсал.

Усі остров'яни жахнулися: можна було тримати свиней, але під забороною опинилися льохи, сало й окости; вівці можна тримати, а вовну заказано; телят можна, а корів ні. Курка була в безпеці, доки вона починала квоктати й ставала квочкою; один дрізд міг літати цілком вільно, але в зграї дроздів він утрачав свою недоторканність. Діти залишилися без поні, а фермери без лошат, коней і козлів, без ослів і волів.

Суд ніяк не міг упоратися з позовами,— чи то пак пзвами, як вони тепер називалися.

— Хтось має розтлумачити той закон, бо все на світі переплутається, — казали люди.

Отож Блек призначив Гайда, юриста, суддею і головним тлумачем.

— Що хаотичніше тлумачення, — зауважив Блек, — то краще. Я ж бо люто ненавиджу тую літеру.

А Гайдові, що полюбляв усяку плутанину, то була ковінька на руку.

— Хаотичне тепер хатичне, — сказав він, — середина між хаосом і статикою.

Він постановив, що фермери можуть тримати корів, зганяючи їх докупи, бо то вже не корови, а череда. Отож люди могли споживати сир, кисляк і сметану. Він видав постанову на користь курей і яєць.

— Тримайте їх окремо від качок, бо вкупі вони вже не кури, а птаство, — сказав він.

— У нас немає ані картоплі, ані огірків, ані моркви, ані помідорів, — поскаржилась якось одна господиня.

— Усе, що росте на грядках, — відмовив Гайд, — на дев'яносто п'ять відсотків не має літери «о». Я міг би налічити двадцять таких видів, — зарозуміло додав він, — але ж ви почнете хором вимагати кольрабі. Вам вільно їсти майже всі овочі від яблук до мандаринів, а між ними десятків зо два інших: груші, сливи, банани, ананаси й айву. Та я знаю вас, жінок, — вам закортить овочів, яких ви зроду не їли і які вам зовсім не смакують; наприклад, помаранчів й нудотно солодких персимонів. До речі, грейпфрути споживати не вільно. Мені не до вподоби їхній гіркий сік. Я заборонив грейпфрути, зважаючи на їхню французьку назву.

Згодом ще одна господиня прийшла до суду поскаржитися на те, що їй бракує приправ.

— Немає ані гвоздики, ані кориці, — сказала вона, — ані майорану, ані оцту.

— Але ж у вас є ще шафран, — відмовив Гайд, — і кмин, і кріп, і базілік, і ваніль, і сарсапарель, сіль і перець, і паприка та інші приправи. Немає какао, то пийте каву, не вільно споживати цукор, то кидайте сахарин.

Тієї миті підняла руку швачка. Їй кортіло довідатися, як стоїть справа з «о» в матерії й одязі.

— Деякий крам заборонено до вжитку,— визнав Гайд. — Полотно, сукно, оксамит, шовк і трикотаж, коленкор і криноліни. Але у вас лишається ситець, вельвет, тюль, китайка, саржа, твід і муслін, фетр і сатин, байка і шкіра, двадцять інших тканин на прохолодну, теплу та зимову погоду.

Боцманом на кораблі був чолов'яга на ймення Стрег, а стерновим був чолов'яга на ймення Страг, перший був алергічний до троянд, а останній був алергічний до флоксів. Отож Блек вирішив, що навіть квіти з літерою «о» повстали проти нього, і наказав команді винищити в садах остров'ян усі троянди, флокси, а також олеандри, і стокротки, і красолю, і левкої, і орлики, і жоржини та інші квіти з літерою «о».

— Але я живу з півоній, рож і чорнобривців, — поскаржився садівник.

— Лілеї легше поливати, — відмовив Гайд. — І вони краще даються до алітерації. Крім того, є ще лиліяси та лісові квіти. Я сам схрестив кілька видів, і не без успіху. Нечесані панночки схрещені з любочками втрачають своє «о». Свій гібрид я назвав: «любі-хай-і-нечесані». А коли схрестити чортополох з райдеревом, то вийде нечистий у раю.

— Це богохульство або єресь, — загомоніли жінки.

— Це ще не все, — провадив Гайд. — Дівоча краса схрещена з дурноп'яном дала мені п'яну дівку. Відьмине зілля схрещене з божою ручкою має дати святенницьку руку. А поміркуйте, який вийшов би гібрид, якби сон богородиці схрестити зі свербигузом.

Почувши те, розгнівані жінки повставали і, не приховуючи осуду, повиходили.

— А чому не позбутися всіх рослин? — запитав одного дня Блек.— Адже в рослинах є літера «о».

— Я про те вже думав,—відмовив Гайд,— але нам слід зберегти збірні іменники, такі як питво, товари, врожай, посуд і, гадаю, початкові школи. Я вже забрав у теслі долото, сокиру і дошки. Проте у нього багато чого лишилося, занадто багато; так воно

завжди буває, хоч є «о», хоч немає. Він має пилку, сікач, ватерпас, а також цвяхи і бренталі, і штифти, і шруби, і гаки. Однак майструвати йому доведеться лише дещицю та абищицю, дрібнички та дурнички. Ані обори, ані броварні, ані комори, ані короварні.

— От аби заборонити тіло, тоді б нікому нічого не кортіло, — сказав Блек, і очі йому заблисли, як рубіни. — Не було б анатомії, морфології, фізіономії, фізіології, не було б ані чоловіка, ані особи. Я часто думаю про те вночі. Тіло — це кров та кості, та інші «о»: органи, торс, нутрощі й ноги.

Гайд закопилив верхню губу і мовив:

— Я створю вам ідеальну людину, витривалішу й довершенішу від чуба до п'ят, і то послуговуючись лише «а», «і», «у», «и» та «е». Вона матиме дужі руки й пружні м'язи; ніс, вуха, вії й губи, шию й груди, і плечі, і рамена; печінку, серце і легені, нерви, зв'язки і шкіру; нирки і кишки, міхур і діафрагму, і лікті, і в'язи, і череп, і тім'я, ребра і хребет... — Блек позеленів, і Гайд підняв догори руки. — Артерії і вени, і клітини, і гланди...

— Годі! — гримнув Блек. — Шкода, що в тілі людському так мало «о».

— Нічого не вдієш, — зітхнув Гайд. На світі бувають речі без «о».

— Я не займу ані їхніх голосових зв'язок, ані горлянок, — сказав Блек, — але я присилую цих скарбоховачів говорити так, що вони не вимовлятимуть «о» в жодному слові.

Отож мова скоротилася і слова збіглися, бо людей примусили говорити так, щоб ні в одному слові не було літери «о». Нікому не вільно було вигукнути: «Агов», «Овва», «Отакої» чи просто сказати «Здоров». Міський театр зачинився, бо Шекспірові рядки лунали туго й глухо. Ніхто не насмілювався грати «Отелло», відколи Отелло став Телл, а Дездемону задушили на самісінькому початку. Деякі речення ніяк не можна було втямити — чужа мова та й годі! «Дне дрбал дурил брезклг бжеру» означало «Одне одоробало одурило обрезклого обжеру», але збагнути це могли тільки вчені. Люди не говорили, а сичали або мимрили, або гуділи. Коли чоловіка на ім'я Отто Отт питали, як його звуть, він тільки затинався на відповідь. А коли Офелія Олівер називала своє ім'я, то чоловіки тікали від неї, як од вогню.

— Ми не можемо відрізнити опуху від пуху, — сказав коваль на таємних зборах.

— Ми не можемо відрізнити остатків від статків, горілки від грілки, — сказав пекар.

— Буває ще й гірше, — мовив Андреус, — бо скоромний став скромний, а оборона борона. Нумо діяти, а то ми перестанемо один одного розуміти.

І він мав слушність. Одні люди казали, що корок це карк, а інші, що це крук. Автор книжки «Дівчина і рожа» прочитав своїй дружині уголос ту назву «Дівчина і ржа» й облишив письменство.

— Вони все одно сміються, — поскаржився якось Блек Гайдові. — Я стільки зробив для них, а вони все одно сміються.

— Сміх не має «о», — нагадав йому Гайд. — Не має його і регіт і усмішка. Певна річ, без «о» ніяк не зарегочеш, а от гикати й скалити зуби можна.

— Ану, припини цю гру! — гаркнув Блек. — Гра, — повторив він, пережовуючи це слово, наче цукерку. — Треба заборонити волейбол і доміно, повикидати волани, кості й усе, що стосується крокету, покласти кінець футболові й зіпсованому телефонові. А пінг-понг...

Гайд перебив його, враз піднявши руку:

— Настільний теніс не має жодного «о». Не мають його ані ракетки, ані м'ячі, ані сітка, ані стіл.

Блек перелічив усі ігри, що віднині опинилися поза законом, і сказав:

— Нехай собі граються в жмурки і в куцібаби.

Гайд покликав собі на допомогу десяток посіпак, до них прилучився ще один десяток, і вони заходилися пильнувати, аби люди не грали в шинках вечорами в заборонені ігри: в довгої лози, кота та миші та ворона.

— Ми живемо в постійній небезпеці, — мовив Андреус людям. — Небавом пірати заборонять майже всі слова, і нам нічого буде казати. Нам уже нема в що грати. Я прочитаю вам один уривок, і ви зрозумієте, в яку халепу ми втрапили.

І він прочитав:

«Вни сіють хас. Де шукати при? Чим брнитись? Гре нам бідлашним грпахам. За рбтю й скрбтю ми світа не бачим. Навіть дітей наших у шклах перетврюють на йлпів. Звірі в зпарку не такі лакнічні, як ми. Зл звеличен, а дбр забрнен. Будьм хрбрі, мв леви, рзірвім кви, прженім гнбителів».

— Що це за курзу-верзу? — вигукнув коваль. — По якому це, по-чортячому?

— Ні, по-людському, — відмовив Андреус, — але без «о».

І він прочитав усе те з «о». Багато слухачів здогадались були, що гре це горе, але ніхто не втямив, що грпахам це горопахам.

— Як же нам вирятуватись з хасу? — запитав пекар.

— Відповідь треба шукати в письмових пам'ятках, — сказав Андреус. — Нумо гуртом перечитаймо всі книжки, що залишилися в бібліотеках. Може, нам пощастить розкрити таємницю ворожих чарів, віднайти спосіб, за допомогою якого ми покладемо край пануванню Блека і Літлджека.

Тієї ночі в лісі було темно, тож ані Андреус, ані його прибічники не помітили Гайда, який підслухав їхні плани, сховавшися за де-

ревом. Його колеги й усі земляки заборонили йому бути оборонцем і відвідувати збори. Наступного ранку безправний правник пішов до Блека і розповів усе, що йому пощастило підслухати.

— Треба знищити всі книжки, які можуть стати їм у пригоді, — звелів Блек, — а особливо ті, що стосуються наук з літерою «о»: географії, біографії, біології, психології, філософії, фізіології, астрономії, агрономії, гастрономії, тригонометрії, геометрії, оптометрії та всіх інших ологій, ономій і ометрій.

Пірати залюбки взялися до нового діла й між іншим позносили до грунту коледжі, а також понищили багацько книжок, томів, фоліантів, глобусів, дощок та указок і повиганяли професорів, доцентів, дослідників, репетиторів та інструкторів. І не лишилося жодного філолога, який міг би перекласти з англійської на англійську. Бувало, що батьки белькотали аж ніяк не виразніше за своїх дітей-немовлят.

4

Жила собі на острові гарна та вродлива дівчина, що звалася Андреа. Одної ночі, риючись у батьковій бібліотеці в пошуках чарівного слова чи закляття, яке б дошкулило вандалам і прогнало їх по три вітри, вона знайшла старовинну магічну книгу. Наступної ночі Андреа принесла ту книгу в ліс на таємну нараду. Андреус злякався, бо жінкам не вільно було ходити на ті наради. Поет боявся, щоб жінок не повиганяли з острова, бо жіноцтво мало літеру «о».

— Але ж дівчина може почуватися в безпеці, — зауважила Андреа, — хай вона буде дівча, чи юнка, чи відданиця, чи стара дівка.

— Чи кохана, чи любка, — докинув Андреус. — Та однаково ти належиш до жіноцтва.

— Я можу стати наречена і дружина, — відмовила Андреа. — Наречена й дружина вирізняються з жіноцтва.

— Тоді ти станеш матрона, — сказав Андреус, — і тобі не вільно буде народити ані хлоп'яти, ані взагалі немовляти.

— Годі вже правити ці безглузді теревені, — заскиглив стельмах. — Я не маю коліс для карет. А карети без коліс — то однаково, що слова без літери «о».

— Я не можу робити свічки, бо не маю воску, — поскаржився свічкар. — А свічки без воску — то не свічки.

— Не бійтеся вживати слова з «о», — сказала Андреа. — Ми не можемо ані жити, ані розмовляти без сподівань, а сподівання без «о» — ніщо, і навіть ніщо менше за ніщо, коли воно є ніщ. Тож не втрачаймо в ньому «о».

І вона дала Андреусові книжку, що знайшла її в батьковій бібліотеці.

— Вона зветься «Зачарований замок», — сказав Андреус.

— Я знаю ту книжку, — залебедів сивобородий дідок, — і можу розказати, про що в ній ідеться, аби ви не марнували часу на голосне читання без жодного «о».

— Тож розкажи, про що в ній ідеться,— вигукнув Андреус,— бо там є сила-силенна виносок, які тепер називаються винскамі!

Дідок одкашлявся і почав розказувати:

— Слухайте, діти мої, повість про зачарований замок, який з'явиться якраз через місяць цього ж таки року. — І він розказав повість про зачарований замок, і всі слухали його, затамувавши подих. — Колись давно, тисячу років тому, островом нашим правив король. Але його випровадив з замка гурт зайшлих ланців і голодранців, таких самих, які впали оце на нашу голову. Вони розібрали замок по камінчику, шукаючи скарбу чи мапи, що їх там не було, а якщо й були, то надійно сховані. Короля вигнали з острова, але, відпливаючи, він закляв місце, де колись стояв замок.

Дідок замовк і почухав собі потилицю.

— Як же він його закляв? — спитав Андреус.

— Може, пригадає дівчина. Не та вже в мене пам'ять, — відмовив старий.

— Раз на сто років замок з'являтиметься знову, — сказала Андреа. — Точнісінька подоба зачарованого замка, який уві сні бачать діти.

— І хто ж туди може зайти? — запитав Андреус. — Як і чому?

Андреа підвела обидві руки й опустила їх:

— В книжці немає останньої сторінки.

— На останній сторінці була мапа, — промимрив дідок. — Пам'ять моя вже не та, але це я пригадую. — Він помовчав хвилину і провадив: — Хто знайде мапу, той скрізь знаходитиме скарби. Пам'ять моя вже не та, але це я пригадую.

— Де ж мапа? — спитав Андреус. — Може, ви пригадаєте?

Дідок думав-думав і зрештою сказав:

— Здається, на старій стіні замка. Хто знайде її, той знайде і самоцвіт, без якого заблудишся.

— Коли той замок з'явиться знову, ми поспіємо до нього перші! — вигукнув Андреус.

Дідок сумно похитав головою:

— Всередину може зайти тільки лихий чоловік. Так обумовив король своє закляття. Не знаю чому, а якщо й знав колись, то забув.

— Тоді ми пропали, — сказав Андреус.

— Ми не можемо пропасти, коли з «пропали» пропало «о», — зауважив дідок. — Так чи ні?

Всі поодверталися, аби приховати безнадію.

— Здається, я чую дивний новий дзвін, — сказав дідок, — давній знайомий дзвін, дзвін, якого я досі не чув, дзвін, який я пригадую.

Всі повернулися і втупилися в старого. І Андреа спитала пошепки серед зловісної тиші:

— Тріумф чи загибель віщує він?

— Це покаже часу плин, — зітхнув дідок.

5

Наступного дня вандали заходилися ламати покрівлі, виважувати крокви, руйнувати горища, трощити горгульї, зносити мармурові колони — іонічні, доричні, готичні та корінфські — і геть усе у стилі барокко та рококо. В прохолодному коридорі Блек власноручно потрощив сокирою мармурові бюсти Гомера, Горація і Платона, Овідія, Омара і Катона, Діогена і Дамокла, Сократа і Гіпократа, Демосфена й Арістофана. Та жодна іскорка не заблискала серед уламків.

— А чому нам не порозкопувати могил? — запитав одного дня Літлджек. — Коштовні речі часто ховають у могилах.

— Могили на цвинтарі, — відповів Блек. — А я глибоко шаную слова без «о». Ось чому ми не займемо ані склепа, ані церкви, ані каплиці.

— Може, ви побоюютесь домовиків і вовкулак? — сказав Літлджек.— Вони ж виють басом на «о», так само як чорти й водяники. Але у потороч і гемонів «о» краще не чіпати.

— Я ненавиджу всі «о», що їх не можна зачепити, — промимрив, здригнувшися, Блек.

— Тепер на острові правує абетка, — поскаржився Літлджек. — Літера закону стала законом літери.

— А проте ми не обшукуємо жодного місця без «о», — зауважив Блек. — Ось чому я не займаю ані джунглів, ані пустель, ані багнищ, ані нетрів, ані пустирів. До того ж там водяться тварини, що мають «а», «е», «і», «у», «и»: верблюд і лев, аардварк і платипус, як, зебра і гну, тигр і ягуар, пантера і пума, і рись. Тепер мені ці звірі навіть подобаються.

— А я навіть побоюся звірів з «о», — мовив Літлджек. — Сам не знаю чому.

— А я випадком довідався, що на острові немає тварин з «о», — сказав Блек. — Послухайте чому. Серед наших матросів є чолов'яга на ймення Філч.

— У нього хапкі руки, — зауважив Літлджек.

— Так от, своїми хапкими руками він знайшов у руїнах, що ми їх поробили, стародавній рукопис.

— Що ж у тому рукописі? — спитав Літлджек.

Блек вишкірив спідні зуби:

— В ньому розповідається, як колись давно король, чию небогу вкусив крокодил, повиганяв усіх великих тварин з пустель, багнищ і джунглів: крокодила, слона, пітона і кобру, і боа, горилу, і гібона, і вовка. Позникали орангутанги й олені. Дикобразів, дінго і леопардів повиганяли з їхніх дерев, печер та гротів.

— А носороги й гіпопотами? — спитав Літлджек.

— Зникли з борсуками й лосями, — відмовив Блек. — На острові не лишилося звірів з літерою «о», крім таких малих, що не стануть нам на заваді.

І згодом, того ж таки вечора, сівши в корчмі, він знову сказав:

— Немає звірів з літерою «о», що стали б нам на заваді.

Корчмарка почула ті слова, по роботі пішла на таємну нараду в ліс і розповіла, що сказав Блек. Аж тут зненацька з'явився Гайд.

— Ваші хутрові, лускаті й пір'ясті друзі з літерою «о» або щезнули, або вимерли, або ніколи не існували! — вигукнув він. — Динозаври і бронтозаври, мастодонти й бегемоти, давні іхтіозаври і птеродактилі, дронти й археоптерикси. Всі інші тварини з «о» міфічні, — мовив він глузливо до Андреуса. — Чому ви не звернетеся до них по допомогу?

— А які це тварини ніколи не існували?— спитав дідок. — Пам'ять моя вже не та. Мені дуже важко згадати те, що ніколи не існувало.

— Однорог, дракон і Мінотавр, — відмовив Гайд, — легендарні й казкові демони, грифон і Горгона, і пташка Рок, ого-пого і Лохнеська потвора. А якщо ці дев'ять не складають кворуму, то покличте кокалорума.

Зорі сховалися за хмарою, і всім стало холодно й страшно, наче їхні єдині спільники десь заблудилися.

— Звірі з літерами «а», «е», «і», «и» та «у» на боці Блека й Літлджека, — сказав Гайд,— а інших у нас немає. Якщо, звичайно, не брати до уваги казкових фантастичних створінь, това, момрата, борогрова, віфенпофа, воглбага, Донга, Пода, Тодала і горма.

— Я ніколи не чув ані про гормів, ані про Тодалів, — мовив дідок.

— Не чув, бо вони ніколи не існували насправді,— відмовив Гайд, — а існували тіль-

ки в книжках, де вони вам не друзі, а вороги, тому що втратили своє «о».

Він виступив з гурту і щезнув у лісі, глузливо зареготавшися на прощання.

Андреа весь той час була мовчала, але нині заговорила, наче проказуючи з пам'яті:

— Існує чотири слова з «о». Без них ви нічого не вдієте. Знайдіть їх і вжийте до діла.

— Сподівання, — сказав Андреус.

— І кохання, — сказала Андреа.

— І, мабуть, доблесть, — сказав дідок.

І вони спробували відшукати четверте, називаючи хоробрість, розум, достойність, роботу і молитву.

— Ні, не воно, — мовила Андреа. — Скажіть його, я зразу пригадаю.

І, поки зайшов місяць, вони називали слова з літерою «о»: доброта і щиросердість, цнота і обережність, потомство, совість і прямодушність.

— Ні, ні, не воно, — сказала Андреа. — Скажіть його, я зразу пригадаю.

— Сподіваюся, з часом воно спаде нам на думку, — мовив дідок. — Може, то гордість.

— Суворе слово, — відмовила Андреа, — проте йому бракує величі.

І всю ніч аж до ранку вони шукали найвеличнішого слова, називаючи молодість, радощі й винятковість, перемогу й наполегливість, спочинок, розраду, поступовість, шкільництво, гроші, майно, братерство, материнство і ще багато інших слів на -ість та -ство. Але Андреа щоразу хитала своєю гарненькою голівкою, заперечуючи охоту й споглядання, не приймаючи чесноту, любов і дожидання та багато інших слів на -оту й -ання.

— Вірі, правді й красі бракує «о», — зауважив дідок. — І, на жаль, «о» є в розлуці, сльозах, недолі, горі, смуткові.

Почувши те, всі засмутилися, однак провадили пошуки в надіях і мріях людських від рішучості до евфорії. Дідок погладив бороду і сказав: «Sic transit verbi gloria»[1].

Дехто з остров'ян і досі насмілювався вживати «о», серед них один човняр, чоловік хоробрий і принциповий.

— Ти мені жона, а не жна, — казав він своїй переляканій дружині, — це моя домівка, а не дмівка, і я роблю човни, а не чвни, і ношу кожух, а не кжух. Чого тебе навчали сьогодні в школі? — спитав він свого найменшого сина.

— То є шкла, — відповів син.

— Нічого з мене шкилювати! — вигукнув батько. — Але не замінить мені алое. І комин є комин, а не кмин. Учора один чоловік хотів замовити чотири каное...

— Чтири кане, — поправив його син.

— Помовч! — гримнув батько. — Чого тебе навчали сьогодні в школі?

— Що гріти — завжди гріти, але гріти не завжди гріти.

Почувши це, батько схопився з місця, як опечений, надів свою шапку й кжух і пішов туди, де колись був поріг, ледве не зачепившися об те, що звалось було одвірком.

— Куди це ти пдався? — прошепотіла стривожена жінка.

— Світ за чі! — вигукнув човняр і пішов світ за чі.

— Щ ти сказав батькві? Чг він утік з дму? — спитала мати сина.

— Горіти — завжди гріти, але гріти не завжди горіти, — відповів пошепки хлопець.

Бували й інші дивні випадки. Один пастух зважився похвалити глс своєї дівчини і сказав, що вона співає, наче хр слвейків, а за те дістав ляпаса. Отак вони й жили, і багато хлопців посварилися з своїми дівчатами, і більшості чоловікам повривався терпець, а деякі побожеволіли.

Одного дня Блек покликав на раду Гайда.

— Люди зі мною вітаються, — буркнув він. — Ти не знаєш чому?

— Брак «о» у певних колах став культом, — пояснив Гайд. — І хоч тому бракоїзмові бракує культури, проте він декого приваблює: спочатку бабу, потому діда, а далі й дідового сусіда. Люди часто схиляються перед тим, чого не можуть утямити, вони не вміють відрізнити свого горя від свого щастя, лаврів од тернового вінця. Доказ тому — дозволені ігри. Шаради є скорше праця, аніж розвага, так само як куці-баба, піжмурки й купка невеличка. Бракоїзм може стати ізмом майбутнього, і люди з усіх кінців світу потечуть, як прочани, щоб уклонитися вашому гробові.

Блек вишкірив зуби й нетерпляче махнув рукою:

— Вилучити з абетки літеру — це спростити життя.

— Навряд. Вилучіть «г» з грізний, і буде різний. Додайте одну літеру до простити, і буде спростити. Заберіть літеру з хмари, і будуть мари.

Знизавши плечима й ледь осміхнувшися, Гайд повернувся і вийшов.

Блек насупився.

— Занадто він розумний, — мовив він сам до себе. — Боюся, що розум той вилізе боком і йому, й мені.

6

Ніхто не знав, котра година, бо Блек потрощив усі годинники. Був місяць жовтень, але ніхто не відав, який саме день, бо Блек

[1] Так минає словесна слава (лат.) — перефразоване латинське речення «Sic transit gloria mundi»: Так минає земна слава.

повидирав з усіх календарів місяці, що мали «о»: жовтень і листопад. Майже все було побите, поламане, поруйноване; і місто без колон, і село без колодязів та городів, і бори без сосон видавалися зовсім спустілими. Зозулі та соловейки відлетіли, і навіть горобці вже не цвірінькали. І ось настала ніч, що її провістив дідок.

Блек з Літлджеком сиділи в корчмі, коли це знадвору долинув гвалт і лемент, заре-петували діти. Усі собаки без «о» — такси, вівчарки й спанієлі — сумно завили. На небі спалахнуло дивовижне сяйво.

— Чого це вони дуріють? — запитав Блек.

— Не знаю, — відмовив Літлджек, — але не схвалюю.

— Не схвалюю, не схвалюю! — заверещав папуга, і Блек здавив йому пельку.

— Кав! — кавкнув папуга.

Блек з Літлджеком пішли туди, де колись був поріг, ступаючи по землі, бо підлоги не стало, і подивилися вгору. За милю від них височів величезний замок, такий осяйний, наче його опромінювало десять місяців.

— Замок! — закричав Блек і з надмірної радості заходився потирати руки в рукавичках. — Скарб! Смарагди, рубіни й сапфіри!

— Не так швидко, — застережливо мовив Літлджек.

— Швидше! — закричав Блек і побіг крізь нічну темряву, спотикаючись на вибоїнах, утупившись осяйними очима в осяйний замок.

— Не так швидко, — знову застеріг його Літлджек. — Я чую дух хитрощів і каверз.

— Я чую дух скарбу! — вигукнув Блек. — Я чую мапу.

Навколо них з'юрмилися матроси, що поприбігали з кайлами, заступами й дрючками, мов зграя голодних псів. На заклик Стрега і Страга всі вони гайнули до замка.

Андреус і Андреа стежили за ними, сховавшися в тіні розбитої колони.

— Це їхня найхмельніша ніч і, сподіваюся, остання, — тихо мовив Андреус.

— Бережи сподівання, — озвався дідок, який наче з-під землі виріс. — Ми його потребуємо.

— Я й забула, що в книжці є виноска, — сказала Андреа.

— Про що в ній пишеться? — спитав Андреус.

— Що коли люди, які шукають у замку свою заповітну мрію, не знайдуть її до завтрашнього полудня, то їхня справа програна.

— Отож їм залишається дві довгі години та ще десять годин, а їх не менше як сто один, — мовив Андреус.

— Я знайшов би мапу за половину того часу і то сам, — сказав дідок, — аби був молодший.

— Їхня заповітна мрія не мапа, а скарб,— сказала Андреа.— До того ж, є згадка про дрімучий ліс.

— Що там про нього кажеться? — спитав Андреус.

— Майже всі слова були з «о», а тепер усі «о» позникали. Коли гора є гра, сопілка є спілка, а море мре, а тонути все одно що тнути, то читач нічого не втне.

— І досада є дсада, і посада є псада, і, що найгірше, розрада стала замалим не зрада, — сказав, зітхнувши, дідок.

— Сотати є стати і мостити є мстити, — сказала, всміхнувшись, Андреа.

— І зоріти є зріти, — сказав Андреус.

— І оковита, — сказав дідок, — є квита.

7

Блек з Літлджеком і Стрег із Страгом, і весь їхній гурт розбіглися по замку, як зграя божевільних мавп, здійнявши такий гам і веремію, що на стінах забрязкотіли щити.

— Знайдіть скарб або мапу! — закричали Блек з Літлджеком.

— Знайдіть скарб або мапу! — загорлали Стрег із Страгом і всі матроси.

І вони заходилися орудувати кайлами та дрючками, порозбивали всі замки й двері, повідчиняли шафи й комірки, повиважували віка скринь, потрощили заступами годинники. Минав час, а брязкіт гучнішав. Зайди повідчиняли, перетрусили й пошматували все, що мало літеру «о»: ложа, софи, отоманки, речі з онікса й бронзи, слонової кості, чорного дерева, золота й халцедону, посуд і одяг, подушки й ослони, і навіть кубки та флакони. Матроси випили з бочок вино, біле, червоне й рожеве, а потім порозбивали бочки. Вони позривали мостини й порозбирали мармурову підлогу, але не виявили ані самоцвітів, ані мапи; жодний камінець не заяскрів, не замерехтів, не заблищав, ніде не було ані клаптика пергаменту.

Зайшов місяць, на небо викотилось ясне сонце. Хряскіт і брязкіт ущух. Усе, що можна було потрощити, було потрощене. На підлозі — чи то пак там, де колись була підлога, — лежали склянки, тріски, уламки, скалки. Тоді знетямлений Блек зціпив руки в рукавичках, підняв їх до неба і тієї миті побачив мапу. Вона висіла на стіні, єдиній, яка стояла нерозвалена.

— Цієї стіни я досі не бачив! — вигукнув Блек.

— Голову до пня, ще хвилину тому її тут не було! — вигукнув Літлджек.

Вони зняли мапу, поклали її на дошці, схилилися над нею і зрештою розшифрували всі позначки та хрестики.

— Скарб лежить за п'ять тисяч футів од того місця, де вищирив зуби цей череп! — вигукнув Блек. — Зразу дійдемо до розбитого блискавкою дуба, а тоді відлічимо п'ятдесят кроків.

— На північний схід! — вигукнув Літлджек.

— Скарб наш, — радів Блек. — Ми станемо принцами!

— Царями! — загорлав Літлджек.

І Стрег із Страгом, і всі матроси відгукнулися луною:

— Царями!

Але на їхню луну луна не відгукнулася, бо всі стіни були поруйновані. Вони побачили перед собою темний, похмурий праліс, що простягався ген-ген-ген і ще далі.

— Візьміть заступи! — звелів Блек. — І гайда за мною!

Тож усі матроси взяли по заступові й пішли слідом за Блеком та Літлджеком, Стрегом та Страгом у той темний, похмурий праліс.

— Як у нас із часом? — гукнув Блек.

— За дві години полудень, — відповів Літлджек.

— Слово полудень мені ненависне, — сказав Блек. — Сам не знаю чому.

— Може, тому, що воно має «о»,—мовив Стрег.

— Може, тому, що опівдні сонце припікає, — мовив Страг.

— А скарби слід викопувати вночі, — мовив Літлджек.

— Ану припніть язика! — гримнув Блек. — І гайда за мною. Дивна тут погода. Не до вподоби мені ця погода.

— Чому так важко триматися вкупі? — спитав Літлджек.

Спитавши, огледівся і побачив, що він сам один. Він гукнув, але ніхто не озвався.

— Ходіть сюди! — кричав Блек. — Гайда всі за мною. Я вже відчуваю, як самоцвіти печуть мені руки. І мапа, і компас у мене. Шукайте розбитого дуба!

Аж ураз він кавкнув і затнувся. Очі йому вирячилися з переляку, руки затремтіли: він опинився сам один, як і всі інші. За кожним кроком ноги провалювалися в багнюку, бо кроти попідгризали коріння й розпушили грунт.

— Ані просвіту, ані прогалини! — вигукнув Блек. — Іти мені грязько й грузько.

Мільйон бабок закружляв йому над головою, і сила хамелеонів змінили колір похмурих хащів. Потому налетіли метелики.

— Метелики не мають літери «о»! — вигукнув Блек, але він помилився. У тій хмарі були хамелеони, мертві голови, кропив'янки та інші того ж таки кшталту. Сонце щезнуло, й здавалося, знову настала ніч.

— Що воно за страхітливий ліс? — запхикав Блек, та йому ніхто не відповів.

— Що воно за страхітливий ліс? — зажебонів Літлджек, який заблудився на іншому краї.

Кругом панувала темрява, наче опівночі.

— Звідкіля це гудіння і це дзижчання? — заволав Літлджек.

Нараз він побачив, хто видає ті зловісні звуки: це були коники, оси, оводи й бджоли. Вони налітали полками, сотнями, ескадронами.

— Коли Блек видавав універсали, він і не подумав про таку дрібноту, — сумно мовив Літлджек.

Він спробував був пробратися навпомацки в осібний гайок, але стежка заросла мухоморами, споришем, ожиною, жовтцем, глодом, дзвіночками, орхідеями й корінням мандрагори. Згори звисав іспанський мох, а знизу спиналися іспанські рожі.

— Що воно за страхітливі рослини? — промимрив Літлджек, опинившись по коліна в осоці, осоті, конваліях, котячих лапках, звіробої, кропиві, молочаї, лободі, рогозі, папороті, чаполочі, козельці та зозулинці.

— Що це за страхітливий ліс? — заквилив Гайд, який заблудився на іншому краї.

Дивне світло сліпило йому очі, мерехтячи, спалахуючи й блимаючи: вогонь святого Ельма, мандрівні й болотяні вогники, фосфоричне світло й полярне сяйво.

— То світло нічне, удень його не буває, — застогнав Гайд. — А проте кілька годин тому мені здалося, що зайнявся світанок.

Він поглянув на небо, шукаючи сонця, але звідти на нього глянуло холодне «о» Канопуса. Волосожар, здавалося, спрямував на нього свої зорі, як пальці, комети й метеори спалахували, наче вогняні стріли, сяяла Андромеда, Козерог і Скорпіон, Оріон і Кассіопея, і багато інших зірок та сузір'їв, яким Гайд згубив лік.

Потому світло погасло, й знову запанувала темрява, а темряву розітнули вогні фейєрверків: ракети ронили кольорові сльози, випускали барвисті грона, й срібні водограї спадали золотими дощами. Враз де не взялися сови й ворони, сорокопуди й сороки, чорногузи й фламінго, соколи, орли й один альбатрос із стрілою з арбалета, що застрягла йому в пір'ї. Вони кружляли й гасали над головою, наче бомбардувальники.

На Гайда напали комарі, мікроби й мікроорганізми, і він побіг, спотикаючись, крізь зарості сикомори, болиголова, осичини, сосни, очерету, папороті та лози; а ропухи в лопухах лізли йому попід ноги, не даючи й кроку ступити.

— То все неістотно, недоречно й неправоздатно, — мимрив він, удаючись до потрійних формул, які так полюбляють юристи.

Зненацька на нього напала зграя лебедів.

— Я заперечую! — жебонів Гайд. — Лебеді не мають «о».— Аж тут він згадав, що лебеді — водоплавні птахи. — Хай їм лиха година, тим істотам без «о», що мають «о» у своїх родових назвах! — вигукнув Гайд і тієї миті почув гарчання рисі. — Родина котячих, — запхикав Гайд. — Лисиця вищирила на нього зуби. — Родина собачих, — тремтячим голосом мовив Гайд. — Та ось верблюд! Сяду на нього!

— Я дромадер, — озвався верблюд, чи то Гайдові здалося, що озвався. Потому він заплющив одне око, розплющив його й почвалав геть.

— Нереально, незгідно і неймовірно! — вигукнув Гайд.

Перед очима йому замахала крильми ластівка.

— Je suis hirondelle [1],— защебетала вона.

— Неможливо! — заволав Гайд. — Недоречно й несправедливо.

Аж раптом перед ним, вживаючи наукової термінології, матеріалізувалися, тобто з'явилися, виросли, виникли три ведмеді.

— Les ours, — по-французькому заверещав Гайд. — Зверх того, до того ж і більше того — цинамовий, полярний і коричневий.

Він ступив чотири кроки, захитався і впав.

8

Тим часом Блек блукав у темній гущавині. Аж раптом дерева розступилися, і засяяло ясне сонце. Земля під ногами наче потвердішала. Грізні дерева пощезали всі, крім одного — розбитого блискавкою дуба, що стояв на галявині. І Блек побачив довготелесу постать Літлджека, побачив Стрега й Страга, і всіх матросів, які скупчилися, показуючи заступами додолу. Були вони покусані, пожалені, скуйовджені й зачучверені, але безтямно галасували з радощів.

— Ось воно те місце! — вигукнув Літлджек.

— Копайте, — проскрипів Блек.

Матроси вже хотіли були встромити заступи в землю, та враз скам'яніли, почувши зловісний брязкіт, і лязк панцирів, побачивши зливу стріл. Перед ними замаячіли постаті, що сунули кінні й піші; матроси опустили заступи.

— То витвори людської уяви! — вигукнув Блек. — У жилах їхніх немає ані краплини крові.

— Копайте! — загорлав Літлджек, але всі матроси стояли, прикипівши до місця й вирячивши очі на привиди.

— У жилах їхніх тече чорнило, безсмертне чорнило, чорнило пісні й повісті, — пролунав голос Андреуса.

— Чорнило можна знищити! — вигукнув Блек. — І чорнило, і людей з чорнила. Назви мені їхні ймення!

Вони спадали з неба так швидко, що Андреус не встигав їх називати. Вони виникали з казки й легенди, виникали з пісні й повісті, й імення кожного привида майоріло гордо, наче прапор: Ланселот і Айвенго, Атос, Портос, Сірано, Роланд, Роб Рой, Ромео; Доналбейн з Бірнамського лісу, Робінзон Крузо й Робін Гуд; похмурий Донс з «Лорна Дон», Деві Крокет і Даніел Бон; із сьогочасних і давніх томів привид Банко й Шерлок Холмс; Лохінвар, Лотаріо, Горацій і Горацio; з ясного неба спадали й інші, темніші постаті: Шекспірів Шейлок, Біллі Бонс, Квазімодо, Конрадів Джонс, Ікабод і капітан Гок—імен їхніх вистачило б на цілу книгу.

— Здається мені, що ці паладини літери «о» зовсім невразливі! — заволав Літлджек.

— Книжки можна спалити, — проскрипів Блек.

— А вони знову оживають, постаючи з попелу,— мовив Андреус.

— У мене таке почуття, наче доля забила мені горлянку своєю літерою «о», — озвався Блек здушеним голосом і враз повеселішав. — Привиди відступають! — вигукнув він.— Беріть заступи!

Але тієї миті, мов за чиїмсь знаком, у повітрі залунав регіт, й інші постаті закружляли над вандалами і довкола них, наче індіяни. Вони мчали верхи на поні слідом за Матінкою Гускою, що сиділа на помелі.

— Хто вони такі, ці вибрудки фантазії чи пропасниці? — запитав Блек.

На цей раз йому відповів голос Андреа:

— Малий Джек Горнер, що зліз зі своєї гори, Томмі Траут і киця, що він її витяг з криниці, бідолашний Кок Робін і Бессі Брокс, Простак Сімон і Томмі Снокс, доктор Фостер вернувся, з'їздивши в Глостер, хлопчик Синяк і король Коул дивак.

— Але ж то все примари, — озвався Блек тремтячим голосом. — Я видер «о» з героїв і донкіхотів!

— Але не з кохання, — відмовила Андреа, — і не з любові, не зі спогадів, і не зі сподівання.

— Беріть заступи! — наказав Блек і засміявся, аби матроси теж засміялися, але всі вони мовчали.

Тієї миті з неба поспадали, наче грім, нові тіні: аргонавти, мірмідоняни й амазонки, Адоніс і Ендіміон, Аполлон і Гіперіон, а високо над ними мчали Полукс і його брат Кастор, палаючи вгорі, наче дві ясні зорі.

Потому з'явилися велетні з літерою «о»: Корморан і Бландербор, Голіаф і Чорномор, Киклопи, що шпурляли скелі на Нікого, який

[1] Я ластівка *(франц.)*.

завітав був до них у гостину, і навіть набридла всім гімалайська Снігова людина.

Матроси попадали з ляку на землю й позаплющували очі, аби не бачити небесних примар.

— Ану, копайте, — проскрипів Блек,— бо я вас усіх повбиваю!

Він вихопив з-за пояса свій пістоль, а Літлджек свою шаблюку. Боячися смерті дужче, аніж привидів, матроси почали копати; тим часом забамкав годинник, невидимий годинник. Земля зразу затверділа й захолола, і заступи погнулися, як паперові.

— Ви напали на скриню, на оковану залізом скриню та ще й дубову.

Але копачі напали не на скриню, а на карбонат і карборунд, конгломерат і якусь породу, що зветься ооліт. Годинник бамкав і бамкав.

— Я понищив усі годинники! — вигукнув Блек.

— Усі, крім одного, того, що захований в людському сумлінні, — відмовив Андреус.

Аж ось годинник лунко вибив одинадцяту. І враз сталася дивина. Навколо них з'явилася сила-силенна речей, і всі вони були різні.

— Посуд! — глухо вигукнув Блек. — Треба було знищити посуд і все, що він уміщає. Проклятий Гайд та його збірні іменники!

— Що в тому посуді, я не знаю, але кожна річ літери «о» не має, — озвався Літлджек охлялим голосом, споглядаючи ті різноманітні речі: чарки, кварту, макітру, усякі склянки, кадіб, глечик, пухар та ще й філіжанки.

— Кавник, вази, цебер і гладишка, — закричав Блек, — дзбан, чайник, казан і дубова діжка!

Очі йому потьмарилися, але тут же знову запалали диявольським вогнем.

— Скарб! — вигукнув він. — Самоцвіти!

І Блек з Літлджеком, і Стрег з Страгом, і всі матроси почали відкривати посуд без «о» і в кожному знаходили аркушик паперу. І на кожному аркушику горіло, палало, блищало одне-єдине слово. Годинник вибив дванадцяту.

— Настав полудень!— вигукнув Блек, і всі відгукнулися луною:

— Полудень!

І вони почули, як удалині забамкав дзвін. Бамкання те лунало ближче й ближче, воно гучало дзвінкіше й дзвінкіше, і зрештою все небо сповнилося музикою, ніби чарами.

— Воля! — вигукнув Андреус, вимовляючи те вогняне слово, яке знайшли пірати, слово, що палало й блищало.

— Воля! — повторила його Андреа, і, почувши те найвеличніше слово, розбишаки сполотніли й затремтіли.

— Я знав, що слово те не може бути ані доля, ані стогнання, — сказав дідок. — Але я боявся, що, може, воно дожидання.

9

І зразу якимсь дивом усі розбишаки опинилися край берега, а навколо них скупчилися всі остров'яни.

— Настав ваш час, — сказав Андреус. — Ось корабель. Забирайтеся.

— Сходи й палуба вкриті слизом скойок, омарів і восьминогів! — закричав Блек. — І риба-голка свердлить корпус під ватерлінією, а її підбурює, регочучи, косяк оселедців!

Гайд раптом поринув у фантасмагорію.

— Краби, раки, креветки звуться десятиногами, — простогнав він. — Хрущі й павуки звуться членистоногими. Слимаки й слизняки звуться молюсками.

Йому здалося, що на нього сунуть цвіркуни, які належать до родини ортоптера, і кажани, які належать до родини хіроптера. І він кинувся тікати від великих та малих комахоїдів: їжака, землерийки, щурівки.

Невидимий годинник вибив першу.

— В годиннику бігає миша. Я бачив її на власні очі, — сказав Літлджек.

І всім матросам почало ввижатися бознащо, коли вони видерлися на борт корабля, розпустили чорні похмурі вітрила й поволі попливли в море. І тоді за далеким виднокраєм розгулялися й розбуркалися страшні шторми з літерою «о», урагани (Коні, Дороті й Флора, Імоджен, Жозефіна й Нора), громовиця й мусон, циклон і торнадо, линув дощ, здійнявся водяний смерч, насунула хуртовина, сльота, виникли коловороти та інші незвичайні явища — кожне з літерою «о». Запала ніч, і при спалахах блискавки дехто на березі побачив (а може, то йому привиділося) голову велетня Оріона, що вставав з-за моря. А дехто на березі побачив (а може, то йому привиділося) мстиві кораблі великих мореплавців: Колумба, Де Сото, Кортеца, Бальбоа, та всіх інших, починаючи від Ясона й Ноя.

Відтоді жодного слова не було чутно ані про Блека, ані про Літлджека, ані про Стрега, ані про Страга, ані про всю їхню ватагу. Одного дня хвилі прибили до берега потрощений шпангоут і чорну рукавичку — оце й усе, що від них лишилося. Колишній законодавець Гайд, якого оголосили поза законом, знайшов у законі пролазку і спробував нею скористатися. Але «о» з неї випало, вона розвалилася і поховала його під своїми уламками. І, падаючи, він почув інше «о», яке вигукувала стара сова на порослій мохом осиці. Воно трохи скидалося на обліґато гобоя.

10

Сповнені доблесті, любові й сподівання, остров'яни заходилися відновлювати «о» в його правах. Прізвище Голділок знову стало повнозвучне, і в горщиках знову варилася локшина, і чоботи перестали бути чбітьми. Музиколюбне подружжя знову почало тішитися дуетами, граючи на мандоліні й гармонії. Офелія Олівер, яка сховалась була від чоловіків, повернулася з обома своїми «о». Отто Отт називав своє ймення, не затинаючись. Вимова й граматика знову набули гідності. Поганяючи коней, людям вільно було кричати «вйо!», і всі переконалися, що борона відрізняється від оборони. Кожна родина знову мала власний комин і поріг, і господар міг сказати по-людському, як колись: «Жінко, час полуднувати (чи обідати)». Знову підвелися колони й заяскріли водограї. Навесні вернулися жайворон і соловейко. Ворони збиралися голосними зграями, і ночами знову пугикали сови. Рани, які Блек і Літлджек завдали острову, були вигоєні красолею, орликами, конюшиною і грядниками крокусів. Одного квітневого ранку Андреус й Андреа побралися.

— Могло бути гірше, — сказав дідок, їдучи додому з весілля. — Ті гаспиди могли заборонити літеру «а», тоді б у нас не було ані сватів, ані братів, ані скатертей на столах.

І він витер сльозину, міркуючи, що то було б за лихо, якби заборонили «я». Та ось він зустрів молодят, які гуляли в саду, і запитав їх:

— Що б сталося без єднання?

— Або без звитяги? — запитав і собі Андреус.

— Звитяга залежить від «о», — сказав дідок.

— Якого «о»? — запитали в один голос Андреус і Андреа.

— Того «о», що в слові воля, — відмовив дідок.

Хвилину вони замислено мовчали, а потім ураз зареготалися, почувши вереск папуги:

— Заткни пельку!

— Мабуть, він запізнився на корабель, — мовила Андреа.

— Тепер він має свободу крику, — зауважив Андреус.

І вони взяли зеленого папугу до себе додому, і зрештою він навчився кричати: «Пильнуйте моря!» І, почувши той застережливий, тривожний крик, остров'яни вибігали на мури та вежі й озирали море: чи не з'явилися лиховісні кораблі із лиховісними вітрилами.

Минуло багато років, і ось одного дня старезний дід з довгою сивою бородою спинився біля підніжжя величної мармурової колони, на вершечку якої виднілася одна літера; вона палала, блищала й мерехтіла вдень і вночі, в сонце і в дощ.

— Яка дивна подоба! — вигукнув хлопчик. — Подоба кола.

— Який дивний пам'ятник, — засміялася дівчинка. — Пам'ятник нулеві.

Дід зітхнув, почухав потилицю й замислився. Він довго думав, а тоді сказав:

— Пам'ятник цей має цікаву й незвичайну історію.

— Його поставили на честь якоїсь битви? Чи наші її виграли? — запитали діти.

Дід похитав головою й зітхнув:

— Літа мої вже не ті, що колись, і минуле видається мені незбагненною загадкою, але ми здобули славну перемогу.

Заходило сонце, і під його золотими променями спалахнуло вогнем дивовижне «о».

З англійської переклав
Олександр ТЕРЕХ

ОСТАННІЙ ДАР ІЗОРИ

СПАДЩИНА ЛЮДСТВА

В останній строфі восьмого розділу «Євгенія Онєгіна» є загадкові рядки:

...А та, що взяв я
Татьяні молодій за взір...
(Переклад М. Рильського)

Поет обірвав ці рядки, не назвавши імені прообразу Татьяни. Але, вчитуючись у біографію Пушкіна, замислюючись над іменами жінок, з якими він зустрічався, дослідники дуже часто зупиняються на імені Доллі Фікельмон, онуки фельдмаршала Кутузова, в сім'ї якого так любили Пушкіна. Доллі — світське ім'я Дарини Федорівни, що рано одружилася з австрійським вельможею, графом Карлом-Людвігом Фікельмоном, який незабаром після цього був призначений послом в Росію.

Микола Раєвський у книзі «Якщо говоритимуть портрети» (Алма-Ата, 1945, стор. 132) пише: «Не раз літературознавці відзначали й те, що в змалюванні вітальні Татьяни-княгині є подібність із салоном графині Доллі, де Пушкін, як казав Вяземський, був «удома». На думку ряду авторитетних пушкіністів, в тому ж салоні Пушкін міг дістати від чудово поінформованого австрійського посла вірогідні відомості про справжнє обличчя Сальєрі і таємницю смерті отруєного Моцарта. Ці відомості поет використав у трагедії «Моцарт і Сальєрі».

З таким припущенням, звичайно, треба погодитися. Щоправда, ще до появи трагедії Пушкіна європейська преса не раз називала Сальєрі убивцею Моцарта, а Джузеппе Карпані, за дору-

ченням габсбургської розвідки, агентом якої він був багато років, навіть опублікував у Італії статтю на захист Сальєрі. Але Пушкін навряд чи звірився б тільки на повідомлення преси, вирішивши назвати дійових осіб трагедії їх справжніми іменами. Адже в тому ж таки 1830 році, коли було завершено трагедію «Моцарт і Сальєрі», Пушкін у статті «Спростування на критики» писав: «Обтяжувати вигаданими страхами історичні характери і не мудра річ і не великодушна. Наклеп і в поемах завжди видавався мені непохвальним».

Але Сальєрі був саме «історичним характером». Отже, Пушкін був переконаний, що він винен, але, звичайно, ніде не міг послатися на салон австрійського посла, де почерпнув відомості, вірогідність яких важко було взяти під сумнів. Можна припустити навіть, що граф Фікельмон якось допоміг Пушкіну: адже незабаром після закінчення трагедії вона була видана і поставлена на петербурзькій сцені, а царська цензура навряд чи охоче дала б дозвіл на появу в російській столиці твору, в якому підданий австрійського імператора викривався в убивстві великого композитора. Але такий дозвіл був одержаний — навряд чи без згоди австрійського посла.

Проте роль графа Фікельмона не обмежувалася цією — хай навіть мовчазною — згодою. Як підкреслює М. Раєвський, саме завдяки Дарині Федорівні та її чоловіку, Пушкін одержував з-за кордону матеріали, потрібні йому для читання і вивчення. Звичайно, послу важко було відмовити в чомусь своїй чарівній дружині, молодшій за нього на двадцять сім років. Але граф Фікельмон хотів все-таки застрахуватися від можливих неприємностей і в своєму офіційному посольському щоденникові робив позначки про книги і матеріали, передані ним особисто або через дружину Пушкіну, до якого, судячи з усього, граф ставився з належною повагою (відомо, зокрема, що на похоронну відправу поета в Конюшенній церкві посол прийшов у парадній фельдмаршальській формі). Всі ці позначки збереглися в архіві міністерства закордонних справ Австрії і вже використані пушкіністами.

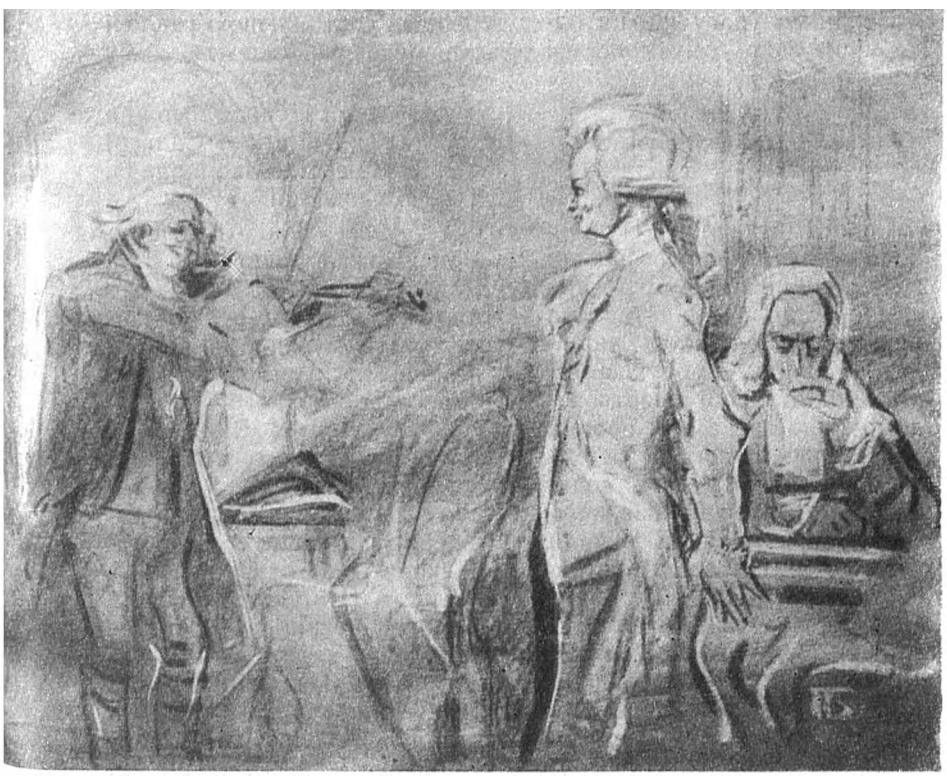

Є підстави вважати, що саме стаття Д. Карпані на захист Сальєрі привернула увагу Пушкіна, який, безперечно, був вражений думкою про отруєння Моцарта, але, зрозуміло, ніколи не наважився б «обтяжувати вигаданими страхами» пам'ять Сальєрі. Поетові потрібні були **вірогідні** відомості, і він звернувся до Фікельмонів. Треба гадати, що Дарина Федорівна подала йому велику допомогу, бо її тонкий розум і чуйність одразу підказали їй, яке важливе було завдання, що його Пушкін поставив собі, завдання викрити не просто убивцю Моцарта, а «сальєріанство», що ганьбило людство.

Кожен дослідник, що звертався до трагедії Пушкіна, яку Гоголь, як відомо, назвав «чудовою п'єсою», а Лядов — «найкращою біографією Моцарта», не може не зауважити: у «Моцарті і Сальєрі» Пушкін виявив гідне подиву знання життя і творчості обох персонажів трагедії, що сягало далеко за межі фактів, наявних у книгах і статтях, опублікованих до 1830 року.

Ось у своєму першому монолозі Сальєрі згадує:

> Іще дитям, коли із високості
> Звучав орган у давній церкві нашій,
> Я слухав пильно — і солодкі сльози
> Несамохіть з очей моїх текли.
>
> (Тут і далі переклад М. Бажана)

А чому, власне, «із високості» і в «давній церкві»? Виявляється, ці епітети надзвичайно точні. Сальєрі хрестили, і він став парафіянином тієї церкви Леньяго (неподалік од Венеції), яку, на відміну від інших, називали

«старим храмом». Хори, на яких стоїть орган, розміщені там справді дуже високо. А ходив до цього храму Сальєрі дуже часто, бо його навчав музики старший брат Франческо, який служив там органістом.

Ось іще один приклад точності пушкінського епітета і фактичної вірогідності трагедії. В другому монолозі Сальєрі каже:

Частуючи ненависного гостя,
Гадав я: може ще лютіший десь
Знайдеться ворог, ще лютіша кривда
На мене вдарить з гордих верховин —
Ізорин дар тоді не згине марно.

Перед цим ми довідуємося:

Отруту цю, останній дар Ізори,
Я вісімнадцять літ ношу з собою...

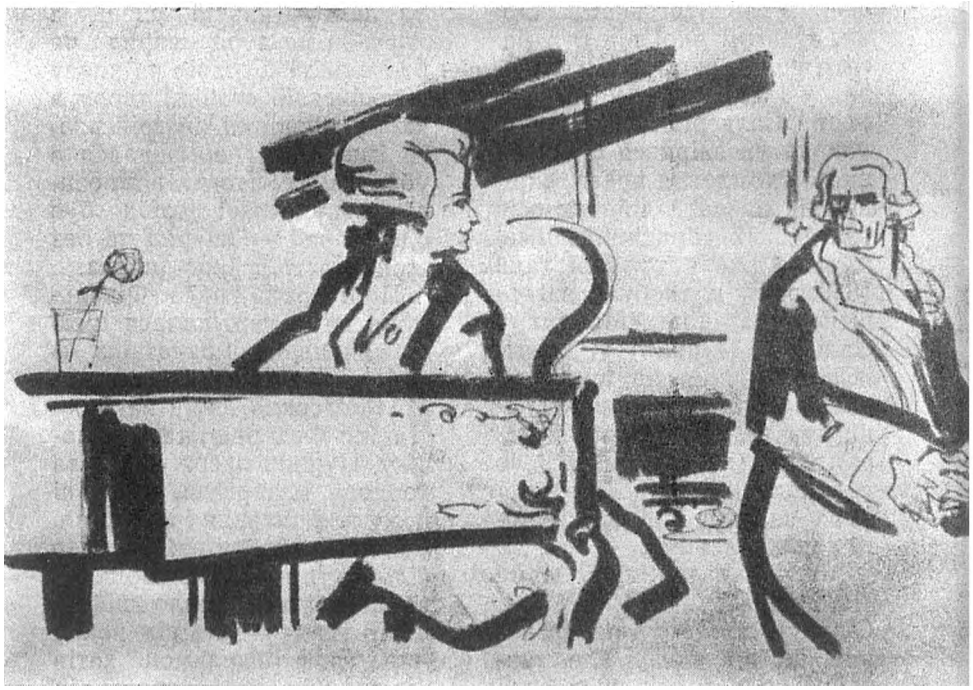

Марія Тереза Гофман, коханка Сальєрі, яку моцартознавець Карл Марія Пісаровіц вважає прототипом пушкінської Ізори, справді померла за вісімнадцять років до того, як Сальєрі почав давати отруту Моцартові. Сам Моцарт, як недавно з'ясувалося (йдеться про щоденники подружжя Новелло, які писалися у 1829 р., але були видані лише в 1955 р.), вважав Сальєрі своїм убивцею.

Але чому «кривда» могла «вдарить з гордих верховин»? І в даному разі епітет взятий Пушкіним з граничною точністю. Сальєрі, через своє офіціальне становище при дворі, користувався прерогативами першого музиканта Австрійської імперії. І «кривда» могла «вдарить» тільки з висоти імператорського трону. Інакше кажучи, якби у Сальєрі виявився суперник, то «дар Ізори» призначався б саме йому. Сучасні зарубіжні дослідники приєднуються до погляду тих радянських пушкіністів, які вважають незаперечним наявність у Сальєрі злочинних нахилів. Змальовуючи суперництво, що виникло між Леопольдом Гофманом (овдовілим чоловіком Терези) і Сальєрі, коли ще обоє добивалися руки юної Терези Гельферсдорфер, той таки Пісаровіц зауважує: «І хто його знає, що зробив би озброєний легендарною отрутою Сальєрі, якби в решті решт йому не дісталася Гофманова обранка».

Звернімо увагу ще на одне місце в другому монолозі Сальєрі:

Як смерті палко я жадав тоді!
Що вмерти? Думав: може, це життя
Ще дасть мені негадані дари...

Інакше кажучи, Пушкін хоче сказати, що у Сальєрі не раз виникала думка про самогубство. Як з'ясувалося недавно, це — також правда. Про одну спробу Сальєрі заподіяти собі смерть відомо було ще з так званих «розмовних зошитів» Бетховена. Втративши слух, великий композитор просив, щоб його співрозмовники писали у цих зошитах все, про що йшла мова. (Сам Бетховен говорив, через що його репліки не збереглися). В листопаді 1823 року (розмовний зошит № 95) видатний віденський публіцист Йоганн Шікх написав Бетховену: «Сальєрі перерізав собі горло, але живий». В тому ж таки місяці того ж року через Відень проїздив відомий польський композитор Кароль Курпінський (друг нашого Глінки). Він побував у віденських видавців Артаріа і почув там новину, яка приголомшила його: Сальєрі перерізав собі бритвою горло і перебуває в дуже тяжкому стані.

Але слова Пушкіна можна зрозуміти і так, що Сальєрі не раз «смерті палко жадав». І це теж правда!

У 1959 році професор Брненського університету Ян Рацек опублікував фотокопію листа Сальєрі (зберігається в музичному відділі Моравського музею в Брно), адресованого його другові графу Генріху Вільгельму Гаугвіцу. В цьому листі, датованому березнем 1821 року, є заповідальні розпорядження й говориться, що тоді, коли граф одержить цього листа (Намещть, родовий замок Гаугвіців, міститься приблизно за сто кілометрів од Відня), Сальєрі вже не буде в живих. До листа був доданий рукопис написаного Сальєрі «Реквієму», щоб він

був виконаний у вашій приватній капелі ради спасіння моєї душі». Отже, Пушкін знав, що Сальєрі «смерті палко жадав».

Він знав, втім, і багато іншого. Ось Моцарт грає Сальєрі свою п'єсу, написану...

Уночі недавно,
Коли мене безсоння все томило...

(зауважимо тут, що Моцарта справді мучило безсоння):

Нехай в твоїй уяві
Постане... хто? Ну, я —
молодший трохи.
Закоханий — не надто, а
ледь-ледь, —
Красуня тут, чи друг — такий,
як ти —
Веселий я... І раптом: нагла
тьма,
Мара з труни, чи інше щось
подібне...

Проте програмна музика, як відомо, не існувала ще в той рік, коли не стало Моцарта. Але Пушкін і не має наміру допускати такий анахронізм: він просто переказує останню сцену моцартівського «Дон Жуана», коли, весело бенкетуючи, герой бачить «щось подібне», інакше кажучи, статую командора, яка прийшла на його запрошення і принесла йому смерть.

От вже справді «кожна деталь у цій чудовій п'єсі» продумана і, коли можна так сказати, документована. Та чи доведений факт убивства Моцарта Антоніо Сальєрі, який ненавидів його? Звернімося знову до «розмовних зошитів» Бетховена. Ось записи у зошиті № 125. Карл, племінник композитора, пише: «Сальєрі заявив, що він отруїв Моцарта». В тому ж таки зошиті найближчий друг і біограф Бетховена, віденський юрист і музикант Антон Шіндлер повідомляє: «Сальєрі знову дуже погано. Він зовсім вибитий з рівноваги. Він весь час твердить, що винен в смерті Моцарта. Це — правда, бо він хоче повідати її на сповіді, — а тому правда також, що за все настає відплата».

Ці записи загальновідомі, і якщо нечисленні захисники Сальєрі намагаються з «ученим виглядом знавця» висловити сумнів з цього приводу, то пояснюється це тільки «традицією». Назвемо творців цієї традиції, що намагаються пояснити зізнання Сальєрі його «божевіллям» (що почалося, виходить, дуже давно — ще тоді, коли він писав «Реквієм» «ради спасіння своєї душі»). Пам'ять Сальєрі захищали клерикальні кола, бо він був гідним вихованцем кардинала-архієпископа Відня графа Мігацці, і — до певного часу — габсбургська таємна поліція.

Але версія про «божевілля» Сальєрі спростовується лікарями — радянськими, австрійськими, німецькими, які протягом останніх років висловлювали також тверду думку, що, судячи з розповідей про те, як проходила передсмертна хвороба Моцарта, він був отруєний двохлористою ртуттю (сулемою), смертельна дія якої, як встановлено, набагато посилюється, якщо її змішують з вином.

Обід хороший,
Славне і вино...

І ця фраза Сальєрі також згадується, коли вивчаєш ту історію останньої хвороби Моцарта, яку, безперечно, знав і Пушкін. Ні, він ні в якому разі не став би «обтяжувати вигаданими страхами історичні характери», і той, хто захищає Сальєрі, зводить наклеп на Пушкіна. Пушкін був певен, що Сальєрі винен, щодо цього немає жодного сумніву, — адже навіть Йоганнес Дальхов, Гюнтер Дуда та Дітер Кернер — західнонімецькі лікарі, які випустили наприкінці минулого року солідну «Документацію смерті В. А. Моцарта», додали до неї, як один з документів, що викривають злочин Сальєрі, німецький переклад трагедії Пушкіна, який не побоявся назвати імена отруйника та його жертви.

Що ж до «сальєризму», то, як дотепно зауважив у своїй книзі «Про театр» М. Акімов, «не треба мати ерудицію Сальєрі, щоб зненавидіти і навіть отруїти Моцарта. Це доступно і тим критикам, які не знають ні алгебри, ні гармонії...»

Ігор БЕЛЗА

Ілюстрації до трагедії «Моцарт і Сальєрі» художника Б. Буніна

ДИВОВИЖА ВСЕСВІТУ

СТУПЕНІ БЮРОКРАТІЇ. Дев'ять італійських журналістів вирішили практично пересвідчитися в характері бюрократії в своїй країні. Вони роз'їхалися по різних містах Італії і одночасно подали місцевим властям заяви про видачу їм нових паспортів замість загублених. У Неаполі все було зроблено протягом чотирьох годин. У Генуї за допомогою відповідного хабара новий паспорт було виписано протягом якихось десяти хвилин. У Палермо навіть з хабаром це тривало вже чотири дні. Шість інших журналістів потрапили за грати — як підозрілі особи без паспортів...

ПОЛІГЛОТ ЗМАЛКУ. Бранко Сусі з містечка Пріштіна в Югославії вільно розмовляє, крім своєї рідної сербохорватської, також румунською, угорською і албанською мовами і вивчає зараз німецьку. Але писати цей поліглот може поки що лише сербохорватською, бо йому минуло тільки шість років і він ще навіть не відвідує школу.

ВИГРАШ З ПЕРСПЕКТИВОЮ. Власником незвичайного виграшу став один житель міста Лазаревич в Югославії. Він виграв у лотерею могильний камінь.

ЯКЩО ВИСТАВА ПОДОБАЄТЬСЯ... Один з театрів на Бродвеї в Нью-Йорку запровадив оригінальне нововведення. Перший акт вистави тут можна дивитися безкоштовно. Якщо вистава сподобалася і глядач бажає подивитися її до кінця, він повинен під час першого антракту придбати квиток на те місце, яке він зайняв.

Дирекція того театру запевняє, що вже протягом першого місяця касовий збір значно збільшився.

Старі як світ ПАРФУМИ

Спочатку вони з'явилися на світ у не дуже звичній для себе ролі. За тих часів жоден релігійний обряд не обходився без **пер фумум** — запашних димів, які давала далеко не кожна деревина. На олтарях античних храмів спалювали до того ж мирру й ладан, звідси й походить вислів «курити фіміам». Однак вже єгиптяни навчилися виготовляти «предмети жіночої краси» із сандалового дерева та квітів, вимочуючи їх тривалий час у спеціальному розчині, як, до речі, це роблять і сьогодні на парфюмерних підприємствах.

Афінські куртизанки, коли вірити переказам, пахли ірисом і трояндою. Що ж до римлян, то вони влаштовували справжні парфюмерні оргії. Римляни потім дуже здивувалися, коли, опинившись у Галії, відкрили, що тамтешні жінки здавна користуються різноманітними рослинними оліями й пахучими бальзамами.

У середні віки парфюмерія піднялася ще на один, дуже важливий щабель. Араби, наприклад, винайшли перегонний куб, а сам Авіценна розробив технологію виготовлення ефірних масел, які згодом у величезних кількостях почали експортувати на Захід.

Як це не прикро для французів, котрі обстоюють свій пріоритет у галузі парфюмерного виробництва, але перша «дістілері», офіційно зареєстрована історією, належала флорентійцю Томбареллі і виникла вона 1595 року. Тут спочатку обробляли трояндові масла, пізніше, через п'ятдесят років, жасминові, привезені з Індії; саме тут виготовляли парфуми для рукавичок. Між іншим, напахчені рукавички досить швидко здобули вельми сумну популярність. Горезвісна Катерина Медічі вдалася до їхньої допомоги у боротьбі з надто докучливими своїми ворогами: вона просочувала рукавички отрутою. Її приклад наслідували чимало інших коронованих осіб, і невдовзі приймати запашні подарунки стало майже так само небезпечно, як виходити з дому неозброєним.

Наприкінці XVIII сторіччя у Кельні італійські фахівці за рецептом, складеним одним східним монахом, створили «чудесну воду», яку і охрестили за назвою міста «О де Колонь» (кельнська вода).

В епоху Реставрації у Грасі, тому самому французькому Грасі, що вже понад 200 років змагався з італійцями, було засновано два великих парфюмерних підприємства. За часів другої імперії у цьому районі вже налічувалося 83 парфюмерних фабрики. Нові відкриття у галузі науки і техніки сприяли швидкому піднесенню індустрії краси, в якій Франція міцно посіла чільне місце.

Сьогодні розрізняють дві головні групи парфумів: ті, що виготовлені з природних масел, рослинних чи тваринних, і штучні, синтетичні. Аж ніяк не применшуючи досягнень нашого віку, доведеться таки визнати, що другі дуже поступаються першим — глибиною, багатобарвністю, тонкощами аромату.

Переказують, що король Генріх IV страшенно не любив митися і замість ванни виливав на себе добрячий кухоль парфумів. Нині — є всі підстави сподіватися — призначення парфумів загалом змінилося. Королів залишилося не так багато, а прості смертні, прагнучи не тільки гігієни, знаходять щось для душі у яскравій гамі ароматів: для дня і ночі, для занять спортом і святкових вечорів, для молодих жінок і бабусь із сивими скронями...

Репортаж з Мюнхена

АНДЖЕЙ БРИХТ

Район, в якому я оселився, називається Швабінг; там повно крамниць, універмагів, нічних ресторанчиків, дансингів, молодіжних клубів, — але найголовніше те, що на Амалієнштрассе височить величезна, пофарбована на чорний колір, будівля університету. Завдяки студентству цей район набув якихось рис, що відрізняють його від центра міста.

Тут, у Мюнхені, розмова про студентів починається з того, що студент — це пан студент. Панове студенти платять за навчання дорого, страшенно дорого, тим-то знають, навіщо взагалі стали на цей шлях. Вони йдуть по вулиці ходою дорослих людей, трохи стомлених, без усяких популярних в нас хлопчачих вибриків, без особливого стилю, який одразу впадає у вічі.

Їм відомо те, що рідко усвідомлюють наші юнаки, котрі вчаться безкоштовно: вулиця, місто поки що не їм належать. Тому тут не почуєш галасу, не побачиш груп молоді, що вибухають оглушливим реготом, таким, щоб людям аж у вухах лящало. Вони взагалі не ходять групами, поняття груп, що йдуть вулицею, не існує. Групами ходять лише у разі потреби, головно — під час «акції», адже так само ходили їхні батьки, і так ходитимуть вони, коли настане пора. Але вони не байдикують, не марнують часу. Панове студенти вельми статечні.

Рідко траплялось мені на Амалієнштрассе усміхнене обличчя. Чесно кажучи, мені це сподобалось. Бо якщо замислитись як слід, — то з чого, власне, сміятись? Теж мені почуття гумору: годинами розказувати анекдоти та іржати! Дев'яносто відсотків сріблястого сміху нашої студентської молоді не є

Неонацісти вимагають реваншу.

проявом життєрадісності, а навпаки — проявом бездумності, звичайнісіньких дурощів. Навчаються безкоштовно — збагніть, яка величезна відмінність між «безкоштовно» і «за гроші»! Мюнхенський студент купує собі за гроші своє майбутнє. Тому він не вештається по кафе, не просиджує всі вечори в клубах, не влаштовує безглуздих вечірок. Він вчиться. Через кілька років матиме фах, потім — певне становище, потім — владу, потім — право керувати країною. Більшість з них стартує у цьому марафоні, і від самого початку розуміє, яка це довга дистанція.

Зовсім інше це студентство, не таке, як наше. Прикра правда, але правда: треба навчатись у ворогів.

Я познайомився з ними, з цими студентами з Амалієнштрассе.

Те, що наші вояжери пишуть про девальвацію патріотичних почуттів у країнах Заходу — нісенітниця! Скільки ми прочитали репортажів та статей про тамтешніх хуліганів, про довговолосих, котрих ніщо, опріч сексу, гітари та наркотиків, не обходить! Скільки інформацій про розпусту, про космополітизм, про всевладний американський спосіб життя! Про цинізм молоді, про відсутність будь-яких ідей, про інтерес лише до власних справ!

Нісенітниця! Неймовірна нісенітниця! Про все це писали люди, котрі не вміють спостерігати, люди, яким невідоме почуття остраху, люди, схожі на метеликів, що прямують до блискотливої пастки.

Тієї поганої молоді навряд чи набереться піввідсотка. Для решти найважливішими є німецькі справи. І власне це має збуджувати острах наших вояжерів. Так, як збудило острах у мене.

Мюнхенські студенти навчаються так само для себе, як і для «всіх німців», бо вони — німці. Вони працюватимуть для себе і для «всіх німців» водночас.

Вони весь час були і тепер навіть ще більше певні своєї абсолютної вищості над іншими народами світу. Вони — найчистіші. Найпрацьовитіші. Найсильніші в техніці. Найорганізованіші. А що найбільш важливе — їм лишався тільки один крок до панування над світом. Цього вони не можуть забути. Їхня жорстокість? Відомо, що війна — жорстока. Ну й що з того? Але, незважаючи на страшну поразку, вони за двадцять років зробили свій край досить-таки могутнім. Який народ здатний на таке?

У ФРН поволі вмира-

«Гітлерюгенд» в сучасному мюнхенському варіанті.

ють від старості есесівці, гестапівці, солдати, вбивці — «володарі світу». Теж добре-таки стомлені, хоча й не так, як ми. Але вони теж мають діти!

І це — наші супротивники. Не ті, з гітарами, веселі хлопці у шкіряних куртках, не ті, з репортажів у наших ілюстрованих журнальчиках. Не ті, про яких нам весь час товкмачать — мовляв, вони не хочуть іти до бундесверу, мовляв, набридла вже їм стара німецька муштра, набридло пертися на Схід.

На другий день я був на мітингу, скликаному НДП [1]. На площу не можна було проштовхнутися: сила-силенна людей та автомобілів заповнили навколишні вулички. Прийшло двадцять тисяч чоловік!

Поряд університетської бібліотеки я побачив біле авто «рено» з наліпленою карткою: «Продається». Нижче — ціна та адреса.

Семиповерховий будинок, поряд замкнених скляних дверей — табличка з кнопками дзвоників. А ось — «Гер Віттек, студент-агроном». Щосили натискую на кнопку, ніякого враження. Нема вдома. З вулиці до дверей наближається якийсь юнак з портфелем, відчиняє, я його запитую про того Віттека. Він каже, що це кімната сто двадцять і запрошує мене увійти.

На дверях кімнати прибито картку, на якій, коли господаря немає, можна написати, хто був і коли прийде знов. Отже, я пишу свій телефон і що приходив з приводу «рено». В цей час відчиняються двері поряд і звідти визирає дуже чемний пан, котрий запитує, що саме мене цікавить. Знайомимось. Він — приятель Віттека на прізвище Фойєрман. Я вирішив, що вони мешкають разом з Віттеком, але виявилось, що ні, бо кожний студент має окрему кімнату, а він живе саме в тій, з якої допіру вийшов. І запросив мене до себе, бо Віттек має незабаром повернутись. Я побачив меблі, такі новісінькі, наче їх лише сьогодні купили. Питаю, чи довго він тут мешкає. Виявляється, три роки. Розповідає мені, що всі кімнати тут умебльовано однаково, меблі, звичайно, належать інтернатові, а платити треба з власної кишені, без жодних пільг. Гер Віттек продає машину, бо йому не вистачає на внесок до кінця занять, а втім, грошей все одно не вистачить, навіть після продажу. До меблів вони бояться зайвий раз доторкнутись, бо щомісяця ходить комісія і кожну подряпинку і плямку вносить у рахунок. А це виходить дорого. Ось тому в кімнатах такий порядок, а меблі такі нові. Перш, ніж залишити помешкання, студент повинен ідеально відремонтувати його, а якщо не зуміє ідеально і комісія не прийме, хай пан студент платить, а це дорогенько.

Кімната коштує стільки, що гер Віттек, продавши машину, зможе заплатити лише за три місяці, а тимчасом міркуватиме, де взяти решту.

Я співчутливо киваю головою, на що гер Фойєрман, який дещо чув про Польщу, каже:

— А у вас, кажуть, студенти живуть по кілька чоловік в одній кімнаті.

— Так, — відповідаю, — але в наших студентів помешкання безкоштовне.

Йому якось дивно, він кілька разів повторює «безкоштовне, безкоштовне», наче ласує якоюсь незнаною ягодою.

Розмовляємо далі, я розповідаю дещо про себе, бо цікавиться, потім, звичайно, — сакраментальне запитання: чи я — «член комуністичної партії» (вони вимовляють ці слова з якимось особливим конфіденціальним придихом); я кажу, що ні, він, звісно, дивується, мені вже добре відомий цей нещирий подив. Кажу, що я не член комуністичної партії, але з кожним днем мого перебування в Мюнхені дедалі більше про це шкодую.

[1] НДП — націонал-демократична (неонацистська) партія у ФРН.

Це його неприємно вражає, і, щоб піднести настрій, він вмикає телевізор. Хроніка дня, різні дурниці, нарешті, новини з В'єтнаму, передані американським агентством. Ми разом з цим молодим німцем зручно сидимо у фотелях, покурюємо американські цигарки, а перед нами, на двадцятип'ятидюймовому склі люди мордують людей. Американці не соромляться! Американці не бояться громадської думки! З відвертістю жорстоких дітей, з безсоромністю дегенератів вони показують усьому світові, як їхні могутні танки розчавлюють маленькі, беззахисні хатини в'єтнамців, хатини, в яких є люди, а за танками йде кінооператор і зблизька знімає розпростерті тіла, його підручний відкидає ногою якісь дошки, щоб краще сфотографувати обличчя вбитих, спотворені страхітливою, смертельною судорогою. Летить вертоліт, американський солдат строчить з кулемета, обличчя його вкрай напружене, лише щелепа та шолом тремтять; там, внизу, сірі обриси молодого лісу, люди тікають, безладною юрбою біжать вони до цих рятівних дерев, а він строчить собі безперервною, нескінченною чергою, камера тепер — на втікачах, які падають, скошені кулями, — чудові телеоб'єктиви мають американці: як добре видно обличчя конаючих, обернені до вертольота, здивовані, вражені, з ненавистю в застигаючих очах.

Ось вони всі лежать на полі, жоден не дістався дерев. А тепер — втомлене обличчя кулеметника, щасливе від добре виконаного обов'язку, блискучі краплини поту; він зсуває шолом, він живий, він підморгує камері, підморгує всьому світові — і коментар для глядачів Західної Німеччини: «Цей солдат ризикував життям, але незважаючи на це...»

Довго триває ота передача з фронту, двадцять хвилин, коментатор не шкодує слів, щоб висловити своє захоплення «хоробрими хлопцями», потім — короткі, миттєві інтерв'ю з ними: «Ми знищуємо цих гнид», «назавжди заженемо їх під землю».

«До завтра», — каже коментатор, завтра нові повідомлення з фронту, нові сотні вбитих, замордованих людей, нова серія молодих героїв.

Я клену їх, клену польською мовою, а цей німець поряд мене нічого не розуміє, він байдуже поглядає на екран, наче дивиться поганенький пригодницький фільм, наче все це — «навмисна» ковбойська стріляннна.

— Гер Фойєрман, — кажу я, — це — вбивці.

Він знизує плечима:

— Як можна говорити про вбивство, адже це — регулярна війна. Зрештою, американців також вбивають. А спершу жорстоко знущаються з них. В'єтконг — це самі бандити.

Він знову частує мене цигаркою, а я спокійно беру її, курю; відчуваю себе зовсім безпорадним.

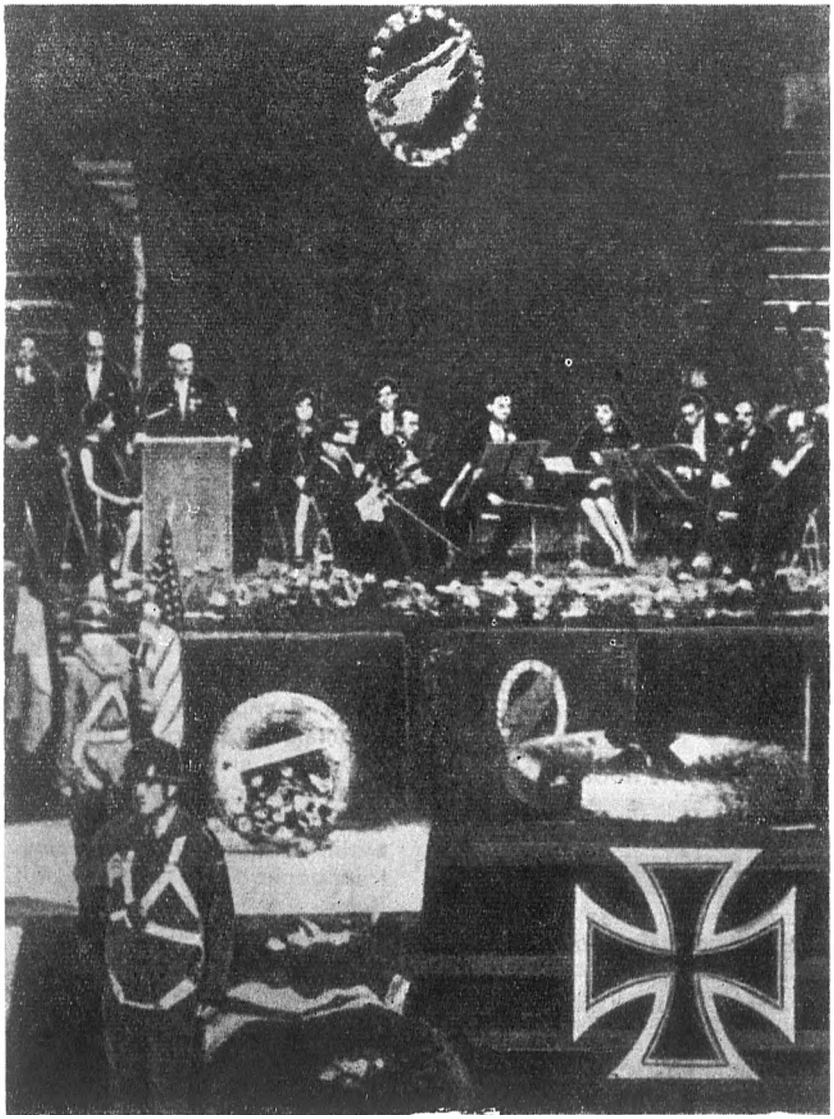

Збіговисько реваншистів у Мюнхені. В ньому беруть участь і представники бундесверу.

Отоді увійшов гер Віттек, елегантний сухорлявий блондин. Коротко пояснюю йому, в чому річ. Гаразд, він продасть мені свій автомобіль, хоча, власне, йому не слід цього робити, бо шкода, що така чудова машина служитиме полякові. Він говорить цілком спокійно, без жодної ніяковості, і дивиться мені просто у вічі.

Я силкуюсь спокійно посміхнутись.

— Пан не любить Польщу, але дозвольте спитати, чому?

— Мій батько загинув у Польщі, — відповів він таким самим тоном.

— Мого батька вбили німці, — кажу я.

Він замислився на мить.

— Це дещо змінює ситуацію. Отже, коли це має для пана таке велике значення, я можу зробити виняток.

Звичайно, тепер це вже не мало великого значення, проте мене наче щось підштовхнуло:

— Чудово. В такому разі зустрінемося завтра о третій, гадаю, що ми порозуміємось.

Саме так сталося. Тобто, ми ще не порозумілись, але ми разом п'ємо вино, позначене в меню як № 4, вино, що має звеселяти. Проте нам зовсім не весело. Геру Віттеку не можна багато пити, бо через кілька хвилин він сяде за кермо, щоб продемонструвати мені всі переваги свого автомобіля. Щось цей продавець наче невдоволений з нашої зустрічі: щомиті дивиться на годинника. Він явно поспішає. Нарешті пропонує відкласти справу на завтра, бо менш, ніж за годину, має бути вдома, щоб подивитися певну телевізійну передачу.

Мене це анітрохи не бентежить, але я чомусь не можу собі уявити, що розпрощаюсь з отим Віттеком. Мене вабить до нього якась темна сила, якась дивна антипатія, мені кортить розмовляти з ним, розмовляти багато годин підряд або просто дати йому ляпаса і чкурнути. Тепер, випивши вина, я виразно відчув, як вирують в мені ці бентежні почуття, і одразу перейма-

юся таким нахабством, що нічого не можу з собою вдіяти:

— Я дуже хотів би, гер Віттек, разом з вами подивитись цю програму, а потім ви, може, знайдете трохи часу...

Віттек замислюється. Він дуже зацікавлений у продажу машини, а продати автомобіль, яким вже користувались, у ФРН досить-таки важко. Отже, мій Віттек змушений присвятити мені принаймні дві години.

Він погоджується, і ми їдемо до інтернату.

На бензозаправній станції висить величезний плакат, який сповіщає про новий мітинг НДП. На плакаті — хлопець та дівчина, обоє в однакових зелених сорочках. Натхненні обличчя, очі фанатично палають. Над ними — великими літерами: «Молодь, НДП — це майбутнє Німеччини та ваше!»

...Так, найбільш грубі, явно непродумані політичні гасла, які абсолютно не відповідають дійсності, найлегше завойовують саме молодих. Бо молоді — недосвідчені, бо молоді — відважні.

Вони не знають, що нако-

Пивничка — традиційне кубло націстів.

Бундесвер на марші.

ïла остання війна в Європі. Це від них ретельно приховують. Вони, власне, не хочуть знати. Проте знають: нещодавно Німеччина була великою і сильною. Кожен з цих молодих хоче бути великим і сильним. І буде — якщо великою і сильною буде його країна. І західнонімецька молодь знає, що є шанс. Усякий шанс треба використати, бо він може бути перший і останній в житті. А прагнення риску та небезпеки, притаманне молодості, що сповнює її по вінця?

І ось — великий, блискучий телевізор у кімнаті молодого агронома Вольфганга Віттека, з яким я випадково зустрівся. І ось починається програма: трансляція того мітингу НДП, про який сповіщала афіша на бензозаправній станції, — одна з тисячі, розклеєних в Мюнхені. Чому Віттек хотів подивитись цю передачу? Чому обов'язково хотів бути одним з восьми мільйонів баварських телеглядачів, котрі дивляться цю передачу? Саме він? А його колеги?

Віттек закурює цигарку і бурмотить:

— Що в цьому дивного? НДП — це те, що тепер найбільш приваблює, головно, тих, котрі спроможні мислити...

І все. Стоять пліч-о-пліч, там, за склом. Але це не скло, це справді відбувається, саме тепер, у цю-таки секунду. Натовп. Операторів — кілька, вони стоять в різних пунктах площі, ковзають об'єктиви по капелюхах, шапках, беретах та потилицях з'юрмлених людей. Натовп видно зверху і ззаду, лише зрідка промайне сіра пляма обличчя. Починаються виступи. Гучні голоси промовців спотворено відлунюються в численних гучномовцях, і важко зрозуміти як слід бодай одну фразу. Але я знаю, що саме вони кажуть — був на попередньому мітингу. Часто тут бувають оці мітинги. Вони стають модними.

Мюнхенське телебачення взагалі не повинно пропагувати політичні гасла НДП, особливо цього разу, коли ніхто не платить. Тому вони навмисне так передають промови. Складна апаратура прибула на площу з іншою метою: ця трансляція, власне кажучи, — репортаж.

Репортаж має бути абсолютно об'єктивним. Це чітко зазначив коментатор. Вже час збагнути, — сказав він, — що спонукає цих людей, присутніх зараз на площі, що

саме їх сюди привело. Хто вони, люди, котрі належать до цієї безнастанно зростаючої партії, які їхні особисті засади. Подивимося зблизька на їхні обличчя, послухаємо їхні слова, — сказав коментатор.

Мітинг наблизився до кінця, починаються інтерв'ю. Дивимося на їхні обличчя, слухаємо їхні слова.

З натовпу, що вже розходився, вихоплювали перших-ліпших. Навряд чи комусь із них було більше тридцяти п'яти років. А більшість значно, значно молодші.

Двадцятирічний хлопець, розпалений температурою мітингу, дивиться у скляне око камери агресивно і з погордою, наче в обличчя ворогові, і кричить, розуміючи, що кричить до мільйонів німців: НДП віддасть мені загарбані поляками міста! Штеттін! Бреслау! Кольберг! За два роки ми будемо при владі! Будемо керувати країною! І тоді побачите, чи слід було довіряти нам з самого початку.

Його обличчя зникає, замість нього інше: тип молодого худорлявого інтелектуала. Голос в нього спокійний, фрази — обмірковані:

— Проблема Східної Німеччини — для нас найважливіша проблема. Я певен, що через два-три роки, чи то з допомогою сили, чи, можливо, внаслідок політичного тиску, східні німецькі землі повернуться до нас...

(Збагніть: не йдеться про НДР. Вони називають НДР Середньою Німеччиною, а Східна Німеччина — це наші Повернені Землі).

І ще один, ще один. Змінюються обличчя, напруження та інтонація голосу, але зміст — весь час однаковий. Весь час той самий. І обличчя їхні сповнені відчуттям правоти, сили і абсолютної впевненості в здійсненні планів.

Цей репортаж триває вже годину, і мені здається, що то — кошмарний сон, з якого не можна втекти. Я один в цьому німецькому морі, під ногами ані клаптика землі, моєї землі, яка єдина в світі може повернути мені відчуття існування... І двоє цих мовчазних німців обабіч, котрі схвалюють те, що діється на живому склі.

Скорочений переклад з польської

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

НЕОБХІДНЕ УТОЧНЕННЯ. Західнонімецька газета «Зюддойче цайтунг» повідомила, що для того, аби провести когось на виборах у депутати бундестагу, треба витратити не менше як 200 тисяч марок. Інша газета — «Кельніше рундшау», — неофіційний орган партії ХДС—ХСС, образилася, вважаючи ці цифри применшеними. Вона повідомила, що, зокрема, ця партія витрачає на виборчу кампанію не менш як по 300 тисяч марок на кожного свого кандидата в депутати бундестагу.

ВІДПОВІДЬ ЗАТРИМАЛАСЯ. Англійський посол в Осло нагадав норвезькому урядові, що 10 жовтня 1217 року (тобто 750 років тому) тодішній англійський король Генріх III звернувся з офіційним листом до короля Норвегії, а відповідь ще й досі не одержано.

РОМАНТИКА ІЗ ЗНИЖКОЮ. У Венеції скрізь розклеєні такі оголошення: «Романтичні подорожі в гондолі у нічні години. Подружні пари віком понад 70 років отримують знижку на 25 процентів».

КРИЧУЩИЙ СИМВОЛ. Міські радники в Бад-Ольдеслое, в ФРН, знайшли непристойними дверні ручки в новому залі засідань магістрату. Їх прикрашала фігура голого чоловіка. Коли майстра, що робив ті ручки, запитали, що він мав на меті зобразити, той відповів: голі фігури символізують західнонімецького платника податків.

З ХІМІЧНОЇ ТОЧКИ ЗОРУ. У Мілані судили власника ресторану Антоніо Коста за те, що він домішував у вино воду. Адвокат підсудного виступив з такою промовою: «Вино, коли його розглядати з хімічної точки зору, складається переважно з води. Отже, якщо води буде трошки більше чи трошки менше, це не має принципового значення. Тому і з юридичної точки зору тут немає ніяких порушень закону про якість продуктів харчування». Ресторатора виправдали.

ТІЛЬКИ ХЛОПЧИКИ. В місті Нью-Рошеллі, в США, живе сім'я Пітоковських, де протягом шести поколінь народжуються лише хлопчики — по шість в кожному поколінні. Один з Пітоковських обіцяв винагороду в 5000 доларів тій своїй невістці, яка народить дівчинку.

ЗВІДУСІЛЬ ПОТРОХУ

НОВИЙ МІСТ

Цей загальновідомий веселий звичай — хрещення шампанським — народився у Франції. Кожне нове судно, під час його спуску на воду, вітають дзвінким салютом, розбиваючи об нього пляшку шампанського. У Чехословаччині те саме роблять і тоді, коли відкривають для руху новий міст. На Влтаві збудували греблю, і вона утворила велике водоймище, через яке перекинули міст. Першими на новий міст ступили двое молодих дівчат з пляшками шампанського і келишками в руках.

ВЕРХИ НА СТРАУСІ

Отакі перегони на страусах вважаються у Каліфорнії (США) розвагою номер один. Однак зовсім не легко буває вилізти на цю дивну птицю, бо страуси вже мають досвід боротьби з вершниками. Але на гонках в Голлівуді молода дівчина Джоан Хіллкріст зважилася сісти на страуса і перемогла своїх суперників-чоловіків.

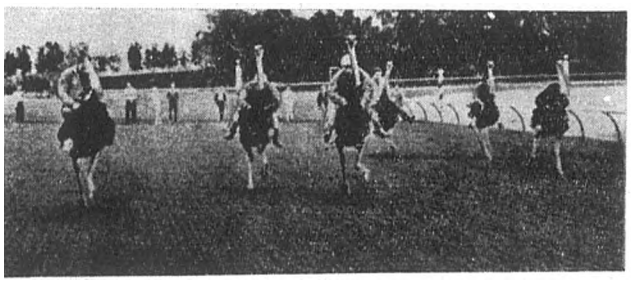

АПТЕЧКА НАПОЛЕОНА

Переказують, що Наполеон протягом довгого часу не розлучався зі своєю похідною аптечкою, в якій був набір найдосконаліших на той час ліків. Проте, тікаючи з Росії, вкрай розгублений імператор десь таки загубив її. Минали роки, аптечка мандрувала і нарешті опинилася в Німеччині. Нині вона експонується в історичному музеї в місті Бург в НДР.

ВАСИЛЬ ЦОНЕВ

НЕЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ ОДНОГО ОСЛА В США

ВЕЛИКИЙ НЕЗАКІНЧЕНИЙ РОМАН

ПЕРЕДМОВА

Чим тільки я не займався замолоду! Був маляром і штукатуром, рахівником, громадським діячем, льотчиком, архітектором й актором самодіяльного театру! А одного разу навіть брав участь у конкурсі дикторів Софійського радіо. Тільки романів не писав. Тому-то одного дня засукав рукави й заходився писати роман.

Спочатку все йшло гаразд. Я навіть подумав: видати свій твір у трьох томах чи тільки в двох!.. І раптом — на тобі: не виходить більше ані рядка! Я хапався за голову, охкав, згриз п'ять олівців, але все марно. Довелося відкласти роман... Так він і лишився незакінченим. І ось тепер я пропоную вам його. Зважуюсь на цей вчинок тільки тому, що таке практикується вже досить давно. Шуберт мав незакінчену симфонію, а Гоголь — повість («Іван Федорович Шпонька та його тітонька»), не кажучи вже про мого приятеля, поета Івана Шишкова, в якого є п'ять незакінчених поем, один незакінчений віршований роман і двадцять незакінчених віршів. Щоправда, у нього своя метода: до всіх тих творів написано лише заголовки. Отже, я все-таки випередив його.

Та ось і сам роман.

Розділ I

ДІД ПАНТЕЛЕЙКО Й ВУХОМ НЕ ВІВ

Багато, багато місяців тому, діти, за тридев'ятою адміністративно-територіальною одиницею, аж десь у тридесятій, жив собі старий дід. Звався той старий дід дідом Пантелейком і мав довгу білу бороду. З ним жила і його небога — баба Сербеза, яка, звісно, бороди не мала, бо, як вам відомо, діти, в бабусь борід не буває. Щоправда, вона мала кілька кучерявих волосинок під спідньою губою, але вважати їх за бороду ніяк не можна. От у діда Пантелейка борода, то це видно, що борода!.. Скромненько жили собі дід із бабою в дерев'яній хатині край синього моря. Хатина їхня була така стара, що, коли віяв вітер, дід Пантелейко й бабуся Сербеза вискакували надвір і підпирали її руками й ногами, аби вона не впала. Така була ненадійна та хатина. Проте дідусь жив собі в ній із старою і вухом не вів. А коли мав якусь копійчину, то купував тютюну й зовсім не думав про те, аби якось убезпечити свою хатину. Шкода переводити на неї гроші, казав він.

Розділ II

ЩО НЕ БАЙДУЖЕ

За даними перепису населення, дід Пантелейко був рибалкою. Але не тому, що, згідно з традицією, всі діди, які живуть біля моря, мають бути рибалками (див. «Казку про рибалку та рибку»), а тому, що так воно було насправді. Батько його був рибалкою, дід його теж був рибалкою, навіть прадід— і той, мабуть, рибалкою був. За інших прародичів дід поручитися не може, були вони рибалками чи ні, але навіть якщо не були, то це не значить, що йому самому не вільно ним бути. І рибалив він добре: не встигнеш й озирнутися, як він уже натягав цілий пуд риби!

Але то не має значення. То байдуже. Не байдуже, що, наловивши риби, дід Пантелейко клав її на візок, запряжений ослом, що звався Марко. Не байдуже тому, що ми розповідаємо не про незвичайні пригоди діда Пантелейка, а про пригоди його осла.

Розділ III

НІ, ТО НЕ ОСЕЛ!

Коли вже річ зайшла про Марка, то треба зазначити, що прослужив він на посаді осла при дідові Пантелейку зовсім мало. Дід Пантелейко купив його два дні тому на базарі.

Накидавши повний візок риби, дід Пантелейко запріг у нього Марка й гукнув:

— Но!

Але Марко навіть не ворухнувсь. Він тільки злегка повернув до діда Пантелейка голову й холодно-чемним тоном запитав:

— Що вам, даруйте, треба?

«Ти ба, яке диво! — сказав сам до себе дід Пантелейко. — Мало йому того, що не хоче везти, так ще базікати закортіло. От і май з ним клопіт».

— Но, Марку! — сердито сказав дід Пантелейко. — Но, а то будеш битий!..

— Що ви сказали? — здивовано звів Марко брови. — Я хотів би з'ясувати...

— Ти ба, бісова кров! — зовсім уже розгнівався дід Пантелейко. — Ну й усиплю ж я тобі, диявол!..

— Ви сказали «диявол»? — поштиво запитав Марко. — Вибачте, я недочув...

Розмова ця тривала ще кілька хвилин. Дід Пантелейко погрожував Маркові, що відлупцює його, на що той відповідав усілякими чемними фразами на кшталт: «Де це видано!» або «Я б вам не радив...» Нарешті дід Пантелейко не витримав й упріщив його сучкуватою палицею по спині. Ця обставина внесла докорінну зміну в розмову, і, заревівши, Марко з задертим хвостом метнувся на пагорок.

— Ти ба, — приказував дід Пантелейко, збираючи розсипану рибу. — Хіба то осел? Ні, то не осел! То гірше осла! То осел усім ослам!..

Розділ IV

ТАК І ДУРЕНЬ МОЖЕ...

Надвечір, коли сонце вже почало сідати за море, Марко вернувся у двір.

— Добривечір, діду Пантелейку, — привітався він. — Чи нема чогось пожувати?

— Є, — загадково відказав дід Пантелейко.— Ходи в хлів.

— Ні, чого в хлів? — непевно мовив Марко. — Я міг би й тут, надворі...

— Нічого, ходи, ходи, — припрошував його дід.— Ходи, погомонимо трішки...

— Гаразд! — сказав Марко і зайшов до хлівця. — Я згоден на будь-які компроміси. Якщо це, звичайно, на мою користь...

Дід Пантелейко міцно зачинив за ним двері, одкашлявся, і невдовзі... в хлівці почувся грізний рев. Ревів Марко. Крім Маркового реву, зсередини чулися ще глухі удари й хрипкуватий голос діда Пантелейка, котрий кричав:

— Ось тобі, на, на, на! На тобі ще трохи! Іще, ще трохи! На, на!..

Незабаром хлівець почав хитатись, тріщати і раптом розсипався на тріски та порох! Першим з-під уламків вискочив Марко і, страшно заревівши, помчав, задерши хвоста, до моря. Слідом за ним вискочив дід Пантелейко й кинувся йому навздогін, розмахуючи сучкуватим костуром. Добігши до моря, Марко не спинився, а стрибнув у воду і поплив.

— Агов, Марку! Стій! — кричав йому вслід дід Пантелейко. — Зупинись, це нечесно!.. Вернись, дурню!

Але Марко не зупинився. Він тільки обернувся, погрозив дідові копитом і поплив далі. Незабаром став він маленьким, наче жук, і нарешті щез зовсім.

— Так і дурень може! — сказав дід Пантелейко. — Не велике диво — накивати п'ятами... Якщо ти путяща твар, то нема чого тікати!..

Розділ V

ЗДОРОВЕНЬКІ БУЛИ!

Минуло два місяці. Дід Пантелейко сидів під новим хлівцем і лагодив подерті рибальські сіті. Раз по раз він зітхав, поглядав на небо й сумно приказував:

— Ех, де то нині мій Марко, якому я так всипав?

І знову брався до сітей.

Раптом щось гепнулось неподалік від нього, і дід підвів голову. За два кроки з землі підводився якийсь велосипедист і витрушував з волосся пісок.

— Це я так зупиняюсь, — сказав він, витрусивши з чуба весь пісок. — Їздити на велосипеді навчився, тільки ще не вмію спинятися.

— Добре, що їздиш не на літаку, — сказав дід Пантелейко.— Бо отак зупинятися літаком трохи небезпечно.

— То правда, — погодився велосипедист.

— А хто ж ти будеш? — спитав дід Пантелейко.

— Пошта, — пояснив велосипедист. — Листоноша я. Вам лист.

— Лист? — здивувався дід Пантелейко. — Звідкіля?

— З імперіалістичного табору, — сказав листоноша, з підозрою глянувши на діда Пантелейка, — з Америки... Отак...

— Диво та й годі, — пробурмотів дід Пантелейко, розпечатуючи конверт, — хто це згадав про мене в Америці? В штаті Небраска знайомих не маю... В Коннектікуті... Бабо Сербезо! — гукнув він. — Чи є у нас знайомі в штаті Коннектікут?

— Нема, — відказала баба Сербеза. — Нема нікого.

— Ну і в Арізоні теж нема, — вів далі, наморщивши чоло, дід Пантелейко, — а в Огайо й поготів. Хіба, може, в Оклахомі чи в Арканзасі?.. Але ж ні, й там нема нікого. То звідкіля ж цей лист?..

Отак дивувався дід Пантелейко, аж поки не розпечатав листа. А розпечатавши, на превеликий свій подив прочитав:

«Добридень, діду Пантелейку!..»

— Здоровенькі були! — мовив дід Пантелейко й читав далі: — «Прошу вибачення, любий діду Пантелейку, що я так довго не озивався, але оце допіру тепер спромігся одбитись від фоторепортерів, журналістів, різних прийомів та засідань. Любий діду Пантелейку, я тепер перебуваю в країні свободи — в Америці. Тут, діду, не дивляться на ослів так, як у нас, не б'ють їх, а поважають і надзвичайно шанують. Тут осли користуються найбільшою повагою й обіймають найвизначніші, найвідповідальніші посади. Кожен ослисько може тут ревіти, хвицатись, дозволяти собі всякі вибрики, які тільки спадуть у його ослячу голову, і не боятись, що за це йому перепаде. Навпаки, вибрики тут цінуються надзвичайно високо і викликають бурю оплесків з боку городян та поліції... Я тепер називаюсь уже не Марко, а містер Маркінс, і обіймаю важливу й відповідальну посаду в держдепартаменті. Немає потреби казати тобі, що дістаю за це надзвичайно високу платню. Любий діду Пантелейку! Чекай незабаром пакунка, в якому я пошлю тобі пару нейлонових підтяжок і пару підв'язок, а любій бабі Сербезі нейлонові панчохи. Вибач, що так коротко, — мене чекають в авторитетній комісії, яка займається балканськими країнами, а потім треба підготувати коментар про становище в Болгарії, котрий у мене попросив «Голос Америки». Шлю тисячі поцілунків тобі й любій бабусі Сербезі.

Завжди твій м-р Маркінс (Марко)».

— Овва! — сказав, одкашлявшись, дід Пантелейко. — Якою цяцею став!

— То від вашого сина лист? — спитав поштар, зазираючи через дідове плече.

— Ні! — відмовив дід Пантелейко. — Від мого осла. Утік до Америки.

— Он як! — сказав поштар, сідаючи на велосипед. — Розумію...

— Розумієш стільки, як моя стара шапка! — уколов його дід Пантелейко. — Краще пильнуй своєї голови, аби не розколов її навпіл!

— А що ви думаєте, це цілком можливо, — заклопотано сказав поштар. — Та тут ще нічого, пісок. А в місті камінь, там гірше спинятися моїм способом. До побачення!

І, зітхнувши, натис на педалі й зник за рогом хліва.

Розділ VI

ПРИБУТТЯ

А що робив тим часом Марко? Як дістався він до Америки і як доскочив такої відповідальної посади?

Марко, діти, дістався до Америки вплав. Плив на животі, а коли стомлювався, то лягав навзнак і відпочивав. Коли попереду нарешті забіліла статуя Свободи, він витер чоло й сказав:

— Ну, от і прибув. Нелегка була плавба!..

І треба сказати, що Марко нітрохи не перебільшував. Кожен-бо знає, як то важко допливти морем з Болгарії до Америки.

Розділ VII

ТАК БУВАЄ ЗАВЖДИ, КОЛИ ЛЮДИНА НЕ ВИВЧАЄ ГЕОГРАФІЇ

Отже, Марко приплив до Америки. Америка, діти, велика країна. Якби ви пішли з одного її краю, скажімо, в п'ятницю, то навряд чи дісталися б протилежного у наступний четвер! Така вона велика! А відкрив її Христофор Колумб. Спантеличений твердженням Галілея, що земля кругла, він вирушив шукати Індію на захід, через Атлантичний океан, замість того, щоб рушити через Суецький канал, як зробив би, наприклад, я. І, розуміється, помилка ця скінчилася фатально: замість Індії він відкрив Америку, за що його закували в кайдани й посадили у в'язницю. Так буває завжди, коли людина не вивчає географії.

Та то вже Колумбова справа — не треба було йому помилятися. А я все це згадав лише для того, аби ніхто не подумав, що Америку відкрив Марко.

Розділ VIII

ПАРОЛЬ Д'ОННЕР, МІСТЕР МАРКІНС!

Чи треба казати, що за час плавби Марко страшенно виголодувався! Він бачив перед собою купи пахучого сіна, буйні зелені левади й прозору джерельну воду, а десь угорі, як недосяжна й збавна мрія, сяяв квітучий ослячий терен.

— Терен! — ревнув Марко. —Тернок! Терночок!

Але він не зміг поласувати тим терном. Тільки-но він ступив на тверду землю, як загриміла військова музика, спалахнули фейєрверки, а серпантин та конфетті зовсім затьмарили небо!

— Якесь гульбище, — проказав Марко, витрушуючи воду з вух. — Веселяться люди. Шкода, що я такий голодний, а то неодмінно подивився б.

І, принатурюючись до ритму музики, що гриміла з одного й з другого боку, Марко рушив на розшуки терну.

— Стійте! Куди ви? Ради бога, містере Маркінс! — озвався позаду чийсь переполошений крик. — Зачекайте!..

— Хто, я? — спантеличено запитав Марко, озираючись довкола за терном.

— Та заждіть же! — кричав йому якийсь огрядний містер, хапаючи його за хвіст. — Це ж ви містер Маркінс?..

— Ні, — заперечив Марко. — Я Марко. І, крім того, пустіть-но мого хвоста. Уявіть собі, що і я вас схопив за хвіст!..

— Але ж у мене немає хвоста! — здивовано сказав огрядний містер.

— Так зате він є в мене! — багатозначно сказав Марко і, підморгнувши йому, подався на Тридцять четверту авеню.

— Але ж, містере Марку, тобто, Маркінс, ви мені конче потрібні! — благав огрядний містер, ідучи слідом. — Це торжество влаштовано спеціально для вас! На честь вашого прибуття!

— Жартуйте здорові, — не зупиняючись, озвався Марко.

— Але я приготував промову! Невже вона пропаде? — у відчаї спитав містер.

— То виголосьте її, — так само байдуже сказав Марко. — Хіба я вам бороню?..

— Але ж то для вас! Містере Маркінс, то ж промова на вашу честь!

— Та невже? — спинився Марко.

— Пароль д'оннер, містере Маркінс!

— Диво та й годі! — приголомшено мовив Марко. — Слово честі, я нічого не розумію! Ну, що ж, я все-таки зостанусь, зважу на вас. Хоч я дуже гол... гол...

Розділ IX

МАМО, ГЛЯНЬ, ЯКІ В НЬОГО ВУХА!

Та він не встиг докінчити, бо огрядний містер, сяючи од щастя, легко схопив його за ліве вухо й урочисто повів на трибуну. Юрба загомоніла.

— Маркінс! Маркінс!

— Так це Маркінс?

— Оце герой Маркінс?

— Слава великому Маркінсу!..

— Але ж, мамо, це осел! — почувся тоненький дитячий голосок.

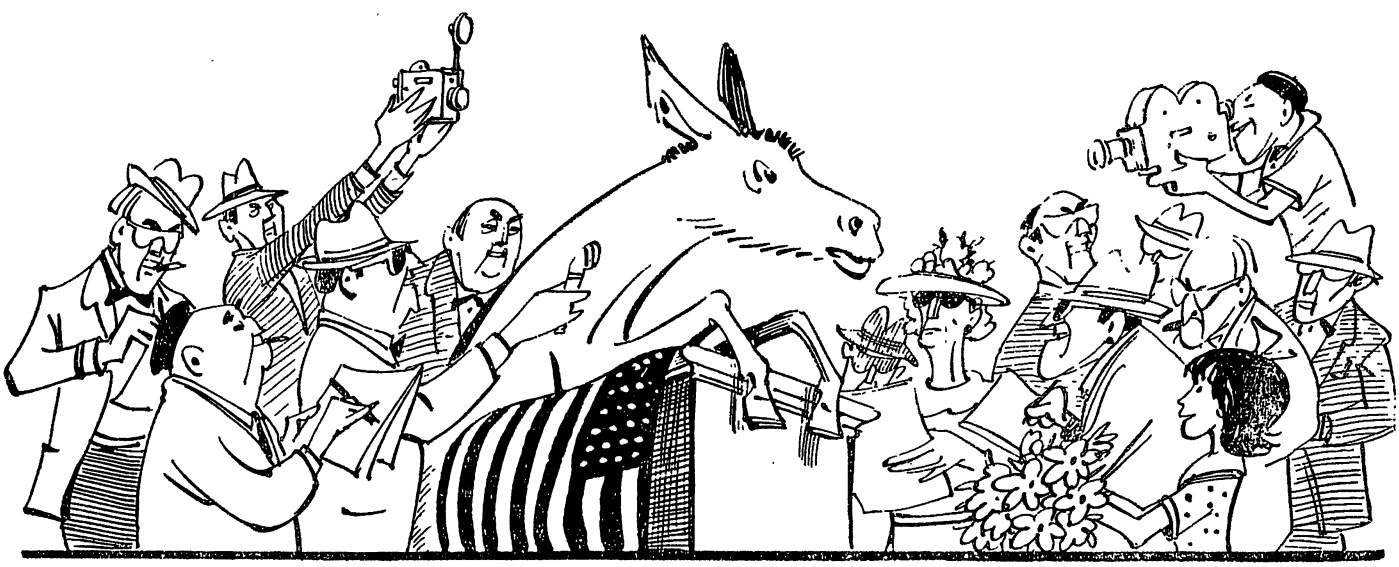

— Ні, Бобе, то не осел, — заперечила мати, — то герой Маркінс.

— Але ж, мамо, глянь, які в нього вуха!

— То він такої раси, Бобе... Ця раса живе на Балканах.

— А де це Балкани, мамо?

— В Китаї, Бобе. Не в Штатах, а в іншій країні, поблизу Каліфорнії.

— Ага, — сказав Боб, — зрозумів.

Розділ X

ЦЕ ВЕЛИКИЙ МАРКІНС, ЯКИЙ...

— Громадяни вільних Сполучених Штатів, — почав огрядний містер, тільки-но видерся з Марком на трибуну, — ми маємо з вами щастя дихати справжнім свіжим морським повітрям, яким дихає нині й наш улюблений герой, уславлений борець за свободу Болгарії містер Маркінс, що боровся під нелегальним ім'ям Марко; той самий Маркінс, за голову якого комуністи давали кілька мільйонів левів, за котрі, якщо їх обернути в долари, можна було б купити прекрасний чотирикімнатний апартамент з холом, ванною й холодильником; той самий Маркінс, за яким ганялася трьохсоттисячна кінна, механізована й піша міліція. Громадяни, ви на власні очі бачите справжнього Маркінса, чиє ім'я стало легендою. Тут нема жодного шахрайства!.. Самі можете помацати. Це великий Маркінс, який...

— Умирає з голоду, — сумно підказав Марко, жадібно поглядаючи на прикрашений морквою, стручками перцю й селерою капелюшок однієї з дам...

Розділ XI

У БОЛГАРІЇ ЇДЯТЬ ГОРЩИКИ

Нарешті огрядний містер закінчив під бурхливі оплески й вигуки:

— Браво! Браво!

— Ну, тепер напевне дадуть щось пожувати, — сказав сам собі Марко. — Вже час!..

Але ніхто йому нічого не дав. Натомість звідкись підскочило десятків зо два репортерів та фоторепортерів, які почали знімати його.

— Скажіть, у Болгарії б'ють? — спитав якийсь репортер в окулярах, раз по раз моргаючи й розв'язуючи й зав'язуючи галстук. — Насильство над громадянами чинять?

— Так, — признався Марко й почухав спину. — А найдужче дід Пантелейко.

Репортер заморгав іще швидше й, квапливо поправивши галстук, записав: «У Болгарії б'ють. Насильство чинить відома комуністична терористична організація «Дід Пантелейко». Англійською мовою ім'я це означає «Святий Варфоломій». Красномовне ім'я, нічого не скажеш!.. Відомо ж бо, що за часів Генріха Четвертого Наварського в ніч проти святого Варфоломія, у Варфоломіївську ніч, було перебито тисячі французів».

— А чи замикають вас там? — таємниче спитав низенький репортер з мишачим личком і блискучими очицями. — Тюрьма, грати, позбавлення волі?..

— Замикають! — признався Марко, пантруючи за дамою в овочевому капелюшку. — Мене, наприклад, дід Пантелейко зачинив у хліві й почав...

«Хліви там перетворено на тюрми, — записували журналісти. — «Дід Пантелейко» не гребує будь-якими засобами насильства».

— Бачите, — сказав раптом Марко, відчуваючи, що йому вже аж в очах тьмариться од голоду, — вам зараз розваги в голові, а я страшенно голодний... Чи нема у вас чогось поїсти?..

— Ви голодні? — здивовано запитали репортери.

— Умираю з голоду! — відповів Марко. — З величезною приємністю з'їв би що-небудь...

Та репортери його більше не слухали. «В Болгарії, — блискавично записували вони, — люди вмирають з голоду. Містер Маркінс, який допіру прибув звідти, — найпереконливіший цьому доказ».

— А що ви їли останнім часом у Болгарії? — спитала одна журналістка, котра безперервно сміялась, бо їй казали, що, коли вона сміється, то схожа на Олівію де Хевіленд. — Ха-ха-ха!..

— Все потроху, — сказав Марко, облизуючись при згадці про буйні левади. — Звичайну травицю, а найчастіше ослячий терен. О, якби я міг зараз...

Схвильовані до глибини благородних душ, журналісти записали: «Голод набрав такого розмаху, що народ харчується самою лиш травою, а ослячий терен вважає бозна-якими ласощами».

— Майте на увазі, — знову мовив Марко, якому дедалі дужче дошкуляв голод, — якщо так триватиме й далі, то я не витримаю...

«Болгарський народ, — строчили журналісти, — більше не годен терпіти. Нерви його напружені до краю».

— А що-небудь інше ви їсте в Болгарії? — запитав репортер, який безперервно моргав, і чий галстук більше скидався на віряовку, ніж на галстук.

— Горщики їмо, — на глум бовкнув Марко, відчуваючи, що от-от зареве з голоду.

Це вже було занадто! Отетеріло витріщившись, журналісти якусь хвилину стояли, а потім знову схопилися за ручки. «Голод у Болгарії досяг таких розмірів, — писали вони, — що в деяких районах люди почали їсти навіть горщики та інші гончарні вироби».

— А порцелянові сервізи? — белькочучи зі страху, спитав ще один репортер.

— І сервізи також! — махнув копитом у відчаї Марко.

— А термоси... теж їсте? — знову спитав репортер, відчуваючи, що серце йому ось-ось розірветься від хвилювання.

— Їмо!!! — заревів раптом Марко. — Все їмо! І вуха їмо! І носа тобі зараз відкушу!!! Я-а-а-а-і-і-істи х-о-очу!!!

Розділ XII

ПАПЕРУ МАРКО НЕ ЇСТЬ

До людоїдства, проте, не дійшло. В найкритичнішу мить до Марка підскочила маленька дівчинка й піднесла йому букет білих хризантем.

— О, — сказав Марко, пробуючи жувати хризантеми, — діти завжди здогадливі... Не те, що дорослі... Дякую тобі, дитино, тільки ж... тільки ж яка користь од твого паперу!.. Я хочу сказати, що не їм паперу. Дехто їсть, а я не їм... Хризантеми гарні, але ж вони паперові...

— Цікаво, — сказав батько дівчинки, беручи її за руку. — Он воно що, виходить, коїться у вас на батьківщині...

— На якій батьківщині? — здивувався Марко.

— В Болгарії, — сказав той. — Хіба ваша батьківщина не Болгарія?..

— Ха-ха! — зареготав Марко. — Батьківщина!.. Ми, осли, не маємо батьківщини!.. Ми космополіти!..

На другий день усі газети надрукували інтерв'ю з Марком, а на найвидноішому місці умістили знімок, на якому він жує хризантеми, з таким підписом: «Ось до чого довели болгарський народ комуністи!»

Розділ XIII

ЩО ТАКЕ ХМАРОЧОС?

В Америці, діти, між іншим, є і хмарочоси. Тільки не подумайте, що це якісь інструменти, якими чешуть хмари, ні! То звичайні будинки, тільки дуже високі. Деякі з них такі високі, що коли хтось захотів би побачити їхній дах, то мусив би лягти навзнак на тротуар — інакше йому спаде шапка з голови. Звичайно, тих, що не мають шапок, це не стосується.

В Америці є й низькі, одноповерхові будинки, як у нас в Овечій купелі, де я живу. Тільки ті будинки, либонь, являють собою якусь державну таємницю, бо в американських фільмах показують самі хмарочоси.

По суті...

З болгарської переклав
Олександр ПАРХОМЕНКО

ВЕСЕЛІ СТОРІНКИ

ЖАРТИ НА КОЖНОМУ КРОЦІ

ВРАЗЛИВИЙ ГЛЯДАЧ

У Міланському театрі йшла прем'єра драми А. Дюма «Дама з камеліями» із славетною трагедійною актрисою Елеонорою Дузе в головній ролі. Чудова гра Дузе увесь час викликала зливу оплесків. А під час знаменитої сцени, коли героїня драми вмирає, один із глядачів від хвилювання втратив свідомість і його довелося виносити із залу: йому здалося, що вмирає сама Елеонора Дузе.

Після вистави актриса поцікавилася, хто був той вразливий глядач.

— А це ж директор страхової компанії, в якій ви застрахували своє життя! — пояснив Елеонорі хтось з акторів.

ТАЄМНИЦЯ ВИНАХІДНИКА

Великий винахідник Томас Альва Едісон, як відомо, прожив 84 роки і до останнього часу свого життя зберігав стрункість постать, якийсь особливий молодечий вигляд, бадьорість. Чимало людей вважали, що Едісон, крім усіх його численних винаходів, має також і якийсь секрет молодості. Вони зверталися до нього з листами, умовляючи поділитися цим своїм винаходом.

Едісон надсилав усім одну й ту саму відповідь видрукувану у багатьох примірниках:

«Винайдений мною секрет вічної молодості залишиться назавжди суворою таємницею. Однак дещо я можу вам сказати: ніколи не думайте про те, що ви старієте — цим самим ви зробите найважливіший крок до розкриття таємниці мого винаходу!»

РАЦІОНАЛІЗАТОРИ.

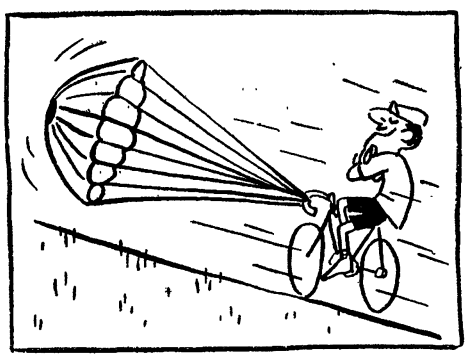

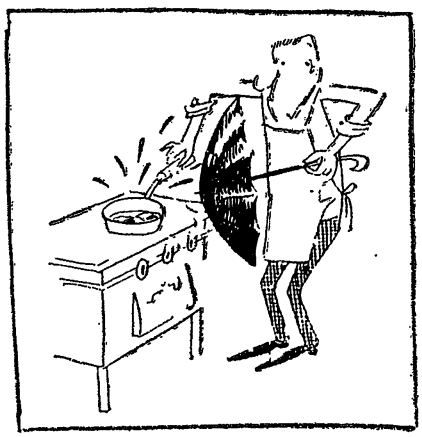

ДУЕЛІ І ДУЕЛЯНТИ

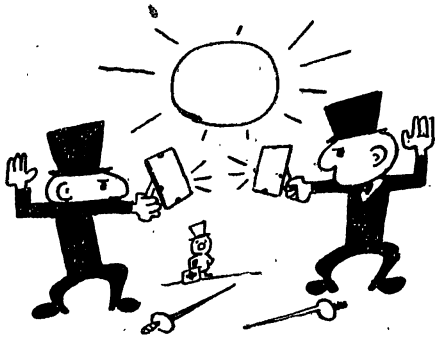

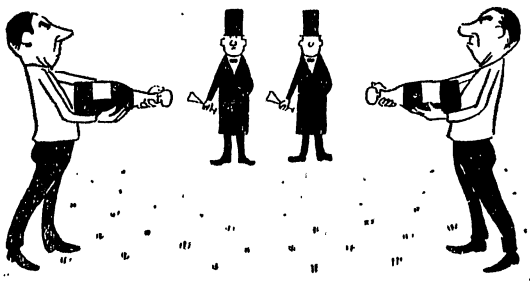

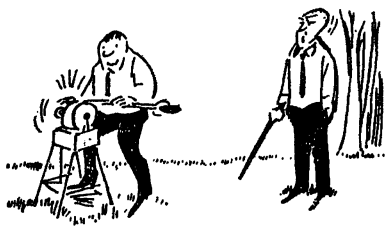

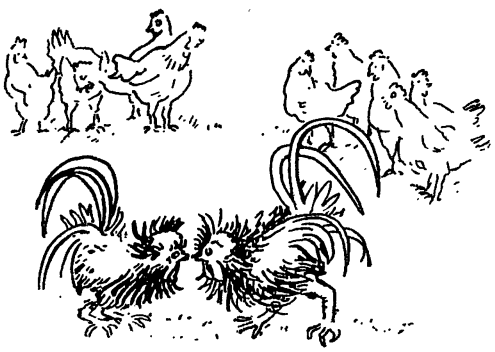

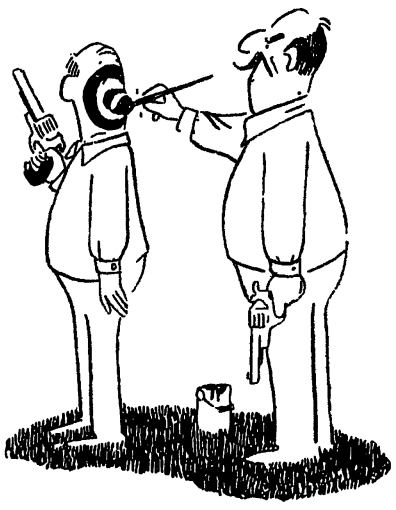

НЕ ПО МОЇХ ГРОШАХ

Стіни ательє видатного французького художника-імпресіоніста Едгара Дега були завжди голі, на них не висіло жодної з його робіт. Один із знайомих художника, здивований цим, звернувся за поясненням до господаря.

— Спробуйте придбати якусь з моїх картин, — сказав Дега, — і вам доведеться заплатити за неї щонайменше сто тисяч франків. Подібна розкіш не по моїх грошах...

ВСЕ ВІДНОСНО

Хтось зауважив Вольтерові:

— Чи не занадто високо ви самі себе цінуєте?

— Звичайно, високо, — відповів великий мислитель, — але лише тоді, коли порівнюю себе з деякими іншими людьми. Коли ж я порівнюю себе з самим собою, моя оцінка дуже низька!

НА СЦЕНІ І В ЖИТТІ

Знаменитий німецький комедійний актор Макс Палленберг поскаржився якось метрдотелеві одного з берлінських ресторанів на те, що шніцелі тут тверді, ножі тупі, а офіціанти працюють дуже повільно.

— Ах, пане Палленберг, який ви оригінальний на театральній сцені і який ви звичайний у житті. Ви кажете мені точнісінько те саме, що кажуть сотні інших відвідувачів нашого ресторану! — відказав метрдотель.

Випадок у тирі.

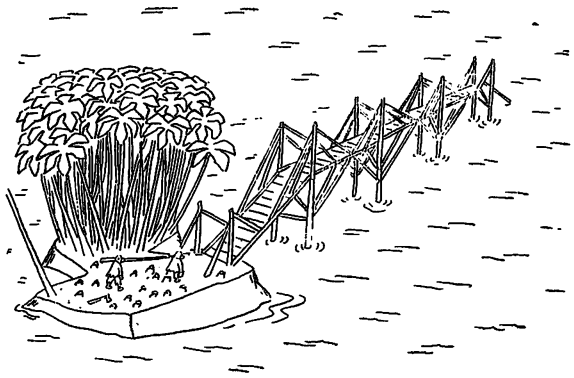

Робінзони.

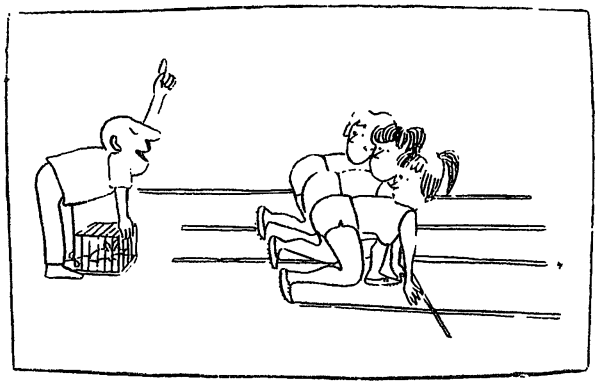

Жіночий забіг.

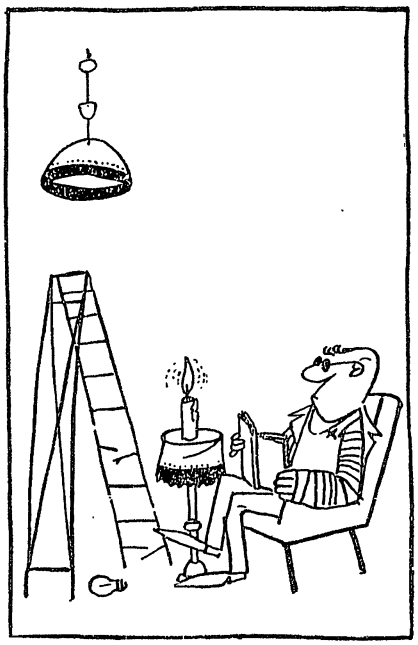

Без слів.

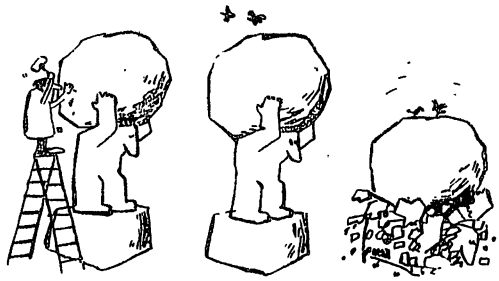

Без слів.

Спогади про молоді роки.

— А моя заправляється один раз на рік!

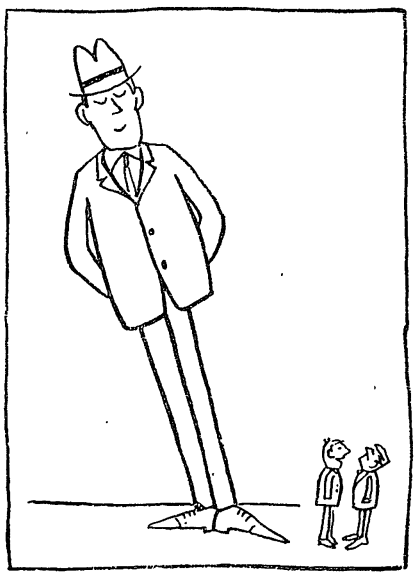

— Він побував у Пізі!

ПРАКТИЧНИЙ ТЕМПЕРАМЕНТ

Славетний італійський диригент Артуро Тосканіні під час репетицій часто не міг стримати свого південного темпераменту. Він здатний був замахнутися диригентською паличкою на музиканта, який фальшивив, міг зламати цю паличку тощо. А одного разу Тосканіні, розлютований тим, що хтось з виконавців не вивчив як слід свою партію, витяг з кишені годинника і вдарив ним об підлогу.

Переляканий служник схопив розбитого годинника і поніс його із залу.

— Гей, — зупинив його Тосканіні, — дайте-но його сюди, він мені ще згодиться для наступної репетиції!

МОРЕ

Один молодий французький письменник був дуже незадоволений оцінкою, яку дав його оповіданню Гі де Мопассан. Називалося це оповідання «Море».

— Невже в моєму творі не відчувається справжнього моря? — скаржився молодий автор. — Я вклав у нього подих моря, його аромат, його фарби, гру його хвиль...

— Все це, можливо, й так, — перервав його Мопассан. — Але навіщо вам було ще й вливати у своє оповідання про море стільки води?

ДУЖЕ ПРОСТО!

Після чергового успішного концерту видатного німецького піаніста К. Кемпфа одна з його багатьох надокучливих поклонниць запитала:

— Скажіть, маестро, але тільки цілком одверто, грати так чудово на фортепіано, як ви, це справді важке мистецтво?

— Зовсім ні, — відповів з посмішкою Кемпф, — треба лише знати, коли саме і по яких клавішах яким вдаряти пальцем!

НЕ ПЕРЕСВІДЧИВСЯ

Хтось запитав видатного американського художника-портретиста Джеймса Уїстлера:

— Як ви гадаєте, містере Уїстлер, талант художника є явище спадкове?

— На жаль, — відповів художник, — не можу відносно цього нічого сказати — у мене немає дітей.

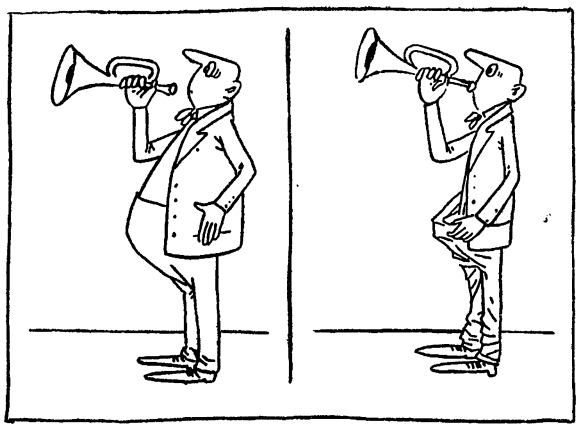

Ретельний музикант.

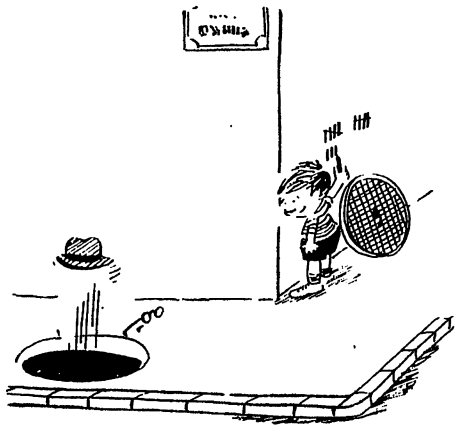

Точний рахунок.

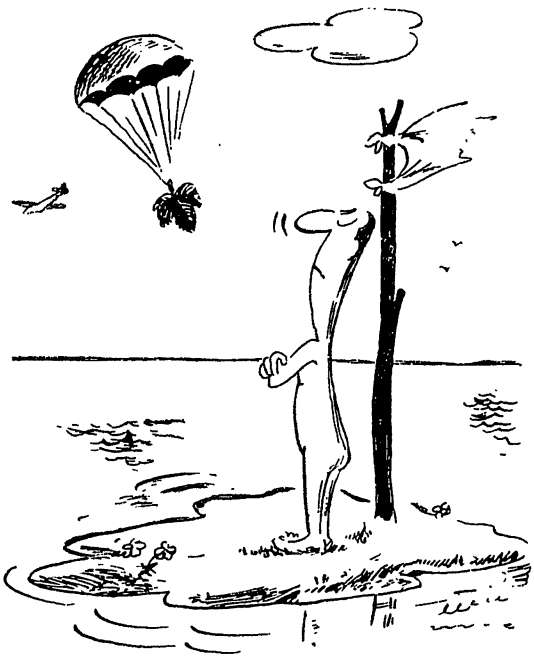

Перша допомога.

ШАВАЛЬ

Французький художник-карикатурист Шаваль (справжнє його ім'я — Івен Френсіс Ле Луарн) зображує, переважно, людей-невдах. Його герої, усвідомлюючи, що вони невдахи, беруться, однак, за будь-яку справу і, звичайно, потрапляють у різні складні ситуації.

Малюнки Шаваля позбавлені зовнішнього ефекту, але вони завжди дотепні, викликають посмішку.

ЧЕМНІСТЬ

Видатний італійський композитор і скрипаль XVIII сторіччя Антоніо Вівальді завжди відзначався своєю сміливістю і гідністю у стосунках з тодішніми можновладними особами. Одного разу він давав концерт у палаці якогось кардинала. Побачивши, що господар увесь час розмовляє з кимось із своїх гостей, Вівальді раптом урвав гру і застиг у мовчанні, опустивши долу смичок.

— Пробачте, ваша превелебність, — пояснив Вівальді у відповідь на запитливий погляд кардинала. — Я не наважуюся заважати вашій розмові!

ПОКАРАННЯ

Віденський театральний директор і режисер Франц Дінгельштедт був дуже незадоволений грою одного з своїх акторів.

— Зменшіть йому заробітну плату наполовину! — наказав він.

— Це неможливо, пане директоре, — пояснив касир, — той актор працює у нас зовсім без грошей.

— Без грошей? — перепитав директор і раптом сказав, явно задоволений своїм рішенням:

— Тоді ось що — призначте йому плату в десять шилінгів на тиждень, але виплачуйте йому тільки п'ять!

ДВА РАЗИ ГЕОМЕТРІЯ

В одному паризькому товаристві розповідали, що видатний математик Паскаль позбавляється головного болю, розв'язуючи складні геометричні задачі.

— Геометрія? — перепитав присутній письменник Трістан Бернар. — Щось подібне я робив у свої шкільні роки. Але у мене все виходило навпаки: посилаючись на головний біль, я легко позбавлявся геометричних задач...

АВСТРІЯ

Газета «Фольксблат» з обуренням повідомляє, що тільки за один день на екранах кінотеатрів Відня та Нижньої Австрії демонструвалися фільми з такими назвами: «Постріли на Ямайці», «Скорострільний кольт Дженні Лі», «Безшумний пістолет», «Шість пістолетів переслідують», «Остання куля влучає в кращого», «Калібр 7,65», «Гарячий кольт і тверда рука», «Арізона-кольт», «Рінго з золотим пістолетом» та інші. Тільки в цих фільмах було показано щонайменше 60 убивств.

Оглядач газети «Фольксблат» з сумом констатує, що зростання злочинності серед австрійської молоді багато в чому пояснюється популярністю «подвигів» холоднокровних і жорстоких екранних убивць.

АНГЛІЯ

Нещодавно у видавництві «Фабер енд Фабер» вийшов новий роман відомого англійського письменника Уїльяма Голдінга «Піраміда». Він складається з трьох органічно поєднаних між собою епізодів.

Уїльям Голдінг.

«НЕ ЗАБУДЬТЕ, ТАК БУЛО!»

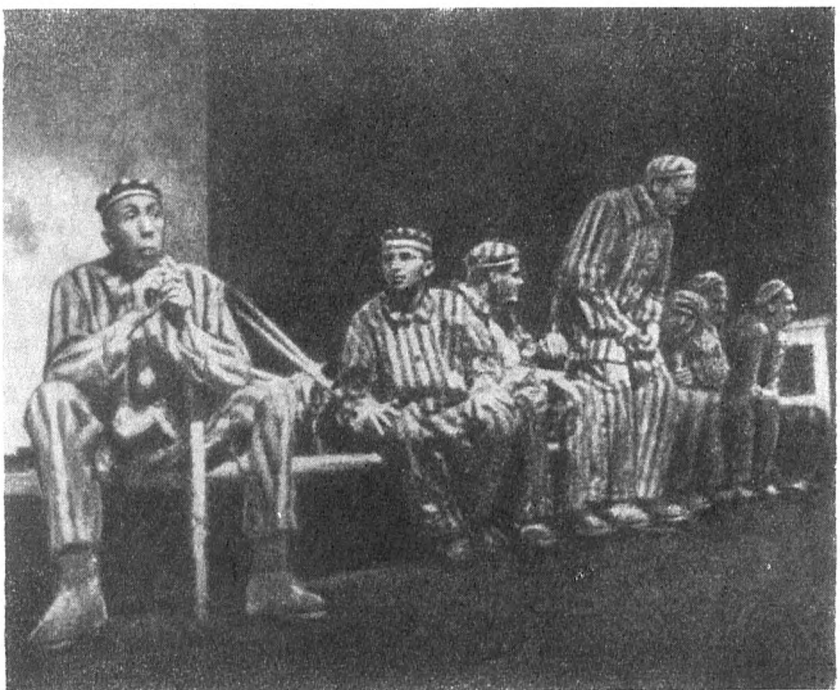

Сцена з спектаклю Прімо Леві «Чи це людина?»

Театр «Стабіле ді Торіно» надзвичайно популярний в Італії.

Нещодавно цей театр поставив п'єсу «Чи це людина?» сучасного італійського письменника Прімо Леві, яку він написав у співавторстві з актором цього театру Піральберто Марче.

Прімо Леві за фахом інженер-хімік. У 1943 році за участь у підпільній боротьбі проти фашизму був заарештований і відправлений до Освенціма. Після визволення П. Леві повернувся до Італії і написав п'єсу «Чи це людина?», яку задумав ще в таборі. Цей твір перекладений вже англійською, французькою й німецькою мовами.

Головний герой п'єси — молодий італієць Альдо, інженер-хімік. Автор надав цьому образу автобіографічних рис. Вистава починається закликом до глядачів, що його виголошують актори шістьма мовами народів світу: «Подумайте, чи це людина?»

П'єса має характер репортажу. Перед глядачем — сцени з щоденного життя в'язнів, серед яких поляки, чехи, італійці, французи, росіяни та інші, їхня боротьба з голодом, холодом, хворобами і невмируща віра у визволення.

Час дії останньої сцени — 1945 рік, чути канонаду, наближаються радянські війська.

У фіналі п'єси беруть участь усі актори, зайняті в спектаклі. І знову, звертаючись до глядачів, вони хором кажуть: «Не забудьте, так було!»

Як зазначає прогресивна італійська преса, «спектакль залишає незабутнє, надзвичайне враження...»

ФІЛЬМ ПРО ГЕОРГІЯ ДИМИТРОВА

Творчість сучасного болгарського письменника Камена Калчева добре відома в нашій країні. Зокрема, його роман «Закохані птахи» друкувався у «Всесвіті» (№ 5, 1962 р.).

В 1949 році Калчев написав роман про життя Георгія Димитрова «Син робітничого класу». А нещодавно, як розповідає кореспондент журналу «Филмови новини», письменник завершив роботу над сценарієм фільму про життя вождя робітничого класу Болгарії.

В розмові з кореспондентом журналу Камен Калчев сказав:

«Мій сценарій розповідає про перші кроки Георгія Димитрова у революційному русі. Мені хотілося показати, як в умовах капіталістичного ладу народжувалася генерація борців, які присвятили все своє життя боротьбі за соціалізм.

У фільмі використано деякі сюжетні лінії з мого роману «Син робітничого класу», а також нові матеріали.

Камен Калчев.

Я адресую цей фільм перш за все юному поколінню, яке сприймає ті роки як історію. Молодість перемагає все, якщо живиться вірою у велику ідею — ось провідна ідея мого сценарію».

БАГАТСТВО ЖАНРІВ

Інгрід Цитлов. «Мадонна 1965 року» із циклу «В'єтнам».

Цієї осені в Берліні відкривається VI Німецька художня виставка — широкий огляд творчих досягнень живописців, графіків і скульпторів демократичної Німеччини.

Митці НДР, керуючись засадами реалізму, активно підтримують усе нове, передове в житті країни. Ідейно загартувавшись у боротьбі з націзмом, мистецтво Німецької Демократичної Республіки продовжує виступати проти фашизму в усіх його проявах.

«Бухенвальдський пам'ятник» Ф. Кремера, його ж скульптура «О, Німеччино, скорботна мати» для колишнього концтабору в Маутхаузені, ескізи пам'ятника в Равенсбрюку В. Ламберта нагадують про ганебне минуле Німеччини і водночас оспівують подвиги тих, хто переміг у борні, хто в найтяжчий для країни час чинив опір людиноненависницькій гітлерівській політиці. Саме їм присвячено твір Ганса Грундіга «Жертвам фашизму» — величний художній документ, своєрідний заповіт молодому поколінню митців нової Німеччини.

* * *

Важливою подією в культурному житті Англії була велика виставка творів сучасного радянського живопису. Виставка експонувалася протягом двох місяців в галереї Британської королівської академії мистецтв.

ГРЕЦІЯ

Грецький фашистський режим заборонив демонстрування фільму «Грек Зорба», який обійшов екрани багатьох країн світу. Цензура пояснює це тим, що Мікіс Теодоракіс, який написав музику до цієї картини і є автором багатьох популярних грецьких пісень, — комуніст.

ІНДІЯ

Трупа індійського державного «Театру Катакалі» дала чотири вистави на сцені паризького Театру Націй.

Катакалі — традиційний театр південної частини Індії. У виставах його поєднується гра, спів, танці. Індійські міфи та легенди — основна тема всіх вистав театру. Напівзвірі, напівбоги — головні персонажі цих вистав. Дуже своєрідні костюми, грим, аксесуари «Театру Катакалі». Міміка акторів являє собою код, за допомогою якого глядачі багатомовної Індії можуть розуміти виставу.

«Вираз суму» у виконанні актора індійського «Театру Катакалі».

Найцікавіше в «Театрі Катакалі» — це «мудра» — символічні жести рук, кожен з яких означає окреме слово, персонаж, поняття або дію. За допомогою жестів актор або танцюрист розповідає цілі історії, висловлює почуття, показує складні ситуації, не промовляючи жодного слова.

ІТАЛІЯ

Відомий італійський кінопродюсер Діно де Лаурентіс має намір ще в цьому році завершити екранізацію «Дон Кіхота». Постановку фільму де Лаурентіс доручив режисерові Антоні П'єтранджело. Головну роль у фільмі виконуватиме, очевидно, відомий англійський актор Пітер О'Тул. На роль Санчо Панси продюсер запрошує провідного коміка італійського кіно Альберто Сорді.

ПОЛЬЩА

До 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції група відомих мистецтвознавців країни упорядковує чотиритомну «Антологію радянської п'єси». До антології ввійде понад двадцять драматичних творів з примітками, довідками про авторів, відгуками на прем'єри в Радянському Союзі та Польщі. Велику передмову до цього видання написав Станіслав В. Балицький.

* * *

В краківському музичному театрі відбулася прем'єра опери композитора Вітольда Рудзінського «Відмова грецьким послам» за однойменною драмою видатного польського поета епохи Відродження Яна Кохановського.

«Рудзінський, — як пише рецензент газети «Ехо Кракова», — звернувся до слухача мовою сучасної музики».

РУМУНІЯ

Нещодавно в Бухарестській художній галереї було відкрито виставку творів 80-річного майстра румунського живопису Маріуса Бунеску.

Бунеску — художник міського пейзажу. На виставці представлено чудові твори

Маріус Бунеску. Автопортрет.

Леа Грундіг. Портрет ученого.

Провідною темою творчості багатьох художників НДР є боротьба за мир. Широко відомі полотна і дереворити Леа Грундіг спрямовані проти атомної небезпеки. Не менш виразні малюнки молодих берлінських художників, об'єднані в альбомі «Протест проти війни у В'єтнамі».

Джерелом натхнення для митців НДР є також людина нового часу, людина соціалістичного суспільства. На виставці експонуватимуться скульптурні портрети Ф. Кремера, Г. Драке, Т. Бальдена, В. Ферстера, Л. Енгельгардта та інших. Неабиякий внесок у портретне мистецтво зробили також живописці й графіки. Особливої уваги заслуговують праці Б. Хеллера — портрети письменника Брехта, художника Нагеля, композитора Ейслера, а також портрети робітників, написані Леа Грундіг. У великих тематичних композиціях образ будівника соціалізму втілили Р. Бергандер (цикл графічних аркушів «Партія»), О. Нерлінгер (картини, присвячені життю робітників комбінату в Айзенхюттенштадті), Ф. Тіппел (полотно «Бригада зварників»).

Творчість майстрів різця та пензля НДР надзвичайно багатогранна. Належне місце на виставці займуть талановиті пейзажі О. Німайєра-Гольдштейна, Т. Розенхауера та художників молодшого покоління, дереворити відомих далеко за межами країни Г. Т. Ріхтера, А. Мора, Х. Зандберга, праці художників-ілюстраторів. Всіх їх об'єднують спільні цілі, спільний світогляд.

ТРИ ТИЖНІ З ЖОРЖЕМ СІМЕНОНОМ

Кореспондент журналу «Польський огляд» Богуслав Панєк три тижні гостював у Швейцарії в письменника Жоржа Сіменона.

Подібно до того, як Конан-Дойл створив Шерлока Холмса, Агата Крісті — детектива Пуаро, Сіменон є «літературним батьком» комісара поліції Мегре — головного героя більшості його детективно-психологічних романів (роман Ж. Сіменона «Мегре у міністра» друкувався у «Всесвіті» № 3—4 за цей рік).

Як розповів Богуславові Панєку відомий письменник, вперше його герой з'явився 1930 року. Весь літературний доробок Ж. Сіменона складається з 181 роману, при чому 60 з них — екранізовано.

Письменникові нещодавно сповнилося 64 роки. В розмові з Панєком він досить неохоче визнає, що характер комісара Мегре списав з свого власного; що ж до виконавців ролі комісара на кіноекрані, то пальму першості він віддає Жану Габену.

«Зараз я щороку пишу один чи два романи з цього циклу і водночас три або чотири інші твори. А до Мегре повертаюсь весь час тому, що люблю цього героя.

Жорж Сіменон.

Мої улюблені письменники — Достоєвський, Гоголь, Пушкін, Бальзак, Діккенс і Фолкнер.

Любов до російської літератури ще в юнацькі роки прищепила мені мати. Вона була власниця пансіону для студентів у місті Л'єжі, і серед мо-

лоді було багато росіян, поляків, чехів.

У своїх «недетективних» творах я намагаюся щоразу по-новому дивитися на людину, показувати її у зіткненні з життям».

НА СТУДІЇ «КОЛІБІ»

Студія художніх фільмів «Колібі» у Братіславі цього року випускає кілька нових стрічок. Привертають до себе увагу твори як відомих уже, так і молодих режисерів.

Станіслав Барабаш зняв нову картину «Танго для ведмедя» за сценарієм Івана Буковчана. Це сатирична комедія, що розповідає про «полювання» жителів одного містечка на багатих туристів.

Стефан Угер, відомий картинами «Сонце в сітці», «Органи» та ін., разом з своїм постійним сценаристом Альфонсом Беднаром працює над новим фільмом «Три дочки». Твір, у якому використані мотиви шекспірівського «Короля Ліра», цілком побудований на словацькому грунті.

Петер Солан, постановник «Боксера і смерті», знімає фільм «Сім поверхів». Це буде твір з глибоким філософським підтекстом, присвячений морально-етичним проблемам.

Едуард Гречнер — автор фільму «Кожен тиждень має сім днів», який вважають одним з найкращих творів чехословацької кінематографії останніх років, — працює над пригодницькою картиною «Дракон повертається», дія якої відбувається наприкінці XIX століття.

Цього року студія «Колібі» випускає кілька стрічок у співробітництві із зарубіжними кінематографістами.

ЗІБРАННЯ ТВОРІВ ЗОЛЯ

В Парижі вийшов друком перший том першого повного зібрання творів Еміля Золя. За життя письменника таке видання не здійснювалося.

В 1927 році, до 25-ої річниці смерті Золя, вийшло в світ зібрання творів письменника, яке складалося з більшості його творів.

Нове видання, здійснюване під керівництвом Анрі Міттерана, складатиметься з 15 томів, куди увійдуть і деякі невідомі досі твори письменника — ранні оповідання і статті, а також 1000 листів. Редакція використала матеріали, надані в її розпорядження родиною письменника та літературним товариством друзів Золя.

Перший том повного зібрання творів складається з п'яти ранніх романів письменника. Їм передує біографія Золя, написана Арманом Лану.

«СВЯТ-ВЕЧІР»

Ян Прохазка — один з найвідоміших сучасних чеських прозаїків і кіносценаристів.

З 1949 року Прохазка працював на найважливіших ділянках соціалістичної перебудови країни. Це були роки важкої праці, але для письменника вони стали роками інтенсивного вивчення дійсності. Про це свідчать вже перші твори Прохазки — «Зелені обрії» та «Замет» («Всесвіт» № 4, 1963 р.).

Новий твір Прохазки — повість «Свят-вечір». Події, зображені в ній, сповнені напруженого драматизму.

Ранок у моравському селі 1950 року — року початку колективізації. Читач бачить це село, чує як грає духовий оркестр, звучить місцеве радіо. Селяни виводять із своїх садиб худобу — свиней, корів, коней — ведуть їх на кооперативний двір... Іде все село, не видно тільки найбагатшого селянина Конвалінки. Він лежить у себе в хаті мертвий, в калюжі крові. Напередодні він пострілял усю свою худобу, а потім заподіяв смерть і собі.

До Конвалінки з ліквідованого монастиря повертається його дочка — молода дівчина. Вона не побивається, не обурюється, вона лише хоче відправити месу...

Прохазка чудово знає моравське село, йому близькі його атмосфера, думки й почуття всіх жителів. Тому такими реальними є образи селян, героїв повісті.

цієї серії: «Старе і нове в Бухаресті», «Весна в парку», а також велику композицію «Бухарест будується».

Маріус Бунеску плідно працює також у жанрі портретного живопису.

* * *

У видавництві «Меридіани» в серії «Майстри світового мистецтва» вийшла друком книжка Еуджена Скилеру «Рембрандт». В цій самій серії була надрукована праця І. Сабатай «Леонардо да Вінчі» і готується

Обкладинка книжки Е. Скилеру «Рембрандт».

до друку видання, присвячене життю і творчості Гойї.

Видавництво «Меридіани» випустило також багато ілюстровані альбоми «Веласкес», «Джотто», «Рафаель».

ФІНЛЯНДІЯ

Айрі Сяйля.

Нещодавно в Хельсінському театрі було відзначено шістдесятирічний ювілей видатної фінської балерини, обдарованого педагога Айрі Сяйля.

Глядачі багатьох країн палко вітали віртуозну фінську балерину. Айрі Сяйля виховала чимало зірок сучасного вітчизняного балету.

ФРАНЦІЯ

В салоні «Юніон дез артіст» в Іврі відкрито виставку творів художника Бориса Таслицького. Тижневик «Франс Нувель», розповідаючи про цю виставку, називає серед особливо вдалих творів портрети, а також «Етюд для В'єтнаму», виконаний у 1967 році. Борис Таслицький — один з найвідоміших французьких художників.

Б. Таслицький. Портрет старої жінки.

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА

Віт Олмер належить до популярних чехословацьких кіноакторів молодшої генерації.

В 1964 році, закінчивши студію кіноактора, він почав працювати під керівництвом досвідченого режисера Елмара Клоса. Незабаром він захопився мистецтвом режисури. І вже минулого

Віт Олмер.

НОВІ ЛАУРЕАТИ

Стали відомі імена письменників, композиторів, діячів театру і кіно, удостоєних цього року Державної премії імені Клемента Готвальда.

Словацький прозаїк Альфонс Беднар ще в 1956 році привернув увагу читацької громадськості своєю збіркою оповідань «Години й хвилини». Критика вже тоді характеризувала його творчість, як «епічну стихію». Новий роман Беднара «Громовий зуб», за який цього року письменникові присуджено премію, підтвердив саме цю особливість його творчості. В романі відтворено широку панораму життя словацького села після першої світової війни, коли там особливо посилився процес класового розшарування.

В театральному житті країни важливе місце посідає творчість режисера й актора Словацького Національного театру Карола Захара. Він блискуче інтерпретував на сцені «Сон літньої ночі» Шекспіра, «Вчителя танців» Лопе де Веги, «Знайду» — п'єсу класика словацької драматургії Й. Заборського.

Композитор Отомар Мах у своїх творах сміливо поєднує традиційні й нові музичні форми. Його «Симфонічне інтермеццо», симфонічна поема «Ніч і надія» за твором А. Лустіга, опера «Озеро Укереве» належать до найвизначніших творів сучасної чеської музичної культури.

Ім'я молодого кінорежисера Мілоша Формана відомо найширшим колам кіноглядачів. Фільми «Чорний Петро» та «Любов однієї блондинки» Формана обійшли екрани багатьох країн світу. В центрі творів митця — проблеми, що найбільше хвилюють молодь. В ставленні Формана до цих проблем відчувається справжній гуманізм і висока художня майстерність.

Письменник Альфонс Беднар.

Кінорежисер Мілош Форман.

Цього року вперше відзначено премією телевізійний фільм — робота режисера А. Москалика і актора І. Адаміра (за новелою А. Лустіга) «Молитва для Катерини Горовіци».

ТЕАТРАЛЬНА ПОДІЯ ЛОНДОНА

Визначною театральною подією англійська преса вважає постановку Національним театром в приміщенні «Олд Вік» нової п'єси молодого драматурга Тома Стоппарда «Розенкранц і Гільденстерн померли».

Тому Стоппарду тридцять років. Він розпочав свою літературну кар'єру, працюючи журналістом у Брістолі. Майже всі англійські періодичні видання, які цікавляться театральними справами, порівнюють успіх Тома Стоппарда з гучним дебютом Гарольда Пінтера.

П'єса «Розенкранц і Гільденстерн померли» вперше побачила світло рампи минулого року на Едінбурзькому фестивалі, у виконанні студентського театру Оксфорда. Нині ж її поставив найвидатніший театральний колектив країни, який досі брав до свого репертуару виключно класичні твори.

Том Стоппард — не перший драматург, який звертається до образів двох персонажів з шекспірівської трагедії «Гамлет». Ще Оскар Уайльд розмірковував над їхньою долею в

Сцена з спектаклю «Розенкранц і Гільденстерн померли».

своїй праці «De Profundis». В 1891 році англійський драматург У. Джільберт написав невелику комедію «Розенкранц і Гільденстерн», поставлену в театрі «Водевіль». Том Стоппард написав п'єсу не в комічному плані, він запозичує прийоми, що їх застосовував С. Беккет в «Чекаючи на Годо».

Дія п'єси «Розенкранц і Гільденстерн померли» відбувається у передпокої Ельсінорського замку, де Розенкранц і Гільденстерн чекають, поки їх покличуть взяти участь у відомих з «Гамлета» подіях. До передпокою заходять герої шекспірівської трагедії, розмовляють з Розенкранцом і Гільденстерном, а останні протягом всієї п'єси чекають своєї долі, яка глядачеві також відома з твору Шекспіра.

Роль Гільденстерна виконує актор Едвард Пітербрідж, Розенкранца грає Джон Страйд. Режисер спектаклю — Лоренс Олів'є.

«БРИГАДА Л. Б. ДЖ.»

Ця книга перелякала американців. Книжкові крамниці відмовилися її продавати, газети — публікувати на неї рецензії, з боку рекламних агентств — теж одностайний бойкот. Власне, інакше і не могло бути. Америка Джонсона не могла прийняти нещадні викриття, зроблені Уїльямом Уїлсоном, автором книжки «Бригада Л. Б. Дж.», цього безжального й жорстокого опису війни у В'єтнамі.

Твір написаний у вигляді щоденника, але ніяких дат в ньому немає. Про того, хто робив ці записи в щоденнику, ми знаємо дуже мало. Йому двадцять років, він американець і воює у В'єтнамі «проти комуністів». Минає зовсім небагато часу, і у нього народжується перший сумнів: «Якщо вони нас не люблять, то навіщо ми тут?» Ця думка бентежить не тільки Хендсона — так звуть головного героя твору — але й інших новобранців Бригади Л. Б. Дж.

Аж до розв'язки, жорстокої і логічної, тобто аж до безславної смерті на рисовому полі, Хендсона не залишають болісні сумніви. І найбільша трагедія американського солдата полягає, мабуть, у тому, що він так і не усвідомлює до кінця всієї злочинності війни, в якій бере участь. «О господи! Я хочу повернутися додому!» — остання його молитва і нездійсненна мрія...

Відвертий, інколи навіть цинічний, роман Уїльяма Уїлсона блискуче викриває американську вояччину і «романтику» війни в джунглях.

року на міжнародному кінофестивалі документальних фільмів в Оберхаузені був показаний поставлений Олмером фільм «Громадянин з гербом».

«Режисерська праця приваблює мене тому, що тут я можу повніше висловити власні думки, втілити в життя свої плани, — розповідає Віт Олмер. — Зараз я знімаю документальний фільм про двох провінціальних акторів — старшого і молодшого покоління, про їх досить нелегке життя й працю.

Хочу зняти також повнометражний фільм-комедію і виступити в ньому в одній з головних ролей».

ШВЕЦІЯ

Фільм Інгмара Бергмана «Особистість» — двадцять сьомий повнометражний кінотвір шведського режисера. В цьому творі так само, як у відомій нашому глядачеві «Суничній галявині», Бергман знову намагається якомога глибше проникнути в людську психологію. Цього разу він досліджує душевний стан хворої на депресію актриси і сестри-жалібниці, що її доглядає.

Зарубіжна преса, високо оцінюючи нову роботу Бергмана, висловлює захоплення й акторським талантом двох шведських актрис Бібі Андерссон і Лів Улманн, які виконують головні ролі у фільмі.

ЮГОСЛАВІЯ

В белградському видавництві «Ноліт» вийшла капітальна праця проф. Светозара Радойчича «Давнє сербське малярство». Автор зазначає, що він передусім хотів подати «історію мистецьких сприймань і початків малярства» в давній культурі свого народу і називає цей період «переддднем сербського відродження». Книга охоплює чотири етапи розвитку сербського образотворчого мистецтва: початки малярства, монументальний стиль, описовий стиль і декоративний стиль.

«Пастухи», м. Печ, церква св. Дмитрія, фрагмент розпису, 1317 — 1324.

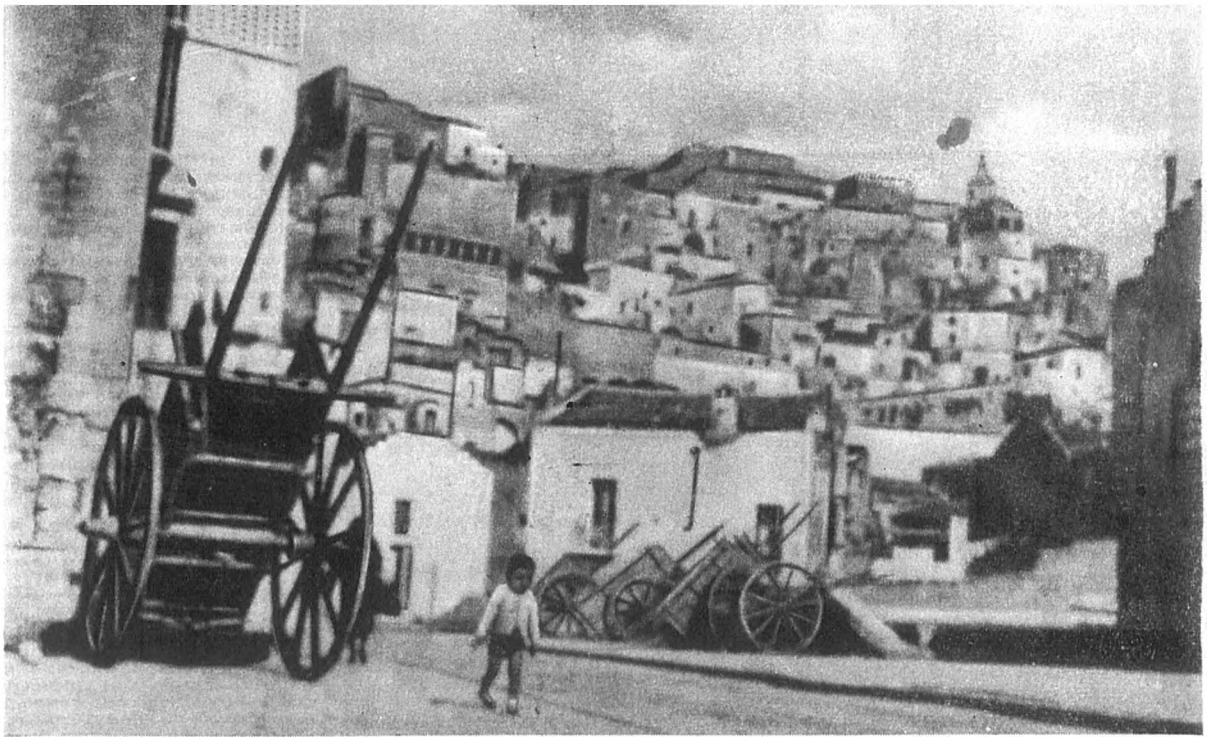

Загальний вигляд Матери.

ЛЮДИ З ПЕЧЕР

Невеличкий завулок стрімко збігає вниз і виходить на вузеньку вуличку: один бік її петляє, звиваючись по-гадючому над краєм прірви, а другий являє собою суцільну стіну, поцятковану входами до видовбаних у ній печер. Дахи печер, розміщених внизу, правлять за бруківку для вищого ярусу. Над ними ще кілька таких ярусів.

Що ж це за печери? «Мабуть, покинуті житла давніх людей», — подумає кожний. Але це не так. Печери заселені, і в них мешкає 10 тисяч наших сучасників — жителів італійського міста Матера.

Це дивовижне місто притулилося на краю високої скелі. Центральна його частина схожа на десятки інших південноіталійських міст. Сучасні житлові будинки й будівлі громадських установ перемежаються з середньовічними церквами й палацами. Але не центру зобов'язана Матера своєю сумною славою. Райони, що вже багато років привертають загальну увагу, займають східну частину міста. Скеля, що здіймається тут, уся, від основи до гребеня, подовбана печерами. Ці райони італійці називають Сассі, що значить «каміння». Таких Сассі тут два — Сассо Кавеозо і Сассо Барісано, відділені одне від одного невисоким хребтом.

Сассі існують вже багато століть. За цей час їхній зовнішній вигляд суттєво змінився. У часи неоліту люди жили тут у природних печерах. Згодом вони стали вдосконалювати свої домівки, риючи біля гротів, дарованих їм природою, нові приміщення. М'який туф не ставав на перешкоді будівельним роботам, і кількість печер швидко росла.

З часів середньовіччя деяким з них почали надавати будинкоподібного вигляду, прибудовуючи щось на зразок фасаду. Ще пізніше стали зводити справжні будинки і навіть храми. Такий вигляд Сассі зберігають і досі. Якщо подивитися на цей район здалеку, здається, що то звичайний міський квартал, який спускається амфітеатром униз. Зяючі входи до печер сприймаються як двері, а ерзац-фасади створюють враження справжніх.

За останні роки будинків тут стало більше. Щоправда, не можна забувати, що у Сассі мешкають різні верстви населення. Будинки заселяють крамарі, шинкарі, дрібна буржуазія, інтелігенція. А в печерах Матери живуть, як це не дивно, селяни. Їхні поля лежать далеко за містом, і землеробам доводиться двічі на день долати значну відстань.

Більшість печер складається з єдиного, досить великого приміщення. Довжина його часто доходить до тридцяти метрів, ширина 15—20 метрів, а висота 6—7 метрів. Всередині печера поділена дерев'яною перегородкою або простою рядниною надвоє. Перша «кімната» це і їдальня, і вітальня, і спальня. Меблі — ліжко, стіл, стільці і комод — стоять, звичайно, у великих нішах. У маленьких нішках розміщені ящики з посудом і білизною. В одній з ніш складено кам'яну грубку, комин якої проходить крізь стелю і стіни печери назовні. Друге «відділення» — не що інше, як хлів для корови, коня і осла. В його нішах зберігають зерно і корм для худоби.

Умови життя в печерах Матери надзвичайно тяжкі. Тут завжди вогко. Влітку дуже відчутна різниця між вуличною і печерною температурою. Хлів поряд з кімнатою, звичайно, аж ніяк не сприяє додержанню чистоти. Все це призводить до частих захворювань на туберкульоз і ревматизм.

Після другої світової війни Матера з доісторичними умовами побуту її жителів привернула увагу журналістів. За мешканцями матерських печер закріпилася назва «троглодитів XX століття». Постійні виступи в пресі прогресивних діячів Італії, зокрема комуністів, змусили італійський уряд у 1952 році прийняти закон про надання «троглодитам» нормального житла. І хоч на околицях Матери з цією метою було побудовано п'ять нових районів, більшість печерних мешканців так само скніє в своїх конурах.

ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ

БАЧЕННЯ НОВОГО СВІТУ

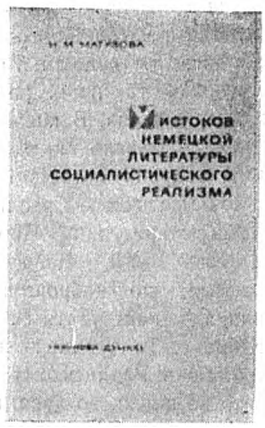

Н. М. Матузова. У истоков немецкой литературы социалистического реализма. Наукова думка, К., 1967.

Боротьба пролетаріату, — писала Клара Цеткін у 1910 році, — «прокладає нові шляхи мистецтву, оновлює його...» Відомо, що література нового типу і перші паростки її методу, що згодом був названий соціалістичним реалізмом, почали складатися вже в умовах капіталістичного суспільства. Та лише перемога Жовтня відкрила для всієї світової літератури безмежні можливості розвитку найкращих надбань світового письменства минулих часів і докорінного переосмислення ідеологічно-естетичних норм, що були вироблені віками історії літератури різних країн і різних періодів.

Однією з найважливіших закономірностей розвитку літератури є спадкоємність її руху вперед, використання і заперечення традицій, вироблення нових її засад та інтересів, художніх смаків, способів стилістичного опрацювання нового життєвого матеріалу, створення раніше незнаної манери письма, що відповідала б потребам сучасності.

Пафос монографії полягає вже в тому, що авторка, трактуючи питання німецької літератури 20—50-х років нашого століття, ніколи не забуває про ті традиції, якими живилася література на новому етапі своєї історії.

Н. Матузова поставила перед собою завдання розкрити джерела і шляхи становлення соціалістичної літератури Німеччини післяжовтневої епохи (на матеріалі художньої публіцистики Франца Карла Вайскопфа, — як свідчить підзаголовок праці). Такий задум не міг не створити перед дослідником великих труднощів. Чи можна розв'язати таке широке питання, виходячи лише з творчості одного письменника (хай навіть дуже значного), та ще й обмежуючись одним літературним жанром? Чи можна говорити про публіцистику Вайскопфа, не висвітливши його особу, його діяльність і характер його поетичної і романістичної творчості? Як говорити про цілий літературний процес, не враховуючи того, що було створене іншими письменниками? До того ж, будь-яка національна література, підкоряючись загальним об'єктивним законам художнього розвитку людства, має і свої власні закономірності, зумовлені конкретними соціально-історичними і національними особливостями даної країни, а також рівнем її літератури попередніх періодів.

Мусимо сказати, забігаючи вперед, що Н. Матузова подолала всі ці труднощі. Щоправда, дослідниці не пощастило уникнути певної строкатості й надмірної композиційної ускладненості. Та перейдемо до змісту книги.

Дослідниця розглядає творчість Вайскопфа на широкому фоні німецького, а також чехословацького суспільно-політичного і літературного життя пожовтневої доби, — він належав до «празького німецького письменства». Звідси, до речі, виникає ще одна, дуже специфічна трудність, яку авторка мала подолати. Н. Матузова простежує розвиток німецької та новітньої чеської літератур, процес становлення соціалістичної літератури, з'ясовує особливості взаємин двох названих літератур, аналізує громадсько-політичну і державну діяльність Вайскопфа в Чехословаччині й НДР, його журналістську, редакторську й видавничу роботу, літературно-критичні й літературознавчі праці, поетичну і прозаїчну творчість (романи «Слов'янська пісня», «Спокуса», «Зоря займається», «Помічники

ангелів», цикл «Між війнами») і. найбільш детально, художню публіцистику, — щоразу звертаючись до широких історико-літературних зіставлень.

Рецензована монографія є перше таке всебічне дослідження творчості Вайскопфа. Більш того, на сторінках книги бачимо не тільки Вайскопфа-письменника, діяча культури, антифашиста і борця за світлі ідеали комунізму, а й Вайскопфа — людину просту, скромну, роботящу, невтомну, чуйну, справжнього комуніста, — Людину з великої літери. Так подати образ письменника вдається далеко не всім нам, літературознавцям. Автор цих рядків свого часу недооцінював значення Вайскопфа і лише тепер, читаючи книгу Н. Матузової, зрозумів усю велич цього письменника.

В книзі поставлено низку теоретичних питань. Зокрема, йдеться про значення художньої публіцистики як могутнього засобу естетичного освоєння нової дійсності, першого етапу її художнього пізнання, як основи, на якій створюються згодом новели, вірші, романи, драматичні твори тощо. В даному разі авторка, можливо, навіть трохи перебільшує значення цього жанру. Бальзак, Стендаль, Діккенс починали, власне, з роману, Гюго — з драматургії, Байрон і Шеллі — з лірики, Потьє — з пісні. Дослідник, щоправда, не наполягає на всемогутності її виключному значенні художньої публіцистики, вказуючи, що й сам Вайскопф не з неї починав. Але слід визнати, що художня публіцистика дійсно відіграла велику роль у процесі глибокого пізнання нової дійсності, особливо в новітню епоху, коли розгорнулася боротьба за ліквідацію експлуататорського суспільства, за соціалізм, і коли темпи суспільного розвитку значно прискорилися.

До кращих сторінок монографії належить аналіз художньої публіцистики Вайскопфа та його творів у жанрі літературного анекдота.

Увагу дослідниці привертає перш за все книга нарисів Вайскопфа про СРСР «Стрибок у XXI століття» (1927). Порівнюючи твори зарубіжної художньої публіцистики, присвячені Країні Рад і написані письменниками різних напрямів (з одного боку—Уеллс, Шоу, Драйзер, Тагор, з другого— Рід, Нексе, Барбюс, Ольбрахт, Майерова, Пуйманова, Фучік, Вайскопф, Кіш), авторка відзначає принципову різницю в самому баченні нового світу, доборі матеріалу, а відтак і в методі зображення, зумовлену світоглядними позиціями демократичного письменства критичного реалізму і письменства революційного, яке прагнуло засвоїти художні надбання Горького та інших радянських майстрів слова. В книзі досить виразно показано цю відмінність двох творчих методів і переваги соціалістичного реалізму над реалізмом критичним. Про це влучно писав сам Вайскопф: «...вважається, що доброчесність письменника — показувати і говорити те, що є. Та з однією цією доброчесністю в Радянському Союзі далеко не підеш, бо характерним для цього нового світу є не буття, а становлення. Той, хто бачить лише стан, не бачить найбільш важливого: процесу виникнення господарчих форм, яким належить майбутнє та які перетворили мужиків і кочівників на нових людей». Письменники-комуністи писали про радянське життя саме з погляду становлення, а не з погляду стану. Досить пригадати слова Фучіка: «Я бачив будівництво для століть і недостачі сьогоднішнього дня. І над усім цим — радісна посмішка, ентузіазм і переможна робітнича ініціатива. Ось вони, наші труднощі. Ось вони, наші успіхи. Баланс активний, товариші!» У Вайскопфа була інша манера письма, але принцип бачення нового світу — той самий.

Н. Матузова має рацію, коли пише, що зарубіжні репортажі й нариси про Радянський Союз були «пробою пера», певним етапом розвитку соціалістичного реалізму, сходиною до створення повноцінних творів у суто художніх жанрах.

Застосовуючи порівняльно-літературний метод дослідження, авторка визначає також характерні прикмети стилю Вайскопфа. Крім своєрідності авторського почерку, полемічності, історичного оптимізму — рис, загальних для літератури соціалістичного реалізму, дослідниця виділяє динамічність і свіжість пейзажів, мистецтво деталі, різноманітність авторської інтонації, доброзичливу іронію, гумор, прагнення розкривати сутність подій і явищ через психологію, поведінку і зовнішній портрет героїв тощо. Водночас з'ясовується напрям еволюції письменника, збагачення його майстерності, про що свідчить друга книга нарисів Вайскопфа, присвячена СРСР, — «Майбутнє начорно» (1932).

Аналізові літературних анекдотів Вайскопфа передує грунтовний начерк з історії цього жанру (починаючи з Середніх віків), особливо специфічного саме для німецької літератури. В цьому зв'язку названі прозові байки Лессінга, політичні (антифеодальні) анекдоти Шубарта, близькі до цього жанру твори Гете, анекдоти Гебеля, Кляйста, Клінгера, Берне і письменників кінця XIX— початку XX ст. Інтерес прогресивного письменства до літературного анекдота Н. Матузова пояснює законами жанру, тим, що він дозволяє найшвидше реагувати на важливі явища суспільного життя.

Переходячи до аналізу літературних анекдотів Вайскопфа, дослідниця визначає те спільне, що об'єднувало в цьому жанрі всіх письменників-комуністів (Вольф, Брехт, Вайнерт), і вказує на відмінності стилю Вайскопфа. Дослідник подає грунтовний аналіз анекдотів Вайскопфа з боку тематичного (про героїв антифашистського підпілля в Німеччині та в Чехословаччині, діячів національно-визвольної боротьби в Греції, Індонезії, В'єтнамі), показуючи широту інтернаціональних інтересів письменника.

На конкретних прикладах Н. Матузова розкриває художні особливості анекдотів Вайскопфа, розповідає, як письменник використовував кращі надбання авторів класичного анекдота, вказує на оновлення композиційних і стилістичних особливостей традиційного німецького анекдота, переосмислення класичних зразків і

приходить до висновку про оригінальність анекдотів письменника і про сутність його ідейного, естетичного і стилістичного новаторства.

Автор аналізує і значення найкоротших форм розповідної прози в загальному поступі літератури, і місце Вайскопфа в літературному процесі новітньої епохи, в ході становлення соціалістичного реалізму в німецькій і загалом зарубіжній літературі, і благородну роль малої форми, культивованої Вайскопфом та іншими талановитими німецькими письменниками, в суспільно-політичному житті першої в історії німецького народу робітничо-селянської соціалістичної держави.

Повернімося тепер до композиції книги. Монографія складається, власне, з кількох відносно самостійних частин, кожна з яких могла б бути окремою працею. Це, передусім, нарис про Вайскопфа, історія літературного анекдота і художньої публіцистики в німецькій літературі, становлення в ній соціалістичного реалізму. Прагнучи показати зв'язок всього з усім, автор дещо переобтяжує книгу найрізноманітнішими відомостями і відступами від головної теми.

Нарис життя і творчості Вайскопфа, як одного з творців німецької художньої публіцистики, весь час переривається то характеристикою його віршованої спадщини і романів, то довгими екскурсами в галузь походження літературного анекдота, то надто великою кількістю історико-літературних порівнянь або загальними міркуваннями з питань літературного процесу (хоч вони правильні й дуже потрібні). Перенаселення монографії іменами і фактами призводить до того, що все, пов'язане безпосередньо з Вайскопфом, становить собою лише меншу частину книги, і сам Вайскопф часом губиться в потоці різних відомостей, порівнянь, передісторій тощо. Наслідком цього є те, що книгу місцями важкувато читати.

Проте, безперечно, оцінюючи монографію, слід перш за все виходити з її фактичного змісту.

Читач-науковець знайде в цій книжці багато цікавого й корисного для себе. Теоретик матиме доволі нових матеріалів для серйозної розмови про джерела соціалістичного реалізму на Заході.

Останнє видається особливо важливим. Адже в зарубіжному літературознавстві, не тільки буржуазному, а й марксистському, час від часу поновлюються нападки на метод соціалістичного реалізму, піддаються ревізії його основи і генезис, заперечуються його значення й можливості, а інколи навіть самий факт його існування. Весь зміст книги спростовує такі тенденції й твердження, нагадуючи критикам соціалістичного реалізму про справжній стан речей, про величезні досягнення і перспективи саме цього методу, ніяк не принижуючи при тому ні значення класичної спадщини, ні роль письменства критичного реалізму в сучасних умовах.

Не можна не відзначити також здорову об'єктивність і наукову сумлінність дослідниці. Захопленя творчістю Вайскопфа не заважає їй бачити слабкі місця в спадщині письменника, — але тим виразніше виступають його досягнення.

У книзі трапляються окремі стилістичні огріхи та коректорські недогляди. Іноді автор зловживає таким поняттям як дрібнобуржуазна обмеженість прогресивних письменників-реалістів. Тут, мабуть, виявляється просто недосить дбале ставлення до термінології. Чи був обмеженим, зокрема, Генріх Манн, творець «Вірнопідданого»? Здається нам, що тут слід говорити лише про суспільно-політичну програму письменника, якої він додержувався аж до середини XX ст. Справа, звичайно, і в політичних поглядах, але також у загальному світогляді митця. Ніхто з німецьких письменників початку XX ст. не зміг створити такої правдивої картини життя буржуазного суспільства на його монополістичній (імперіалістичній) стадії і передбачити фашизм, як зробив це автор «Вірнопідданого».

В цілому монографія Н. Матузової є безперечним досягненням нашої германістики і славістики, а відтак і радянського літературознавства взагалі.

Професор Л. ІВАНОВ

м. Дніпропетровськ.

ЖИТТЯ ВЕЛАСКЕСА

М. Дмитриенко, Веласкес, «Жизнь замечательных людей». Москва, 1965.

Серія «Жизнь замечательных людей», заснована 1933 р. Максимом Горьким, набула великої популярності в нашій країні. Щоправда, правильніше було б говорити про дві серії, бо довоєнне обличчя книжок виразно відрізняється від повоєнного. До війни це було періодичне видання (виходило 24 номери на рік, а в

1939—40 рр. — по 12). Вимоги до книжок були більш жорсткі: це мали бути суто наукові праці, написані спеціально для серії (тобто такі, що ніде не друкувалися раніше); перевидання в серії, з огляду на періодичний характер її, було абсолютно виключене.

Після війни ця серія, на жаль, почала втрачати своє обличчя. Поряд з оригінальними книжками, витриманими в традиційному дусі, з'являються твори, широко відомі з попередніх видань; часто-густо такі, що відходять од історичної правди, а то й просто белетристичні (як-от, романи Бруно Франка «Сервантес» або Андре Моруа «Три Дюма»).

На нашу думку, це невиправдана трансформація. Очевидно, ЖЗЛ — не тільки книжки для розважального читання; в якійсь мірі це й джерело знань для широкого читача, не дуже глибоко обізнаного з тонкощами історичної науки. Отже, як відрізнити достовірне від суб'єктивного або й просто вигаданого автором? Адже художня література (в тому числі й історичний її жанр) розвивається за своїми законами, відмінними від законів жанру науково-популярного.

З цього погляду ми розглянемо книжку М. Дмитрієнко «Веласкес», що вийшла в серії ЖЗЛ в 1965 р. Ця книжка, на нашу думку, належить до кращих зразків науково-популярної біографічної літератури і загалом наближається до тих еталонів, що визначали обличчя серії до війни. Але критики неодностайні в своїх оцінках цього твору: авторка все ж таки де в чому дала волю своїй фантазії. Скажімо, чи мала вона право вводити в життепис Веласкеса образ герцогині Марії Осуни, як елемент хоча й правдоподібний, але історично недостовірний?

Якщо підходити до цього питання з крайніх позицій, то, очевидно, ні. Однак образ-домисел майже не впливає на зовнішній хід подій, а щодо внутрішнього... чи не уповноважує автора на цю інтерполяцію уважне вивчення творчого доробку художника? Бо справді, духовний світ митця завжди закритий від стороннього спостерігача; судити про нього можна тільки на підставі творів, в яких так чи інакше відбито цей світ. Отже, тут бачимо сміливий крок авторки: джерела для відтворення життєвого шляху свого героя вона шукає не тільки в стародавніх документах — метричних та всіляких інших виписках, мемуарах, спогадах тощо, а насамперед — в тій еманації почуттів і думок, якою є творча спадщина митця.

Проте йдеться не тільки про це. Образ Осуни змушує замислитися над іншим питанням — щодо права автора на своєрідну «присутність», на особисте вторгнення в плин оповідання. Герцог Осуна, віце-король Неаполя, належав до числа опозиційних діячів свого часу. Коли на престол зійшов Філіпп IV, герцога було заарештовано й кинуто до в'язниці (Веласкес у той час саме починав свою блискучу кар'єру). Але нічого подібного в книжці немає. Образ Марії має не історичний, а чисто емоційний зміст, і не так-то просто здогадатися, чому з багатого списку преславних іспанських імен XVII ст. обрано саме це.

Куди більш прикрі неточності фактичного порядку, що їх авторка припустилася в книжці.

«Іспанське королівство виникло зовсім недавно, — пише вона.— Його історія ще не обчислюється століттями» (стор. 136). Але історія цього королівства (чи, точніше, кількох іспанських королівств) починається в X—XI ст.ст.; навіть після завершення реконкісти й об'єднання країни (1479 р.) минуло на той час понад півтора століття.

Прикро вражають також мовні, чи, точніше, термінологічні ляпсуси. Короля в усіх країнах європейського середньовіччя величали «Ваша величність»; із словами «Ваша високість» зверталися до принца або герцога.

Але все це, звичайно, дрібниці, які легко виправити в другому виданні (яке, зважаючи на нову традицію, з'явиться, слід сподіватись, у цій же серії). Книгу слід оцінювати, виходячи з її основного змісту, з того, наскільки правдиво й точно пощастило авторові показати життєвий і творчий шлях великого художника на тлі загальноісторичного процесу тих часів.

З цього погляду книга заслуговує на цілком позитивну оцінку. Два аспекти питання привертають увагу: соціально-історичний (звідси й головний зміст творчості митця) і чисто художній (творчий метод живописця).

Веласкес жив в епоху, що була поворотною в історії Європи: від феодалізму європейські народи переходили до капіталістичного способу виробництва. Першою на новий шлях ступила Італія: північноіталійські міста вже в XIV ст. були визначними центрами промисловості, де буржуазні тенденції переважали над феодальними. На XVII ст. криза феодального ладу стала очевидною в усій Європі.

Батьківщина Веласкеса, Іспанія, не належала до передових країн ейкумени. Але під іспанським пануванням перебували Нідерланди — розвинена промислова країна, що першою піднесла знамено буржуазної революції (яка, щоправда, мала й інший аспект — національно-визвольний). Історія Іспанії кінця XVI — першої половини XVII століття — це жорстокий двобій між конаючим феодалізмом і молодим, щойно народженим капіталізмом.

Заслуга авторки рецензованої книги полягає в тому, що вона не тільки правильно розставила головні соціально-історичні акценти, підкресливши переломний, перехідний характер епохи, а й тому, що вона відмовилася від вульгарно-соціологічного спрощення ситуації. Історію роблять люди, а кожна людина — складний (і часом дуже суперечливий) світ ідей, прагнень, емоцій, мрій. І дуже прикро стає, коли замість живих людей в усій їх складності та індивідуальній неповторності зустрічаєш у літературних творах голі схеми соціальних сил (скажімо, феодал — завжди негідник, а виходець з народу завжди справедливий). Наша авторка щасливо уникла такої схематизації й не боїться іноді підкреслити, скажімо, шляхетність або розум того чи іншого представника правлячого класу. І не слід лякатися того,

що король Філіпп, граф Оліварес, адмірал Спінола та інші історичні особи, що належали до реакційних сил, вийшли на сторінках книги нормальними людьми, не позбавленими шляхетності. Найбільшою вдачею М. Дмитрієнко залишається образ самого Веласкеса. Письменниця не прагне підняти його над епохою, як це також, на жаль, нерідко трапляється в нашій історичній літературі. Її Веласкес є справжнім сином свого віку. З одного боку, це геніальний художник, патріот, що вболіває за долю народу, автор численних «бодегонів» (картин на побутові теми, що вважалися «нижчим» жанром живопису). А з другого — придворний портретист його величності короля іспанського, вірнопідданий і лицар, що домагається ордена Сант-Яго, зрештою йому зовсім непотрібного.

Більш дискусійною є обстоювана авторкою характеристика й оцінка творчого методу художника. В книжці Веласкес кілька разів названий реалістом, але цей термін вживається не завжди в належному контексті. Звичайно, письменницю не може виправдати та сумна істина, що за останній час термін цей у нас заялозили, що він почав втрачати свій первинний зміст (реалістичним іноді називають печерний живопис доби палеоліту!).

Тим часом, цей термін має цілком визначений історико-мистецький зміст. Реалізм — творчий метод буржуазного мистецтва, що сформувався в XVI—XVII ст. ст. В літературі першими великими реалістами були Уїльям Шекспір і Мігель Сервантес. В образотворчому мистецтві — майстри розвиненого Ренесансу — «пострафаеліти». Звичайно, зародки реалізму виявлялися й раніше, але навряд чи можна писати про нього як про сформований метод у даному контексті.

Реалізм — це не просто прагнення митця правильно відтворити навколишній світ (саме так, здається, розуміє його й М. Дмитрієнко). Відтворювати світ (і звичайно ж адекватно!) прагнули й прагнуть представники інших напрямків мистецтва — романтизму, класицизму, символізму, навіть абстракціонізму. Це питання не змісту, а методу: важливо як прагне митець реалізувати свій задум.

В XIX ст. Ренесанс звичайно оцінювали, як найвищий щабель у розвитку мистецтва. Буржуазна ідеологія заперечувала ідеологію феодального суспільства, буржуазне мистецтво — мистецтво феодальне. Новий час, позначений бурхливим розвитком капіталістичної економіки, з презирством відкидав середньовіччя, вважаючи його глибоким проваллям на шляху прогресу, «чорною ніччю, освітленою спалахами вогнищ інквізиції». Усвідомлення себе як антитези попередникам було характерне для ідеологів Ренесансу: Рафаель зневажливо називав середньовічне мистецтво «готичним», прагнучи підкреслити цим його «варварський» характер (готи, як відомо, громили античний Рим з його цивілізацією).

Але в якій мірі це заперечення було виправдане? Головною підвалиною, своєрідним акумуляційним центром середньовічного мистецтва була **ідея.** Ренесанс поставив на її місце **людину.** Це називалося гуманізмом, бо підкоряло ідею життєвим, фізичним потребам суспільства. Основним змістом мистецтва замість абстракції (того, що середньовічні філософи, представники Школи, називали **номен)** стала жива, конкретна річ, **реалія.** Художники перестали цікавитися загальними поняттями, а прагнули зобразити те, що безпосередньо оточувало їх в житті; те, що можна було побачити, помацати, відчути, — «таким, як воно є», — не мудруючи лукаво [1]. Виник «ілюзіоністський» стиль зображення (що подекуди дожив і до наших днів); живописці стали ретельно вивчати не лише анатомію, перспективу, світлотінь, але й способи малювати речі так, щоб вони здавалися живими, «вилазили» з полотна, і саме це вважалося найвищим умінням. Техніка поглинала зміст, засіб — мету.

В рецензованій книзі є цікавий епізод: король заходить до майстерні Веласкеса і, немов до живої людини, звертається до портрета: в приміщенні темнувато, і його величність помилився (стор. 164). Цей епізод сприймається як малоправдоподібний анекдот, але він дуже характерний: саме до такої ілюзії «справжнього» прагнули тодішні митці.

Але завданням мистецтва є не дублювання дійсності, а її активне засвоєння. Художник не просто відображає навколишній світ, а й досліджує його — інакше творчість втрачає свій сенс. Він не просто переносить на полотно те, що бачить довкола себе, а прагне виявити закономірності, притаманні реальній дійсності. І кожна закономірність є абстракцією: вона не має зорового образу, отже, намалювати її, як людину, чи яблуко, чи квітку — неможливо. Зобразити її треба через щось, і це «щось» визначає метод. Досліджувати дійсність шляхом простого копіювання її — справа безнадійна.

Митці Ренесансу досягли багато чого в сфері живописної техніки, особливо ж — у відтворенні природної фактури речей. Але ці досягнення дісталися їм надто дорогою ціною: відкидаючи принципи середньовічного мистецтва з його підвищеним інтересом до загальних ідей, вони разом з водою виплеснули немовля. Розвиток італійського живопису від Джотто до Боттічеллі та Леонардо — навальний ривок, запаморочення від успіхів. Але після учти прийшло похмілля. Дальший крок — мертвий академізм, який скував європейський живопис на два століття, і тільки на зламі XIX і XX ст. ст. повіяв свіжий вітерець — у творчості французьких імпресіоністів. Тим-то цілком зрозумілим є інтерес сучасних цінителів живопису до середньовічного мистецтва: в його царині наші сучасники шукають і знаходять те, що так необережно втратили живописці XVI ст.

Іспанія епохи первісного нагромадження капіталу відставала від Італії: її Ренесанс розпочався в XVI ст., коли в країні Джотто і Данте він досяг найвищої точки. Доменіко Теотокопулі був грек за походженням (іспанці так і прозвали його: Ель Греко); він при-

[1] Іноді твори «прерафаелітського» мистецтва називають «примітивами». Правильніше було б, навпаки, називати цим словом твори «високого» Відродження. В XIV ст. наївною була форма, в XVI примітивним став зміст.

ніс за Піренеї досягнення європейського відродження. Іспанські митці могли спиратися на досвід не лише італійських майстрів, а й нідерландців, французів, німців. Їм не треба було винаходити вдруге те, що вже було винайдене. Творчість Веласкеса — своєрідний синтез, апофеоз Ренесансу — узагальнила цей досвід, але запізнилася на крок: XVII століття було вже добою барокко.

В книзі М. Дмитрієнко є важливий епізод — суперечка навколо питання: кого з італійських художників вважати кращим представником нового мистецтва: Тіціана чи Рафаеля? Веласкес висловлюється за першого, його опоненти — за другого. Авторка уникає ролі судді, а тим часом справедливо було б назвати третє ім'я: Мікеланджело.

Певні заперечення викликають і деякі інші елементи художньої концепції книжки. Скільки майстерності треба було вкласти тим, хто будував Колізей, — волею письменниці міркує Веласкес (стор. 119). А тим часом Колізей — це витвір саме тієї еклектики, яка більш як через півтора тисячоліття стала характерною рисою творчості майстрів високого Ренесансу: не виправданий конструктивно декор, зовнішня мішура, що так яскраво відбиває занепад естетичної думки в епоху розкладу античної системи.

«Геніальний Мікеланджело! Він ніби розсунув стіни капели», — вигукує герой книжки, оглядаючи Сикстинські фрески (стор. 121). А саме в цьому полягає одна з головних вад ренесансового монументального живопису, що в решті решт привела його до глибокої деградації: художники принципово відмовилися від синтезу мистецтв, від координації живописних образів з архітектурою; вбивали другу за допомогою перших. Минуло кілька століть, перш ніж монументальне мистецтво (яке досягло такого високого рівня розвитку в середні віки) знову знайшло належне місце в творчості наших сучасників — Сікейроса, Рівери та їхніх однодумців.

Втім, я далекий від того, щоб докоряти авторці за її естетичну концепцію. Суперечність цієї концепції є органічним виявом складності (і суперечливого характеру) самого явища, якому присвячено книжку. Правдиве зображення Веласкеса накладає певний відбиток і на позицію біографа: неможливо проектувати в XVII століття ідеї століття XX.

На закінчення підкреслимо прекрасний літературний стиль твору. Ця безперечно цікава книжка посяде гідне місце на полицях наших бібліотек.

М. БРАЙЧЕНКО

ПОПРАВКА

На 31 сторінці з вини друкарні переплутано місцями верхні ілюстрації.

«Весь мир» (на украинском языке)

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефони: секретаріат К-3-44-85, відділи: К-3-20-82.
Видавництво «Радянський письменник».
Рукописи обсягом до друкованого аркуша не повертаються.

БФ 07036. Підписано до друку 31/VIII 1967 р. Формат паперу 60×92. Фіз. друк. арк. 20.
Умовних друк. арк. 20. Тираж 45.046. Ціна 60 коп. Зам. 03598.

Видавництво і комбінат друку «Радянська Україна». Київ, Брест-Литовський проспект, 94.

ВСЕСВІТ

ІНДЕКС 74088

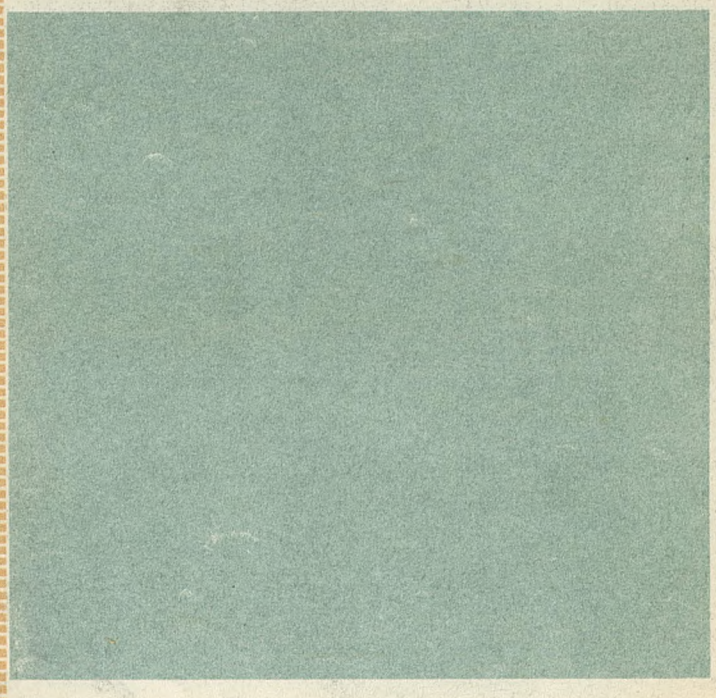

Ціна 60 коп.